

Handbook of Statistics

Volume 1

1982

© 1982 North-Holland Publishing Co.

Amsterdam, Oxford, New York

1982

Limba Cărilor Bisericești

Studiu istoric și liturgic

de

Dr. Ioan Bălan
protopop unit

Retipărire din „Cultura Creștină”

Blaj, 1914.

Tipografia Seminarului teologic greco-catolic.

Prețul 3 cor.

Nihil obstat.

Dr. Izidor Marcu,
revizor.

O vorbă.

Lucrarea de față a văzut lumina zilei mai întâiu în coloanele »Culturii Creștine« din Blaj. Lucrurile, ce le-am spus în ea, mi-au ușurat durerea, ce am simțit-o, când m'am apucat să studiez cărțile noastre liturgice. Mi-au săcut ca o piatră pe inimă, și mi-am zis, că trebuie să le spun, chiar dacă se vor supăra unii pe mine. Le-am spus sine ira et studio, și tot așa cer să le primească toți oamenii de bine. Scopul scrisului meu e să arate pe ce căi greșile umblă toți aceia, cari — fără nici un drept — părăsesc calea îndreptățită a limbii noastre liturgice. Dacă lucrarea s'a făcut mai lungă, de cum vor fi dorit-o unii, am avut înaintea ochilor faptul, că la noi nu se prea interesează lumea de aceste trebi, și trebuie să le atragi atențiunea cu mai mare putere,

Studiul a apărut în intervale, în revistă, și tot atunci s'a și retipărit, pentru care pricină hârtia volumului de față e așa de pestriță, ca și valoarea cărților studiate în el. Am ținut să public lucrarea și în volum, care va putea să apuce și pe mâinile altora, ce nu citesc revista blăjand.

Dr. Ioan Bălan.

PREFATĂ.

Rând pe rând, de sub teascurile tiparului, în noue edițiuni iese cărțile bisericești. Înainte cu câțiva ani au apărut Evanghelia, Liturghierul, Psaltirea; acum se pregătește Apostolerul și Mineiul prescriptat, și după cum se spune, în curând nu se vor mai găsi la librărie Orologere și Evanghelii. Să nu mai vorbim de Sfânta Scriptură, carea ne lipsește de o mulțime de ani, se pregătește să apară de 25 de ani, și bun e Domnul, dar noi cei vii — nu vom întrece pe cei adormiți.

Se pregătesc și apar cu zor edițiuni nouă din toate cărțile bisericești, suntem, cum am zice, în toiul edițiunilor nouă ale acestor cărți, cari de 350 de ani, de când au început a se arăta în haina „proastă“ dar nouă atât de scumpă a limbii românești, au fost cele mai scumpe odoară ale acestui neam. Au fost odoarele întregului neam românesc. În baza poruncii, ce a dat-o Domnul Hristos sfinților Apostoli: „mergând învățați toate neamurile“ (Mat. 28, 19.), dreptul de a statori formele liturgice și de a publica cărțile bisericești, cari — în biserica românească — sunt nu numai o parte a cultului divin, dar și o preafrumoasă, să spunem chiar cea mai frumoasă învățătură creștinească, doar pe paginile lor sunt scrise, pe înțelesul tuturor, părțile, ce le are mai frumoase Scriptura și scrierile sfinților Părinți, acest drept de a publica cărțile bisericești, revine bisericii învățătoare, în special episcopilor, între marginile canoanelor hotărâte pe vremuri. Ca și alte drepturi, ce sunt în strânsă legătură cu cărmuirea bisericii, cei ce sunt puși de Spiritul Sfânt să cărmuiască biserica lui Hristos, au și acest *λεῖπον ἔργον*, slujbă dată spre binele sufletesc al obștii, încredințate păstoririi lor.

Cărțile rituale din biserica românească au o însușire particulară, ce lipsește cu desăvârșire la cărțile rituale ale altor popoară. Anumite tendințe, pornite nu din îndemnul, ca noi să înțelegem credința ce o aveau, ori ca să ne întărească încrederea în autoritățile noastre bisericești, (înțeleg aici numai Ardealul, unde găsim cele mai vechi cărți rituale, tipărite în

limba românească), au făcut un lucru bun, tipărind în românește, pe înțelesul tuturor, cărțile bisericești. Luptele de veacuri și hărțuile cu popoarele din patrie ori vecine au împedat mult progresul acestui neam, care afară de Dumnezeu n'a avut alți prietini, și astfel Români n'au avut răgaz să stea de artă și de literatură, așa că, nu din vina noastră, ne lipsește o literatură veche, cu care se pot mândri alte popoare.

Cea dintâiu literatură românească sunt cărțile bisericești, făcute de străini cu scopul să ne subjege unor credinți străine de sufletul nostru. Propaganda husită și luterană și-a pus ochii pe blajinul popor românesc, vrând să reformeze biserica Românilor, punând pe popi să citească înaintea credincioșilor catehismul luteran din 1544 (N. Iorga, Istoria literaturii religioase a Românilor până la 1688. București 1904. pag. 69 urm.), și să se folosească de cărți bisericești, edate cu banii altora, cari cărți le îmbiau episcopilor și preoților bisericii românești Unguri și Sași, rugându-i să nu le respingă, ci să le citească (acoloși pag. 71 urm.). Cei ce au tradus cărțile, au fost conștii de însemnătatea momentului, că și limba românească se ridică la rangul unei limbi sfinte, și au făcut traduceri cât au putut de bine, lăsându-ne astfel moștenire o adevărată comoară, carea o adună astăzi Academia Română întocmai cum adună albinele atomii de miere din mulțimea de flori. Și nu numai noi preoții, moștenitorii de drept ai numelui și moșiei acelor preoți vrednici, cari s'au ostenit mult pentru a redă întregului neam românesc cărțile sfinte, dar și tot neamul nostru e mândru de opera săvârșită de acești înaintemergători ai literaturii și culturii române, și cu aceeași mândrie cetim în istoriile de literatură, la locul cel mai de cinste, studii despre vechile cărți bisericești. Iată un puternic motiv, ce ne îndeamnă să ne ocupăm mai de aproape de aceste cărți.

Dar sunt și alte motive, ce ne îndeamnă cu mare tărie, să ne ocupăm de acest lucru. Ceeace s'a spus despre cărțile bisericești tipărite, în toate părțile locuite de Români, până la mijlocul secolului al XIX, nu se mai spune despre cărțile tipărite astăzi. Despre cărțile tipărite mai înainte avem studii multe și frumoase, ele ocupă multe pagini ale istoriei literaturii, pline de laudă la adresa acelor preoți, fără multă carte, dar silitori, cari le-au tradus. Despre cele tipărite astăzi ori cât am căută,

laude nu mai găsim, ci de se găsește undeva vre-o pomenire despre ele, se arată aproape numai greșelile, cu cari sunt tipărite. „Oricine ia în mână o carte tipărită cu treizeci sau patruzeci de ani în urmă, și o pune alături cu una tipărită în zilele noastre, rămâne uimit de prefacerea radicală, ce a suferit limba noastră într'un timp atât de scurt“ (S. G. Vârgolici, Reforma limbei bisericești. Convorbiri literare Anul X. Nr. 11. pag. 433). „Retipăritorii, necontrolați de opinia publică, au rătăcit și au alunecat în ce privește limba, așa de rău, încât într'adevăr rămâi mahnit și indignat de ‚refacerile‘ și ‚îndreptările‘, mai tot totdeauna smintite, ale vechilor texte“ (G. Coșbuc, Cărțile bisericești. Vieța Literară, Anul I. Nr. 16. pag. 1 urm.). „In privința aceasta am ajuns la o stare de nesuferit, din carea trebuie să ieșim cât mai curând“ (Dr. A. Bunea, Mișcarea literară-religioasă la Români din Ardeal și Țara Ungurească în 1907. Convorbiri literare, Anul XLII. Nr. 1. pag. 122.).

Schimbarea și starea aceasta de lucruri a pus pe gânduri pe mulți oameni de bine. Titu Maiorescu, Gheorghe Coșbuc, Dr. Alexandru Grama, Dr. Augustin Bunea, Nicolae Iorga, Dr. Ioan Bianu, S. G. Vârgolici și alții au ținut să-și spună cuvântul. Căci nu e vorba numai despre un cuvânt ori altul, ci am ajuns până acolo, de nu mai știm, oare în ce limbă au să fie publicate cărțile rituale, în limba poporului, ori în limba cultă? Edițiunile celor 50 de ani din urmă dovedesc până la evidență acest lucru. Să nu ne mirăm deci, dacă oameni de seamă rostesc vorbe aspre despre cărțile mai nouă bisericești.

Recunoaștem, căci cunoaștem de aproape, multele greutăți, ce întimpină comisiunile încredințate cu revederea cărților rituale, mai ales cea din Blaj. Sfântului Ieronim, a cărui vieță și mod de lucrare trebuie să fie pilda tuturor celor ce se ostenesc în acest lucru, i-au trebuit pentru studiul și traducerea în latinește a sfintei Scripturi 15 — putem zice chiar 30 ani — (Cornely, Introductio historica et critica in U. T. libros sacros, Parisiis 1894. vol. I. pag. 447.), și totuși traducerea lui — deși chiar Protestanții o recunosc ca cea mai bună între traduceriile sfintei Scripturi — nu e desăvârșită, nu e scutită cu totul de erori. Ori vom aduce, ca exemplu, munca îndelungată de 27 ani, ce s'a cerut pentru ediția Vulgatei, publicată mai întâiu sub Sixt V. După hotărârea sinodului dela

Trident avea să se publice o ediție cât mai îndreptată a s. Scripturi, traduse de sf. Ieronim: ut Vulgata Vetus emendatissima, qualis primam ab ipsius interpretis manu, styloque prodierat quoad ejus fieri potest, restituta imprimatur. (Const. „Aeternus ille“ alui Sixt V.)

Repet, 27 de ani s'a lucrat la aceea ediție — și astăzi cestiunea sf. Scripturi latinești preocupă din nou cercurile bisericii catolice, și călugării Benedictini au primit încredințarea să facă studiile convenite în vederea unei noi ediții, și mai desăvârșite a Vulgatei.

Dorim să contribuim și noi cât de puțin la îndrumarea cărților bisericești în vechea lor cale de glorie. Vom încerca să arătăm, cari au fost cele dintâi cărți, ce s'au folosit în biserică, și cum s'au adaus pe rând celelalte. Vom arăta, cum s'a introdus în biserică românească limba vorbită de credincioși. Din cărțile bisericești, cele mai întâi tipărite în românește, vom scoate învățăturile de lipsă. Toate acestea sunt necesare și vor ținti la limpezirea cestiunii, de ce limbă trebuie să ne folosim la tipărirea cărților bisericești, de ceea, de care se folosesc oamenii din clasa cultă, carea partea cea mai mare din credincioși nu o înțelege, ori de cea înțeleasă de popor? Răspunsul pare a fi foarte natural și hotărât, dar faptele implinite îl arată altfel.

Cetind prin cărți și prin reviste, dar mai ales vorbind cu oameni de seamă, cu dragoste față de biserică, am dat de unele nedumeriri în privința aceasta. Pentru a depărta aceste nedumeriri și nehotărârea referitor la limba cărților noastre bisericești, cari doresc să fie recunoscute de vrednice moștene ale celor bătrâne, vreau să dau prilej la o discuție, carea poate să aducă un folos real bisericii.

Cele dintâi cărți bisericești; limba lor.

Vorbind despre cărțile bisericești, scriitorii însiră în această categorie tot felul de cărți, de cari se folosește biserică, fie pentru a săvârși sfintele taine și binecuvântările, fie pentru a vesti cuvântul lui Dumnezeu, ori pentru a se cârmul biserică; toate cărțile, cari privesc această întreită slujbă bisericească, se cuprind sub un nume: literatura bisericească. Și astfel o carte bisericească e și Liturghierul, și Cazaniile, și Pidalionul.

Sub cărțile bisericești, despre a căror limbă e vorba, înțelegem un cerc mai restrâns al acelor cărți, de cari se folosește biserică, și anume numai acele cărți, cari se folosesc la slujbele dumnezeiești, în înțelesul ce-l dă poporul la cuvântul slujbă, o lucrare sfântă, pentru a cărei săvârșire e nevoie de hirotonie (liturghia, botezul, sfintirea apei) ori de hirotezie (slujbele săvârșite de ipodiamon, anagnost¹⁾, sau hirotonisirea acestora prin stare²⁾), săvârșescă-se aceste slujbe în lăcașul de rugăciune anume destinat spre acest scop, ori afară de el. Și așa e slujbă bisericească nu numai liturghia, utrenia, vecernia, ceasurile, ci și maslul, sfeștania, binecuvântarea pietrii de temelie, a țarinii ș. a. Cărțile, de cari se folosesc slujitorii autorizați de biserică pentru a săvârși aceste slujbe, le numim noi cărți bisericești, pentru că ele sunt pentru folosul întregii biserici. Se mai numesc acestea și rituale, după formă slujbelor dumnezeiești, și liturghice, după însăș slujba (*leitov bogov* = slujbă publică, apoi slujbă publică bisericească). Și astfel de cărți avem: Liturghierul, Evangheliierul, Apostolerul, Ohtoiul (Cătavasierul), Mineiele, Antologionul, Triodul, Strajnicul, Pentecostarul, Psaltirea, Orologerul (Ceașlovul), Euhologiiul (Trebnicul

¹⁾ Cf. cân. 2^a apostolic, tâlcuirea și subînșămnaarea lui. v. Pidalion sau Cărmă Corăbiiei. Tradusă din grecește în românește prin Kir Veniamin, și îndreptată și îndeplinită de Protosinghelul Neofit Scriban. În tipografia s. m. Neamțul în anul 1844. Foaia 3 din dos și 4.

²⁾ Cf. can. 14 al sinodului al VII. ecumenic; Pidalion f. 225 din dos și 226.

sau Mălăcariul¹⁾, Arhieraticonul; apoi sf. Scriptură, care e cel mai bogat izvor al cărților bisericești, deși ea pentru slujbe e împărțită în alte cărți. Cazaniile, cari nu sunt slujbe dumnezeiești legate de hirotonie ori hirotezie, nu le înșirăm între cărțile bisericești, deși ele au fost în biserica veche românească cărți de slujbă bisericească, ca și din alte cărți. Cazaniile, și mai ales predicile nu au rostul să fie citite, ci să-i dea îndrumări preotului, cum trebuie să vestească cuvântul lui Dumnezeu. Nu sunt cărți bisericești în acest sens nici Pidalionul și Pravila²⁾ cari nu sunt pentru săvârșirea slujbelor dumnezeiești.

* * *

Domnul Hristos n'a venit să strice ceea ce era bun în legea veche, și ce putea să se potrivească cu caracterul legii Lui. El a venit să plinească legea, să o împlinească, să-i adauge ce-i lipsește, să o perfecționeze. Împlinind El prorociile despre Sine, lucru firesc că a trebuit să înceteze lucrurile ce prefigurau și ca niște tipuri vesteau înainte-venirea și activitatea Lui: jertfele și ceremoniile multe și felurite ale legii vechi. Perfecționând legea veche, nu i-a trecut măcar prin gând, să strice ce era bun în aceea, doar legea veche se continuă în legea nouă, nu numai în istorie, ci și după cuprinsul ei.

După ce s'a rupt catapeteazma bisericii lui Solomon³⁾, legea veche a încetat a mai avea valoarea ce a avut-o înainte, în tocmai ca și un document, care îl sfârșea. Dar nu încetează de tot legea veche. Apostolii, după înălțarea Domnului la ceruri, la orele obișnuite merg să facă rugăciuni în biserica lui Solomon⁴⁾, și după cum au văzut ei pe Dascălul lor, că a învățat în sinagoge evreiești⁵⁾, așa fac și ei. Nu clădesc biserică a parte nicăiri, ci ca să le spună Evreilor că s'a împlinit așteptarea lor, merg în sinagoge și acolo vestesc cuvântul lui Dumnezeu. Sf. Pavel parcă afară de sinagoge nici nu și putea închipui alt loc pentru rugăciune și predici pe sama Evreilor,

¹⁾ În România s'a făcut o ediție mai mică a slujbelor cuprinse în Euhologii, sub numele de »Aghiazmatar cuprinzător de rugăciunile cele mai de trebuință lucrării preotești«.

²⁾ Luca, 23, 45.

³⁾ Fapte, 3, 1.

⁴⁾ Luca, 4, 15.

și de aceea merge acolo, ca în biserica lui Hristos¹⁾. Urmarea a fost, că cei dintâi creștini au fost din Evrei²⁾, iar din alte neamuri abia la 10 ani dela întemeierea bisericii lui Hristos³⁾, și cea dintâi biserică din păgâni⁴⁾ s'a întemeiat numai în anul al 11-lea al bisericii lui Hristos⁵⁾.

Porunca lui Moisi, ca în sărbătoarea corturilor, ce se prăznuia în anul jubilar, să se cetească legea lui Dumnezeu⁶⁾, s'a făcut obicei în fiecare Sâmbătă, și pentru cetirea mai practică și sistematică s'a împărțit sf. Scriptură în mai multe »în-ceputuri«, parasha și haftara. Acest obicei de-a ceta sfânta Scriptură în fiecare Sâmbătă⁷⁾ găsindu-l apostolii de un lucru foarte înțelept, nu l-au scos din sinagoge, ci din contră l-au introdus și în bisericile creștine, scoțând din cetire părțile specifice (ceremoniale și legislative) ale Testamentului vechiu, și dând mai multă importanță cărților Testamentului nou.

Sf. Pavel poruncește credincioșilor din Colosa: »Și dacă se va ceta epistolia aceasta de cătră voi, faceți ca să se cetească și în biserica Laodichienilor, și cea din Laodichia și voi să o cetați.«⁸⁾ Ceea ce făcuseră deja sf. Petru, înșirând scrisorile sfântului Pavel între scripturi⁹⁾, au făcut-o creștinii cu toate cărțile Testamentului nou. Sf. Iustin scrie adecă: »și în ziua așa numită: a soarelui, se adună toți locuitorii (anume: creștini) din orașe și sate, și se cetește memoriile (ἀπομνηνεύματα) apostolilor ori scrierile prorocilor, cât ajunge timpul¹⁰⁾. Despre aceste scripturi spun sfinții părinți, că au aceeași autoritate, ca și cărțile Testamentului vechiu. Iar despre dreptatea, care o poruncește legea, aceleași păreri au prorocii și evangeliile, căci toți au grăit plini de unul sfânt Spirit¹¹⁾. Și astfel, făcând și

¹⁾ Fapte, 9, 20; 13, 5; 14, 1. scl.

²⁾ Fapte, 2, 41. 47; 4, 32; 6, 1.

³⁾ Fapte, 10, 1—11, 18.

⁴⁾ Fapte, 11, 19—21.

⁵⁾ R. Cornely S. I. Historicae et criticae introductionis in U. T. libros compendium, Parisiis. 1896, p. 671.

⁶⁾ A doua lege 31, 10. urm.

⁷⁾ Fapte 13, 15; 15, 21.

⁸⁾ Colos. 4, 16. ⁹⁾ II. Petru 3, 16.

¹⁰⁾ Apologia I. cap 67. Migne Patr. Graeca. Tom. VI. col. 429.

¹¹⁾ S. Theophili Antiocheni ad Autolyicum I. III. c. 12. Migne P. G. Tom. VI. col. 1137.

ei împărțirile sfintei Scripturi după însemnarea sărbătorilor¹⁾, creștini s'au folosit²⁾ și se folosesc și astăzi de sf. Scriptură la slujbele dumnezești.

* * *

O mulțime de piedeci s'au pus în calea lucrării de care s'a apucat „mică turmă“ a lui Hristos, și dacă apostolilor nu le-ar fi stat întru ajutor Dumnezeu, încercarea lor s'ar fi zădărnicit îndată la început. Au fost însă și împrejurări, cari au favorizat răspândirea creștinismului. Cuceririle lui Alexandru cel Mare n'au fost numai politice, ci și culturale. Dacă după aceste cuceriri s'a isprăvit cu importanța politică și literară a Atenei, elenismul face cuceriri mari pe alte țărmuri. Se întemeiază regate nouă grecești, și capitalele acestora ajung centre de cultură grecească³⁾. În toate părțile, cari au fost împărăția lui Alexandru cel Mare, se răspândește cultura grecească; același lucru se întâmplă în Egipt și în Apus. Alexandria, Pergamul, Antiochia și Syracusa, și chiar Roma ajung cele mai însemnate centre ale culturii grecești. Limba literară e dialectul atic, *κοινή διάλεκτος*, pe carea îl învățau toți literații, dupăcum clericii evului mediu învățau limba latină, ori dupăcum era mai înainte limba franceză, limba societății din Europa⁴⁾.

Deja la înființarea orașului Alexandria din Egipt, se așeză aici o colonie număroasă de Evrei, care dobândind drepturi și privilegii — ca și la noi — s'a grecizat. Limba lor familiară ajunsese cea grecească, și o necesitate ajunse și traducerea în grecește a cărților sfinte⁵⁾. Insuflețirea lor „națională“, merse până acolo, încât scriseră și alte cărți filozofice și literare în limba greacă⁶⁾ dupăcum și în literatura noastră, Evreii își au locul lor și reprezentanți de samă, ca Gaster, Șăineanu, Ibrăileanu, Ronetti Roman și alții. Cine a pregătit traducerea grecească a vechiului Testament, textul de pe care se traduce astăzi Biblia la creștinii ritului oriental, nu se știe. Scriitorii vechi spun lucruri

¹⁾ Cornély, op. c. vol. I., p. 33-35. ²⁾ Ibid. p. 358.

³⁾ Cf. Histoire de la littérature grecque par Alfred Croiset et Maurice Croiset. Tome premier-2. édition Paris 1896 p. 44.

⁴⁾ Croiset, op. c. V. p. 17 urm.

⁵⁾ Cf. Croiset, op. c. V. p. 151 urm.

⁶⁾ Cf. ibid. V. p. 151—154, 421—445

despre traducerea grecească a Scripturii, cari astăzi nu mai sunt admise în întregime. Prea se poate, că ajungând la o mare putere politică Evreii, erau doar în Alexandria și jur la un milion¹⁾, înalte rațiuni de stat au dictat regelui, ca pentru „naționalizarea“ religiei evrești, să le traducă Biblia în grecește. Tradusă nu în limba literară, ci în *ελληνική διάλεκτος*, — o amestecătură de dialecte, în care domina cel macedonic, încărcat cu barbarisme și provincialisme. — această scriptură, scrisă în jargonul vorbit de Evreii din Alexandria, fu primită cu mare bucurie nu numai de aceștia, ci chiar și de cei din Palestina, cari de asemenea începuseră să-și uite limba maternă, și începă a fi întrebuințată în cultul divin²⁾. De altfel Evreii din Palestina, înainte de Hristos, pe lângă comerț, își făceau în limba greacă și cărțile de slobozenie date femeilor³⁾, și la răstignirea Domnului Hristos, pe lângă inscripția evrească, și lătimească, aflăm și una grecească⁴⁾. Pavel scrie din Roma, o epistolă Evreilor și aceasta — foarte probabil — în limba greacă⁵⁾, de sigur nu pentru că el n'ar fi știut limba ebraică, ci pentru că a socotit că va fi mai potrivit, mai pe înțelesul oamenilor.

În veacul prim înainte de Hristos, Roma, capitala imperiului Roman, ajunge ea însăși un însemnat centru al culturii grecești⁶⁾. Grecia ajungând provincă romană, nu se simte umilită, ci din contră e mândră, că în vastul imperiu roman ea reprezintă arta, științele și ideile⁷⁾. În senatul și forul roman adeseori resunau discursuri în grecește din gura împăraților și a magistraților, iar unii proconsuli și propretori romani se foloseau în afacerile oficioase exclusiv de limba greacă⁸⁾. Toate acestea adevăresc pe deplin vorba: Graecia capta, ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio⁹⁾.

¹⁾ Cf. ibid. V. p. 151.

²⁾ Cornély, op. c. vol. I., p. 226.

³⁾ Cornély, op. c. vol. I., p. 278.

⁴⁾ Io. 19, 20.

⁵⁾ Cornély, op. c. vol. III., p. 532.

⁶⁾ Croiset, op. c. V., p. 337.

⁷⁾ Croiset, op. c. V., p. 456.

⁸⁾ Cornély, op. c. vol. I., p. 277.

⁹⁾ Horatiu, Epistolarum liber II. Epistola I. Ad Augustum v. 156 urm.

Întru atâta stăpânea limba greacă în Roma, încât după de Rossi, în cele dintâi trei veacuri limba liturgică în biserica romană a fost cea greacă¹⁾. Dacă inscripții din catacombe sunt în grecește, evident, că credincioșii înțelegeau această limbă.

Că la Roma se vorbea grecește, dovadă e și evanghelia lui Marcu, scrisă pentru Romani în limba greacă, așa cum o vorbea clasa de jos, cu o mulțime de barbarisme²⁾. Și Pavel le scrie Romanilor tot grecește³⁾. Cei dintâi scriitori bisericești din Roma scriu în limba greacă, așa Papa Clemente, Hermaș, Hippolyt, și numai cu Tertullian (+ 240) începe seria scriitorilor latini bisericești, în Africa. Cel mai de seamă scriitor bisericesc din Italia, care a scris în limba latină e sfântul Ambrosiu, episcopul Milanului, la sfârșitul veacului al IV-lea. Ce mult era răspândită limba greacă o dovedește și faptul, că toate cărțile Testamentului nou, afară de evanghelia lui Mateiu, sunt scrise grecește.

Testamentul Nou conține și o parte din predicile apostolilor. Majoritatea covârșitoare a celor ce vor fi ascultat cuvântările apostolilor nu au fost de sigur oameni din clasa cultă, ci popor de rând, oameni de cei mai mici, căci cei mai mari nu bucură ascultau legea aceasta nouă, care opriă desfrâul și nedreptatea și luă apărarea celor săraci și dosădiți⁴⁾. Principiul apostolilor trebuia să fie următorul: înțelepciunea lui Dumnezeu, și puterea Lui avea să-i aducă pe oameni la credință, și nu înțelepciunea omenească, ori puterea elocinței. Pavel scria Corintenilor: „Și cuvântul meu și propovăduirea mea nu era întru cuvinte îndemnătoare ale înțelepciunii omenești, ci întru arătarea Duhului și a puterii; ca credința voastră să nu fie întru înțelepciunea oamenilor, ci întru puterea lui Dum-

¹⁾ L'uso costante della lingua greca in quelli epitafi (dei romani pontefici) e prova manifesta, che greco fu il linguaggio ecclesiastico della chiesa romana nel secolo terzo... Circa la fine del secolo terzo, o volgendo il quarto la greca lingua cedette in Roma il luogo alla latina. G. B. de Rossi, Roma sotterranea, Roma 1867 vol. II., pag. 236 urm. citat la Cornely, op. c. vol. I., p. 364 nota 16.

²⁾ σπεκουλάτωρ (6, 7), κεντυριών (15, 39) κήρυξ; (12; 14) ș. a. cfr. Cornely, op. c. vol. III. p. 102 nota 4.

³⁾ Cornely op. c. vol. III. p. 390.

⁴⁾ Mat. 11, 5; 19, 21; Marcu, 12, 43; Luca, 4, 18; 6, 20; șcl

nezeu)⁵⁾. Voind apostolii să dea oamenilor învățătura dumnezeiască în toată curățenia ei, nu o îmbracă în haine, ce ar putea-o acoperi, ci o spun limpede și pe înțelesul ascultătorilor: „În biserică, zicea sfântul Pavel, mai bine voesc cinci cuvinte a grăi cu mintea mea, ca și pe alții să-i învăț, decât zece mii de cuvinte în limbă⁶⁾“. Deși avea darul limbilor, Pavel nu ține la el, decât ca să folosească oamenilor, de aceea în adunarea credincioșilor mai bucuros vorbește puțin, și la înțeles, decât să rostească discursuri lungi și bine alcătuite, cari lui i-ar face poate plăcere, dar, neofitilor nu li-ar fi de nici un folos⁷⁾. Și apoi scrierile apostolilor le citeau în biserică și aici nu erau de față oameni de o cultură înaltă, cari să le tâlcuiască. Ele trebuiau scrise în limba înțeleasă de credincioși. Și când Pavel scria celor pe cari i-a așezat episcopi, ce să spună bătrânilor, văduvelor, părinților, copiilor și servitorilor, trebuia să le pună în gură cuvintele necesare, nu să-i lase pe episcopi să facă studii pedagogice, oare cum să desvoalte ei cutare concept, pentru ca să-l priceapă și oamenii de rând.

Și astfel toate cărțile Testamentului Nou sunt scrise în o limbă, care nu prea face cinste literaturii grecești, ca stil și curățenie de limbă. Sfântul Pavel, cel mai învățat dintre apostoli, nu și-a dat silință, să scrie o limbă curată și frumoasă grecească, deși a trebuit să cunoască foarte bine limba aceea. Pe lângă ebraismii inevitabili, — apostolii se gândiau doar evrește, și ideile trebuiau redată pe grecește —, legătura Testamentului Nou cu cel Vechiu, care deși era tradus în grecește, dar băjbăia de ebraisme, încă contribue, ca barbarismele și solecismele să fie la tot pasul⁸⁾. Pavel în scrisoarea II. către Corinteni în carea își face apologia, ca să răstoarne autoritatea apostolilor falși, le scrie: „Socotesc, că cu nimic nu sunt mai jos decât apostolii cei mai mari. Iar deși sunt prost cu cuvântul (ἰδιώτης τῷ λόγῳ) dar nu cu știința⁹⁾“. Iar s. Ieronim scrie

¹⁾ I. Cor. 2, 4.

²⁾ I. Cor. 14, 19.

³⁾ R. Cornely S. 1., Commentarius in S. Pauli priorem epist. ad Corinthios. Parisiis 1890 p. 430.

⁴⁾ Cornely, Introductio vol. III. p. 391.

⁵⁾ II. Cor. 11, 5. 6.

déspre limba cărților lui Pavel, că e lipsită de splendoarea limbei oratorice, de așezarea măestrită a cuvintelor, cum și de frumseța stilului¹⁾.

Pe Pavel îl întrece în stil sfântul Luca, care făcuse școală grecească și trăise mai mult între alte popoare, decât între Evrei; dar ebraisme ocără și la el, și se observă mult influența cuvântărilor lui Pavel, cari Luca le-a scris în Evanghelie și Faptele Ap.²⁾.

Ce limbă e în sfânta Scriptură, se poate vedea din faptul, cum a fost primită de literații greci, cari în sfânta Scriptură căutau o limbă aleasă, ce să facă cinste literaturii grecești, și neaflându-o, atacă lipsa de cultură a apostolilor, pentru ca să le surpe auctoritatea, și scriitorii bisericești își țineau de datorie să apere limba „proastă” a Scripturii. Să luăm numai unele părți din răspunsurile, ce le-a dat sfântul Izidor Pelusiotul lui Olympiodor, Aesculapiu, și altor filozofi ai timpului său. „Își pierde mințea Grecii, când nu văd, că și taie creanga de sub picioare prin acuzele ce le aduc creștinilor. Spun, că nu trebuie dată nici o însemnătate sfintei Scripturi, ca unei cărți pline de vorbe străine și alcătuite cu construcțiuni străine, lipsite de conjuncțiunile necesări, cari sunt legăturile limbii, cum și pentru îngrămădirea lucrurilor superflue, ce încurcă înțelesul celor spuse. Spună ei înțelepții, cum de această Scriptură băjbăind de barbarisme și solecisme a putut învinge gresala și minciuna scrisă în dialectul atic cel mai ales? Și cum de Platon, de sigur cel mai de seamă filozof păgân, n'a putut convinge nici măcar pe un singur om, iar Scriptura a câștigat în partea sa și uscatul și mărea?”³⁾

Tocmai din limba aceasta de jos dovedește sfântul Izidor înțelepciunea și origina dumnezeiască a sfintei Scripturi, că ținând seamă de rostul ei și de auditoriu, astfel e alcătuită, încât a putut convinge pe toată lumea. „Cei, ce caută gloria lor proprie, să scrie cum le place. Dar cuvântările sfinte și

¹⁾ In Ephes. 7, 1. Migne, P. 1. at. Tom. XXVI. col. 478.

²⁾ Cornely, op. c. vol. III. p. 130 urm.

³⁾ S. Isidori Pelus. Epistolaram liber IV. epist. XXVIII, Migne, P. Gr. LXXVIII. col. 1079-1081.

cerești, cari sunt rostite pentru folosul întregului neam omenesc, strălucesc cu vorba lor limpede și înțeleasă”¹⁾. „Adeseori îmi vine să mă mir, de cei ce au scris dialoguri și discursuri lungi, că de gloria lor s'au îngrijit prea mult, folosindu-se de o limbă înaltă și prea iscusită, dar au neglijat interesul ascultătorilor, de cari se cuvenia să poarte o mai mare grijă... Și din aceasta pricină, injură sfânta Scriptură, carea nu s'a folosit de un stil ales și elegant, ci de unul mediocru (ταπεινῶ) și comun (πεσοῦ = pedestru). Dar noi tocmai din contră să acuzăm cu tot dreptul iubirea de sine și ambițiunea acestor oameni, cari mânați de dorul propriei glorii, n'au luat seama de alții; și să scutim de invinuirile lor dumnezeiasca Scriptură, căci ea nu s'a ostenit pentru gloria proprie, ci mai vârtos pentru mântuirea ascultătorilor. Căci adevărul îmbrăcat într'un stil ales și împodobit va putea să ajute celor învățați, dar tuturor celorlalți nu le e de nici un folos. Și aceasta e cauza pentru ce a spus sfânta Scriptură adevărul într'o limbă comună, ca să-l cunoască atât cei proști cât și cei învățați, atât copilații cât și femeile. Și din limba aceasta comună cei învățați nu sufer nici o pagubă, din cealaltă însă cea mai mare parte a pământului ar fi avut mare pagubă. Deci dacă a trebuit să fie cu considerațiune la câțiva, cu atât mai vârtos a trebuit să fie cu considerațiune la cei mai mulți. Și, tocmai fiind că a purtat grija tuturor, e dovadă evidentă, că e dumnezeiască și cerească”²⁾.

Dintre sfinții Părinți mai dăm cuvântul sfântului Augustin, care s'a ocupat foarte mult cu sfânta Scriptură. Augustin a sfătuit pe un bărbat nobil, Volusian, să citească sfânta Scriptură și mai ales scrierile sfinților apostoli, și de va întimpină ceva greutăți în înțelegerea acestora, i-le va rezolvi el. La dificultățile, ce le-a întimpinat Volusian, îi răspunde Augustin în epistola CXXXVII, zicând între altele: „Insuși modul de a vorbi al sfintei Scripturi, deși e accesibil tuturor, totuși foarte puținii îl pătrund. Lucrurile ce le spune deschis, le spune ca

¹⁾ S. Isidori Pelus. Epist. lib. IV. epist. CXI. Migne, P. Gr. LXXVIII. col. 1151.

²⁾ S. Isidori Pelus. epist. lib. IV. epist. LXVII, Migne, P. G. LXXVIII. col. 1123-1126.

și un prieten de casă, fără să tăinuiască ceva, atât celor ne-
învățați, cât și celor învățați. Acelea însă, cari le învâlește în
misterii, nici acestea nu le spune cu o vorbă mai înaltă, de
care să nu cuteze a se apropia mintea târzie și neînvățată, ca
și săracul de bogat; ci pe toți îi invită cu un graiu comun ¹⁾“.

* * *

Credem, că cele spuse până aci se pot rezuma în urmă-
toarele cuvinte. Cele dintăi cărți, ce s'au folosit în biserica
lui Hristos, Testamentul Vechiu și Testamentul Nou, întâiul
tradus, al doilea, afară de evanghelia lui Măteiu, original, sunt
scrise în limba greacă comună, ce se vorbea de arăndul în
Orient, după întemeierea împărăției lui Alexandru și a Ptole-
meilor (în Egipt), iar în Apus dela înființarea imperiului roman.
Principiul apostolilor și al scriitorilor respective traducătorilor
acestor cărți a fost, să vorbească și să scrie astfel, încât toți
să-i înțeleagă, de aceea ei nu vorbesc „întru înălțarea cuvân-
tului și a înțelepciunii ... mărturisirea lui Dumnezeu.²⁾, ca mul-
țimea puterii să fie alui Dumnezeu, iară nu din ei ³⁾. Limba
aceasta de jos a dat prilej filozofilor păgâni să atace sfânta
Scriptură, iar sfinții Părinți, apărând stilul și limba comună a
Scripturii, din aceasta dovedesc origina ei dumnezească: că
înțelegându-și rostul, e pe înțelesul tuturor.

¹⁾ S. Augustini Epistola CXXXVII. cap. 18. Migne, P. L. XXXIII.
col. 524.

²⁾ I. Cor. 2, 1. Textul grec are: *καθ' ὑπεροχὴν λόγου ἢ σοφίας*;
Vulgata: in sublimitate sermonis aut sapientiae, românește ar fi: cu o
vorbire înaltă și iscusit, măiestrit întocmită.

³⁾ II. Cor. 4, 7.

Traducerile sfintei Scripturi.

Orașele cunoșteau limba grecească, căci eră limba clasei
culte și a celei comerciale, răspândite pretutindena, așa încât
sfântul Augustin o numește limba cea mai cunoscută ¹⁾. Până
când creștinismul nu a ieșit dintre zidurile acestora, limba greacă
eră de ajuns pentru cultul divin. După ce însă legea crești-
nască se răspândește și afară de orașe și târgușoare, propo-
văduindu-se evanghelia la toată zidirea, ²⁾ limba greacă nu mai
e de ajuns. Poporul de rând, nu cunoșteă limba greacă, nici
altă limbă, decât cea maternă; el nu puteă deci fi împărtășit
cu pânea cuvântului dumnezeesc, decât cum o puteă mistul, în
limba ce o înțelegeă. Și în această limbă trebuia să i-se săvâr-
șească și cultul divin, și să i-se facă cetirile.

Traducerile sfintei Scripturi sunt reclamate deci de tre-
buinta sufletească de a le aveă în limba ce o înțelegeă poporul!

Așa a fost de exemplu în Egipt. Locuitorii orașelor și
târgușoarelor cunoșteau limba greacă, așa îi mulțămia deci Tes-
tamentul Vechiu în traducerea Alexandrină, și Testamentul Nou
în original grecesc (Mateiu a fost tradus foarte curând în gre-
cește). Dar când și poporul acestei țări a îmbrățișat religiunea
lui Hristos, propovăduirea cuvântului dumnezeesc și sfânta li-
turgie trebuia să se săvârșească în limba, ce o înțelegeă acel
popor, și aceasta eră limba a cărei formă originară ne-o pre-
zentă hieroglifile, ce se descifrează astăzi de pe monumentele
vechi ³⁾. Și astfel, pe la sfârșitul secolului al doilea ori la în-
ceputul secolului al treilea, se face traducerea egiptiacă sau
coptică a sfintei scripturi ⁴⁾ cu toate că deja în secolul prim
al erei creștine ⁵⁾ erau creștini în țara aceasta dar numai prin
orașe și târgușoare.

¹⁾ lingua notissima. Epist. CIV ad Hieronymum cap. 4. Migne Patr.
Lat. Tom. XXII. col. 833.

²⁾ Marc. 16, 15.

³⁾ Cornely Introductio vol. I. pag. 373. urm. ⁴⁾ Cornely Introductio
vol. I. pag. 375 urm. ⁵⁾ Cornely Introductio vol. I. pag. 373.

Sirii încă aveau o traducere a V. Test. în limba lor națională, până a nu apere cărțile Testamentului Nou¹⁾. Date pozitive nu avem despre originea acestei traduceri, întocmai ca și despre originea traducerii alexandrine.

Se pot face însă combinații despre o origină foarte veche a acestei traduceri, — a Testamentului Vechiu. Deja împăratul David era în bună prietenie cu Hiram, împăratul Sirilor, care i-a clădit lui David casa²⁾. Aceeași relație e între Solomon și Hiram³⁾, care la cererea lui Solomon, i-a dat cedrii și brazi din Liban, pentruca să clădească biserica cea pompoasă⁴⁾ și palatul împărătesc⁵⁾, trimițându-i deodată și pe iscusitul meșter Hiram⁶⁾, despre care spune sfânta Scriptură, că ar fi făcut toate lucrările dela biserică⁷⁾, desigur ca oricare arhitect, ajutat de oamenii săi. Șapte ani, cât au stat cu acel prilej, lucrătorii Siri în Ierusalim, nu aveau să lucreze, mai ales, că Sâmbăta se vor fi dus adeseori în sinagoge, și mult le vor fi plăcut cetirile din Scriptură. Mergând acasă, poate își vor fi luat și ei vre-un volum de Scriptură, tâlmăcindu-și-l apoi în limba lor. Un episcop Sir din veacul al IX-lea, crede, că chiar Solomon le-ar fi tradus Scriptura. E cu puțință deci, că apostolii ajungând la Siri, și aflând la ei Sfânta Scriptură tradusă în limba națională, din această traducere să rânduiască a se face cetirile în biserică, așa, că în biserică creștină a Sirilor, dela început limba națională să fi fost și limba liturgică. Testamentul Nou⁸⁾ se găsește tradus deja la începutul veacului al doilea.

Traducerea siră a Scripturii e limpede și simplă, cum spune și numele ei: Pesito. Redă limpede înțelesul textului. Unde întâmpină metafore, cari Sirii nu le înțelegeau, le redă cu vorbe înțelese, și nu se îngrozește să adaugă cuvinte, cari lipsesc în textul original, numai ca traducerea să fie mai bine

¹⁾ Cornely Introductio vol. I. pag. 409.

²⁾ III. Imp. 5, 11.

³⁾ III. Imp. 5, 12.

⁴⁾ III. Imp. 5, 10.

⁵⁾ III. Imp. 7, 2.

⁶⁾ II. Paralip. 2, 13.

⁷⁾ III. Impărați 7.

⁸⁾ Cornely Introductio vol. I. pag. 408-410.

înțeleasă. Așa în Cartea Facerii, la cap 49, stih 14. textul evreesc are: „Issahar, azin osos“, iar traducătorul siriac, socotind, că neamul lui nu va înțelege aceasta metaforă, o traduce: „Issahar, bărbat viteaz“. Tot așa, ca să se înțeleagă mai bine, ce vrea să zică stihul 20 din acelaș cap al Facerii: „grasă e pâinea lui“, Peșito spune mai limpede: „bun este agrul lui“. La Leviți 24, 23. textul evreesc are: „l'au bătut cu pietrii“, Peșito mai adaugă: „și a murit“¹⁾. Astfel au înțeles traducătorii siri să traducă textul și să-l traducă pe înțeles, dând poporului o Biblie peșito = simplă și limpede.

Nu ne mai ocupăm de celelalte traduceri, făcute în veacurile prime ale erei creștine, cari toate sunt pe înțelesul poporului²⁾, ca să ne putem ocupa cevaș mai mult de traducerea latinească a sfintei Scripturi. Și aceasta o facem, nu pentrucă aceasta Scriptură o folosește partea cea mai mare a creștinilor, nici pentrucă în jurul ei s'au pus foarte multe străduințe științifice, ci pentru a vedea principiile, de cari s'au călăuzit învățați de cea mai mare greutate, în traducerea și respective editarea textului acelei sf. Scripturi.

Învățați mulți cred, că necesitatea unei traduceri latinești a sf. Scripturi s'a simțit mai întâiu în Africa de miază noapte, într'o vreme, când în Italia se vorbea încă cu multă predilecție limba grecească. Și de aceea mulți caută în Africa proconsulară originea celei mai vechi versiuni, ce și-a câștigat o recunoaștere și autoritate mai largă decât celelalte versiuni latinești, ce se crede că s'au pregătit în aceea vreme. Și aceasta e versiunea, ce poartă numirea de versio Itala.

Limba acestei traduceri e cea vorbită de popor. Întâlnim în această traducere cuvinte, de cari numai poporul se folosește, pe cari el și-le formează, și nu le găsești nici la un scriitor; ca și poporul; nu ține seamă de genuri, declinări și conjugări; cu prepozițiuni și conjuncțiuni se joacă cum îi place. De aici urmează, că e o mare deosebire între limba Bibliei latinești vechi și între limba scriitorilor latini din acel timp³⁾.

¹⁾ Cornely, Introductio vol. I. p. 412 urm.

²⁾ Despre traducerea etiopică v. Cornely, Introductio vol. I. pag. 380, despre cea armenească, v. Cornely, Introductio vol. I. p. 386.

³⁾ Cornely, Introductio vol. I. pag. 370 urm.

Această traducere a Scripturii au folosit-o scriitorii bisericești latini din Africa, Tertullian, Ciprian și Augustin. În scrierile acestui din urmă găsim și unele observații, caracteristice pentru felul, cum înțelegea el, că are să fie limba cărților bisericești. În tâlcuirea psalmului 138, la stihul 14, ne dă următoarea observație limbistică. Inceputul acestui stih sună: „Nu s'a ascuns osul meu dela tine, carele l-ai făcut întru ascuns“; textul latinesc de care s'a folosit sfântul Augustin, aveă: „Non est absconditum os meum a te, quod fecisti in abscondito.“ Cum în latinește os se zice ossum-i, sfântul Augustin dă seamă, de ce în text nu e ossum meum, ci os meum, pentrucă „în limba poporului se zice: os.... Mai bine să vorbim așa: căci e mai bine să ne certe scriitorii de gramatică, decât să nu ne înțeleagă popoarele (melius est ut reprehendant nos grammatici, quam ut non intelligant populi)“¹⁾. De altădată explicând psalmul 36. ajunge la stichul 26: „Toată ziua miluește și împrumutează dreptul.“ Textul lui Augustin aveă pentru „împrumutează“: feneratur. „Feneratur se zice latinește și despre cel ce dă și despre cel ce ica împrumut. E mai limpede să zicem aici feneratur. Ce ne pasă nouă, ce vor zice gramaticii? Mai bine e vouă, să ne înțelegeți în limba aceasta barbară și proastă, decât să vă lăsăm pe jos, folosindu-ne de o limbă aleasă“²⁾. Acestea le spune sfântul Augustin, omul acesta foarte învățat, care pe vremuri a fost profesor de retorică!

Scopul acestor oameni, precum se vede deci, nu eră să facă credincioșilor lecții gramaticale, să-i învețe limba și stilul, ce lor le place, și care cred ei, că e mai bun. Ei nu vor să angajeze și poporul în lupta, ce o poartă pentru validitatea principiilor lor limbistice. Ținta lor eră: lumina cea neapropiată, din carea să sădească cât mai multă în sufletele credincioșilor. Să-și piarză vremea cu lecții de gramatică, li-se părea lucru netrebnic și în pagubă, atunci, când aveau să învețe pe oameni filozofia, cea mai înaltă: înțelepciunea lui Dumnezeu. Traducătorii scripturii latinești din Africa par'că și-au angajat apărător pe sfântul Grigorie cel Mare, care scrie: „Eu nu fug de metacismele oricât de dese, nu încunjur barbarismele, nu

¹⁾ Enarratio in Ps. 138. cap. 20. Migne Patr. Lat. Tom. XXVII. col. 1796.

²⁾ Enarratio in Ps. 36. Sermo III. cap. 6. Migne Patr. Lat. Tom. XXXVI. col. 386.

țin să observ locul și schimbarea prepozițiilor și a cazurilor, căci socotesc de un lucru foarte netrebnic, să strâng cuvintele vestirii din cer în cătușele regulilor lui Donat“¹⁾

E firesc, că o astfel de traducere nu a putut scăpa de ochiul ager al literaților și filozofilor păgâni, cărora nu le convenia de loc legea lui Hristos, și fiindcă eră în interesul lor să o combată cu tot felul de arme, le eră nespus de binevenită împrejurarea, că limba Scripturii eră proastă și negramaticală, pentruca să poată face concluzia: proști și neînvățați sunt și propovăduitorii legii nouă, deci nimeni să nu le crează. După cum sfinții Părinți au apărât textul original al sfintei Scripturi, așa trebuiau apărute și traducerea ei. Arnobiu, un orator vestit de pe timpul lui Dioclețian, reproduce calomniile păgânilor referitor la legea creștină și le combate. Venind vorba despre sfânta Scriptură, scrie: „Dar sunt scrise (cărțile Scripturii) de oameni neînvățați și proști, și de aceea nu trebuie primite și crezute așa de ușor. Bagă de seamă, ca nu tocmai acesta să fie motivul cel mai puternic, pentruca cărțile Scripturii nu sunt pătate cu minciuni, ci sunt spuse după priceperea celor simpli, și neștiința ta ți-o înmulțește cu vorbe amăgitoare. Limba e ordinară și de jos, căci adevărul nici când n'a căutat găteală și podoabe, și ceea ce e cercetat și sigur, nu suferă să fie târâit pe drumuri lungi“²⁾. Continuând apărarea, tot Arnobiu spune: „Se poate să nu fie adevărat ceea ce se spune, pentrucă se păcătuiește în număr ori caz, prepozițiune, conjuncțiune ori participiu? Pompa aceasta de stil și vorbirea alcătuită după regulile să se rezerve pentru discursuri, dispute pentru for și judecătorii, să și-o țină aceia, cari căutând farmece pentru desfătări, își pun toată silința în podoaba vorbirii....“³⁾.

În veacul al treilea începe de nou a stăpâni la Roma cultura latină, iar creștinismul începe a se răspândi, și afară de marginile orașelor și a orășelelor, prin sate, unde oamenii nu

¹⁾ Moralium libri. Praefatio cap. 5. Migne Patr. Lat. Tom. LXXV. col. 516. Metacismul e o cacofonie a limbii latine, ce provine din prea deasă urmare una după alta a literei m; literații și în special poeții o încunjură. Aelius Donatus eră un scriitor de gramatică latină pe la mijlocul veacului al IV-lea. ²⁾ Disputationum adversus gentes liber I. cap. 58. Migne Patr. Lat. Tom. V. col. 796.

³⁾ Op. cit. cap. 59. Migne, Patr. Lat. Tom. V. col. 797.

înțelegeau altă limbă, decât limba neamului lor, cea latină. Având să se citească la liturghie părți din sfânta Scriptură, a ajuns a fi necesară și aici o traducere latinească a sfintei Scripturi. S'a și pregătit una, numită după locul originii sale, Itala, mai bună decât multele traduceri din Africa, unde oricine, căruia îi cădea în mână vr'un codice grec, și se pricepea puțin la traducere, numai decât pregătia o traducere a Bibliei¹⁾.

Întru atâta se înmulțiseră traduceri latinești ale Bibliei, încât nu mai știeai, care, din atâtea, conține textul adevărat²⁾, unele din acestea traduceri pe alocurea nu mai aveau nici un înțeles³⁾, iar numele proprii erau așa de schimonosite, încât nu se mai cunoșteau, de erau evrești ori sarmatice; erau nume proprii de o lungime îngrozitoare, fiind scrise câte trei într'un cuvânt; nu mai cunoșteai numele orașelor de al provinciilor și al oamenilor⁴⁾. De aceea Papa Damasus (366—384) încredințată pe sfântul Ieronim, să facă reviziunea traducerii latinești a sfintei Scripturi. Din scrierile Papei Damasus ne-a rămas foarte puțin, deși nu puțin pare a fi scris. Între scrierile conservate este însă o epistolă adresată sfântului Ieronim, în care îl roagă pe acesta, să arate limpede, și după textul evreesc, care e înțelesul adevărat al cuvintelor: „Osana Fiul lui David“, căci comentariile latinești și grecești despre acest loc, nu numai că nu concoardă, dar unele dau explicații tocmai contrare celorlalte⁵⁾. Păcat, că nu ne-a rămas și scrisoarea, prin care tot el a încredințat sfântului Ieronim reviziunea Bibliei, căci de sigur îi va fi dat vre-un „regulament“, anumite principii — după cum se poate vedea din prefața sfântului Ieronim la cele patru evanghelii, publicată mai jos — cari principii ar putea servi de călăuză tuturor celor ce se ostenesc cu editarea cărților bisericești. Că Papa Damasus a încredințat sfântului Ieronim reviziunea traducerii latinești a sfintei Scripturi, se dovedește

¹⁾ Cornely Introductio vol. I. pag. 366 urm.

²⁾ S. Hieronymi Praefatio in 4. Evangelia, Migne, Patr. Lat. tom. XXIX. col. 558.

³⁾ S. Hieronymi Praefatio in librum Job, Migne, Patr. Lat. tom. XXIX. col. 64.

⁴⁾ S. Hieronymi Praefatio in librum Paralipomeno, Migne, Patr. Lat. tom. XXIX. col. 424.

⁵⁾ Epistola VIII. Migne, Patr. Lat. tom. XIII. col. 371.

limpede din scrisoarea adresată de Ieronim lui Damasus, în care îi scrie: „Mă silești să fac lucru nou din vechiu, și să fiu judecător peste exemplarele Scripturilor împrăștiate în toată lumea: și fiindcă acestea se deosebesc unul de celalalt, să hotărăsc, cari sunt conforme cu adevăratul text grecesc“¹⁾. După cum se vede chiar din cuvintele lui Ieronim, Papa nu l-a încredințat să facă o traducere nouă a Bibliei, ci numai să o revadă, să aleagă ce eră bun în textele vechi, și unde va fi ceva de îndreptat, acolo să îndrepte, ținând seamă de textul ce a servit la facerea traducerii latinești: adecă de textul grecesc a celor șaptezeci, pentru ca nu cumva să se producă o prea mare deosebire între ediția nouă latinească și între cea veche.

Cât este pentru persoana, căreia s'a încredințat reviziunea traducerii latinești a sfintei Scripturi, trebuie să se zică, că decât s. Ieronim nici un om nu a cunoscut așa de bine cărțile sfintei Scripturi, și pentru a le cunoaște, nimeni nu și-a dat mai multă osteneală²⁾. De mic, plăcându-i să viziteze mormintele apostolilor și ale martirilor, intra prin criptele acestora, ca să tragă în suflet duhul lor. Lăpădând toate plăcerile și grijile lumesti, câtva timp a petrecut și în peștera, în eremitajul din Chalcis (in Chalcidis eremum), unde prin posturi și rugăciuni își oțelește sufletul, ca să fie mai târziu harnic de a da haină latinească cuvântului dumnezeiesc. În științele filozofice și lingvistice de asemenea eră bine versat; profesor îi fusese vestitul Donat, sub a cărui conducere în Roma și-a însușit o limbă atât de frumoasă, încât în privința aceasta nu stă mai jos, decât oricare scriitor latinesc al timpului său. Tot așa de bine cunoștea el limba grecească, cât mai apoi și cea evreească³⁾.

Orice traducere se poate spune, că e un lucru foarte greu. Despre aceasta eră convins și sfântul Ieronim. El scrie lui Pammachiu: „Când am tradus Hronica lui Eusebiu din Cezarea în latinește, în prefață, între altele, am spus următoarele: E foarte greu să nu rătăcească undeva, cel ce umblă pe cărări străine, și e nespus de greu, ca cele spuse bine și frumos într'o limbă, să aibă aceeași frumusețe și în traducere. Un cuvânt are o

¹⁾ Praefatio in 4 Evangelia, Migne Patr. Lat. tom. XXIX. col. 557.

²⁾ Praefatio in opera s. Hieronymi, Migne Patr. Lat. tom. XXIX. p. 10.

³⁾ Cornely, Introductio, vol. I. pag. 421—423.

însemnare proprie, și n'ai cu ce să-l traduci.... Traduc verbal? spun absurdități; mă silește necesitatea să schimb ceva în ordinea cuvintelor ori în espreșiune? numai decât va zice lumea, că n'am tradus bine¹⁾. Și, dacă e greu să faci o traducere bună, e cu mult mai greu să faci reviziunea unei traduceri. Pentru fiecare vorbă, ce o schimbi, trebuie să ai puternice argumente, și mai înainte de toate să poți dovedi, că trebuie să îndreptezi un lucru greșit, și că ce spui tu, e mai bine de cum a spus altul; altfel schimbarea nu e îndreptățită. Sfântul Ieronim n'a ținut să schimbe traducerea veche a Bibliei, a păstrat textul Italei, unde numai l-a putut, și numai sila l-a constrâns să schimbe ceva. El scrie sfântului Augustin: „În cele, ce le-am tradus oamenilor de limba mea, din grecește în latinește, nu m'am năzuit întru atâta, să înlătur cele vechi, cât mai mult să scot la iveală mărturiile omise ori corupte de cei șaptezeci traducători evrei, ca să știe ai noștrii, ce conține textul original evreesc²⁾. Vorbind despre lucrarea, ce a săvârșit-o, când a revăzut cele patru evanghelii, scrie: „Ca acestea (evanghelile) să nu difere mult de citirea obișnuită a Scripturii latinești, întru atâta am moderat condeiul, cât să coregem numai acele părți, cari se păreau că schimbă sensul, iar celelalte să le lăsăm să rămână cum au fost³⁾, iar într'alt loc scrie: „Noi îndreptând Psaltirea, în tot locul, unde înțelesul era acelaș (cu al textului evreesc), n'am voit să schimbăm nimic, să nu îngrozim pe cititor, prin vre-un text neobișnuit⁴⁾. Unele texte ne spune adesea el însuși, de ce le-a lăsat neschimbate. El scrie: „In Evangelie, unde citim în grecește *δοξαὶ μὲν*... în latinește citim: clarifică me (Io. 17, 5), dar n'am voit să schimbăm textul vechiu, căci înțelesul era acelaș⁵⁾. *δοξα* e glorie, slavă, mărire, *δοξαὶ μὲν* înseamnă deci: preamărește-mă, sau cum spune scriptura românească: proslăvește-mă; clarifico = clarus + facio înseamnă: îl fac pe cineva vestit, ceea ce e

¹⁾ Epistola LVII. ad Pammachium. De optimo genere interpretandi cap 5. Migne Patr. Lat. tom. XXII. col. 572.

²⁾ Epistola CXII. cap. 20, Migne, Patr. Lat. tom. XXII. col. 929.

³⁾ Praefatio in 4. Evangelia, Migne, Patr. Lat. tom. XXIX. col. 559.

⁴⁾ Epistola CVI. ad Sunniam et Fretelam cap. 12. Migne, Patr. Lat., tom. XXII. col. 843.

⁵⁾ Epistola CVI ad Sunn. et Fret. cap. 30. Migne, Patr. Lat., tom. XXII. col. 847. urm.

tot una cu a preamări, acelaș înțeles îl au amândouă, și de aceea nu schimbă Ieronim cuvântul din textul vechiu, pentru că năzuința lui de frunte nu eră să îndrepte traducerea singuraticelor cuvinte, ci să îndrepte greșelile și greutatea înțelesului, după cum cere și Horațiu, în Arta poetică: „Nec verbum verbo curabis reddere, fidus interpres“¹⁾.

Nu s'a năzuit sfântul Ieronim, să pună în edițiunea revăzută a Bibliei o limbă cultă, pe care oamenii din clasa de jos să nu o înțeleagă. El scrie de pildă: „Știu eu, că cubitum și cubita (cot) e de genul neutru, dar ca să fiu înțeles mai ușor (pro simplicitate et facilitate intelligentiae), l-am pus în genul masculin, după cum se obișnuște să-l folosească și poporul (pro... vulgi consuetudine). Căci eu n'am de gând să incunjur greșelile de limbă, ci ca să fac Scriptura cea obscură să fie limpede, și spre acest scop mă folosesc de orice cuvinte“²⁾.

Să rezumăm principiile, de cari a fost condus sfântul Ieronim în reviziunea Bibliei latinești. Ținta propusă îi eră: să stabilească un text corect, din o *multime*, pline de greșeli, ori chiar de contraziceri. Revăzând textul celei mai folosite Scripturi latinești, al Italei, îl schimbă numai acolo, unde lipsește ceva, sau unde acest text diferă în înțeles de Biblia grecească. Limba i-o păstrează: cea poporală, simplă, fără să caute ori să scotocească anume după cuvintele cele mai țărănoase, cele mai mojicești. „Venerationi mihi semper fuit, spune el, non verbosa rusticitas, sed *sancta simplicitas*“³⁾.

* * *

Reviziunea, ce a făcut-o sfântul Ieronim traducerii latinești a Scripturii, nu l-a îndestulit. El ținuse mult, ca lucrarea lui să nu diferă mult de citirea obișnuită până atunci, de aceea a schimbat, cât s'a putut de puțin, numai acolo, unde se găseau

¹⁾ Epistola LVII. ad Pammachium cap 5. Migne Patr. Lat. tom. XXII. col. 571. — Epistola aceasta și Epistola CVI. ad Sunniam et Fretelam cuprind frumoase povețe, pentru ceice revăd cărțile bisericesti.

²⁾ In Gal. III. Prologus, Migne, Patr., Lat. tom. XXVI. col. 399.

³⁾ Epistola LVII ad Pammachium cap. 12. Migne, Patr. Lat., tom. XXII. col. 579.

greșeli evidente, unde înțelesul traducerii era altul decât cel al originalului.

Scrupulos în păstrarea textului vechiu al Italiei, el nu s'a gândit să pregătească o edițiune critică, o traducere fidelă a originalului, de carea să se poată folosi oamenii de știință, și mai ales în polemici, căci „un lucru se spune în traducerea latinească, și altul era în textul evreesc“¹⁾. În vremea cât a pregătit el reviziunea Italiei, în vremea cât a făcut studii biblice spre acest scop, s'a ivit și s'a copt în mintea lui planul unei noue traduceri latinești a sf. Scripturi și anume a unei traduceri de pe original. Și așa s'a apucat de a traduce el Testamentul Vechiu întreg, afară de unele cărți, de pe evreeste și caldeeste. Acestei traduceri i-s'a adăus apoi traducerea Testamentului Nou cea revăzută. Această traducere e cunoscută sub numele de Vulgata = răspândită, și de ea s'a folosit mai mult biserica apuseană. Textul ei, Conciliul Tridentin l-a declarat de autentic, pentru citirile din biserică, dispute, predici și explicări²⁾

Limba ce a pus-o sfântul Ieronim în traducerea aceasta, nu este întru toate limba celorlalte scrieri ale Ieronim³⁾. *De o parte*, lui Ieronim, omului de rugăciune și de biserică, îi răsuna în urechi citirile vechii edițiuni, era obișnuit cu ele, cuvintele, formele, construcția i-se îmbulziau în peană, fără a crede de lipsă se schimbe textul, ce avea înțeles bun, și identic cu cel original. Dacă ești obișnuit cu un text, pe care-l auzi de atâtea ori în biserică, și vine cineva, și de capul lui schimbă textul, cuvintele ori topica, simți o adevărată durere fizică. În catedrala din Blaj se aude adeseori cântându-se la vecernie, la isprăvitul cântărilor: „și mare îndurare“. Sunt sigur, că toți, cari au asistat de câteva ori la vecernie în aceasta catedrală, cetind aceste șire, ori fredonează deja melodia acestor cuvinte, ori cel puțin se gândesc la ea. Acum să vină cineva, și pentrucă Grecii nu pot să spună *mare milă* fără articol, să traducă în românește: „și îndurarea cea mare“ ori chiar „marea îndurare“ — te conturbă o astfel de schimbare! *De altă parte*, Ieronim n'a voit din adins să elimineze citare barbarismi, pentru ca să nu smin-

tească și ofenseze urechile credincioșilor obișnuite cu acei barbarismi. Unde a fost înțelesul bun, el a copiat din ediția veche, și a făcut foarte bine și înțelepțește.

Despre limba traducerii pregătite de Ieronim avem un studiu, o monografie frumoasă, publicată de profesorul universitar din Bonn: Dr. Francisc Kaulen¹⁾.

Rezumăm părțile mai însemnate, cari privesc chestia noastră. Precum la reviziunea Italiei, pe cât a putut, nu a schimbat textul traducerii vechi, cunoscut de popor, chiar și dacă acest text nu-i convenea întru toate, tot așa a făcut el și la traducerea cărților sfinte²⁾. Traducerea veche era pregătită în idiomul de toate zilele, în limba latină vulgară: aceasta și-a deprins influința sa și asupra Vulgatei³⁾.

Limba Vulgatei, care e limba poporală, se deosebește mult de limba clasică latină. Dintre multele cercetări făcute de Kaulen, amintim unele despre substantiv și verb. Unele substantive au în limba poporală a Vulgatei o însemnare cu totul deosebită de aceea, a limbei clasice. Astfel *cogitatio* în limba clasică e cuget, și în acest sens (gând): în Vulgata înseamnă gând în înțelesul de grijă, cum spune Românu: stau pe gânduri. Această însemnare o are în înțelepciunea lui Solomon 8, 9. *Confessio și confiteri* latinește înseamnă a mărturisi, a spune ceva, limba Vulgatei i-a dat acestui cuvânt însemnarea de a lăuda, a preamări (Rom. 10, 10). Așa a trecut însemnarea aceasta pentru cuvântul a se mărturisi, mărturisire, și în românește, după grece (*μολογειν* și *ἑξομολογεσθαι*), încât bisericescul a se mărturisi și mărturisire îl găsim în multe locuri, undc nu e vorba nici despre a mărturisi (a spune ceva), nici despre a se mărturisi (a se spovedi). *Saeculum* în limba clasică e un timp nemărginit, în limba vulgară a traducerii lui Ieronim e veacul românesc: bun veac mai umblă, deci: orice timp, de aceea se vorbește de sfârșitul veacului (Mat. 28, 20), de acest veac (Mat. 12, 32), și chiar de mai multe vecuri (prin care și veacurile a făcut (Evrei 1, 2)⁴⁾. — Unele substantive din limba Vulgatei nici nu se găsesc la scriitorii clasici. ori rar de tot. Astfel sunt *botrus* (stru-

¹⁾ S. Hieronymi ad Sofronium, Praefatio in Psalterium. Migne Patr. Lat. Tom. XXVIII col. 1126. ²⁾ Cornely, Introductio vol. I. pag. 441.

³⁾ Cornely, Introductio vol. I, pag. 424

¹⁾ Sprachliches Handbuch zur biblischen Vulgata. Eine systematische Darstellung ihres lateinischen Sprachcharacters II Auflage. 1904.

²⁾ Op. cit. pag. 3 ³⁾ Op. cit. pag. 6. ⁴⁾ Op. cit. pag. 15, 178, 27.

gure) la Mihea 7, 1, *pincerna* (păharnic) în Cartea Facerii 40, 1. *Coquus*, cel clasic, în Vulgata (I Reg. 9, 25, 24) e cocus¹⁾. Substantive cu formațiune proprie, neobișnuită în limba clasică, are Vulgata destule. Așa sunt *gemma* (Eclis. 32, 7), *geniculum* (Naum 2, 10), *Leunculus* (Ezeh. 19, 3), *pectusculum* (Leviți 7, 30), *sorbitioncula* (II Reg. 13, 6)²⁾. Uneori limba Vulgatei se joacă cu declinările. Are *craier*, *grateris*, și *cratera, ae*; *hebdomas, adis*, și *hebdomada, ae*; *lampas, adis*, și *lampada, ae*³⁾. Cuvintele obișnuite a se folosi în limba clasică numai în plural, le folosește Vulgata și în singular. Astfel e spre ex. *inimicitia* (Eclis. 6, 3)⁴⁾.

Notăm ceva și despre verbe. Pasivul adeseori e reflexiv, de ex. Marc. 8, 38: qui enim me confusus fuerit... filius hominis confundetur eum; Ps. 33, 3: in Domino laudabitur anima mea⁵⁾. Și între verbele Vulgatei sunt unele, cari nu se găsesc în limba clasică: *manicare* (Luc. 21, 37) = a mâneca, a stă, a veni de dimineață; *sublimare* (I Esdra 9, 9) = a ridică⁶⁾.

Regulele sintactice clasice încă au destul de suferit dela limba Vulgatei. Ceeace ocură rar la scriitorii clasici, în Vulgata e foarte des: subiectul fiind un nume colectiv, cere predicatul în plural, de ex. Io. 7, 49: sed turba haec, quae non novit legem, maledicti sunt⁷⁾. În aceeaș propozițiune odată cere singular, iar de altă dată plural!

Pleonasmul, obiceiul țaranului și a omului puțin cult de a lungi vorba și a repeți cuvintele, ocură destul de des. Așa la Mat. 19, 28: Amen dico vobis, quod vos, qui secuti estis me, ... sedebitis et vos⁸⁾.

Din acestea se vede, că limba Vulgatei nu e limba gramaticală și sintactică, ce au scris-o clasicii romani, ci e o limbă, care nu mult își bate capul cu regulele gramaticale și sintactice ci face după cum o taie capul, nu anume cu intențiunea ca să scrie în contra regulelor gramaticale și sintactice, cari sfântul Ieronim le cunoștea, chiar foarte bine, și le-a și observat în alte scrieri, ci cu intențiunea vădită, de a fi cât se poate mai bine înțeleasă de popor.

¹⁾ Op. cit. pag. 39, 40. ²⁾ Op. cit. pag. 49, 51, 52. ³⁾ Op. cit. pag. 120, 121. ⁴⁾ Op. cit. pag. 126. ⁵⁾ Op. cit. pag. 194. ⁶⁾ Op. cit. pag. 196, 200. ⁷⁾ Op. cit. pag. 285. ⁸⁾ Op. cit. pag. 300

Pentru ca poporul să nu fie turburat prin faptul că primește o Scriptură nouă, revăzută și îndreptată, sfântul Ieronim schimbă în ea cât se poate de puțin. Și aceasta foarte înțelepțește. Pe vremea lui credincioșii cunoșteau Biblia foarte bine, și schimbările, chiar foarte puține, puteau să aducă rău bisericii. Un episcop din Africa a admis în biserică traducerea sfântului Ieronim, în care la Iona 4, 6, e hedera, în loc de cucurbita, cum eră în ceă veche. Ei bine, când a auzit poporul cetindu-se că deasupra capului lui Iona a creșcut iederă, și nu, cum știau ei din Biblia ceă veche, curcubetă, întru atâta s'a infuriat asupra episcopului, care întrodusese edițiunea nouă, încât acesta eră cât pe aci să-și piarză scaunul¹⁾.

Rezumând cele spuse despre traduceri mai însemnate și mai vechi ale sfinteii Scripturi, vedem, că — la fel cu textul original al Scripturii — ele sunt scrise în limba vulgară, chiar cu greșelile acestei limbi. Iar cé privește traducerea ceă mai bine pregătită a Scripturii, ceă latinească, sfântul Augustin e de părere, ca [a edițiunile nouă, numai acolo să se facă schimbări, unde textul are greșeli dogmatice;²⁾ sfântul Ieronim admite îndreptări și acolo, unde înțelesul traducerii nu se potrivește cu înțelesul originalului. Dar nu-i trece nici prin gând, ca din pricina limbii să schimbe vre-un cuvânt, ori vre-o frază, care lui nu-i convine.

¹⁾ S. Augustini Epistola CIV ad Hieronymum Migne Patr. Lat. Tom. XXII col. 832 urm. cap. 5. La aceasta a răspuns Ieronim, iederă e în textul evreesc, de altfel el n'are mângărimea de a schimba. Epistola CXII ad Augustinum cap. 20. Migne Patr. Lat. Tom. XXII col. 929.

²⁾ Vezi Epistolele LVI și LXVII ale lui Augustin către Ieronim, la Migne Patr. Lat. Tom. XXII col. 566 urm. și col. 647 urm.

Cărțile bisericești de mai târziu.⁶

Biserica a primit dela dumnezeescul său întemeietor întreagă învățătura dogmatică și morală. In ce privește constituția ei, Hristos a dat număroase hotărâri, din cari se pot preciza cât de bine drepturile bisericii învățătoare și ascultătoare, și chiar drepturile diferitelor gradații ale bisericii învățătoare, cari se bazează pe instituțiunile Mântuitorului. Ritul, e lucrul ce l-a fixat Domnul Hristos mai puțin, aproape de loc, abia sunt fixate unele părți. Așa Hristos i-a învățat pe apostoli, cum să săvârșească sfânta Euharistie, luând pildă dela El, despre care istorisește sfântul Mateiu: „Luând Isus pânea, și binecuvântând, a frânt, și a dat ucenicilor, și a zis: luați mâncați: acesta este trupul meu. Și luând paharul, și mulțămind a dat lor, zicând: Beți dintru acesta toți: că acesta este sângele meu al legii celei nouă, care pentru mulți se varsă spre iertarea păcatelor¹⁾.” La botez a spus, că trebuie să se facă „în numele Tatălui și al Fiului și al sfântului Duh²⁾.” Dar n'a spus, ce fel de pâne să folosim la sfânta euharistie: dospită ori nedospită, și n'a stabilit cum să fie botezul: prin stropire, prin turnare ori prin afundare. Nu numai, că nu ne-a învățat ceremoniile, modul cum au să se săvârșească sfintele slujbe, dar n'a fixat în amănunte nici măcar formele necesare, fără de care un sacrament nu se săvârșește, și cu atât mai puțin ne-a învățat rugăciunile, câte sunt de spus la o slujbă. Hristos a stabilit esența materiei și a formei, rămânând toate celelalte în sarcina acelorora, cărora le-a încredințat puterea dzeiească a apostoliei. În evangheliile aflăm mai adeseori, că Hristos s'a rugat, uneori ni-se spune chiar textul rugăciunilor (Mat. 12, 43; 27, 39 urm.; Io. 11, 41; 12, 27 urm.), dar pe noi numai una ne-a învățat, care a zis să o spunem și noi: În vorbirea de pe munte, între alte frumoase învățături, a dat-o și pe aceasta: „Deci așa să

¹⁾ Mat. 26, 26 - 28. ²⁾ Mat. 28, 19.

vă rugați voi: Tatăl nostru, carele ești în ceruri...“¹⁾). Alte rugăciuni nu ne-a învățat, nici rituri n'a prescris. Acestea au rămas să le facă aceia, cari au mers la toate neamurile, au rămas să le facă aceștia după felul oamenilor. Căci rugăciunile și practicele de pietate atârnă dela gustul oamenilor. Alta e rugăciunea, ce-i place unui oriental, care dorește fantazie și figuri în idei, și gesturi la față și cu mâinile, — și alta e rugăciunea, ce-i place unui apusean, care e cu mult mai rece și la fantazie și la purtare. Orientalul se închină, aruncându-se cu fața la pământ, din ce noi am făcut mătaniile orientale, cari, la cei mai mulți, nici măcar nu seamănă cu mataniile orientale, întru atâta sunt de economicoase. Apuseanul crede, că atunci își arată cea mai mare evlavie, când se roagă liniștit, stând în genunchi.

O mică paranteză. În primăvara anului 1906 eră în palatul artelor secesioniste din Viena expoziția de pictură și sculptură a renumiților călugări de Beuron, cari cu multă pricepere stăruesc, să introducă în biserică motivele vechei arte egiptene. Sub călăuzirea profesorului nostru de artă bisericească, Dr. Heinrich Swoboda, am vizitat expoziția și noi studenții dela facultatea de teologie, cari urmam acest curs predat de el. Admirasem minunatul mormânt (facsimil) al sfântului Benedict, cum și schițele pentru capela dela Monte Casino, unde sunt moaștele sfântului. Intre celelalte obiecte discurile mi-se păreau nepractice, de asemenea și potirele, de altfel foarte frumoase, în schimb însă îmi plăceau nespuse candelarele, și mă gândeam, ce frumos i-ar stă la o candelă de aceasta în catedrala din Blaj! Constatăm, că pictura aceasta orientală s'ar potrivi de minune în bisericile românești. Și nu mi-a putut trece prin gând, că biserică, în care am să slujesc lui Dumnezeu pentru neamul meu, va fi pictată tot de călugări benedictini dela Beuron, și tocmai în stilul, ce-l admirasem eu, și care mi-se părea așa de potrivit pentru bisericile românești.

Obiectele expuse de părinții benedictini ocupau sala cea mare din palatul artelor, în o sală mai mică laterală eră tot expoziție de artă bisericească, dar din altă școală. In aceasta sală destul de luminoasă eră un tablou, pe care văzându-l niște

¹⁾ Mat. 6, 9 - 13.

colegi, nu s'au putut opri, să nu-și arate pe față, ceea ce aveau în suflet. Ce caută tabloul acesta urât în o expoziție de artă? — Eră Maica Domnului cu Isus în brațe, și lângă ei bătrânul Iosif, dar toți trei negrii și cu niște trăsuri, cari după gustul Europeanilor numai frumoase nu se pot numi. Genialul nostru profesor, o mare auctoritate în ce privește pictura și sculptura, a aflat tabloul foarte frumos, și ne-a zis: Ori ce-ați spune, tabloul e admirabil, și va plăcea foarte mult Negrilor din Africa, pentru cări e destinat.

Așa e. Rugăciunile și practicele de pietate sunt după gustul oamenilor, iar acesta variază după țări, după vârstă și după cultură, și mai ales după timp. Anumite practice de pietate au o trecere mai mare în un anumit timp, apoi ori încetează cu totul, ori cel puțin nu mai au aceeaș trecere, ce au avut-o mai înainte. În cele dintâiu veacuri se împărtășiau toți creștinii, cari asistau la sfânta liturghie, atât în Orient, cât și în Apus¹⁾. Aceasta e și dorința bisericii, care în fiecare liturghie adresează tuturor credincioșilor următoarele cuvinte: „Cu frica lui Dumnezeu, cu credință și cu dragoste să vă apropiați“, și după ce s'a împărțit sfânta cuminecătură, iarăș tuturor le zice: „Drepti primind dumnezeieștile.... lui Hristos taine, cu cuviință să mulțumim Domnului“. Și pentru ca tot omul să aibă drept la sfânta împărtășanie, cu toții aduceau la biserică pâne și vin pentru sfânta jertfă. Astăzi s'a părăsit cu totul, în biserica orientală, obiceiul foarte folositor al împărtășaniei mai dese, și când se împărtășesc, în cele mai multe locuri, nu mai au obiceiul să aducă jertfe. S'a părăsit cu totul și frumosul obicei, care îl prescrie canonul 8. al sfinților apostoli: „Dacă vre-un episcop, ori presbiter, ori diacon, sau oricare din catalogul preoțesc, aducerea înainte făcându-se, nu se va împărtăși, spue pricina, și de va fi binecuvântată, aibă iertare. Iară de nu o va spune să se aforisească, ca unul ce s'au făcut pricinuitor de vătămare norodului....“¹⁾.

* * *

¹⁾ S. Justini Mart. Apologia I. cap. 65 Migne Patr. Gr. Tom. VI. col. 427, S. Cypriani De dominica oratione liber cap. 18. Migne Patr. Lat. Tom. IV. col. 549. Vezi și tâlcuirea canon. 9. apostolicesc in Pidalion f. 10. din dos și 11.

¹⁾ Pidalion f. 10.

Apostolii au primit dela Domnul Hristos nu numai datoria de-a slugi trebuințelor sufletești ale credincioșilor, ci și dreptul de-a rândui câte se întâmplă întru poporul lui Dumnezeu. Aceasta rezultă limpede din cuvintele Mântuitorului: „Datumi-s'a mie toată puterea, în cer, și pe pământ. Drept aceea mergând, învățați toate neamurile, botezându-i pe ei. . . învățându-i pe dânșii să păzească toate câte am poruncit vouă“¹⁾. Din acestea se vede, că Hristos a dat apostolilor săi nu numai puterea să învețe și să poruncească la toate neamurile, ci și să rânduiască sfânta liturghie. Hristos pomenește aici numai sfântul botez, ca cea dintâiu taină creștinească, o numește pe una pentru toate. Apostolii au fixat unele lucruri, iar ce n'au fixat ei, au făcut și fac următorii lor, cari toți aceeaș putere o au, ori sunt din secolul prim, ori din al douăzecelea.

Cum s'a săvârșit sfânta liturghie în cele dintâiu decenii ale creștinismului, chiar în cei dintâiu secoli, e greu să se stabilească. Apostolii și ucenicii lor au avut destul lucru, nu au putut stă să scrie istorie. În privința aceasta seamănă mult istoria bisericii lui Hristos cu istoria neamului românesc, care de asemenea la început mult timp a avut destul lucru, și n'a avut răgaz să-și scrie istoria. De aveau apostolii și ucenicii lor, timp liber, scrieau pentru nevoile actuale ale credincioșilor. Istoria o scriu numai aceia, cari nu sunt prea ocupați cu lucrurile de astăzi.

Despre modul, cum se săvârșia sfânta liturghie în prima jumătate din secolul al doilea al erei creștine, scrie sfântul Iustin Martirul. De când a fost și până va fi lumea, cel mai mare dușman al lucrurilor bune și al ideilor mari a fost minciuna, despre care spune Domnul Hristos, că e fida diavolului²⁾. Ceice nu doriau, să se stabilească în lume împărăția cinstită a principiilor creștine, au scornit fel de fel de minciuni despre creștini, și mai ales despre adunările lor. Sfântul Iustin arată împăratului Antonin Pius și senatului roman, că toate scorniturile la adresa creștinilor sunt minciuni, căci uite, ce fac creștinii: Mai înainte de ce ar primi pe cineva în comunitatea lor, cer dela el să mărturisească credința și să primească toată învățătura creștinească. După ce le-a făcut acestea, îl botează

¹⁾ Mat. 28, 18—20. ²⁾ Io. 8, 44.

și-l duc în mijlocul fraților, unde fac rugăciuni pentru ei, pentru cel botezat și pentru alții. Când au isprăvit rugăciunile, se sărută unii pe alții. Apoi celui mai mare i-se aduce pâine și pahar cu vin și cu apă, cari primindu-le, aduce laudă și mărire Părintelui tuturor prin Fiul și sfântul Spirit, și săvârșește pe lung *εὐχαριστία*, adică mulțumită pentru darurile primite dela El. După ce a terminat rugăciunile și euharistia, tot poporul strigă: Amin, apoi cei ce se chiamă diaconi, împărțesc tuturor celor de față, spre împărțire, pâinea și vinul și apa, în cari s'au adăus mulțumitele, și duc și la cei absenți¹⁾.“ Aceasta se întâmplă la botez. De obicei: „În ziua așa numită a soarelui (= Sonntag) se astring la un loc toți locuitorii creștini din saie și din orașe, și se citesc memoriile apostolilor, ori scripturile profeților, cât permite timpul...“²⁾. Combinând aceste două texte, vedem, că la aducerea jertfei liturgice se citea din sfânta Scriptură, Testamentul Nou și Vechiu, făceau rugăciuni în comun mai întâiu toți credincioșii, apoi cel mai mare aducea laudă și slavă lui Dumnezeu, și după aceea săvârșia sfânta Euharistie. Nu ne spune însă sfântul Iustin, ce rugăciuni rostiă poporul și cel mai mare, și nu cunoaștem nici pe autorii acestor rugăciuni. Ele, cu siguranță, trebuie să fie opera sfinților apostoli și a următorilor lor. Aceasta ni-o spune sfântul Sofronie, patriarhul Ierusalimului, un foarte bun cunoscător al rânduielilor bisericesti. El scrie: „După venirea Mângăitorului (Spiri- tului sfânt), slujba de arhierei au primit-o apostolii, căci Spiritul sfânt, care s'a scoborât peste ei în formă de limbi de foc, și s'a așezat peste ei, i-a învățat și i-a călăuzit la toate neamurile, învățându-i limba acestora. Fiecare apoi a făcut rugăciunile misterelor sfintei liturghii, după cum permitea răbdarea popo- rului; împrejurările timpului și aleșuirile prigonitorilor. Iar după ce au murit apostolii, unii dintre sfinții părinți, fiecare separat, au făcut rugăciuni și cereri, ba chiar și rânduiala po- trivită a sfintei liturghii. Așa a fost între sfinți cinstitul Epi- faniu, Marele Vasile și dzeescul Hrisostom³⁾.“ Relativ la aceasta chestiune scrie și sfântul Vasile cel Mare în epistola către Amfilohie: „Dintre dogmele cele ce se păzesc în biserică, și

¹⁾ Apologia I. cap. 65. Migne Patr. Gr. Tom. VI. col. 427.

²⁾ Apologia I. cap. 67. Migne Patr. Gr. Tom. VI. col. 429.

³⁾ Commentarius liturgicus cap. 1. Migne Patr. Gr. Tom. LXXXVII. vol. 3 col. 3982.

dintre propoveduiri, pe unele le avem adecă din învățătura cea în scris. Iară pe altele din predanisirea apostolilor date nouă în taină le-am primit, care amândouă acestea aceeași tărie o au către buna cinstire de Dumnezeu... Graiurile chemării¹⁾ (în timpul) arătării pâinei euharistiei și a paharului binecuvân- tării, cine din sfinți le-au lăsat nouă în scris? Că nu ne înde- stulăm cu acestea, de care au făcut apostolul, ci și înainte zicem, și în urmă altele zicem, ca unele ce au mare tărie către taină, luându-le din nescrisa învățatură. Și binecuvântăm apa botezului, și untul de lemn al hrismei, încă și pe însuși cela ce se botează, din care înscrisuri? Au nu din predanisirea ceea ce se tace, și tainică?... Ci și câte sunt la botez, a se lăpăda de satana și de ingerii lui, din care scriptură este? Au nu din aceasta nepublicată și negrăită învățatură, pe carea părinții noștrii o au păzit întru o nemult iscodită, și necercetată tăcere, fiind bine învățați aceea că cele de cinste ale tainelor cu tăcere se păzesc. Că cele ce nici a le prepune este slobod celor ne- părtași tainelor, pe învățătura acestora cum ar fi fost de cuviință în scrisori a o triumfă²⁾“? Din cuvintele acestor doi scriitori aflăm, că înșiși apostolii, iar după ei următorii lor, au făcut rugăciuni și rândueli la diferitele slujbe bisericesti, ținând tot- deauna cont de împrejurări, ca poporul credincios să nu-și piarză nu numai tot timpul, dar nici răbdarea și gustul, petre- când în rugăciuni. Și pentru ca poporul să stea cu dragoste la slujbe, eră mare nevoie, ca să le înțeleagă, să știe ce se petrece acolo.

Sfântul Vasile mai atinge aici și o altă chestiune: urmarea sfintei liturghii și a celorlalte slujbe d-zeesti nu eră însemnată nici într'o carte, ci o învățau slujitorii bisericii unii dela alții prin „predanisire“. Disciplina arcană, ce nu permitea „celor nepărtași sfintelor taine“ să cunoască misterele religiunii cre- știne, cerea, ca slujbele să nu fie scrise în cărți. De aici se esplică, că nu s'a găsit nici o carte de liturghie scrisă în ace- stea timpuri, și pentru aceea Renaudot, Le Brun și alții afirmă, că la începutul erei creștine, în cei dintâi secolii, nu s'a scris

¹⁾ Nota marginală: invocanței.

²⁾ Nota marginală: publicarisi Canonul 91. al Marelui Vasile. Pidalion f. 434.

nici o carte de liturghie. În istoria persecuțiilor, lungi și grele, ce au avut să le îndure creștinii, se spune, cum au fost profanate și devastate altarele, cum a fost arsă sfânta Scriptură, dar despre cărți liturgice arse nu se vorbește niciodată¹⁾.

Contra acestei teze vorbește sfântul Proclu, arhiepiscopul Constantinopolului, care scrie: „Mulți păstori și învățatori ai bisericii, cari au urmat în slujbă sfinților apostoli, au dat bisericii edițiunea sfintei liturghii în scris (ἐγγράφως). Intre cari cei dintâi și foarte vestiți au fost: fericitul Clemente.... Dumnezeuacul Iacob...“²⁾. Chestiunea aceasta, de au fost scrise în cărți slujbele d-zeești în cele dintâi veacuri, ori doar le-au învățat slujitorii din »predanisire«, nu ne privește de aproape, când vrem să cunoaștem limba cărților bisericești. Din textele citate putem să vedem, cât ne trebuie nouă, că slujbele d-zeești, cu timpul s'au înmulțit tot mai mult.

Religiunea lui Hristos, îndată la început, s'a răspândit ca un fulger. Oamenii, cari căutau adevărul, și se interesau de mântuirea sufletului lor, primeau cu mare bucurie propovăduirile apostolilor, și bucurosi petreceau în rugăciuni, ori cât de mult timp. „Apostolii la rândul lor, după ce au aflat, ce multă mângâiere se găsește în jertfa mistică a trupului lui Hristos, o săvârșeau pe lung... Oamenii își găseau timp și asistau la această slujbă dumnezească cu cel mai mare zel și cu mare bucurie“³⁾. Cu timpul rugăciunile s'au înmulțit, iar oamenii s'au răcit față de lucrurile sfinte, și au început a se interesa iarăși mai mult de cele lumești, „și săturându-se de lungimea liturghiei, abia mai veniau Dumineca să asculte cuvântul lui Dumnezeu. De aceea dumnezeescul Vasile, asemenea unui medic, a tăiat și a prescurtat liturghia și nu mult după aceea, părintele nostru Ioan Gurădeaur, foarte îngrijat de mântuirea oilor, după cum se cuvine unui păstor, socotind slăbiciunea și trândăvia omezească, a voit să smulgă toate fibrele și rădăcinile acestui pretext (că liturghia ar fi prea lungă), și pentru aceea a tăiat

¹⁾ Dr. Izidor Marcu (Teologia Pastorală, vol. II. Liturgica, Blaj, 1906. p. 202 urm.) e de altă părere.

²⁾ Tractatus de traditione divinae missae. Migne, Patr. Gr. Tom. LXV. col. 850.

³⁾ S. Procli Tract. de tradit. div. missae. Migne, Patr. Gr. Tom. LXV. col. 850.

multe din ea, și a rânduit să se facă slujba mai concis (συνομωτερον), ca să nu se înstrăineze de ea pe neobservate oamenii, ... cari iubesc libertatea, și cât de bine trândăvia, cum aflăm, că s'a întâmplat aceasta adeseori și în multe locuri, până în ziua de astăzi“⁴⁾.

În acest timp, când liturghia crescù, afară de cărțile sfintei Scripturi, și afară de rugăciunile, cari nu le cunoaștem, se citeau și alte cărți, din cari puteau să iea oamenii mult folos sufletesc. Astfel la Roma se citea în jumătatea întâiu al secolului al doilea *Πουμήν* (păstorul) lui Herma⁵⁾, despre care scrie Eusebiu, că se citea și în alte biserici⁶⁾. Tot dela Eusebiu știm, că nu numai în biserica din Corint, dar și în altele se citea, în decursul slujbei, epistola ce a scris-o Papa Clemente Corintenilor⁷⁾.

Despre sfântul Policarp se spune, că a adunat cele șapte scrisori ale sfântului Ignațiu Martirul, le-a împărțit pe la biserici, unde se citeau la slujbe⁸⁾. Cu timpul acestea nu s'au mai citit, locul lor l-au ocupat cântările cele multe; o amintire a lor sunt cazaniile și cercularele, ce se mai citesc.

Slujbele dumnezești creșteau, după cum se înmulțeau și sărbătorile bisericești. În cei dintâi trei secolii ai erei creștine erau numai acestea sărbători: Arătarea Domnului (Boboteaza), Paștile și Rusalele; în cei patru secolii următori se mai adauge Crăciunul, Floriile și Înălțarea Domnului, cum și câteva sărbători în onoarea Maicii Domnului.⁹⁾

Pomenirile martirilor încep a se prăznui foarte iute, îndată după moartea martirilor. Cât ce se sfârșeau aceștia, biserica locului scria luptele lor pentru credință, și cartea aceasta, numită martiriu, o trimitea în formă de circulară la alte biserici, ca să prăznuiască și ele pe acești ostași ai lui Hristos. Acesta e cel mai vechiu mod de a declara pe cineva — oficial

¹⁾ S. Procli op. cit. Migne, Patr. Gr. Tom. LXV col. 851.

²⁾ Cornely, Introductio vol. I pag. 171.

³⁾ Historiae ecclesiasticae l. III. cap 3 Migne, Patr. Gr. Tom. XX col 218 urm.

⁴⁾ Op. cit. cap. 16. Migne, Patr. Gr. Tom. XX col. 250.

⁵⁾ I. Pearsonii, Vindiciae Ignatianae. Prooemium, Migne, Patr. Gr. Tom. V col. 74.

⁶⁾ Dr. Alois Knöpfler, Lehrbuch der Kirchengeschichte³, 1902. pag. 111, 212-214.

— de sfânt. Iată ce citim de pildă în martiriul sfântului Ignațiu: „Noi am declarat de fericit pe acest sfânt, și v'am vestit și vouă și ziua și timpul martiriului, ca adunându-ne în aniversara martiriului lui, să ne arătăm comuniunea cu luptătorul și generosul martir al lui Hristos“¹⁾. Din aceste martirii s'a făcut mai târziu sinaxarele, când s'au făcut și cântări în onoarea sfinților.

Mult au adaus cărților bisericești luptele, cari a trebuit să le poarte biserica pentru apărarea credinții. Pe lângă aceea, că au înmulțit sărbătorile, în cari anume se prăznuiește dogma atacată, au adaus și o mulțime de cântări, din cari se poate dovedi foarte bine dogma atacată de eretici. Astfel de sărbători avem Dumineca primă din postul mare; numită a ortodoxiei, pentru că în ea s'a restabilit dreapta credință despre sfințele icoane²⁾; mai avem praznice de ale sfinților părinți adunați la sinoadele ecumenice, așa e Dumineca înainte de Rusale, Dumineca după 16 zile ale lui Iulie, și Dumineca după 11 zile ale lui Octomvrie. Cântările de cuprins dogmatic le găsim pe toate paginile cărților bisericești³⁾.

Liturghia ajunsese cu timpul a fi prea lungă, și nu mai era timp pentru predică, de aceea a prescurtat-o sfântul Ioan Gurădeaur, la a cărui prescurtare s'au adaus iarăș mai multe lucruri⁴⁾. Așa de exemplu „Sfinte Dumnezeule“ nu era în liturghia lui Hrisostom; s'a adaus la liturghie numai mai târziu sub arhiepiscopul Constantinopolului Proclu (434—446), de când datează și rugăciunea „Dumnezeul cel sfânt“, ce o citește preotul, când

¹⁾ Martyrium s. hieromartyris Ignatii Teophori, cap. 7. Migne, Patr. Gr. Tom. V col. 987.

²⁾ Nilles, Kalendarium manuale utriusque ecclesiae orientalis et occidentalis. Tom. II. 1881, pag. 100 și urm. Deci Dumineca ortodoxiei nu e praznicul bisericii orientale, neșnite, în contra bisericii catolice.

³⁾ Cei dintâi Români, cari au știut să aprecieze valoarea dogmatică a acestor cântări bisericești, au fost cucernicii între ieromonahi, în mănăstirea sfintei Troiță dela Blaj, cari la anul Domnului 1750 au publicat „Floarea adevărului pentru pacea și dragostea de obște“, rețipărită în Blaj la 1816, fără nici o schimbare. Din cărțile bisericești tipărite în București, Râmnic și Sneagov, cântărica aceasta arată, că credința Românilor uniți cu Roma, în cele patru puncte de deosebire, e aceeași cu cea din cărțile bisericești.

⁴⁾ Iacobus Goar, Euchologion sive Rituale Graecorum. Edit. secunda, Venetiis 1730. pag. 95 nota 2.

se cântă „Sfinte Dumnezeule“¹⁾. Heruvicul se cântă la intratul cel mare din anul 574, iar „Să se umple gurile noastre“ din 624. „Acum puterile cerești“ s'a cântat pentru prima oară în Martie 615²⁾. — Părțile mai vechi ale liturghiei sunt citirile din apostol și evanghelie și antifoanele, cari, după Fotiu, ar fi rânduite de sfântul Ignațiu Martirul³⁾.

Indată la început erau în biserică pomenirile viilor și ale morților⁴⁾, așa au fost și ecteniile, cari erau rugăciunile în comun, ce le pomeneste sfântul Iustin⁵⁾. Foarte vechiu trebuie să fie „Cuvine-se cu adevărat“, ce se găsește deja în liturghia sfântului Iacob⁶⁾. — Astfel aranjată liturghia sfântului Ioan Gurădeaur, cum o avem astăzi, o găsim măcar în parte, pe timpul sfântului Sofronie, patriarhul Ierusalimului († 638). El a publicat un comentariu liturgic⁷⁾, pe care însă îl avem numai până la Heruvic; din acesta apare, că pe vremea sfântului Sofronie liturghia sfântului Ioan Gurădeaur se săvârșea ca și astăzi, cu o singură deosebire: evanghelia, după citire, o da diaconul la toți să o sărute⁸⁾.

Aranjarea slujbelor bisericești, precum și a cântărilor, sau cum spunem cu terminul tehnic: tipicul, s'a făcut încetul cu încetul, și pentru întreaga Biserică orientală s'a încheiat înainte de nefericita rupere a Bisericii în două părți.

Mai înainte de toate canoanele, au stabilit cari sunt cărțile sfintei Scripturi, ale Testamentului Vechiu și Nou, cari se pot citi la slujbele dumnezeiești. Așa canonul 85. al sfinților apostoli, spune: „Fie vouă tuturor clericilor și mirenilor cărți vrednice de cinstire și sfinte, ale Testamentului celui Vechiu, adecă... Iar ale noastre, adecă ale Noului Testament...“, și le

¹⁾ Goar, op. cit. pag. 109 nota 80.

²⁾ Pargoire, L'Eglise Byzantine de 527—847 II édit. 1905. pag. 101.

³⁾ la Goar, op. cit. pag. 107 nota 63.

⁴⁾ Fr. X. Kraus, Realenzyklopädie der christlichen Alterthümer. 1882. I. Band 369.

⁵⁾ Apologia I. cap. 65. Migne, Patr. Gr. Tom. VI col. 427.

⁶⁾ Goar, op. cit. pag. 123 nota 141.

⁷⁾ Commentarius lithurgicus in Migne, Patr. Gr. Tom. LXXXVII vol. 3. col. 3981—4010.

⁸⁾ Ibidem, col. 3998

înșiră pe toate¹⁾. Canonul 68 al sinodului ecumenic al șaselea vorbește și de alte cărți „ale învățătorilor aleși, care cu cercetare au fost primite (că mulți au scris, ci s'au lăpădat)²⁾. Din acesta apare, că au fost în Biserică primite și alte cărți, afară de cele ale sfintei Scripturi, dar nu toate câte s'au scris; căci multe au fost respinse. De aceea acelaș sinod în canonul al 75. poruncește: „Ceice vin în Biserică spre a cânta, voim, nici strigări necuviincioase a întrebuintă, și firea spre răcnire a o silă, nici a zice ceva din cele nepotrivite și neînsușite Bisericii“³⁾.

Unele Biserici particulare au chiar aprobat formal rugăciunile, ce au să se facă în biserică. Așa citim în canonul 18. al sinodului (localnic) din Laodichia (la anul 364): Aceeaș slujbă a rugăciunilor totdeauna și în ceasul al nouălea, și seara să fie datorie a face. Tâlcuire. Se vede, că canonul acesta rânduieste, ca de toți să se zică rugăciunile cele întărite de sinod, și nu altele nouă... și că rânduiala lor trebuie a se păzi aceeaș: și nu alcătuiască rugăciuni altele, ori cine ar voi⁴⁾. Tot aceea rânduieste canonul 114 (108) din Cartagena (la anul 418 ori 419): „Au plăcut și aceasta, ca rugăciunile cele întărite în sinod, ori prefațiile, ori rugăciunile sfârșitoare (=deslegările), ori rugăciunile punerei înainte, sau punerile mânei (=hirotomiile), de toți să se săvârșască, și nici într'un chip altele îm-

¹⁾ Pidalion f. 71. ²⁾ Canonul și tâlcuirea în Pidalion, f. 190.

³⁾ Pidalion, f. 193, de unde reproducem și tâlcuirea și suptînsemnarea acestui canon, cari amândouă sunt de mare însămnătate pentru limba vie a cărților bisericești. »Tâlcuire... Ceice cântă în biserică, să nu-și silească firea lor pentru a strigă puternic. Nici se zică altele necuviincioase în biserică. Care încă ar fi cele neîncuviinciate în biserică? Răspunde Zonara tâlcuitorul, a fi cântecele femești, cele ialnice, (prin aceasta zice și multele tereremuri, și cea peste măsură pestrițime a cântărei, sau cele ce pleacă spre curvie«. Suptînsemnarea: »Iară tereremurile și nenanelele ce se cântă, nu se arată a fi vechi, ci noue. Pentrucă în scrierile lui Ioan Damaschin și în facerile altor vechi cântăreți, nu se află aceste neînțelese cuvinte și cratimi..., (cari) se fac într'adevăr fără dulceață și îngreuitoare evlavioșilor ascultători, Pentru aceasta rugăm pe canonicestii psalți, ca să cânte sintoma (în scurt), pentru a fi acestea mai frumoase, și să rămâe vreme de a se face și cetire, și canoanele a se cântă mai rar, în care stă tot sufletescul rod al privegherii«.

⁴⁾ Pidalion, f. 290, din dos.

potriva credinței nici odinioară să se zică. Ci cele ce s'au adunat cândva de cei înțelepți, se vor zice“¹⁾. Pentru ca psalții să nu cânte cântări „nepotrivite și neînsușite (neaprobate) Bisericii“, cântările bisericești au fost scrise pe membrane, și numai de pe acestea eră voie să cânte, și nici de pe acestea toți, ci numai psalții cei canonici²⁾. Aceasta e cea dintâiu hotărâre bisericească, prin care Biserica își rezervă dreptul, de a edita cărțile liturgice.

Contra cărților rele, cari au încercat să le introducă în Biserică ereticii, a luptat Biserica foarte serios. Canonul al 60. al sfintilor apostoli poruncește: Dacă cineva cărțile necinstitorilor de Dumnezeu cele mincinos supraserise, ca pe niște sfinte în adunare (biserică) le-ar ceti, spre vătămarea norodului, și a clirosului, să se caterisască³⁾; și în tâlcuire și suptînsemnare înșiră mai multe cărți apocrife și eretice. Ereticii au voit să introducă învățăturile lor în biserică, în cărțile ce se citeau la slujbe, dejă dela început, dar cărțile lor au fost oprite a se citi. Aceasta o aflăm dejă în jumătatea întâiu al secolului al doilea la Roma, unde, după fragmentul Muratorian, au fost reprobate de biserică cărțile lui Arsinous, Miltiades și Psalmii lui Marcion⁴⁾. În scrisoarea, prin care se anunță bisericii caterisirea ereticului episcop Paul din Samosata, între alte învinuiri e și aceasta, că a șters psalmii, ce se obișnuiau să se spună în onoarea Domnului Hristos, și a pus niște femei, să cânte în mijlocul bisericii psalmii făcuți de el⁵⁾.

Așa, trecând prin multe lupte, au ajuns slujbele bisericești să fie întocmite și aranjate în cărți, s'a stabilit tipicul. Mănăstirile mai mari aveau fiecare tipicul lor⁶⁾, și dela acestea au luat apoi rânduiala bisericească și celealalte biserici. Tipicul Bisericii orientale e mănăstiresc, ce se poate observa foarte bine mai ales în slujbele postului mare, unde se vorbește de

¹⁾ Pidalion, f. 360.

²⁾ Canonul 15 al sinodului din Laodichia, în Pidalion, f. 289.

³⁾ Pidalion, f. 54, din dos.

⁴⁾ Cornely, Introductio vol. I pag. 171.

⁵⁾ Eusebii Hist. eccl. l. VII, cap. 30. Migne Patr. Gr. Tom. XX col. 714.

⁶⁾ Nilles, Kalendarium, Tom. I pag. XLIV.

— 40 —
multe ori despre rânduiala vieții mănăstirești¹⁾. Aceasta se poate observa adeseori în cântările bisericesti; astfel în Mărire stihovnei dela 21 Ianuarie, Mineiul serie: „Mulțimile călugărilor pre tine îndreptătorul te cinstim Maxime părintele nostru.²⁾ Cel dintâiu tipic l'a întocmit sfântul Sava († 532). Acesta în vrâstă de 18 ani a intrat în tagma monahală, în care petrecând 76 de ani a lucrat foarte mult pentru biserică.

Vieța călugărilor orientali — dela firea lor — e mai contemplativă decât a celor apuseni, dar pentru aceea vieța călugărilor orientali, dinainte de nefericita desbinare, e activă, bogată în merite; vieța călugărilor orientali de astăzi nici asemănă nu se poate cu cea veche. Intre alte lucrări de ale sfântului Sava e și aranjarea slujbelor bisericesti, aprobată de Eutimiu, arhimandritul laurei celei mari. Astfel aranjase sfântul tipicul, încât din el putea să săvârșească slujba și unul singur, fără să aibă nevoie de cântăreț. Acest tipic lucrat de sfântul Sava s'a prăpădit prin năvălirile barbare, și rânduiala a stabilit-o din nou sfântul Sofronie patriarhul Ierusalimului († 638), iar după el, a renoit-o sfântul Ioan Damaschinul († 780).³⁾

Cărțile bisericesti, cum le avem astăzi întocmite, sunt opera sfântului Ioan Damaschin. Parcă a aranjat Dumnezeu lucrurile, ca înainte de ce s'ar rupe Biserica orientală, să aibă o unitate în slujbe, carea dacă o va păstră, reunirea se va face mai ușor, nefiind puncte de deosebire și în slujbe. De când cu nefericita schismă, care unei părți a Bisericii îi aduce durere, alteia pagubă, iar între fiii aceluiaș Părinte samănă ură, orientalii, puțin uniți (Ruteni, Italo-Greci), și toți neuniți, au mai adaus mai mult sau mai puțin la cărțile vechi bisericesti, dar nici unul din acestea adause nu poartă în frunte semnul de onoare al cutărui sfânt și învățat scriitor bisericesc.

¹⁾ În Sămbăta mare »după opust nu eșim din biserică, ci ședem în locurile noastre. Și intră chielariul, și dă fraților câte o bucată de pâne, și șase smochine, sau finice, și câte un păhar de vin«. Strașnicul, tipărit în Blaj la anul 1817, pag. 192.

²⁾ Mineiul lunei lui Ianuarie, București, 1893, pag. 331.

³⁾ Vezi Acta Martyrum, publicate de Bollandiști, Tom. II pag. 65, citate la Migne, Patr. Gr. Tom. LXXXVII vol. 3. col. 3137.

Autorii cărților liturgice.

Biserica creștină are aceeași misiune ca și Isus Hristos: „Precum m'a trimis pe mine Tatăl, și eu Vă trimit pe voi“¹⁾ a zis Domnul după înviere apostolilor. Biserica trebuie să învețe pe toți oamenii calea fericirii, și să împărtășească, fiecăruia în particular, darul, pe care l-a câștigat Mântuitorul prin patima și moartea sa pentru toată lumea. De aceea li-se potrivește de minune numele, care se dă preoților în biserica apuseană: alter Christus; ei trebuie să facă ce a făcut și Hristos, să împlinească aceeași slujbă.

Și cum a lucrat Hristos, în special, cum a învățat? „Hristos e cu totul tot al poporului, și nici de cum al boerilor ori al vreunei clase privilegiate. În vorbirile sale, pe lângă parabole și asemănări, nu are altă podoabă, decât limba simplă, pe care o vorbește poporul în tot locul, însoțită de contraste și paradoxe puternice“²⁾. Învățătura lui — în mare parte — e depusă în cărțile sfinte ale Testamentului Nou. „Autorii, de cari s'a folosit Dumnezeu, n'au avut mandat ca să plănuiască o limbă nouă: ei au întrebuințat limba compatrioților lor, cum au aflat-o formată în cursul veacurilor, și pentru a-și exprima ideile s'au folosit numai de acele figuri și concepte, cari le întrebuințau și pe cari le înțelegeau și contemporanii lor“³⁾. „Din aceasta cauză nu vei afla în evangheliile obscuritatea obișnuită în răspunsurile oracolelor, nici monotonia supărătoare și confusiunea mitologiilor, sau formalismul și aroganța, cari apasă ca o piatră grea pe scrierile religioase ale Chinezilor, Egiptenilor, Indienilor și ale Persilor“⁴⁾. Ceea ce caracterizează

¹⁾ Io. 20, 21. ²⁾ Alexander Baumgartner, S. I. Geschichte der Weltliteratur, I. B. 1897, p. 152.

³⁾ Baumgartner, - op și vol. citat p. 8. Vorbele acestea, spuse despre autorii Testam. Vechiu, se potrivește de minune și la autorii T. Nou.

⁴⁾ Baumgartner, op și vol. cit. p. 153

cuvântările lui Hristos, reproduse cât se poate mai fidel în evangheliile, și chiar evangheliile, e un stil ușor și limpede, o limbă vorbită pe înțelesul tuturor. Prin aceste cuvântări și scrieri „săracilor bine se vestește“¹⁾, de sigur astfel, ca să înțeleagă, căci altfel nu li-se vestește.

Aceia, cari au urmat apostolilor în slujba de învățători, au învățat tot ca Hristos și ca apostolii, pe înțelesul tuturor. Învățătura, cu graiul viu ori în scris, era o înfăptuire a sfatului, pe care l-a dat sfântul Pavel credincioșilor din biserica Colosei, când le scriea: „Cuvântul lui Dumnezeu să lăcuiască întru voi bogat întru toată înțelepciunea, învățându-vă și înțeleptându-vă pe voi înșivă, cu psalmi, și cu laude și cu cântări duhovnicești, întru dar cântând în inimile voastre Domnului“²⁾

Apostolul dorește, ca să se învețe creștinii unii pe alții și să se înțeleptească cât mai mult, din explicarea cuvântului lui Dumnezeu, și să cânte Domnului din inimă cântări duhovnicești. Nu poți însă să cânti din inimă, din tot sufletul, decât acelea cântări, pe cari le înțelegi bine, le pătrunzi în de-ajuns. Deci cântările, pe cari dorește sfântul Pavel ca să le cânte credincioșii alături cu psalmii, trebuie să fie înțelese bine de poporul credincios, căci altfel nu le va putea cânta din tot sufletul.

Stilul ușor și simplu al Evangheliilor, și în genere al întregii Scripturi, era foarte bine cunoscut slujitorilor bisericești. În aceasta limbă era doar îmbrăcată învățătura cea mai frumoasă. Vor fi astăzi teologi cu mult mai învățați decât cei din veacurile dintâi, dar cu siguranță nu se găsesc oameni, cari să cunoască așa de bine sfânta Scriptură, ca cei vechi. Acestora le erau vorbele Scripturii pe buze, și când vorbeau despre lucrurile dumnezeiești, se putea întâmpla, ca un oarecare text să aibă în Scriptură un alt înțeles decât ceea ce voia să spună sfântul Părinte, însă lui i-se potriveau de minune vorbele Scripturii, de aceea le întrebunțează, deși în alt sens decât al Scripturii. E o adevărată măiestrie, cum știu folosi sfinții Părinți locurile din sfânta Scriptură, acomodându-le la anumite lucruri, cari în sine sunt adevărate, dar pe cari nu le dove-

dește Scriptura cu vorbele citate, și cari vorbe citate, în locul de unde sunt luate, se referă cu totul la altceva. Un exemplu clasic e următorul. La Mat. 24, 35. citim: „ceriul și pământul vor trece, dar cuvintele mele nu vor trece“; „cuvintele“ acestea sunt versurile de mai înainte, în cari e vorba de sfârșitul lumii. Înainte de a merge în exil, sfântul Ioan Gură de aur vrea să întărească inimile credincioșilor, și în predică le spune, să nu se teamă că i-se va întâmpla ceva rău bisericii, doar „biserica e mai tare și decât cериul: cериul și pământul vor trece, dar cuvintele mele nu vor trece“. Cari cuvinte? „Tu ești Petru, și pe aceasta piatră voi zidi eu biserica mea, și porțile iadului nu o vor învinge pe ea“ (Mat. 16, 18.)¹⁾. Hristos a spus cuvintele dela Mat. 24, 35. despre altceva, dar ele se potrivesc și în cazul acesta, și în loc să dovedească sf. Ioan puterea de rezistență a bisericii numai din cuvintele anume doveditoare de acest lucru, mai folosește și pe acestea, cari dau un farmec predicii întregi.

Ca să se vadă, ce mult prețuiam, mai bine zis, ce mult iubeam sfinții Părinți Scriptura, aduc două vorbe ale aceluiaș sfânt, Ioan Gură de aur, unul dintre cei mai buni cunoscători și înțelegători ai Scripturii. Odată repetă în predică aceleași lucruri, pe cari le spusese deja în predica de mai înainte, în care tâlcuise capul II din Cartea Facerii, și zice: „Nu mă oprește nimic, să vă vorbesc și astăzi despre aceleași lucruri. Căci precum aromatele dau un miros cu atât mai bogat, cu cât le freci mai mult în degete, așa e și Scriptura, cu cât se va strădui omul să o trateze mai mult, cu atâta va putea să cunoască mai bine comorile, cari stau ascunse în ea, și să ia roade nesfârșite din bogățiile ei“²⁾. Iar într'alt loc spune: „Cunoscând Dumnezeu slăbiciunea voinții noastre, și cât de ușor se poticnește și cade, ne-a lăsat medicamente puternice în citirea sfințelor Scripturi, cari punându-le pe ranele noastre... ne îndeamnă să nu părăsim virtutea, ci să fugim de păcat“³⁾.

Această e cauza, că toate scrierile sfinților Părinți sunt pline de texte din sfânta Scriptură, cari sunt aduse nu numai

¹⁾ Homilia antequam iret in exilium cap. 14. Migne. Patr. Gr. Tom. LII, col. 429.

²⁾ Homilia XIII. în Genesim. Migne, Patr. Gr. LIII, col. 106. ³⁾ Homilia XII. în Genesim. Migne, Patr. Gr. Tom. LIII, col. 104, urm.

¹⁾ Colos. 3, 16.

²⁾ Mat. 11, 5.

în sensul lor genuin, literal ori spiritual, ci prea adese ori în sens acomodată. Aceasta se poate spune mai vârtos despre cântările bisericești, unde găsim și o mulțime de tipuri așa numite morale, lucruri mai vechi, cari n'au nici în clii nici în mâncă cu altele de mai târziu, dar cari se aduc ca lucruri ce ar fi avut menirea să însemneze mai înainte lucrurile de mai târziu. Mai ales în cântările în onoarea Maicii Domnului, găsim o mulțime de tipuri așa numite morale: Eva, rugul lui Moise, marea roșie, scara lui Iacob, raiul, și alte lucruri. Un sens acomodată, mai bine zis o construcțiune măestrită, din care să se vadă cum au știut scriitorii cântărilor bisericești să se folosească de subiectele și vorbele Scripturii, e condacul al 6. din Acățist: „Mărturisitori purtători de Dumnezeu fiind filozofii, s'au întors în Vavilon, săvârșind prorocia ta, și mărturisindu-te pe tine Hristoase tuturor, au lăsat pe Irod ca pe un mincinos, că nu știa să cânte: Aliluia“. Nu de aceea nu s'au întors magii dela răsărit pela Irod, pentrucă acesta i-a mințit, ori pentrucă el n'a știut să cânte Aliluia, ci pentrucă așa le-a poruncit Dumnezeu în vis (Mat. 2, 12), ca să nu știe Irod de Isus, unde e, și să-l omoare numai decât. Dar aducând autorul subiectul acesta în Condac, care trebuie să se termine ca și celelalte 12 în Aliluia, l-a făcut pe Irod mincinos, pentrucă din răutate nu le-a arătat magilor calea la locul nașterii, și l-a osândit, pentrucă nu s'a dus și el să se închine și să aducă laudă lui Dumnezeu.

Despre cântările cele mai vechi bisericești spune Krumbacher, profesor de filologia greacă la universitatea din München și foarte bun cunoscător al literaturii bisericești orientale: „Creștinii au luat dela sinagogă obiceiul de a preamări pe Dumnezeu cu cântări, și de aceea cântările bisericești din cele dintâi veacuri sunt aproape identice cu ale Evreilor. Partea cea mai însemnată a acestora o ocupă psalmii, la cari se mai adaug unele bucăți din Testamentul Vechiu și Nou, cum sunt cuvintele de mulțumită, cari le-a rostit Maica Domnului la Bunăvestire, prorocia lui Zaharia și cântecul de bucurie al bătrânului Simion... Incurând se ivesc cântări nouă bisericești... Mai ales ereticii se folosiau mult de aceste cântări... Văzând dreptcredincioșii, cu ce căldură primește cântările acestea poporul, s'au străduit și ei să satisfacă dorințele popo-

rului. Cele mai vechi cântări sunt cele de dimineața și seara... Aceste bucăți se deosebesc de cântările bisericești de mai târziu prin aceea, că sunt compuse aproape în întregime din cuvintele sfintei Scripturi¹⁾. Aceste cântări au rămas aproape toate până astăzi, așa încât în cărțile bisericești avem, pe lângă psalmii cei mulți și adeseori repetați, pe lângă prorocii și alte părți din Testamentul Vechiu, pe lângă evanghelii, și toate epistolele Testamentului Nou, împreună cu Faptele sfinților Apostoli, pe lângă acestea mai avem o mulțime de cântări a căror subiecte, și la unele clii cuvintele, sunt luate din sfânta Scriptură. După norma celor 9 cântări s'au făcut canoanele, cari tratează în parte subiectele din cele nouă cântări și laudele sărbătorii ori ale sfântului respectiv. Și s'au mai făcut stihiri, tropare și condace, în cari pe lângă laudele praznicului adeseori ocură idei și fraze din sfânta Scriptură. Dacă ne uităm peste toate cântările bisericești, le-am putea asemăna cu un covor, în care predominază motivele și colorile Scripturii. Ori poate mai bine, cu un buchet mirositor, în care majoritatea florilor sunt de câmp, iar din cele de grădină s'au ales numai acelea, cari se potrivesc bine cu cele de câmp, și la miros și la colorii.

Scriitorii cântărilor bisericești, toți foarte buni cunoscători ai scripturilor, care împrejurare se relevază în biografia fiecărui la Bollandiști, au crezut, că atunci vor aduce lui Dumnezeu cântările cele mai plăcute, dacă le vor face cât se poate mai mult din înseși cuvintele lui Dumnezeu și după felul cum ne-a vorbit El în sfânta Scriptură. Și în credința lor nu s'au înșelat, lucrul lor a reușit cât se poate de bine.

După cum sunt și în Scriptură lucruri mistice, grele de înțeles, așa se întâmplă și în cântările bisericești, ca ori subiectul, ce-l tratează, ori inspirațiunea să-l ridice pe autor în sfere mai înalte, și să scrie lucruri, cari nu sunt pe înțelesul tuturor. Așa avem spre pildă Măririle dela Canoane, unde, vorbind despre sfânta Treime, un misteriu așa de neapropiat, e foarte greu să fii „bogat întru înțelepciune“, cum cere sf. Pavel. În traduceri locurile aceste devin adesea obscure și mai puțin

¹⁾ Karl Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Litteratur von Iustinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527—1453), ed. II. 1897. p. 660 urm.

înțelese, ori de nu bagi bine de seamă, poți să ajungi să spui, că „din Treime unul este fără de minciună”,¹⁾ Spiritul sfânt, ca și când ceilalți ar fi cu minciună, în loc să spui, conform intențiunii autorului, care doriă să zică, că Spiritul sfânt e Dumnezeu adevărat: „e într'adevăr unul din Treime”.

Majoritatea covârșitoare, am putea să spunem 99 la sută din cântările bisericești, sunt scrise în stilul ușor și clar al Scripturii, care ca un părăiaș curge încet și liniștit, plăcut și fermecător, iar dacă beai din apa lui, îți astâmpără setea și-ți dă putere. Așa sunt scrise cântările bisericești, ca și Scriptura, care cu vorba ei limpede și pe înțelesul tuturor; dacă aceasta nu e tâlcuită cum trebuie de cei chemați, e în stare să facă apostoli și credincioși „pocăiți” fanatici, din cismari, și chiar din clasa cea mai de jos a popoarelor; și nu numai a celor „culte”, dar și din țaranii români, fie ei din Bănat sau de pe valea Prahovei.

* * *

Înainte de a vorbi în parte despre fiecare scriitor de cântări bisericești, trebuie să ne ocupăm puțin cu forma acestor cântări. Nu e scopul să se facă aici un studiu amănunțit, ci întru cât forma aceasta atinge chestiunea limbei, se vor aduce câteva păreri ale unor autori competenți. E necesar să se spună în general unele lucruri și despre limba scriitorilor, căci sunt o mulțime de cântări, al căror autor nu e cunoscut, ori că nu e indicat, ori că e indicat greșit. Așa se spună despre sfântul Roman, că ar fi făcut o mie de condace, ori mai multe chiar; acest lucru nu-l mai admit astăzi mulți, ci sunt de părerea, că alți autori, cari au văzut cu câtă căldură îmbrățișează lumea cântările lui Roman, au publicat sub numele acestuia cântările lor, ca să aibă aceeaș trecere. Un lucru identic se spuneă despre romancierul ungar Jókai, anume, că nu toate romanele publicate sub acest nume ar fi și opera lui Jókai, ci unele din ele ar fi scrise de alții, cari le-au publicat însă sub numele acestui autor, ca să aibă cărțile o mai mare trecere. Povestea e puțin verosimilă, mai ales, că acestea lucrări au apărut pe când trăia Jókai. Altfel stă lucrul cu Roman, sub a cărui nume au apărut cântări făcute după moartea lui.

Cântările bisericești, în originalul lor grecesc, căci vorba e numai de cântările din biserică românească, sunt scrise în

¹⁾ Mărire' antifonului I, dela treptele glasului V.

poezie. Românii, cari au tradus în limba lor pe Horaț, Virgil, Goethe ori pe alți autori, i-au tradus tot în poezie. Nu tot așa au făcut traducătorii cărților liturgice, ei nici nu s'au gândit, că ceea ce traduc e poezie. Au tradus din grecește unele note, cari spun de ex. că o cântare e „canon iambicesc”, dar traducerea cântării n'au făcut-o în poezie, așa, încât poți să citești ani întregi cântările bisericești, fără să-ți treacă prin minte, că ai înaintea ta niște traduceri de poezii. Și e un mare noroc, că aceste poezii au fost traduse în proză, căci altfel am fi avut niște schilodituri, ori niște prescurtări, fără mare valoare literară. Prohodul Domnului, care se obișnuiește a se cânta în țara românească, e tradus în poezii nerimate. E adevărat, că melodia te impresionează mai mult ca cea din Ardeal, dar limba și ideile încātușate în măsurile melodiei sufer foarte mult, și sunt mult înapoia traducerii vechi a prohodului. Să vedem două citate. În prohodul nou din țara românească citim: „Adevărat împărat, pământesc și ceresc, deși-n mormânt te încui Iisusul meu, dar de toat'a ta făptură te cunoști; — în cel vechiu citim: „Adevărat împărat ceriului și pământului, te-ai cunoscut de toată zidirea, măcar de te-ai și încuiat în mormânt mic Iisuse”. Ori alta în textul nou: „Isuse al meu, împărate-a toate, ce-ai venit la cei din iad, acum căutând? Vrând să desrobești pe neamul omenesc”, care e cu mult mai bine în traducerea veche, făcută în proză: Hristoase al meu, împărate a toate, ce căutând ai venit: fără numai ca să slobozești neamul omenesc”.

Traducătorii în limba românească poate că nici n'au observat, că traduc poezii, după cum și comentatorii grecești socotiau cântările bisericești de texte în proză. Unele din ele nici nu sunt altceva decât omilii, meditațiuni și rugăciuni versificate după plac. Chiar la cei mai mari măestri ai poeziei bisericești bizantine se găsesc bucăți, în cari nici structura strofelor, nici ritmul nu se ridică peste adevăratul caracter al prozei. Cităm aici câteva păreri ale comentatorilor grecești. Suidas numește versurile neprozodice ale lui Damaschin *καταλογάδην*—în proză; Teodor Prodromul zice despre canonul I. dela Crăciun (Hristos se naște, măriți-l) al lui Cosma, că e *δίχα μέτρον*—fără metru, fără nici o măsură, iar Grigorie Corinteanul spune despre acelaș canon, că e *πεξῶ λόγῳ τῆ ἀμέτρῳ δηλαδίη*—în vorbă simplă (proză), într'adevăr fără nici o măsură.

Nu e deci nici o mirare, că dacă orientaliști învățați¹⁾ au privit cântările bisericești ca texte prozaice, să nu le trateze ca poezii traducătorii în românește.

Ca și celelalte produse ale literaturii bizantine de mai târziu, astfel și cântările bisericești dela început stau sub o puternică înfriurare a formelor vechi. Limba, metrul și expunerea ne reamintesc modelele vechi. Ca și poeziile profane din aceasta epocă, cântările bisericești sunt niște imitațiuni a poeziilor vechi. Așa a scris Clemente Alexandrinul, Metodie și Grigorie Nazianzenul. Acesta din urmă întrebuițează numai picioare vechi, hexametre, trohee septenare, trimetre iambice ș. a. El e cel mai de seamă între scriitorii bisericești, cari au adoptat formele vechi, și totuș cântările lui nu și-au putut face loc în inima poporului, nu le-a admis comunitatea creștinească și practica bisericească. Îl înțelegeau foarte bine pe Grigorie, când le grăia din amvon, dar biserica nu i-a primit între cântările sale nici măcar una din poeziile lui pline de artă. Poezia lui e nobilă și măreață, artistică și superioară, dar ea nu te răpește, nu-ți vorbește așa la inimă, ca de ex. condacul dela nașterea Domnului „Fecioara astăzi“ al lui Roman²⁾. Chiar Nonnos, pe la începutul veacului al V-lea, nu făcù nici un efect cu parafraza evangheliei lui Ioan scrisă în poezie, cu toate că a fost un poet de seamă, care a făcut școală, și a avut mulți imitatori chiar între poeții profani³⁾. Nu, pentru că în cântările bisericești nu se caută artă, nici idei geniale îmbrăcate în fraze pompoase, ci se caută ideile simple din evangheliei, spuse cu aceeaș simplitate, ca și parabolele și învățăturile Mântuitorului. Poeziile bisericești trebuie să fie lipsite de haina ce ar fi în stare să te distreze, să te facă să umbli căutând aici pe pământ frumuseți de acelea, cari nu tac parte din frumuseța veșnică. Ele trebuie să te ridice de-a una în sferile mai înalte, și tot în acestea să te țină. Din aceasta cauză ritmul și rima e un lucru așa de neînsemnat în aceste poezii, și e foarte greu să stabilești structura cântărilor mai ales a celor de o singură strofă, *ἰδιόμελα*, cum sunt tro-

¹⁾ Baumgartner, op. cit. vol. IV. p. 515.

²⁾ Krumbacher, op. cit. 653, urm.

³⁾ Acelaș op. cit. p. 655.

parele și condacele mai scurte¹⁾. De aceea oricât de frumoase ar fi poeziile de felul „Rugăciunii“ lui Goga, ele nu vor putea sluji de rugăciune, ca să ridice un suflet smerit la Dumnezeu, — prea mult trag la pământ frumusețile artei poetice.

Pe lângă poeții bisericești, cari observă cu mare scrupulozitate preceptele poetice, mai e o altă clasă de poeți bisericești, mai modestă, care se apropie mai mult de priceperea poporului. Tipul principal al acestei clase e Roman, care excelează nu numai prin cea mai mare simplitate a construcțiunii frazelor, dar nu se îngrozește să se apropie de limba poporului, atât cu gramatica cât și cu lexiconul. La el găsim construcțiuni analoage *ἁριῆραι* în loc de *ἁριῆρ*, — urme de ale participiului absolut din limba vulgară, în cari neutrul singular se construiește cu un participiu în *οῖτα*, de ex. *σώμα ὄντα*... Sototindu-le toate, putem să spunem, că acești cântăreți, cari n'au observat cu strictetă regulele poetice, umblă pe o fericită cale mijlocie: nu se depărtează de priceperea poporului, dar nicu-și uită de vrednicia ce i-se cade obiectului tratat de ei²⁾.

Principiul poeziei, pe care a admis-o biserica orientală în cultul public, nu e lungimea și scurtimea silabelor, ci numărul lor și accentul, principii adoptate și de poezia modernă³⁾. Se pare, că în aceste cântări a reușit poporul să-și valideze puterea și vâna lui poetică⁴⁾. Iar poporul nu știe, dacă cutare silabă e lungă ori scurtă, ci poate să numere silabele mai bine ca un dascăl, și simte, care silabă are accent, și care nu are. Dacă vre-un ungur ori vre-un sas accentuează rău vre-un cuvânt, urechea fină a poporului o simte numai decât. Pe aceste două principii, pe accent și pe numărul silabelor; se bazează cântările poporale, doinele, horele șcl., și tot aceste două principii sunt bazele poeziei bisericești. Scriitorii cântărilor bisericești — să-i numim cântăreți, căci ei au făcut și melodiile, nu numai textul —, n'au avut trebuință de picioare și viersuri, ci de ceea ce le-a dictat simțul lor muzical; acesta singur a hotărît

¹⁾ Wilhelm Meyer, Anfang und Ursprung der lateinischen und griechischen rhythmischen Dichtung (Abhandlungen der bayr. Akademie XVII. 2) 1885. p. 336. Deci *ἰδιόμελα* nu înseamnă: cu melodie proprie, cum e tradus în cărțile noastre.

²⁾ Krumbacher, op. cit. p. 702.

³⁾ Acelaș, op. cit. p. 656.

⁴⁾ Meyer, op. cit. p. 357.

accentul, lungimea și scurțimea versurilor și încheierea acestora în poezie¹⁾.

Dăm și de rimă în cântările bisericești, cât de adeseori, dar sunt foarte multe cântări bisericești, în cari rima e foarte slabă, ori nu e de loc. Comentatorii cântărilor bisericești fără excepțiune, pare că nu află cuvinte de ajuns să laude condacul dela Nașterea Domnului: *η παρθενος σήμερον* (Fecioara astăzi²⁾). Ei bine, în privința rimei stă destul de slab aceasta poezie compusă din 4 strofe. Lui Roman cântărețul nu i-au trebuit rime, ci melodie, și cuvinte potrivite cu melodia.

Foarte adeseori întâlnim în aceste poezii acrostihul. Cântările, cari se compun din mai multe tropare, mai ales canoanele, astfel sunt întocmite, încât literele inițiale să ne dea un cuvânt ori vre-o frază. Uneori astfel sunt așezate, încât cântările încep cu *α* și, perândând toate literele alfabetului, ajung la *ω*; despre astfel de cântări spun cărțile noastre bisericești: la Greci după alfavita. De altă dată indică aceste inițiale numele autorului, ori spun o propozițiune întreagă, d. e. canonul I dela Crăciun (Hristos se naște, măriți-l) are în acrostih: „Hristos om făcându-se, ceea ce a fost, Dumnezeu a rămas“³⁾ Acrostihul nu-i dă cântării nici un farmec, el e un lucru însemnat pentru poetastrii începători, pentru revistele familiare, în cari la sfârșit se găsesc ghicitori, a căror litere inițiale trebuie să dea numele unui general vestit ș. a. Vorbind adevărul, acrostihul nu e altceva decât o jucărie măestrită, care crede autorul că e potrivită mai ales în strofele cele lungi, în cari abia vei găsi două versuri, cari să samene unul cu celalalt⁴⁾.

Aceasta e poezia cântărilor noastre bisericești. Vorbiri oratorice, predici în ritm, învățături în versuri, a căror stil nu se poate apropia de al bucăților clasice și se depărtează foarte puțin de proză⁵⁾. Așa e, și așa trebuie să fie. Așa învață lumea,

¹⁾ Meyer, op. cit. p. 356.

²⁾ Ce mare putere are accentul în cântările bisericești, se vede și din traducerea acestui condac. Melodia, după care se cântă astăzi la Blaj condacul, nu se îndestulește în propoziția întâiu numai cu două vorbe, de aceea textul mai nou al acestei cântări e: »Fecioara în aceasta zi«.

³⁾ Meyer, op. cit. p. 356.

⁴⁾ Baumgartner, op. cit. vol. IV. p. 516.

⁵⁾ St. von Dunin-Borkowski, Aus der frühbyzantinischen Kirchengedichtung, in Stimmen aus M. Laach, LXXI (1911) 1. p. 12.

și așa se însufletește. „Tratând cântările bisericești subiecte, cari sunt mai pe sus decât toate subiectele poeziei populare, și întrebuintând o limbă cât se poate mai apropiată de limba poporului (populär temperierte Kirchensprache), cu ritmica lor au ajuns să corăspundă tuturor dorințelor poporului“¹⁾.

Ceea ce spune Baumgartner despre cărțile sfintei Scripturi, se potrivește și la aceste cântări. „Ori cât ar sună ele de lin și de simplu, ori cu câtă sfială și fără de artă s'ar apropiă de noi, ele ne stăpănesc nu numai mintea, dar și fantazia și inima noastră: vorba lor simplă se ridică la nivelul limbei figurate, rugăciunea cea mai fragedă devine imnul cel mai sublim, și poezia cea mai netedă are farmecul idilei celei mai plăcute“²⁾.

Cântările noastre bisericești fac o mulțime de volume. Fiecare lucru mai însemnat din viața Mântuitorului și a Maicei Lui, viața fiecărui sfânt își are scrisă pe lung istoria în slujbele dumnezeiești. O parte din cântările mai vechi s'au pierdut, dar locul lor l'au ocupat altele nouă, și mai multe. Din mulțimea de cântări cu subiecte religioase, scrise anume pentru a fi introduse în slujbele bisericești,³⁾ și-a ales biserica, ce i-a convenit. Intre autorii mai însemnați ai acestor cântări se înșiră: Roman, Sofronie, Andreiu Criteanul, Ioan Damaschinul, Cosma, Teodor Studitul și Iosif cântărețul.

O critică a cântărilor bisericești scrise în grecește, ținând cont de preceptele gramaticii și stilisticii grecești, nu poate fi în cadrul acestui studiu. Nu poate fi vorba nici de o critică a cântărilor traduse în românește, căci atunci n'ar mai fi vorba despre cântările grecești, ci s'ar judecă traducerea românească — și pe lângă aceea, ar mai rămânea totdeauna îndoiala, dacă cele spuse despre traducerea românească se potrivește și la originalul grecesc? De aceea se pare a fi de ajuns, să se citeze aici părerile autorilor competenți, buni cunoscători ai literaturii bizantine, cari au făcut studii asupra acestor cântări. Dacă nu se aduc aici părerile tuturor oamenilor mai competenți, în mare parte sunt de vină bibliotecile din București, în cari literatura teologică e destul de săracă.

¹⁾ Krumbacher, op. cit. p. 640.

²⁾ Baumgartner, op. cit. vol. I p. 9.

³⁾ Krumbacher, op. cit. p. 685.

Sf. Roman cântărețul.

Roman cântărețul, ὁ μελωδός, diaconul bisericii din Beirut¹⁾, și mai târziu preot la biserica Maicii Domnului din Constantinopol, a dat poeziei bisericești caracterul cel mai solemn și mai măreț²⁾, și e cel mai productiv scriitor de cântări bisericești. Se numește ὁ μελωδός, pentrucă el a făcut nu numai textul cântării, ci i-a dat și melodia.

Vorbind biserica despre cântările bisericești scrise de Roman, zice: „Cu cântări dumnezeiești însoțite, ai arătat fericite, dumnezească rânduiala întrupării lui Hristos cea negrăită, și cu laude ai încununat Romane pe toți sfinții. Cu cari împreună ai lăudat pe cea Curată Fecioară și adevărată Maica lui Dumnezeu“³⁾. După Krumbacher, „Roman a scris la o mie de condace, a făcut cântări pentru toate sărbătorile mobile de peste an, și a lăudat cu cântări o mulțime de sfinți“⁴⁾. În cărțile bisericești sunt mai multe cântări, cari vin sub numele lui Roman, deși sunt scrise mai târziu, unele chiar în cinstea sfinților, cari au trăit după Roman,⁵⁾ în schimb sunt mai multe cântări de ale lui Roman, cari sau pierdut⁶⁾. Cea mai vestită și mai plăcută cântare alui Roman e condacul dela nașterea Domnului: „Fecioara astăzi“, — aceasta se cântă la masa solemnă, pe care o dădea împăratul din Constantinopol în aceasta sărbătoare, până în secolul al XII⁷⁾.

În colecțiile scriitorilor grecești, chiar și în patrologia lui Migne, înzadar vei căuta operele lui Roman, căci nu dai de ele. „Pentru Zonara, Prodrum și ceilalți comentatori ai cântărilor bisericești, Roman pare că nu există. Oamenii după gustul lor au fost Grigorie Nazianzenul, Ioan Damaschinul și Cosma, la cari găsiu mai mult material pentru studiile lor științifice, decât în poezia mărețată, dar așa de simplă, ca și cea populară, alui Roman. Ce privește talentul poetic⁸⁾, focul însuflețirii,

¹⁾ În cărțile noastre teologice se scrie numele acestui oraș cu forma grecească: Berit, Birit.

²⁾ Krumbacher, op. cit. p. 663;

³⁾ Luminătoarea (exapostiliariul) dela ziua sfântului (1 Oct.). V. Mineiul luni lui Octomvrie. București, 1892. p. 6.

⁴⁾ Krumbacher, op. cit. p. 664.

⁵⁾ Acta Sanctorum Octobris, Bollandiani, Tom. I. (1866) p. 57.

⁶⁾ Krumbacher, op. cit. p. 665.

⁷⁾ Krumbacher, op. cit. p. 671 și Baumgartner, op. cit. vol. IV. p. 517.

⁸⁾ Divitem vnam in compingendis contactis divinitus, ut fertur, recepti Romanus. Acta SS. Octobris. Tom. I. p. 57.

adâncimea cugetării și frumusețea limbei, Roman întrece pe toți cântăreții. E foarte posibil, că acest scriitor va ocupa odată în istoria literaturii locul cuvenit celui mai mare poet bisericesc din toate timpurile. . . . Ceea ce dă un farmec indestructibil chiar și cântărilor celor mai lungi ale lui Roman, e splendiida gradatiune dramatică, pe care n'a știut-o executa nimeni altul: Alte avantaje, cari la alt poet bisericesc grec nu se mai găsesc, sunt bogăția de idei, plasticitatea expresiunilor, o limbă bogată și vjguroasă, care cu mult noroc știe să se ferească atât de pompă întortochiată, cât și de popularitatea trivială¹⁾.

Regulele poetice sunt pentru Roman un lucru foarte secundar, așa de puțin îi pasă, dacă versurile lui sunt bine construite; parecă despre aceasta vorbește biserica, când îl laudă zicând: „Lepădând toate cele frumoase ale lumii, desmerdarea și mărirea, și-ai ridicat sufletul cătră cele de sus... cătră frumusețile cele negrăite“²⁾. Krumbacher îi analizează condacul dela Dumineca lăsatului de carne: „Când vei veni, Dumnezeule, pe pământ“ și în cele 12 versuri ale cântării, de abia află două, cari să se potrivească unul cu celalalt³⁾. Meyer analizează condacul dela nașterea Domnului, și între 16 versuri găsește patru, cari seamănă unul cu celalalt⁴⁾. De aceea pentru literați și critici, cari caută în scrieri idei nouă, originale, și mai pe sus de toate o formă impecabilă, Roman nu e un scriitor de frunte. E adevărat însă, că astfel de literați și critici „nu sunt capabili să judece o limbă neclasică și o metrică stranie“⁵⁾.

Nu poate fi fără interes părerea, ce o are biserica despre cântările lui Roman, cari pe ea o privesc în primul rând. Ea zice despre Roman: „alăuta dumnezeescului Duh... pune înaintea noastră a tuturor ospățul cel de cântări“⁶⁾. La ospăț se pun înainte mâncări, cari îți fac bucurie și te înveslesc, iar pentru ca să-ți procure acestea, trebuie să le poți mânca, să le poți mistui, altfel n'ai nici o bucurie. Deci, ca să producă bucurie sufletească mâncările dela ospățul spiritual pus de Roman, trebuie să poată fi mistuite, cântările lui trebuie să fie bine înțelese, ca să între în suflet, cum întră mâncările prin mistuire.

¹⁾ Krumbacher, op. cit. p. 668, urm.

²⁾ Mineiul luni lui Oct. p. 16.

³⁾ Studien zu Romanos citat la Baumgartner, op. cit. vol. IV, p. 219.

⁴⁾ Op. cit. p. 329.

⁵⁾ Krumbacher, op. cit. p. 22.

⁶⁾ Mineiul de pre Oct. p. 6.

în trup și se prefac în sânge. Și mai vârtos poporul, clasa cea mai de jos trebuie să înțeleagă bine aceste cântări, căci el e majoritatea covârșitoare a acestor „toți“. Și așa și este: Roman e înțeles de toți, el e „sfășnicul cel prea luminos și prea limpede“, care a „strălucit în lume ca un soare prea luminos și ca o lumină“³⁾. De aceea poate să-l laude biserica, mama tuturor, mai ales a celor de jos, cu următoarele cuvinte: „Cu scripturile sfințitelor tale cuvinte, de a pururea pomenite, arătându-te tuturor pâne foarte dulce, pe toți îi veselești, luminând gândurile tuturor, și pe toți îi înveți cunoștința cea mântuitoare“⁴⁾.

Rezumând cele de până aici, vedem, că Roman e cel mai productiv scriitor de cântări bisericești, cărora el le-a dat și melodiile. Deși e cel mai de seamă poet bisericesc, criticii, cari caută numai idei originale și formă impecabilă, nu pot să-l mistuie, căci Roman vorbește pentru toți, deci și pentru clasa cea mai de jos, nesocotește preceptele poetei, iar limba lui e populară, fără ca să devină însă trivială, fără ca să tolosească expresiunile cele mai josnice ale poporului.

Sf. Sofronie.

Sofronie era patriarh al Ierusalimului pe vremea Monoteleților, contra cărora a luptat cu multă putere. El a scris mai multe cântări „idiomela“, și „Viața cuvioasei Maicei noastre Maria Egipteanca“, care se găsește la sfârșitul Triodului, și e rânduită să se citească în Joia a cincea din postul Paștilor, împreună cu Canonul lui Andreiu, căci după cum spune sinaxarul acestei zile: sfântul Sofronie prin povestirea sa cea plăcută și frumoasă îi face (pe oameni) poftitori de bunătați, și îi îndeamnă spre Dumnezeu“, dupăce „istoriile marelui Canon... îi face mai viteji și mai îndrăsneți, ca să stea și mai tare împotriva celor potrivnici“⁵⁾.

Pe vremea lui Sofronie era pe sfârșite metrica prozodică care numără și cântărește versurile după lungime și scurtime, și începuse poezia ritmică, în care accentul și rima sunt stăpânitoare. Sofronie, Ioan Damaschin și alții au încercat să

¹⁾ Op. și p. cit.

²⁾ Mineiul de pre Oct. p. 12.

³⁾ Triodiu, București, 1897 p. 472.

mențină metrica veche în poezia religioasă, dar fără nici un rezultat Poeziile lui Sofronie scrise după preceptele acestei metrici sunt sarbede¹⁾; ceva mai bune sunt odele lui anacreontice, destinate pentru un public mai select²⁾. Însă pentru timpul în care a trăit, când și poezia profană decăzuse mult, când bogăția ideilor și frumusețea limbei erau înlocuite cu vorbe goale (vacua verboritas), Sofronie a scris versuri destul de frumoase (concinnos versus)³⁾. Astfel spune biograful lui Sofronie, pe care îl judecă mai aspru răposatul Krumbacher, care spune, că Sofronie s'a ocupat mai mult cu poezia artistică, și în aceasta e tot atât de sărac și de sarbed, ca și în predicile, în cari declamând întinde pe lung dogmele⁴⁾.

Biserica spune în cântările dela ziua sfântului: „bunătățile cele cuprinzătoare... le-ai împărțit după vrednicie fiecăruia, ca un îndreptător adevărat“, „limba ta cea de Dumnezeu cuvântătoare și frumoasă, curgătoare de miere, izvorește râurile Cuvântului, revărsând tuturor învățăturile cele dumnezeiești“⁵⁾.

* * *

Nu l-a scris Sofronie, și nu se știe cine e autorul *Acatistului*, compus tot în acest timp, pe la sfârșitul veacului al VI, și la începutul celui de al VII. Fastul, cu care se săvârșește, îi dă coloritul uncea dintre cele mai frumoase slujbe. „Toată căldura pentru sfânta Fecioară, toate tipurile biblice, și în genere tot, ce sunt în stare să producă obiectele și ideile religioase, împodobite cu decorul limbei, ușurința expresiunilor, arta ritmului și a rimei, tot e adunat aici într'o măsură neîntrecută“⁶⁾, de aceea e necesar să se spună câteva cuvinte despre Acatist.

Placidus de Meester, călugăr benedictin și fost profesor la colegiul grec din Roma, a scris mai multe studii despre cântările bisericii grecești, și are un studiu și despre Acatist. Preoții bisericii apusene, cari se ocupă cu ritul oriental, și nu

¹⁾ Krumbacher, op. cit. p. 655.

²⁾ Krumbacher, op. cit. p. 673.

³⁾ Migne, Patr. Gr. Tom. LXXXVII. col. 3727, urm.

⁴⁾ Op. cit. 672;

⁵⁾ Mineiul de pre Martie, București, 1893, Ia 11 zile p. 90 și 92.

⁶⁾ Iakobi, Zur Geschichte des griech. Kirchenliedes la Baumgartner, op. cit. vol. IV, p. 527.

cunosc în deajuns firea și obiceiurile popoarelor orientale, ridică în văzduh toate cântările noastre și tot ritul, fără să găsească în ele ceva greșeală. Astfel de oameni, cum e și de Meester, ca să ne folosim de o asemănare, văd numai fața frumoasă a iconostasului, nu și dosul lui, cu legăturile de lemn și de fier. De Meester, cercetând literatura despre Acatist, o află prea nedreaptă, dar la urmă nici el nu-l mai laudă ca la nceput, ci îi zice: *semplice esposizione*¹⁾. Alții judecă valoarea literară a acestei cântări cu mult mai aspru. Jakobi de exemplu zice: „Stilul are greșelile literaturii grecești și latine din epoca decadentei. În cele externe imitează formele vechi, ideile originale sunt puține, iar limba e împopotonată. În aceste cântări e mai multă retorică decât poezie, și chiar și aceasta e lipsită uneori de patosul adevărat, iar tonul îl ține prea sus“²⁾.

Triodul vorbind de minunea, prin care a scăpat Născătoarea Constantinopolului de atacul Perșilor, scrie: „Căreia spre aducere aminte de aceea facere de bine atâta de mare, îi facem aceasta adunare de acum de rugăciune cu tot poporul“³⁾.

Sf. Andreiu Criteanul.

Sfântul Andreiu, arhiepiscopul Cretei, a încercat să imiteze pe Roman cântărețul, dela care a și împrumutat condacul canonului mare: „Suflete al meu“, care e partea cea mai frumoasă din tot canonul⁴⁾. Deci Andreiu nu îl ajunge pe Roman în cântările, în cari îl imitează. Iar în cântările, în cari umblă Andreiu pe picioarele sale, e sarbăd, vorbă multă, având ceva valoare nu prin originalitate ori entuziasm, ci prin reflexiunile sale. Cântările lui nu se mai sfârșesc, aceeaș idee o întinde în niște arabescuri lungi, prin ce obosește și pe cel mai binevoitor ascultător. Ii place să îngrămădească definițiile dogmatice, dar nici acestea nu-ți încălzesc sufletul Strădania, ce și-o pune în adunarea antitezelor, jocurilor de cuvinte și asemănărilor, îl apropie mai mult de poezia artistică decât de măreția neferțată a cântăreților de mai înainte, însă expunerea lui e mai simplă și mai la înțeles decât a scriitorilor de cântări bisericești, cari au cultivat mai mult poezia

artistică¹⁾. În biografia lui Andreiu i-se laudă poeziile, „cu toate că nu se găsește în ele multă frumusețe, iar numărul și măsura silabelor schioapătă, asemenea și ritmul, care i-a dat lui Andreiu mult de lucru, fără să aducă roadele cuvenite“²⁾. Foarte aspru îi critică poeziile Pargoire, când le numește „*produțiuni inferioare*“³⁾.

Cea mai însemnată cântare bisericească alui Andreiu e canonul cel mare, care se cântă în Joia săptămânii a cincina din postul Paștilor. „Adunând toată istoria Testamentului vechiu și și nou, și stringându-o la un loc, a alcătuit cântarea aceasta de acum... Prin canonul acesta îndeamnă tot sufletul să iubească tot ce este bine în istorie și să urmeze după putere; iară de ce este rău să se ferească... Încă așa de frumos este limpezit în vorbă și cu tocmeală așezat, încât este în stare a muiă chiar și sufletul cel mai împietrit și a-l deșteptă spre umilință și spre întoarcerea la bine; numai dacă îl cântă cineva cu inima umilită și cu bună chibzuială“⁴⁾. Cât de adevărate sunt cuvintele acestea, s'a putut convinge scriitorul acestor șire în biserica sfânta Barbara din Viena. Rutenii din Galiția au o cântică de rugăciuni, cum e Acatisterul dela Blaj, în care se cuprind cântările bisericești mai lungi, cari se folosesc mai rar, cum e Acatistul, Canonul cel Mare, Paraclisul, Prohodul și Invierea Domnului, și când se săvârșesc în biserică aceste slujbe, poporul întreg cântă laolaltă cu cântăreții; melodia nu prezintă nici o dificultate, căci e identică cu ceea a poeziilor populare. Ei bine, și dacă nu înțelegi nici o vorbă din ceea ce cântă toată biserica, și vezi celea 250 mătăanii, făcute după tipic, să ai chiar sufletul cel mai împietrit, și trebuie să te deștepți spre pocăință. — Ar fi bine să se introducă aceasta practică și la noi, ori cât de lungă ar fi slujba, căci își aduce roadele

Biserica îl laudă pe Andreiu, căci cântările lui sunt pline de dulceață pentru toți credincioșii, adevă le înțeleg, și le gustă cu plăcere toți, nu numai clasa mai cultă. În slujba dela ziua sfântului, 4 Iulie, citim: „Făcându-te organ dumnezeesc al

¹⁾ Acelaș, p. 674.

²⁾ Migne, Patr. Gr. Tom. XCVII. col. 1305

³⁾ Op. cit. p. 108.

⁴⁾ Sinaxarul în Triodul cit. p. 472. Ce vorbă multă se face în cântările bisericești, se poate vedea din acest sinaxar: „adunând... și stringându-o la un loc“ scl.

¹⁾ L'Inno del'Acatisto (1905), p. 32.

²⁾ Jakobi, op. cit. la De Meester, p. 34.

³⁾ Triodiu cit. p. 845

⁴⁾ Krumbacher, op. cit. p. 667.

Duhului, cu prea dulce glăsuire, îndulcești totdeauna inimile tuturor¹⁾; „de frumusețile cuvintelor și ale dogmelor tale toți credincioșii îndulcindu-se, cu bună credință se veselesc²⁾”. E plictisitor poate pentru un bun. cunoscător al lucrurilor sfinte, să asculte atâta poliloghie despre acelaș lucru, însă e foarte folositor pentru popor, care are puține cunoștințe, și care se gândește mai încet, deci pentru ca să înțeleagă și să-și însemneze un lucru, trebuie să îl desvolți pe încetul, și să i-l spui mai adeseori. Condacul îl laudă pe Andreiu cu următoarele cuvinte: „Trimbițând luminat dumnezeeștile cântări celea cu dulcețată, te-ai arătat luminător lunei prea luminat³⁾”.

Sf. Ioan Damaschinul.

Ioan, călugăr din lavra sfântului Sava de lângă Ierusalim numit Damaschin după locul nașterii, orașul Damasc, e unul dintre cei mai bogați scriitori bisericești. Cântările lui ocură uneori sub numele întreg și obișnuit: Ioan Damaschinul, de altă dată le găsim sub numele de: Ioan Monahul⁴⁾, deși după Krumbacher⁵⁾ mai e și un alt scriitor de cântări bisericești cu numele de Ioan Monahul, carele a trăit în secolul al V, pe când Damaschin a trăit în secolul al VIII. E scris de Damaschin canonul învierii, al înălțării, al schimbării la față și al buneii vestiri⁶⁾, și alte cântări multe. Octoihul e socotit întreg ca opera acestui sfânt⁷⁾, care e indicat ca autor pe titlul cărții. Scriitorii mai noi nu vreau să admită, ca Damaschin ar fi scris toate cântările din aceasta carte. Ei susțin, că în ea se cuprind și alte cântări cu mult mai vechi, pe cari le-a aranjat apoi Ioan — împreună cu ale sale — în forma în care se găsesc astăzi⁸⁾.

Acest scriitor a încercat să reintroducă în cântările bisericești poezia prozodică, cum a fost pe vremea sfântului Grigorie Nazianzenul, căutând cât mai multă artă și varietate, atât în expresiuni cât și în forma poeziilor. Incercarea n'a fost no-

¹⁾ Mineiul lunei lui Iulie. București, 1894 p. 37.

²⁾ Op. cit. p. 40.

³⁾ Op. și p. cit.

⁴⁾ Nilles, Kalendarium, Tom. II. p. 371.

⁵⁾ Op. cit. p. 663.

⁶⁾ Migne, Patr. Gr. Tom. XCVI. col. 1363—1370. și 830—851.

⁷⁾ Nilles, op. cit. Tom. I, p. XLVI.

⁸⁾ Krumbacher, op. cit. p. 674.

rocoasă, versurile scrise în acest fel nu mai sunt așa de mlădioase, iar claritatea suferă mult din aceasta pricină¹⁾.

Krumbacher spune, că dorind Damaschin să facă poezii artistice, ale căror versuri să fie bogate în fineță, artă și varietate, cântărilor lui le lipsește claritatea și focul entuziasmului. În loc ca să se îndestulească cu acrostihurile vechi, unde numai litera dela începutul strofei eră luată în socotință la formarea acrostihului, compune acrostihul din literile inițiale ale tuturor versurilor. Astfel mințea lui trebuie să-i stea totdeauna la aceea, să înceapă versul cu un cuvânt, a cărui literă inițială să se potrivească în acrostih. Aceasta — jucărie — și alte lucruri artificiale de acest soi, fac, ca să nu fie așa de clare poeziile lui, unele din ele sunt chiar așa de „întunecoase” ca și vechile cântări mitice ale Grecilor²⁾.

Când Damaschin expune și apără dogmele, felul lui de a vorbi și de a scrie e simplu și pe înțeles. Toată silința lui e într'acolo, să numească lucrurile cu vorbe potrivite și obișnuite³⁾. Și dacă dă uneori mai multă importanță stilului, și dialecticii, o face pentru ca să învingă pe filosofi eretici, cari altfel nici n'ar mai fi stat cu el de vorbă⁴⁾. Cu domni trebuie să vorbești domnește, și mai ales cu învățații. Vedem și în literatura română, ce batjocoriți sunt — de unii — scriitorii poporani.

Toți editorii țin să laude, pe cât se poate și chiar pe cât nu se poate, pe autorii cărților lor, fac un fel de: „ca la mine nu-i la nime”. Și dacă sunt unii, cari scoboară glasul la o notă mai de jos, o fac, pentru că n'au ce face, văd și ei, că trebuie să o facă, această o pretinde adevărul crud. Donatus Veronensis publicând scrierile sfântului nostru, adresează o prefață „linguae graecae amatoribus”, în care ține să-i roage: „Dacă ați primit scrierile oratorilor, filosofilor și poezilor greci, nu le lăpădați nici pe acelea, cari fiind scrise cu o inspirațiune dumnezească, sunt cu mult mai vrednice de admirațiune... Iată vă dăm aici pe Damaschin, care foarte limpede a cuvântat despre toată re-

¹⁾ Baumgartner, op. cit. vol. IV p. 529.

²⁾ Krumbacher, op. cit. p. 674 urm.

³⁾ Vezi Praefatio generalis la scrierile lui Damaschin cap. XVI, la Migne, Patr. Gr. Tom. XCIV, p. 75.

⁴⁾ Op. și tom. cit. col. 79 urm.

ligiunea creștină... Și toate le-a înjghebat cu atâta înțelepciune, încât, dacă e permis să vorbim așa, chiar și femeile, și oamenii neștiutori de carte îi înțeleg perfect toate scrierile, numai să nu fie cu totul necunoscători de limba greacă¹⁾. Oamenii, cari se ocupă de știința limbei grecești, citesc clasici, în cari află tot ce caută. Stilul și limba lui Damaschin nu le va putea oferi aceea, ce găsesc ei în clasici, de aceea trebuie să se roage Donat, ca să fie citit și Damaschin.

Pe Damaschin îl înțelege ori și cine. Ica numai un octoih vechiu, căci în acesta e limba mai bună, și te du în o biserică curată, unde nu e slujbă ci numai tăcere sfântă, și te apucă de citit, cu inima înfrântă și cu bună chibzuială, de pildă cântările dela vecernia glasului I, și vei vedea, cum zice Donat²⁾, cu câtă claritate — *ἡμεῖς οὐρανὸν* — sunt scrise acestea cântări.

Cântările bisericești din ziua sfântului — 4 Decembrie — laudă pe Ioan pentru cunoștințele lui dogmatice și pentru frumusețea stilului, zicându-i în pilde: „Ce te vom numi pe tine sfinte? Ioan teologul, sau David cel dulce cântător?“³⁾

Biserica este foarte recunoscătoare sfântului pentru lupta, pe care a purtat-o cu frumos rezultat în contra zdrobitorilor de icoane. Aceasta luptă, cu cuvântul și cu condeiul, o spune biserica prin următoarele cuvinte: „Cu râvnă fiind aprins, toată înțelegerea cea rea a erezurilor celor luptătoare de (=în contra lui) Dumnezeu, o ai surpat prin scrierile cele cu osârdie, limpezind tuturor luminat celea de mult risipite“⁴⁾. Explicând el limpede tuturor învățătura bisericească despre cultul sfințelor icoane, i-a fost ușor să-i abată pe oameni dela rătăcirea ereticească. Mai ales, că Damaschin era un om foarte învățat, sau cum ne spune sinaxarul zilei de 4 Decembrie: „pedepsit la carte“⁵⁾.

Astfel merită cu tot dreptul numele de „stea luminoasă“⁶⁾, care s'a arătat „luminător înțelegător lumii“⁷⁾, „învățând pe toți fiii bisericii să cânte cu evsevie“⁸⁾.

Sf. Cosma.

Cel mai bun prietin al lui Ioan Damaschin a fost Cosma, numit Agiopolitul ori Ierusalimeanul, pentru că a trăit mulți ani în lavra sfântului Sava de lângă Ierusalim; mai târziu a ajuns episcop la Maiuma în Fenicia, de aceea întâlnim numele lui mai adeseori împreună cu numele acestui oraș¹⁾. Cosma și Ioan au avut parte de o educație foarte aleasă, și amândoi s'au făcut călugări, ducând o viață adevărat sfântă. După obiceiul călugărilor orientali, au scris și ei multe cărți cu conținut ascetic.

Aceștia doi sunt socotiți ca cei mai de seamă scriitori de canoane. Dela Cosma ne-au rămas următoarele canoane: al Nașterii (cel dintâiu „Hristos se naște, măriți-1“; cel de al doilea „iambicesc“ e scris de Ioan Damaschinul), cel dela Arătarea Domnului, dela Florii, Rusale, Înălțarea sfintei Cruci, canoanele dela utreniile săptămânei patimilor (tripesnețele) și altele. Biserica spune despre el: „Cu înaltă rostirea cuvintelor tale ai laudat prea strălucit sărbătorile Preacuratei și ale tuturor sfinților“²⁾.

Ca și Damaschin, Cosma caută să fie cât se poate mai fin în expresiuni, întrebuințază vorbe și forme gramaticale mai puțin obișnuite, și nu se îndeștulește cu structura versurilor de până aici; pentru aceasta sunt mai mult apreciați decât ceilalți scriitori de cântări bisericești. Roman, Iosif și alții au scris într'un stil simplu, în o limbă cunoscută de toată lumea, și astfel nu dau cercetătorilor limbii și literaturii nici un lucru. De aceea Suidas nici nu pomenește pe ceilalți scriitori de cântări bisericești, pe Roman îl pomenește în treacăt, pentru că să esplice un cuvânt al altui scriitor³⁾, însă despre Damaschin și Cosma scrie: „canoanele acestora au fost și vor rămâne fără asemănare până la sfârșitul lumii“⁴⁾. Așa îl laudă și Teodor Prodrom, când zice: Cosma „a reușit foarte norocos

¹⁾ Krumbacher, op. cit. p. 674.

²⁾ Mineiul de pre Octomvrie, ed cit. p. 156.

³⁾ V. Krumbacher, op. cit. p. 668.

⁴⁾ Dicționarul lui Suidas la cuvântul *ἱεροπαιγία* cit. la Krumbacher, op. cit. p. 675.

¹⁾ Vezi la Migne, Patr. Gr. Tom. cit. col. 102.

²⁾ Tom. și p. cit.

³⁾ Mineiul lunii lui Decembrie, București, 1892. p. 26.

⁴⁾ Op. cit. p. 36.

⁵⁾ Op. cit. p. 35. Pedepsit dela *παιδείω* = instruez, dau educație.

⁶⁾ Op. cit. p. 26.

⁷⁾ Op. cit. p. 28.

⁸⁾ Op. cit. p. 37.

să publice istoria sacră în o limbă poetică¹⁾. Pe acești literați îi urmează și biserica: nu există un singur scriitor de cântări bisericești, pe care să-l laude cărțile liturgice așa de mult, ca pe Cosma, care i-a dat și ei podoabă. Într-o cântare dela ziua sfântului citim: „Împodobit fiind cu fapte bune, Cosma de Dumnezeu însuflăte, bisericii lui Hristos ai fost înfrumșetare; cu cântări împodobindu-o fericite²⁾. Cosma nu se îndestulește să-l ducă pe om pe calea cea obișnuită și mai de jos a sfințeniei, ci încearcă să-l urce cât se poate mai sus: „Suișuri de suflet mântuitoare ai pus, ca pe scara ce o a văzut de de mult patriarhul, ridicând pe toți pe treptele cele frumos așezate ale dulcilor tale alcătuirii³⁾. Astfel de poezii, fie ele chiar cu subiect religios, merită să fie băgate în seamă de critici. Prodrom analizează canonul scris de Cosma pentru ziua Crucii, și zice despre el: „cântarea e plăcută, e alcătuită întru toate conform regulilor poetice (*υποδυσωτατα*), și revarsă miros spiritual⁴⁾, — iar despre stil spune, că e ales⁵⁾.

Oricum ar fi scris Cosma, „chiamă tainic pe toți la ospăț, punând înainte cuvântările sale cele de miere curgătoare⁶⁾. „Ca un râu al desfătării reversi tuturor cinstitele părae, adăpând pururea, Cuvioase, mințile și sufletele celor ce te laudă pe tine⁶⁾! Din aceste vorbe se vede limpede, că scrierile, în special cântările bisericești ale lui, sunt înțelese de toți.

Ioan Damaschin și Cosma au înlocuit mai multe cântări bisericești de mai înainte. După ei nu mai trece multă vreme, se face desbinarea bisericii, și încetează poezia bisericească,

¹⁾ *Expositio canonum in festa Dominicalia (= împărătești) conscriptorum a S. Doctisque poetis Cosma et Joanne Damasceno. Prooemium.* Migne, Patr. Gr. Tom. CXXXIII. col. 1281.

²⁾ Mineiul de pre Octomvrie, p. 154. Ziua sfântului e la 14 Oct., în ediția aceasta e pusă însă la 12, căci la 14 se serbează sfânta Paraschivă, ale cărei moaște se păstrează în biserica Trei-Ierarhi din Iași.

³⁾ Mineiul de pre Octomvrie, p. 158.

⁴⁾ Op. și vol. cit. col. 1282 urm. Patrologia lui Migne n'are decât începutul acestui interesant studiu, iar pe celelalte edițiuni ale operilor lui Prodrom nu le-am putut găsi. Așa am pățit și cu cărțile lui Leon Allatju; ce e mai de seamă, n'am putut avea.

⁵⁾ Mineiul de pre Octomvrie, p. 151.

⁶⁾ Op. și p. cit.

cel puțin cea admisă în cărțile liturgice de toată biserica cu rânduială grecească. Cine știe, dacă în cazul, când nu s'ar fi făcut despărțirea bisericilor, și s'ar fi dezvoltat liturghia ca și mai înainte, lucru, ce urmă în mod firesc, nu s'ar fi găsit scriitori de cântări, cari să scoată din cărțile bisericești poeziile mai „spălucite“ ale lui Cosma și Damaschin?

Sf. Teodor Studitul.

Teodor, starețul mănăstirii Studion dela Constantinopol, „e una dintre cele mai distinse figuri ale întregii biserici grecești, cum și a istoriei literaturii¹⁾. Deja pe vremea lui Ioan Damaschinul și alui Cosma era o puternică luptă în contra sfintelor icoane, aceasta deveni însă mai turbată sub Leon Armeanul (813—820); cel mai energic apărător al sf. icoane a fost starețul mănăstirii Studion²⁾. De altfel lupta în contra cultului sfintelor icoane nu s'a dat pe terenul teologiei, ci cu sabia; puțini au fost, cari au încercat să combată acest cult cu armele științei. O astfel de carte a apărut sub numele împăratului Constantin Copronim (741—775), și s'au mai scris câteva poezii în contra icoanelor³⁾. De aceea și combaterea acestei erezii s'a făcut mai mult cu graiul viu.

„Campania vehementă purtată în contra sfintelor icoane a produs o foarte fericită reacțiune, a cărei urmare a fost o întărire și o ridicare ștatornică a vieții religioase, care a influențat apoi cu mare putere atât asupra poeziei bisericești, cât și asupra artelor plastice. Din prietini ai inimoși ai sfintelor icoane s'a făcut o serie întreagă de cântăreți, și scrierile acestora sunt, cari au rămas mai vârtos în liturghia bisericii grecești, fiind scoase afară mai multe cântări vechi⁴⁾. Nu ambiția scriitorilor de mai târziu a fost ceea ce a scos din cărțile bisericești cântările mai vechi, ci interesul bisericii. Cântările noastre bisericești, cântate ori citite după cum trebuie, sunt o prea plăcută învățătură, pe care o primește lumea ușor și cu

¹⁾ Dr. Albert Ehrhard în opul cit. al lui Krumbacher, p. 147. P. I. a acestei cărți e scrisă de Ehrhard.

²⁾ Ehrhard, op. cit. p. 148.

³⁾ Op. cit. p. 67.

⁴⁾ Krumbacher, op. cit. p. 676.

drag. Învățătura, de care aveau creștinii acum cea mai mare nevoie, eră să cunoască bine sfințele icoane, cultul lor, și trebuia să li-se dea curaj și îmbărbătare pentru acest cult, — de aceea cântări, cari erau o necesitate arzătoare, au înlocuit pe cele vechi, prin cari se apărau dogme, pe cari nu le mai atăca în acel timp nimeni.

Între scriitorii, cari au dat un avânt nou poeziei bisericești, ocupă locul de frunte Teodor Studitul, cu toate că are alte opere mai de valoare: exortațiuni, epigrame și altele. Cântările lui bisericești se află mai cu seamă în Triod, al lui e canonul dela Dumineca întâie din postul Paștilor, a ortodoxiei, și cel dela închinarea sfintei Cruci, care se face în Dumineca a treia din postul Paștilor; amândouă serbătorile acestea sunt anume rânduite pentru cultul sfințelor icoane. Poezia lui Teodor și a contimporanilor lui e „caracterizată prin o îngrămădire de atribute și de formațiuni de cuvinte, cari adeseori nu exprimă nimic. Unele poezii de ale acestor scriitori nu au nici o valoare poetică, altele nu sunt altceva, decât niște parafrazări lungi de legende“¹⁾. Să ieai de exemplu canonul nreniei din Dumineca a treia a postului mare, și vei vedeă o mulțime de atribute, dintre cari unele sunt puse, numai pentru ca să nu se repete vorbele, — idea exprimată e aceeași Cântările acestea în românește sunt une-ori foarte greoaie, căci limba românească nu admite aceasta îngrămădire de atribute, și corectorii ori traducătorii au ținut să redea textul original cât se poate mai fidel, ținând cont chiar de numărul cuvintelor!

Poeziile lui Teodor Studitul sunt caracterizate foarte bine în următorul pasaj scos din biografia sfântului. Eră în Sardinia un creștin, care iubea foarte mult poeziile lui Teodor, mai cu seamă cele din Triod. Niște călugări, pe cari i-a găzduit omul nostru, și-au bătut joc de acestea cântări, căci sunt scrise într'o limbă prea barbară, și nu țin cont de regulile poetice. Atunci s'a arătat sfântul Teodor și a zis: Biserica a primit cântările mele, știind, că va trage roadă din ele. Căci nu cuvântarea înaltă (*ζυμπος*) nici frazele armonioase sunt acelea cari înfrâng inimile spre pocăință, ci cuvântarea smerită (*ταπεινός*), și cu minte (*φύσις*—sănătoasă), întocmită spre acest scop, pe care eu

¹⁾ Krumbacher, op. cit. p. 677.

o prefer oricărei învățături, și o socotesc mai mult vrednică decât cuvântarea, care nu face altceva, decât îți delectează urechile¹⁾.

Slujba dela ziua sfântului, 11 Noemvrie, îi aduce laude pentru multele ostenele puse spre a ridica pe frații săi călugări în sferele tot mai înalte ale sfințeniei, numindu-l foarte potrivit: „îndreptător desăvârșit vieței monahicești“²⁾. Limba, pe care o folosește Teodor în multele sale scrieri, e caracterizată de biserică în următoarele cuvinte: „Luminându-te fericite cu razele Duhului, tuturor ai luminat lumina cea curată, a Treimeii, cu limbă bine grăitoare de Dumnezeu“³⁾.

Ehrhard vorbind despre Teodor Studitul, spune: „avea o dragoste pasionată pentru libertatea bisericii și un zel desinteresant pentru menținerea unității între biserică orientală și occidentală“⁴⁾. Corectorii cărților bisericești au o dragoste la fel, când mențin acelaș text în cărțile bisericești, fie ele unite ori neunite.

Sf. Iosif Cântărețul.

Originar din Sicilia, care pe vremuri a dat mari bărbați bisericii orientale, Iosif persecutat de Arabi, pe cari Mineiul îi numește Agareni⁵⁾, ajunge la Tesalonic, unde se face călugăr, iar de aici merge la Constantinopol, făcându-se unul dintre cei mai aprigi apărători ai sfințelor icoane, pentru care pricină a și suferit multe prigoniri. Vieța lui sfântă, se pare că e mai mult lăudată decât a altor scriitori de cântări bisericești. „Patul lui eră pământul, așternutul lui o piele, iară haina lui proastă și sărăcăcioasă, hrana lui puțină pâine, și băutura lui apă. Stă în picioare toată noaptea la rugăciune, și cu ingenunchiere. Totdeauna cântări avea în rostul său, lucrul mânilor sale eră frumoasa scrisoare, iară când părăsia scrisoarea, avea citirea dumnezeieștilor scripturi... Fără de trudă și prea lesne alcătuia

¹⁾ Vita et conversatio S. P. N. et Conf. Theodori Praepositi Studitarum conscripta a Michaële Monacho cap. CXIII la Migne, Patr. Gr. Tom. IC. col. 215.

²⁾ Mineiul luni lui Noemvrie, București, 1892. p. 152.

³⁾ Op. cit. p. 159.

⁴⁾ La Krumbacher, op. cit. p. 150.

⁵⁾ Mineiul luni lui Aprilie, București 1893 p. 33.

sfințitele cântări, și le dă celor ce cereau, cât socotia unii, cum că nu le scoate dela sine, ci le învață întâiu dela alții, apoi le zice de rost, și așa le dă celor ce le poftia. Dar însă nu eră așa pricina, precum aceia socotiau amăgindu-se, ci eră dat din dumnezeescul dar a le izvodî. Drept aceea eră de gurile tuturor lăudat, și de toți dorit și iubit, nu numai de cei proști și de boieri, ci chiar și de împărații cei de atunci¹⁾. Un astfel de ascet, care cunoștea foarte bine Sfânta Scriptură și scrierile sfinților Părinți, eră indicat, mai mult decât alții, să aprecieze viața sfinților, pentru care lucru îl și laudă biserica, zicând: „Vistierie bunătăților te-ai arătat, și aprinzându-te de dragoste, pe toți ceice bine au plăcut lui Dumnezeu în viață, ai aflat, cântând cântări sfințite“²⁾. Între multele cântări, cari ne-au rămas dela Iosif, se înșiră canoanele dela înaintă-prăznuirea Nașterii Domnului, a Întrării în biserică și a Adormirii, canonul în onoarea sfântului Iosif logodnicul³⁾, canonul întâiu — al cutremurului — dela stântul Dumitru, cel dela 7. Decembrie în onoarea sfântului Ambrozie și altele.

Felul de a scrie al lui Iosif e foarte bine caracterizat prin vorbele sinaxarului: „eră de gurile tuturor lăudat, și de toți dorit și iubit, nu numai de cei proști și de boeri, ci chiar și de împărații cei de atunci“. Iosif eră dorit și iubit, nu numai de clasa cultă (=boieri și împărați), ci și de cei simplii (=proști), și încă în rândul întâiu de aceștia, despre cari se știe, că nu laudă decât ceea ce cunosc și înțeleg. Acelaș lucru îl spune despre cântările lui biograful patrologiei lui Migne, când scrie: „Din gura acestui bărbat eminent curgea darul vorbirii, ca un râu de miere, care îndulcește inimile tuturor“⁴⁾. Despre un astfel de scriitor poate să spună liniștit sinaxarul Claromontan: „cu cântările lui a împodobit toată biserica“⁵⁾.

Cu totul altfel sună judecata criticilor literari. Lor nu le place, dacă înțelege un lucru ori și cine, numai decât; pe

¹⁾ Op. cit. p. 33 urm.

²⁾ Slujba dela ziua sfântului, 4 Aprilie, Mineiul cit. p. 27.

³⁾ Canonul din Dumineca după Nașterea Domnului publicat în parte la Nilles, Kalendarium, Tom. II. p. 544. În ediția citată a Mineiului de București n'am aflat acest canon.

⁴⁾ Patr. Gr. Tom. CV. col. 925 urm.

⁵⁾ La acta Sanctorum Aprilis publicate de Bolandiști, Tom. I. p. 266.

lângă idei originale și forme necunoscute ori neobișnuite, ei mai doresc fraze, a căror înțelegere să le zdrobească capul. De aceea e pe plăcuț lor Grigorie Nazianzenul, despre care și biserica zice: „că ție celui ce ai cercat adâncurile Duhului, și frumusețile vorbei ți-s'au adaus“¹⁾, și aceasta e un izvor nesecat pentru critici, „iar reprezentanții adevăratei poezii bisericesti, ca Rôman . . . Iosif șcl., a căror stil simplu nu ofere nici o greutate priceperii, au rămas neatinși de zelul comentariilor“²⁾.

Mai importantă e judecata bisericii. Pentru biserică a scris Iosif cântările, și acesteia i-a făcut foarte bun serviciu. Biserica numește poeziile lui „cântări izvoritoare de miere“, căci: „precum predicarea profeților și a apostolilor a luminat tot pământul, asemenea și cântarea gurei tale a ridicat lumea spre mărirea Dumnezeului tuturor“³⁾. „Trăgând pe toți cătră pocăință și cătră mărturisire, pururea ai adus lui Dumnezeu rugăciuni“⁴⁾. Iosif a înțeles, că Dumnezeu e al tuturor, nu numai al clasei culte, și ca să-i poată ridica pe toți oamenii la Dumnezeu prin cântările sale, a trebuit astfel să le alcătuiască, încât toți, și cei „proști“ să ieă din ele îndemn spre pocăință și spre cinstirea lui Dumnezeu. Astfel procedând n'a greșit. Creangă pare că e un țaran din Humulești, așa ne povestește de simplu, și scrie mai bine și mai plăcut, chiar pentru cei cu carte, decât mulți literați din clasa cultă.

* * *

Afară de scriitorii bisericesti înșirați aici, mai sunt încă mulți, Anatoliu, Iosif Studitul, Teofan și Teodor cei însemnați (*οι γραπτοι*), Gherman, Ilie, singura femeie poetă bizantină Casia și alții. Nu numai comentatorii profani, dar nici ceice se ocupă în special de literatura bisericască, nu dau multă atențiune acestor scriitori, cari, deși au merite mari pentru biserică, căci cei mai mulți au și suferit pentru apărarea dogmelor, au scris însă la fel cu ceilalți, în o limbă simplă, înțeleasă de toată lumea. Și din celea aduse se poate vedeă, cum au scris acești

¹⁾ Troparul sfântului în Orologiul cel mare, Blaș, 1835 p. 310.

²⁾ Krumbacher, op. cit. p. 679.

³⁾ Mineiul de pe Aprilie, p. 29.

⁴⁾ Mineiul pre Aprilie, p. 32.

poeti, numiți melozi, pentru că nu au scris numai textul cântării, ci i-au dat și melodia.

În veacul al XI. se răcește credința în biserica orientală, se răcește dragostea față de lucrurile sfinte¹⁾, și se termină aranjarea slujbelor bisericești. Unde au rămas orientalii în veacul acela, acolo suntem și noi astăzi. Alte idei religioase ar fi necesare să se accentueze în slujbe, și sunt și alți sfinți, vrednici să fie lăudați și puși pildă înaintea creștinilor, cari lucruri n'ar fi fost trecute cu vederea de adevărații scriitori de cântări bisericești, dela cari am moștenit slujbele și cântările pe cari le avem, dar împrejurările nefericitei desbinări nu permit acest lucru, care dacă s'a mai făcut ici coala și mai târziu, cântările mai nouă nu se pot așeza lângă celea vechi, căci autorii lor nu mai au autoritatea celor vechi, lipsindu-le aceea adâncă cunoștință a celor sfinte și sfințenia vieții ce caracterizează pe vechii cântăreți, și adeseori nu ținesc altceva decât să-și verse ura asupra bisericii Romei, cum se face prin canonizarea lui Fotiu, Marc Eugenic²⁾, Palama³⁾ și alții, care lucru sfinților cântăreți le era cu totul străin.

* * *

Înainte de a termina cu acești scriitori de cântări, e bine să vedem în rezumat tot ce s'a spus despre ei.

Cântările bisericești sunt o necesitate practică. Când sunt adunați mai mulți creștini la un loc, nu ajunge învățătura așa cum se face în școală, mai trebuie și cântări, cari să învioréze sufletul, și din cari să ieă omul îndemnuri spre împlinirea poruncilor ce li-se spun, și spre urmarea faptelor, cari se laudă în viețile sfinților. Cântările bisericii grecești nu aveau numai acel rost, ca să delecteze urechia și să stărnească sentimente religioase, cum e cutare cântare de alui Beethoven ori Mozart, ele erau ceva mai mult, trebuiau să cultive nu numai inima ci și mintea. Biserica grecească a avut parte de multe frământări și zguduiri, în cari eră aruncat și poporul drept credincios. Cei mai mari dușmani ai erezelor au fost tocmai cântările bi-

¹⁾ Krumbacher, op. cit. p. 677.

²⁾ Krumbacher, op. cit. p. 679.

³⁾ Nilles, Kalendarium. Tom. II. p. 124. și în alte locuri.

sericești, prin cari se luminau credincioșii, și luau putere să fie statornici în cinstea adevăratei credințe. De aceea a fost necesar, ca unelē cântări vechi, în cari se explicau și apărau dogme, pe cari nimeni nu le mai trăgea la îndoială, să fie schimbate, ori chiar înlocuite cu altele nouă, cari luminau poporul asupra nevoilor actuale, și dădeau credincioșilor îndemn și putere să lupte cu toții umăr la umăr, dela opincă până la vlădică, împotriva dușmanului. Cei ce studiază literatura bizantină sunt supărați pe scriitorii cântărilor bisericești de mai târziu, pentru că au înlocuit ori au schimbat vechile cântări frumoase ale lui Roman cu ale lor. E păcat, că s'au pierdut aceste cântări, dar vina o poartă tocmai literații, cari nu au dat nici o atențiune acestor cântări, și nu au păstrat vre-un codice mai vechiu. Scriitorii de cântări bisericești mai noi, și-au împlinit numai datoria lor. Slujitori fiind ei ai bisericii, au făcut ceea ce le impunea datoria, și aceasta făcându-o, au săvârșit cel mai frumos lucru¹⁾, pentru care biserica le este recunoscătoare.

Cântările bisericești, în originalul grecesc, sunt scrise în poezie; nu sunt scrise în poezie rugăciunile preotului, și ale arhiereului. Poezia cântărilor bisericești e foarte departe de cea veche, așa de departe, încât acestea nici nu se pot asemăna cu celea clasice, profane, și de aceea, cei mai mulți critici nu dau cântărilor bisericești nici o atențiune, ori le socotesc ca bucăți scrise în proză. Încercarea lui Grigorie Nazianzenul și a altora, de a introduce în poezia bisericească formele celei clasice, n'a reușit: ori cât ar fi de frumoase și lăudate de critici operele acestora, ele nu au fost admise în cultul divin niciodată. Ceea ce a admis biserica, *εκκλησία* = adunarea credincioșilor, prin un fel de vot public și universal, e poezia scrisă, nu după regulile prozodiei, ci după urechea poporului. Cântări bisericești cu niște forme severe poetice, ar fi putut plăcea numai la puțini, pe cari i-ar fi delectat, distrându-i poate în acelaș timp.

Stilul acestor poezii e vorba unui suflet smerit, care cunoscând atotputernicia lui Dumnezeu și slăbiciunea sa, și știind

¹⁾ So erfüllte die byzantinische Kirchenpoesie eine hohe kulturhistorische Aufgabe. Krumbacher, op. cit. p. 683.

că Dumnezeu este Stăpânul său absolut, de care trebuie să asculte, și din a cărui mână nu poate scăpa nicăiri, îi cerșește milă și iertare. Iar când cerșești milă și iertare, nu cauți vorbele și frazele cele mai frumoș sunătoare, ci vorbești cât se poate mai săracăcios, sărăcia se vede și în vorbe. Aceasta limbă a sufletului omenesc o înțelege toată lumea, având toți oamenii aceeași fire. Și de aceea înțeleg toți oamenii cântările bisericii grecești, și dacă sunt unele mai puțin înțelese, fără a se ridica la aceeași treaptă cu poeziile clasice; acestea sunt puține, și nu știm, dacă n'ar fi fost înlocuite, continuându-se poezia bisericească? Lexiconul și gramatica poeziilor bisericești sunt celea ale limbei populare, cu mici schimbări și adăsurii la lexic pentru a putea exprima și explica adevărurile de credință. Ca orice formă liturgică, poezia bisericească trebuie „să fie populară... să poată fi pricepută ușor de către credincioși“ 1).

Vechii scriitori de cântări bisericești au fost cu toții sfinți, iar despre sfinți știm, că au în suflet darul sfinților, care luminează mintea mai mult decât orice înțelepciune, căci dă din înțelepciunea lui Dumnezeu. Aceasta înțelepciune dumnezească le-a dictat lor, să scrie cântările în limba simplă, cum le plăcea și lor să se roage. — Virtutile creștinești nu sunt apreciate de lume, multe sunt socotite, ca o nebunie, dar pentru aceea au mai mare valoare decât toate bunătățile din lumea aceasta, cari odată vor fi praf și cenușă, pe când virtutile creștinești îți câștigă fericire dumnezească și veșnică. Așa sunt și cântările bisericii grecești: scrutații literaturii nu le atribuie nici o valoare literară, dar ele sunt mai scumpe decât toate poeziile profane, cari țin cont de regulile poetice. Cei cari citesc și studiază poeziile profane clasice, din acestea nu devin mai buni, pe când cântările bisericești, ori cât ar fi de simple, îmblâzesc patimile și întăresc inimile, spre fapte bune, și chiar eroice.

1) Dr. Marcu, Liturgica p. 19 urm.

Limba liturgică în biserica românească.

Cărțile liturgice ale bisericii orientale sunt cel mai frumos produs al literaturii populare religioase. Ele cuprind rugăciuni smerite, îndreptate către Atotputernicul și Milostivul Dumnezeu, prin cari rugăciuni credincioșii cer milă și iertare. Iar ceice cer milă, și sunt de rugare, nu caută un stil înalt ci se cuceresc cu vorbe smerite, și frumos întocmite. Astfel sunt întocmite cărțile și rugăciunile bisericii orientale: într'un limbaj popular, pentru ca și cel mai de jos om să se poată ridica pe aripile lor la tronul dumnezeesc, ca să poată cere cu căldură ajutorul Celui Preaînalt. Scrise în limba poporului, în originalul lor grecesc, ele au fost un mijloc puternic pentru apărarea dogmelor și întărirea în credință și în evlavie a turmei dreptcredincioase.

Aceste sunt concluziunile, la cari am ajuns în seria de articole: *Limba cântărilor bisericești* și *Autorii cântărilor liturgice*. Noi Români, uniți ori neuniți cu Roma, avem cu toții ritul oriental. Să vedem, cum s'au păstrat, respective cum sau tradus la noi cărțile bisericești: Urmat-au traducătorii lor cu credință și scrupulozitate principiului vechiu și înțelept, de a le reda în o limbă simplă, și înțeleasă și de cel mai simplu om dela țară, ca din acestea să se umplă cu toții „de cunoștința voii lui (Dumnezeu), întru toată înțelegerea și înțelepciunea duhovnicească“ (Colos. 1, 9), ori doară s'au abătut dela această cale dreaptă, și poate au intrat în aceste cărți și oaspeți, cari n'au nici un drept, cuvinte și fraze, pe cari marea majoritate a credincioșilor, care constituie biserica (*ἐκκλησία*=adunare), nu le înțelege, și astfel aceștia nu pot avea din cărțile sfinte acele roade, pe cari le-au avut creștinii cei dintâi. Chestiunea ne privește de aproape, atât ca pe creștini, cât și ca pe Români. E vorba doar de tradiția bisericii vechi, biserică plină de înțelepciune și de sfințenie, cum nu e a noastră astăzi, și e vorba de cultura sufletească a poporului nostru, care e încă foarte departe de credința timpurilor apostolice.

* * *

Apostolii, când propovăduiau cuvântul Domnului la sfânta liturghie, lăsa mai întâiu să se cetească, ori ceteau ei înșiși, anumite părți din Sfânta Scriptură, și pentru a le putea înțelege credincioșii mai bine, — cu toate, că li-se ceteau pericopele în limba înțeleasă de ascultători, — le făceau imediat explicarea celor cetite.

Propagându-se creștinismul și în afară de orașe, pe la sate, ori, chiar și la orașe, pe la masele cari nu iau parte la viața culturală și socială, și prin urmare nu cunosc o altă limbă, decât pe cea maternă, limba greacă, până acum un bun mijloc de propagare, nu mai ajunge în afară de poporul grecesc și de clasa cultă și mijlocie: poporului trebuie să i-se cetească Sfânta Scriptură în limba lui, și de aici se explică mulțimea traducerilor Bibliei, îndată în cele dintâi veacuri ale bisericii.

La început biserica lui Hristos era una, nu numai în ce privește credința și morala, ci chiar și în rit și disciplină. Oamenii la început „n'au cunoscut altă religie, decât aceea, care se numea una, sfântă, catolică și apostolică (*μία, ἅγια, καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ ἐκκλησία*), precum se numește ea în simbolul credinței. Pe atunci nu era deosebire nici chiar de rit în părțile esențiale ale religiei, ci era unul și acelaș cult dumnezeesc, cu aceea deosebire, că noi îndeplineam cultul în limba latină, Grecii în limba lor grecească, Sirii în limba lor siriacă, ș. a. m. d.“¹⁾

Noi Români, îndată dela încreștinare, am avut în biserică limba română, așa cum o vorbiă poporul, și această împrejurare a contribuit foarte mult la închegarea poporului și la romanizarea atâtor elemente, din cari suntem înjghebați. Cei mai vechi istorici spunea, că noi ne-am adus creștinismul de odată cu origina, de acasă, dela Roma; alții, cari vreau să fie legați de Roma păgână, și chiar de cea destrăbălată, care a adus pierire marelui imperiu roman, nu vor nici să audă de legături cu Roma creștină a Papilor. Cercetările mai noi vorbesc

¹⁾ Dr. Augustin Bunea, Încercare de istoria Românilor până la 1382. Scriere pōstumă. București (1912) p. 69. — Regretatul istoric spune, că această uniformitate de rit a dăinuit 7 veacuri; terminul acesta e cam lung, căci din celea dintâi veacuri sunt rugăciuni și rândueți speciale pentru apus și asemenea pentru răsărit.

altfel. Vor fi fost ei creștini resfirați printre coloniștii aduși în Dacia, dar încreștinarea Românilor, a întregului popor românesc, din sudul și din nordul Dunării, s'a făcut la sfârșitul veacului IV. și la începutul celui de al V. ¹⁾. Apostolul Românilor este un om din neamul lor, Sf. Nicetas, episcopul Remesianei (în Iliric)²⁾, care a cărmuit neamul său dela anul 398 până poate după 420³⁾. Eparhia lui făcea parte din vicariatul Iliricului⁴⁾, și astfel Nicetas era episcop nu numai în împărășanie, dar chiar și cu supunere canonică față de Papa dela Roma, Patriarhul Apusului.

Nicetas a predicat în limba romană. Între multele dovezi aduse de Pârvan, cităm numai una, câteva versuri de ale sfântului Paulinus, bun prietin și mare apreciator al apostolului nostru. Vorbind despre ținutul, unde își împlinește prietinel său slujba apostoliei, Paulinus spune:

„Orbis in muta regione per te barbari discut resonare
Christum corde Romano...“⁵⁾

Pârvan ține să releveze la acest loc „activitatea latină și deci romanizatoare“ a sfântului Nicetas; cuvintele „corde Romano“ le redă prin „limbă latină“, în care înțeles ocură mai adeseori, chiar și la scriitorii romani mai vechi⁶⁾. În această limbă s'au făcut și slujbele bisericii noastre, până în veacul

¹⁾ Vasile Pârvan, Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman, București (1911) p. 172 și urm.

²⁾ »Un strălucit reprezentant nu numai al bisericii latine, din Illyricum ci al întregii biserici romane (*iată dar biserica veche*) ... Un bărbat venerabil și învățat... un neînfricoșat misionar al credinței creștine printre „barbari“, — un scriitor bisericesc deosebit de prețuit, pentru claritatea gândirii, ca și pentru frumuseța neîmpodobită a limbei sale latine, — un sfânt primit îndată după moarte în calendarul bisericii apusene, dar, pentru noi, mai mult, și mai pe sus de toate, un romanizator al nostru, și prin creștinism un reînviator în forme eterne a tradiției curate, romane italice, la Dunărea de jos. De naștere el însuși daco-roman...« Pârvan, op. cit. p. 171.

³⁾ Pârvan, p. 177.

⁴⁾ Acelaș, p. 178.

⁵⁾ Carmen XVII v. 201 urm. citat la Pârvan, p. 166.

⁶⁾ Op. cit. p. 156 nota 750. — Ce puțină dragoste arătăm noi către apostolul neamului. Ziua lui cade în 15 Septembrie, dar trece nebăgată în seamă de toți. Altfel știu să-și omenească apostolii popoarele culte și simțitoare! Ce nu fac Ungurii în ziua de sf. Ștefan? Fac și pe alții cu sila să-l cinstească.

al XI, când s'a vârit în biserică limba bulgară, sub a cărei stăpânire am dat îndărăt pe toate terenurile. Cărțile noastre bisericești de pe acele vremuri, identice cu ale Apusului creștin, cu care laolaltă făceam o biserică, erau scrise în o limbă înțeleasă de popor, și pe cât se toate așteptă dela niște copiiști, nu cu multe greșeli gramaticale și sintactice. Erau scrise în limba aceea, pe care sf. Ieronim o numește „sancta simplicitas“¹⁾, identică cu limba Vulgatei. Despre acele cărți liturgice spun învățații, că atât ca fond, cât și ca formă, sunt izvorite din sfânta Scriptură, și în ele trăește mai departe, într'un chip original, limba din Vulgata, de aceea și sunt un mare ajutor la interpretarea acestei traduceri a Bibliei²⁾. Nu cunoaștem nici un exemplar din codicele liturgice întrebuintate pe acele timpuri în Dacia, și nouă ne ajung vorbele Drului Kaulen, care este o mare autoritate biblică și un bun cunoscător al acelei limbi, care poartă frumosul nume de: sancta simplicitas.

* * *

„Întoarcerea Românilor dela creștinismul roman la cel bulgar a fost datorită unei presiuni exterioare, căci nu există nici un motiv, care să fi făcut pe Români a lăpăda o formă de religie, pe care o înțelegeau, și a lua una, pentru care nu aveau nici o înțelegere“³⁾. Împăratul bizantin Vasile II. Bulgaroctonul (976—1025) a pus pe Români din Bulgaria sub jurisdicțiunea mitropolitului din Ohrida. „Se vede din această dispoziție specială pentru Valahi, că pentru dânșii nu există scaune episcopale deosebite, și că ei ascultau direct de patriarhia bulgărească“⁴⁾.

Români din celelalte țări de asemenea nu aveau episcopii proprii, episcopiile românești vin cu mult mai târziu⁵⁾, ci „erau în supunere directă către scaunul patriarhal bulgar“⁶⁾. Dela începutul veacului al XI încep preoții români a se rupere de credința în formă romană; mulți dau pe la episcopia apropiată a

¹⁾ Ep. LVII. ad Pammach. c. 12 Migne, Patr. Lat. tom. XXII. col. 579.

²⁾ Kaulen, Sprachliches Handbuch zur Vulgata p. VI.

³⁾ A. D. Xenopol, Istoria Românilor din Dacia Traiană, ed. Șaraga vol. II. p. 109.

⁴⁾ Xenopol, op. și vol. cit. p. 113.

⁵⁾ N. Iorga, Istoria bisericii românești și a vieții religioase a Românilor. Valenii de munte. 1908. Vol. I. p. 114.

⁶⁾ Xenopol, op. și vol. cit. p. 114.

Vidinului, care „împărția hirotonii ieftine după răspunderea unei taxe fixe și învățarea, mai mult sau mai puțin neîndes-tulătoare. a câtorva rugăciuni străine“¹⁾, pe cari chiar de nu le vor fi înțeles ei înșiși, le bolboroseau poporului, ca să se arate mai presus decât preoții mai bătrâni, sau decât ceice n'au făcut drimul Vidinului.

O legendă bulgară ne dă informațiuni interesante, cum au știut dușmanii noștri să ne răpească nu numai împărtașania sufletească cu Roma creștină, dar chiar și legăturile cu obârșia neamului nostru. Țarul bulgar Asan (1185—1196) l-a încredințat pe patriarhul bulgar Teofilact, să curețe biserica de „erezul roman“²⁾, „și a silit pe Valahi, cari până atunci ceteau în limba latină, să lese mărturisirea (=confessio=credința) romană, și să nu cetească în limba latină, ci în cea bulgară, și a poruncit, ca celui ce va ceti în limba latină, să i-se taie limba, și de atunci au început Valahii a ceti bulgărește“³⁾. Adevărate sunt spusele acestei cronici, ori nu, e greu să se știe; dar, că Bulgarii și-au ajuns ținta, despre care se spune, că a avut-o înaintea ochilor „ortodoxul“ împărat împreună cu „sfântul“ patriarh, s'a constatat pe deplin. Nu numai că ne-au rupt de Roma, dar ne-au răpit și ritul roman, ne-au dat ritul, pe care-l aveau ei, cel oriental, în forma bulgară, ce le-a convenit de minune, și au sădit în sufletul nostru atâta ură, împreună cu urmașii lor, călugării și patriarhii greci, cari ne-au luat în stăpânire mai târziu, încât și astăzi sunt destui, nu numai între Români naturalizați, dar chiar și între cei de sânge, cari mai bucuros se împacă cu preceptele lui Confuciu, decât cu religiunea romană, și pentru cari cea mai infectă ființă e: lătina.

Limba slavonă, introdusă în liturghie de cei doi călugări Ciril și Metodi, e „limba slavonă, așa cum o vorbeau Bulgarii slavizați“⁴⁾. Limba aceasta slavonă a lui Ciril a devenit limbă literară, alegându-se însă din ea patru tipuri: tipul bulgăresc, sârbesc, rusesc și cel româno-slav, sub care se cuprind cărțile scrise și tipărite de Români la ei acasă⁵⁾. În toate tipurile se observă două curente, unul mai literar, altul vulgar⁶⁾.

¹⁾ Iorga, op. și vol. cit. p. 12 urm.

²⁾ Xenopol, op. și vol. cit. p. 114.

³⁾ Xenopol, op. și vol. cit. p. 111.

⁴⁾ Iorga, op. și vol. cit. p. 12.

⁵⁾ Ilie Bărbulescu, Cercetări istorico-filologice, București, 1900 p. 36.

⁶⁾ Bărbulescu, op. cit. p. 38. urm.

Cel mai bogat în scrieri e cel popular, care, în țările românești, „scria limba vie bulgară, așa-cum ai noștri o învățaseră și și-o formaseră, fie prin conversație, fie prin texte bulgărești de acest soi”¹⁾. Acest curent popular era influențat și amestecat în Valahia cu sârbisme²⁾, iar în Moldova cu polonisme³⁾, cu românisme însă de loc. Destul, că limba introdusă în liturgie de apostolii Slavilor, e tot limba poporului — limbă literară nu aveau nici Bulgarii pe atunci — îmbogățită cu cuvinte grecești, pe cari n'au fost în stare să le traducă cei doi apostoli, la cari s'au mai adaus cuvinte nouă, ori formațiuni nouă pentru a formă ideile și conceptele creștine. Că limba slavonă, care s'a folosit în biserică, e limba veche bulgară, ne-o spune slavistul Leskien: „Limba veche slavonă, sau cum se mai numește limba veche bulgară, are de bază dialectul, pe care l-au întrebuintat și l-au fixat în scris, în a doua jumătate a veacului al IX., apostolii Slavilor Ciril (Constantin) și Metodiu, când au tradus evangheliile și celelalte cărți necesare la serviciul divin... Aceste ca limbă nu sunt unitare. Copiștii manuscriselor (din cari se reconstrucște dialectul acela vechiu), sau poate chiar scriitorii celor dintăiu copii, au amestecat în vechile texte lucruri proprii dialectelor lor”⁴⁾. De aici se vede cât era de populară această limbă bisericească, încât diferea după regiunile, în cari se copiau și se întrebuintau codiciele sfinte. La Grande Encyclopédie vorbind la cuvântul „slave” despre această limbă, spune că până și cea din România diferia de limba cărților scrise în alte țări.

Limba veche slavonă e înțeleasă de Slavi și astăzi. La congresul euharistic ținut în anul acesta în Viena eram lângă un preot slovac, când se desfășură liturghia ruteană cu un adevărat fast oriental, și acest preot, care n'a făcut nici când studii de limba paleoslavă, și limba lui maternă se deosebește mult de cea bulgară, îmi spuncă, că înțelege tot ce se spune în liturghie.

Un studiu mai lung asupra acestei limbi nu poate avea pentru Români nici un interes. Ea a fost bună pentru alții,

¹⁾ Acelaș, p. 41.

²⁾ Acelaș, p. 47.

³⁾ Acelaș, p. 63.

⁴⁾ A. Leskien, Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache ed. IV, 1905. p. IV.

nu pentru noi. Dacă prin mijlocirea ei a venit în țările românești un Nicodim, a fost o întâmplare, și chiar acesta, și puținii, cari se mai pot aminti împreună cu ei, sunt o fală a culturii și literaturii slave, iar pentru Români au fost niște slabi înaintători ai vieții călugărești, mai mult în râmura „extrabisericească”.

Introducerea limbei române.

Reforma lui Luther a devenit, îndată la început, credința națională a Germanilor. Tinerii Sași, cari studiau în școlile mai înalte germane, înapoindu-se în Transilvania, s'au făcut apostoli ai noiei credințe, care s'a răspândit între Sași cu atâta iuteală, încât la 1544 a fost adoptată de întreagă națiunea. Ideea, că propagă o religie națională — e lucru cunoscut, că nici un neam nu se laudă atâta cu lucrurile sale, cum se laudă Neamțul cu „deutsche Kultur” a lui ori mai cu seamă cu „deutsche Kulturarbeit” — și nădejdea de a putea întări națiunea prin alipire de elemente nouă, a îndemnat pe Sași să facă prozelitism printre popoarele conlocuitoare. Propaganda făcută printre Ungurii din Ardeal a dat cele mai bogate roduri: aproape toți ungușii au primit reforma, însă nu pe a lui Luther, ci pe cea a lui Calvin. De acum le mai rămâne reformatorilor Sași un singur câmp de „cultură religioasă”, Români.

E un lucru foarte ciudat, cum de Sașii, cari se fereșc astăzi de orice contact cu Români, și pentru toată lumea nu s'ar învoi, ca să aibă afaceri comune cu noi, îndată la anul 1544, când au primit cu toți principiile religioase ale lui Luther, au tipărit, la Sibiu, un catehism românesc, care nu e altceva, decât o traducere a catehismului lutheran, făcută cu scopul de a introduce și la Români această religie nouă¹⁾. Un alt centru puternic al Sașilor, pe lângă Sibiu, mai era Brașovul, care începe o acțiune mai sistematică și mai intensivă pentru aducerea Românilor la „învățăturile curate ale Evangheliei”. Sfatul orașenesc, care secundă toată acțiunea întreprinsă de propagandiștii lutherani pentru a reformă pe Români, impune

¹⁾ Dr. At. Marienescu, Luteranismul, calvinismul și introducerea limbii române în bisericile din Ardeal, Anal. Acad. Rom. Tom. XXIV. sect. ist. pag. 174.

acestora să-și „reformeze” biserica sf. Nicolae din Șchei, și să li-se propună credincioșilor catehismul lutheran din Sibiu¹⁾. Pentru ca să meargă reforma și mai ușor, tipografia înființată de Honterus, trecută acum în posesiunea păstorului Valentin Wagner, un foarte zelos propagandist, scoate la iveală, rând pe rând, aproape toate cărțile bisericești necesare. La 1559 iese în tipografia brașoveană Catechisis românesc, la 1560 (ori 1561) Evangheliar românesc, la 1563 Apostol, și așa cu încetul: Tâlcul evangheliilor, Molitvelnic, Psaltire și alte cărți liturgice²⁾. Tiparul unei cărți pe acelea timpuri costă o mulțime de bani; aceștia nu le lipsiau „binevoitorilor” noștri, se găseau de ajuns ori în vistierile orașelor sătești, ori în punga cutărui Sas. Jupânul „Hanăș Bégner de în Brașov” are jelanie pentru sfintele cărți creștinești, și tipărește cu cheltuiala sa Evangheliarul, Jupânul Foro Miclăuș s'a îndurat de a dat chelciug și bani pentru tipărirea Tâlcului evangheliilor și a Molitvelnicului; Jupânul Hărăil Lucaci tipări Evangheliă cu învățătură; iar alte cărți s'au tipărit tot cu bani de ai adepților reformei, căci pribeagul Coresi și cu ajutorul său, Tudor diacul, n'a avut parale. De oarece cărțile acestea erau propagandă lutherană, Sașii dau bucuros banii necesari la tipărirea lor. Cărțile luate din sfânta Scriptură vor fi fost ele făcute după vre-un text luteran, însă în acestea nu se poate observa proselitismul. Dar vine Evangheliă cu tâlc și Molitvelnicul, adevărate cărți rituale și dogmatice de ale protestanților. În Molitvelnic nu se cuprind toate slujbele din Euhologiul bisericii orientale, ci numai: „molitvele, botezul, cununia, cuminecătura, tipicul leturghiei, vecernie, slujba de demăneată, cântecele de în psalomi și de în evglie, petrecătura morților”³⁾. Va să zică lipsesc din molitvelnic toate sacramentele bisericii orientale, pe cari nu le primește religiunea lui Luther, așa lipsește mirul, șpovedania, preoția și sfântul maslu. În Tâlcul Evangheliilor se aduc învinuiri „oamenilor de besearică, cum sânt popii, patriarșii,

¹⁾ Iorga, Istoria bisericii rom. vol. I. p. 166, și Dr. Augustin Bunea, Vechile episcopii românești, Blaj, 1902 p. 36.

²⁾ Marienescu, op. cit. p. 176 urm.

³⁾ Bibliografia românească veche de Ioan Bianu și Nerva Hodos. Vol. I. București, 1903, p. 52.

vlădiciei, episcopii și tot fealul de preuți”¹⁾. Se plânge cartea, că popii nu fac nimic în schimbul venitului lor, și așa oamenii n'au învățat aproape nimic. Ceartă pe cei „cari se roagă sfinților morți: [Iu snt Pătru” scl, „că numai unul Isus Hristos iaste îmblătorul drept noi și rugătorul; nimea altul, nici în cer, nici pe pământ. Că sfinți morți nu aud rugăciunea noastră”²⁾. Și din acestea se vede, că toată cartea nu e decât o propagandă a „reformei”, pentru care a dat bucuros chelciug și bani jupânul Foro Miclăuș.

Haina, în care venia reforma lui Luther la Români, era foarte ademenitoare. Sașii, „prudentes et circumspecti”, cum îi numiau regii și împărații, veniau la Români în limba acestora. „Românește am scris acest Molitvelnic, spune Coresi, cum să înțeleagă și popa ce zice însuș și oamenii ce ascultă”³⁾, iar în Tâlcul Evangheliilor îi îndeamnă pe preoți: „să spue cuvântul lui Dumnezeu, sfânta Evanghelie, în limba pe carea grăesc oamenii, să putem înțelege noi mișelamea. Ce folos e lor dacă popa grăiaște în limbă străină, Românilor sârbește, de nu înțeleg, sau pe altă limbă ce nu vor înțelege ascultătorii”⁴⁾. Dar această activitate literară „a produs o slabă mișcare în lumea românească de pe atunci, și mai ales în cler, care a continuat a se ține strâns de tradiția seculară slavonă”⁵⁾. Oricât le va fi plăcut Românilor limba lor: în forma în care li-se dă, ca un element distrugător al credinței, și tocmai a acelor părți, pe cari le cunoștea și înțelegea poporul, nu li-a trebuit.

De altfel Sașii însiși, dela o vreme se disgustă de proselitism, căci „reforma religioasă” a Românilor o jeau în mână Calvinii unguri, pe atunci atotputernici în Transilvania.

* * *

Calvinismul s'a răspândit între Unguri cu o iuteală ne mai pomenită, încât devenise, mai cu seamă dela adunarea din Aiud

¹⁾ N. Iorga, Istoria literaturii religioase a Românilor până la 1868 (Studii și Documente VII. Partea III). București 1904 p. LXXVI.

²⁾ Iorga, op. cit. p. LXXVII. urm.

³⁾ Ioan Bianu, Despre introducerea limbii românești în biserica Românilor, București 1904 p. 11.

⁴⁾ Bianu, op. cit. p. 9 urm.

⁵⁾ Acelaș, p. 11.

dela 1564, religiune națională ungurească (magyar vallás). Atât din motive religioase, cât poate mai vărtos din motive politice, pentru a se întări, Ungurii Calvini, ajutați de domnitori și de dietă, în care ei formau majoritatea, încep cu sila, nu ca Sașii prin vorbe frumoase și cărți pe înțeles, încep cu sila a-i atrage pe Români dela credința lor la religiunea întemeiată de Calvin. Vorbind Ioan Zápolya despre credința, veche a Românilor, o numește: „papan setetseg“ = întunecime papistă (az elebi tevelgesnek az papan setetsegnek ellene nem akarnak mondani¹⁾). Ori vorbește Zápolya aici ca un Calvin, plin de ură față de catolici, cu a căror credință eră aproape identică cea românească, — ori vrea să spună, că Români uniți se împotriveau mai mult decât alții prozelitismului calvin, căci pe timpul lui Hunyadi, și de sigur și după aceea erau mai mult zeci de mii de Români uniți cu Roma; numai în jurul Sebeșului erau la 30,000²⁾. Pentru ca să-i atragă pe aceștia la calvinism, trebuia să bage în ei mai întâiu ura față de Papă³⁾.

Calvinii încep prozelitismul printre Români cu legi. Dieta adunată la Sibiu în 30 Noemvrie 1566 ica hotărârile următoare: „Predicarea evangeliului nicăiri să nu se împiedece. Acum din nou se decide, ca stărpindu-se erezurile⁴⁾, să se sporească religiunea cea adevărată, cu deschilinire între Români“ (art. 36). Și dacă Români vor fi neascultători, și nu se vor lăpăda de erezuri, primind religiunea cea declarată de adevărată la Aiud: „să se scoată din țară, fie episcopi românești, fie popi, fie călugări. Și toți popii să asculte numai de superintendentul episcopul Gheorghe, și de popii aleși de el. Iar cine ar conturbă pe aceștia, să incură nota infidelității“⁵⁾. Infidelitatea se pedepsea în evul mediu ca și leza majestate, de

¹⁾ N. Iorga, Ștefan cel Mare, Mihaiu Viteazul și Mitropolia Ardealului. Anal. Ac. Rom. Tom. XXVII. Sect. ist. p. 24.

²⁾ Timoteiu Cipariu, Acte și fragmente. Blaj 1855 p. XVI. și Bunea, Vechile Episcopii p. 6 urm.

³⁾ Cipariu, op. cit. p. 9.

⁴⁾ Calvinii noștri întru așa măsură zelau pentru lătirea reformațiunii, de în religiunea Românilor nu vedeau altă, decât idololatrie, și luau măsuri severe pentru; lătirea evangheliului și stărpirea idololatriei, adecă a credinței Românilor. I. M. Moldovanu în »Arhiv pentru filologie și istorie Blaj, 1867 p. 793.

⁵⁾ Marienescu, op. cit. p. 6 urm.

aici se vede, că la mari primejdii se expuneau clericii și credincioșii, cari nu se supuneau poruncilor dietei.

Gheorghe din Sângeorzul Bistriței (de Zentgyeorgh), fostul episcop ortodox de Vad¹⁾, a fost o bună unecaltă în mâinile calvinilor. Reședința lui eră Teiușul²⁾, un centru foarte potrivit și pe acele timpuri. Pe el îl sprijinește regele și toate autoritățile, ca să îndrume pe preoți „la adevărul evangheliei și la slujirea laudelor dumnezeesti în limba română, spre a fi înțelese de comună“³⁾. Acest arhiepiscop al bisericilor române⁴⁾, cu ajutorul autorităților civile, adună în anul 1568, luna Ianuarie, sobor preotesc la Teiuș, unde se strânse la olaltă mulți preoți îngrozii, cari primiră a sluji românește, și iscăliră o hotărîre redactată în limba poporului⁵⁾, adecă cea românească. Deci după legi și porunci crăești, mai vine și hotărîrea preoțimii românești calvine, de a se sluji în biserici în limba românească. Însă lucrul cu aceasta nu se isprăvește, căci scopul acestei propagande, care pune în mișcare pe regele, dieta, nobilii, comiții, primarii și pe celelalte autorități politice din Ardeal, nu e luminarea Românilor prin religiune, ci calvinizarea lor. Aceasta se vede din hotărîrile sinodului românesc calvin, ținut în Aiud la 16 Octomvrie 1569, în care se scot din liturghie rugăciunile cătră „răposatii sfinți sau alți morți,“ pe preoții „harnici“, dacă rămân văduvi, îi lasă să se căsătorească a doua oară⁶⁾. — Mihaiu Viteazul la rândul său — poruncește tocmai contrarul, oprind a doua căsătorie la preoți⁷⁾.

¹⁾ Iorga, Istoria bis. rom. vol. I. p. 175.

²⁾ Bunea, Vechile Episcopii p. 39.

³⁾ »Az Evangelium Igassagara es az Isteny diczireteknek olah nyelver valo ssolgaltatasara, ... koesseg ertesere« v. Iorga, Ștefan cel Mare etc. p. 24.

⁴⁾ »Georgh pap az olah egyhazak fő püspöke« îl numește regele. Zápolya; v. Iorga, Ștefan cel Mare etc. p. 24.

⁵⁾ Iorga, Ist. bis. rom. I. p. 176.

⁶⁾ Iorga, op. și vol. citat p. 177. Acesta încă e un lucru propriu »reformei« religioase. Biserica nu a admis până atunci căsătoria diaconului, preotului, și episcopului după hirotonire. Luther se căsătorește, cu toate că eră călugăr și preot, și provoacă pe arhiepiscopul din Mainz să se căsătorească; v. Ioseph Card. Hergenröthers Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte ed. IV. vol. III. p. 55.

⁷⁾ Bunea, Vechile Episcopii p. 67.

Ori cât au fost de puternice mijloacele de calvinizare, și ori cât de draconice pedepsele pentru ceice nu se supuneau¹⁾, și dacă s'au alăturat unii la noua credință, cei mai mulți au rămas în vechea lor credință cu vorbele limbii slavonești, „pe care gura preotului drept credincios le rostiă în biserică, fără ca mintea lui chiar, în cele mai multe cazuri, să le priceapă”²⁾. Mihail Tordași (pe la 1580) se pare a fi fost ultimul episcop calvinesc la Români din Transilvania, — având însă Români și episcop orientat. Pentru ca să se facă din convingere trecerea Românilor la calvinism, începe și acesta a tipări cărți bisericești românești³⁾. Din acest timp, și ca opere de ale calvinizanților, sunt Paliia dela Orăștie (1582), Catehismul calvinesc tipărit la Bălgrad (1640), Evanghelia cu învățatură tipărită tot acolo (1641), și altele.

Acum își face loc și în principate limba română, atât în biserică, cât și în stat. Cea dintâiu carte liturgică, cu text românesc, atât la rubricile tipicului, cât și la cântări și la rugăciuni, e Liturghia vrednicului Mitropolit Dosofteiu la 1679⁴⁾. Cu aceasta nu începe însă introducerea limbii românești în întreaga biserică românească din principate, căci la un an după Dosofteiu publică o altă Liturghie Mitropolitul Teodozie, la 1680, în care după cum spune autorul: „nevoit-am de ciastă dată de am dat în lumină Lyturghia, și nu mai mult alta am făcut... fără cât tipicul ei... pe limba noastră am întors... Iară Lyturghia toată a o prepune pe limba noastră și a o mută, nici am vrut, nici am cutezat, drept mărturisesc pentru multe alte pricini ce m'au împins, săvai că și pentru scurtă limba noastră ce iaste”⁵⁾. Și în Transilvania se tipăresc încă pe această vreme cărți slavonești, căci cărțile românești ale lui Coresi și ale propagandiștilor calvini erau considerate de erețice⁶⁾.

¹⁾ Iorga, Ist. bis. rom. vol. I. p. 177.

²⁾ Iorga, Ist. lit. relig. p. 21.

³⁾ Bunea, Vechile Episcopii p. 41 urm.

⁴⁾ Bianu, op. cit. p. 19. Dosofteiu a mai tradus în românește și Molitvenicul și Octoiul. Slujba logodnei și a cununiei publicată la Bianu, op. cit. p. 46, e scrisă nu pentru a se face totdeauna în biserică, ci numai la vre-o cununie, care dorește boierul să se facă în românește. Bianu, op. cit. p. 22. Deși e mai veche ca Liturghia lui Dosofteiu, nu e carte bisericească.

⁵⁾ Bianu, op. cit. p. 20.

⁶⁾ Iorga, Ist. lit. relig. p. LXXXVI.

Scoaterea limbii slave din biserica Românilor și ridicarea limbii noastre naționale ca limbă liturgică în locu-i, s'a îndeplinit, după cum crede Domnul Ioan Bianu³⁾, numai în cele trei decenii ale secolului al XVIII. Aceasta e de a se înțelege pentru toată biserica românească. La noi în Ardeal a trebuit să fie limba românească limbă liturgică deja înainte de sfârșitul secolului al XVII, înainte de ce s'a făcut unirea cu Roma, căci altfel Papii, cari sunt foarte mari contrari ai limbilor vii în liturghie, nu ne-ar fi dat voie niciodată, după unire, să întrebuițăm în sfânta liturghie limba noastră, singura limbă liturgică vie pe suprafața globului creștinesc.

Ori cum ar fi fost cărțile bisericești tipărite de propagandiștii lutherani și calvini, ele au fost cele dintâiu, cari, deși cu altă menire, totuș au ridicat limba românească la vrednicia de a se sluji în ea dumnezeieștile taine. Cel ce a introdus însă limba românească în biserica națională, a fost mitropolitul Dosofteiu, sub a cărui înțeleaptă și plină de roduri păstorie s'au tradus toate cărțile liturgice, cari au trecut granița în Ardeal, despre care se știe, că până la 1850 aveă acelaș text în cărțile bisericești ca și principatele.

Domnul Iorga vorbind de operele lui Coresi, recunoaște în ele mișcarea husită⁴⁾. Aceasta nu s'a întins în Transilvania niciodată, propagandiștii noștri toți au aparținut ori reformei lui Luther, ori celei alui Calvin. Și deja pe la sfârșitul secolului al XV nu se mai vorbește de o vieată plină de putere a acestei secte, cu atât mai puțin de răspândirea ei. Nici legătura de timp nu se potrivește, doar Coresi, care după dl Iorga e un agent husit, își începe lucrarea numai în a doua jumătate a secolului al XVI, sprijinit — în tot chipul — de sfatul orașului Brașov și de păstori lutherani din acel oraș.

Sunt unii, cari spun, că de aceea s'a introdus limba românească în biserică, fiindcă cea slavă eră tot mai puțin cunoscută. Dl Ilie Bărbulescu, fruntaș între slaviștii noștri, dovedește toțmai contrarul¹⁾. Nu că preoții dela sate și poporul ar fi progresat în cunoștința limbei slave, pe care poporul n'a în-

¹⁾ Op. cit. p. 23.

²⁾ Ist. lit. relig. p. XVII.

³⁾ Cercetări istorico-filologice p. 27 urm.

teles-o niciodată, iar din preoți foarte puțini vor fi fost știutori de carte slavonă, ci boierii și oamenii cu carte, cari dovedesc și în secolul al XVI o foarte frumoasă cultură slavonă.

* * *

În numărul 16 al „Culturei Creștine“ a apărut un articol al meu, în care spuneam și următoarele lucruri: „Dl Iorga vorbind de operele lui Coresi, recunoaște în ele mișcarea husită¹⁾. Numitul academician a citit articolul, și s'a oprit la aceste cuvinte, însoțindu-le de o notiță, publicată în „Neamul românesc politic“; în această notiță roagă pe cineva, al cărui nume nu împoartă, să mă deslușească asupra înrâuririi, ce a avut-o mișcarea husită la introducerea limbei românești în biserică. Speră, să fiu convins, că Domnia Sa n'a făcut nici odată din Coresi un agent husit²⁾. Atențiunea, ce a dat-o un om atât de de însemnat nepretențiosului meu scris, mă îndeamnă să scormonesc mai cu osârdie prin operele lui, și să mă conving atât eu, cât și cetitorii acestei reviste, dacă am greșit eu ori a greșit Domnul Iorga, -- errare humanum est, — ori doar e la mijloc o neînțelegere.

Învățătul profesor, dă o prea mare importanță întregii mișcări husite. Dînsul spune despre această sectă: „Husiții ... făceau înțeleasă legea prefăcându-o în limba poporului“³⁾. Legea lui Hristos se face înțeleasă poporului prin propovăduirea cuvântului dumnezeesc. Chiar de s'ar săvârși liturgia în o limbă, pe care credincioșii nu o înțeleg, un preot harnic e în stare să-i facă, pe oamenii săi mai înțelegători ai legii sfinte, decum vor fi acei creștini, în a căror limbă scumpă se săvârșesc sfintele taine, însă pentru cari cuvântul lui Dumnezeu e mut, căci gura preotului nu vorbește înțelepciune. Acest fel de a face înțeleasă religia, e cel mai bogat în reușită, și e în stare să facă nu numai credincioși conștii, dar presară tot pământul cu mucenici, cari așa de mult pătrund în tainele sfintei învățături, încât cu sângele lor pecetluiesc adevărul ei. Acesta e rostul bisericeii, în acest fel să facă înțeleasă legea dumnezească, și dela Hristos până astăzi e neîntrerupt șirul vesti-

¹⁾ Pag. 461 A. II.

²⁾ Numărul din 22 Octombrie 1912 p. 2059.

³⁾ Ist. lit. relig. p. XVIII.

torilor dumnezeescului adevăr. În ce privește această răspândire a adevărului, ea se face fără nici o taxă de înscriere la toată lumea. Pe aceia, cari au o cultură mai înaltă decât masele de jos, îi apreciază și biserica, și ține ca știința lor să fie roditoare și în cunoștința lucrurilor sfinte. Pentru aceștia au scris, și mai târziu au tipărit bisericanii traduceri din Sfânta Scriptură, cărți de rugăciune și de învățătură, alcătuite în limba înțeleasă de popor. Dacă acest lucru e de a se înțelege prin cuvintele: „Husiții făceau înțeleasă legea prefăcând-o în limba poporului“, nu trebuie să așteptăm așa de mult timp; istoria literaturii diferitelor popoare, ne dă dovezi cu multe sute de ani înainte, despre diferite cărți scrise, prin cari se făcea cunoscută poporului, în limba lui, legea dumnezească, deși cel mai potrivit mijloc a rămas, și va rămâne totdeauna predica, cuvântul viu. Răsfoind istoria literaturii universale, vom afla bogate informațiuni despre traducerea Scripturii în limba poporului și despre publicarea de cărți evlavioase, cari n'au nici înclin nici în mână cu mișcarea husită, multe din ele fiind date la iveală cu mulți ani înainte de Hus, născut la 1369. Astfel întâmpinăm în Franța o hotărîre a sinodului din Tours, la 813, în care se dă ordin preoților să traducă limpede, în limba populară romană, omiliile compuse în latinește, ca toți să poată înțelege cele spuse¹⁾. La 1268 s'a scris cartea: „Moralités des philosophes“, care tratează și Pildele lui Solomon, în rînd cu înțelepciunile celorlalți filosofi. Tot în Franța găsim o explicare a evangheliilor din Dumineci și sărbători: „Evangiles des domees“, la 1250, când era terminată deja de mai înainte, la 1235, traducerea Bibliei în limba poporului²⁾. Germanii au un Evangheliar încă din secolul al IX, iar înainte de Biblia lui Luther aveau 14 edițiuni germane ale acestei cărți sfinte³⁾. Beda Venerabilul a tradus Biblia pe sama Englezilor în secolul al VIII-lea, deci cu multe sute de ani înainte de Wiclif născut la 1384⁴⁾.

¹⁾ Baumgartner, Geschichte der Weltliteratur, vol. V. p. 11.

²⁾ Op. și vol. cit. p. 173 și 225.

³⁾ Dr. H. Zschokke, Historia Antiqui Testamenti, Vindobonae 1894, p. 432 urm.

⁴⁾ Zschokke, op. cit. p. 429.

E adevărat un lucru: Hus și aderenții lui au dat un puternic impuls literaturii boeme, și acești oameni întruniți în societatea „fraților boemi“, au dat națiunii lor, după cum știm, cea dintâiu traducere completă a sfintei Scripturi. Dar legea lui Dumnezeu s'a făcut înțeleasă poporului boem cu multe sute de ani înainte. Apostolii Slavilor, sfinții Ciril și Metodiu, au predicat boemilor în limba boemă, și tot în această limbă au făcut și liturgia, pentru care lucru, știe toată lumea, au fost părâți și la Roma. Iar ca să poți sluji sfânta jertfă, ai trebuință și de o traducere, chiar necompletă, a cărților Testamentului Vechiu și Nou, din cari totdeauna s'au făcut cetiri în biserică, cel puțin la predică, în limba poporului.

Vedem deci, că nu e un merit particular al mișcării husite predicarea cuvântului dumnezeesc în scris și cu graiul viu.

Domnul Iorga, spune despre Românii Ardeleni: „Ei se făcură Husiți pe cap“, și aceasta din pricina, că „deosebiriile de dogmă n'aveau nici un preț pentru țărani, aș zice chiar pentru popii noștri, din Ardeal, unde grija adevăratei credințe nu eră cine să o aibă“¹⁾. Că țărani primesc bucuros învățături religioase, chiar și cu deosebiri de dogmă, mai ales unde setea lor de acestea învățături nu e îndestulită de slujitorii bisericii, e un adevăr din zi în zi mai trist, dovedit de pocăiți. Nu lipsa ierarhiei e cauza, sau mai bine zis, ocaziunea mai priincioasă pentru schimbarea credinței. Astăzi avem o ierarhie bine organizată, atât dincoace cât și dincolo de Carpați, și totuși crește zi de zi numărul pocăiților, înrolați din neamul nostru. Preoții sunt păstorii poporului, și ei sunt răspunzători în rândul întâiu de grija adevăratei credințe a turmei lor. Iar despre preoții din Ardeal, nu va zice Domnul Iorga nici odată, că prețesc mai puțin credința, decât preoții românești din alte țări, ori de ce timp ar fi vorba. — Deci dacă s'au făcut Românii husiți „pe cap“, ceea ce nu a dovedit încă nimeni, cauza acestei schimbări de front e de a se căută în altă parte.

Eu n'am zis nici odată, că Domnul Iorga a făcut pe Coresi agent husit, ci am zis următoarele: „Domnul Iorga vorbind de operele lui Coresi, recunoaște în ele mișcarea husită“, adică spune, că acestea sunt un produs al numitei mișcări. Câteva

¹⁾ Ist. lit. relig. p. XVIII.

citate reproduse din cărțile domnului profesor, întăresc afirmația mea. „Pentru Români, scrie Domnul Iorga, propaganda husită trebuia să aibă acelaș rod literar (ca și pentru alte popoară, pomenite în carte)... Psaltirea, Biblia, Evanghelia, — dar nu și Tâlcul ei, — Faptele Apostolilor, pe lângă rugăciunile obișnuite, se înfățișară astfel în românește pentru întâia oară în acele vremi îndepărtate“¹⁾. „Psaltirea, pe care Husiții o cântau s'a păstrat în următoarele manuscrite: 1. Unul e o copie după o copie, scris pe o hârtie, care poartă un semn, o filigrană dela sfârșitul veacului al XV-lea... 2. O copie ceva mai târzie... 3. O copie întocmai ca acestea, pe care o tipări la Brașov diaconul Coresi în 1570, apoi în 1577“²⁾. Iar într'alt loc spune tot Domnia Sa: „Psaltirea lui Coresi... e reproducerea unui vechiu manuscris husit, pe care Coresi nu l'a înțeles totdeauna, necum să-și îngăduie a-l schimba“³⁾.

„Evanghelia“⁴⁾ s'a păstrat într'o copie, pe care a reprodus-o Coresi în 1561“. „Aceeaș Evanghelic românească se păstrează într'un manuscris copiat între 3 Iunie și 4 Iulie 1574 de pisarul Radu Grămăticul... Depărtat de multă vreme din țară, Radu nu putea cunoaște tipăritura din 1561 alui Coresi(?)... De altminteri, e drept, că tipăritura lui Coresi și manuscrisul lui Radu e identic până în cele mai mici amănunte“⁵⁾.

„Apostolul a trebuit să fie prefăcut de Husiți în limba vulgară. Apostolul a fost tradus în întregime. El nu se păstrează însă astăzi decât în două forme: una manuscrisă, alta tipărită“. Manuscrisul e codicele Voronețean. „La o dată, care se fixează ca 1563, Coresi a tipărit un Praxiul (=Faptele Apostolilor), din care s'a păstrat un singur exemplar cu lipsuri... Dacă se va descoperi însă vre-odată... un volum întreg din Apostolul dela 1563, se va putea încredința oricine, că peste tot diaconul n'a făcut altceva, decât să lucreze în slove de tipar un Praxiu, într'u câțva ca acela dela Voroneți“⁶⁾.

¹⁾ Tot acolo, aceeaș pagină și urm.

²⁾ Op. cit. pp. XXI. urm.

³⁾ Istoria bisericii românești vol. I. p. 177 urm.

⁴⁾ Urmează înșirarea celorlalte cărți husite.

⁵⁾ Ist. lit. relig. p. XXIII urm.

⁶⁾ Op. cit. XXIV urm.

„Odată cu sfânta Scriptură s'au tradus anumite rugăciuni, trebuincoase preotului în fiecare zi, precum și Tatăl nostru, Crezul... Când în 1564, Coresi dădă la lumină, împreună cu Tâlcul Evangheliilor, și un Molitvenic, el cuprinse într'insul un Crez, care e de sigur din vremea celor dintâiu traduceri“ 6).

Atâta am vrut și eu să spun despre Domnul Iorga. Dinsul crede, că operele lui Coresi sunt copiate de pe manuscrise vechi husite, sunt adevărate opere de ale mișcării husite, pe care Domnia Să o tratează pe paginile XV—XLI ale „Istoriei literaturii religioase“.

Lucrul se pare însă a fi altfel. Căpiile acestor cărți „husite“ sunt toate din veacul al XVI, pe când această „buruiană a rătăcirii“ eră de mult stărpită, deja înainte de 1450. Până nu se va putea stabili cu siguranță data acestora dinainte de 1450, e mai cu socoteală să le atribuim propagandei luterane și calvine, cari ni-le-au dat. Dacă s'ar fi făcut Românii Ardeleni Husiți „pe cap“, pentru că astfel înțelegeau legea, ei nu s'ar fi lăpădat de o lege „românească“, ca să primească una slavonească, neînțeleasă chiar de preoți. Ei ar fi continuat în această lege, și jupânul Hanăș Begner nu trebuia să zică în epilogul Evangheliarului dela 1561, care ar fi cunoscut deja pe Români, următoarele vorbe: „Vă rugăm toți sfinți părinți oare vlădici, oare epsopi, oare popi, în cărora mână va veni aceste cărți creștinești, cum mainte să cetească, necetind să nu judece, nici să săduiască“ 7). Nici autorul Paliei dela Orăștie nu trebuia să scrie despre cărțile lui Moise, în cari nu poate fi nici o deosebire între husiți și ortodocși: „Le dărăm voaună fraților Români, și cetiți și nu judecați necetind mainte, că veți cu adevăr afla mare vistieriu, sufletesc. Noi pentru dragostea lui Donezeu am ustenit“ 8).

* * *

La articolul din numărul 16 al „Culturii Creștine“ țin să mai adaug ceva. Față cu Domnul Ioan Bianu, care susține, că numai în cele dintâiu 3 decenii ale secolului al XVIII-lea, s'a îndeplinit scoaterea limbei slavone din biserica Românilor, și

6) Op. cit. p. XXVI;

7) Bibliografia rom. veche vol. I. p. 44.

8) Op. și vol. cit. p. 95 urm.

s'a ocupat locul acesteia limba română 1), eu am zis, că în Ardeal s'a făcut lucrul acesta mai de timpuriu, altfel Papii nu ne-ar fi acordat acest drept.

Cătră sfârșitul veacului al XVII-lea erau traduse toate cărțile necesare la sfânta liturghie. Principii Ardealului într'una au îndemnat pe vlădici să slujască românește. Acest îndemn a prins. El nu fû însă pe placul patriarhului Dosofteiu 2) al Ierusalimului, mitropolitului Teodosie al Ungro-Vlahiei și al celorlalți arhieriei împreună liturghisitori la hirotonirea vlădicului Atanasie al Bălgradului, căci până nu plecă încă acesta din București, îi dădură „porunci“ aspre. În ce privește limba dumnezeieștii slujbe, i-se poruncește vlădicului ardelean: „Trebuie arhieria ta, slujba besérecii, adevărat ohtaiul, mineele și alte cărți, ce se cântă duminicile și sărbătorile și slujba de toate zilele, se te nevoiești cu deadinsul se se citească toată pe limba slovinească sau elinească, eară nu rumânește sau într'alt chip“ 3).

Atanasie n'a ascultat de această poruncă, ci a slujit românește. Și când s'au întors Românii Ardeleni în sinul sfintei maicei biserici romano-catolicești, și iarăși s'au unit cu ea, cum glăsuește actul unirii, au cerut dela Papa, pe care-l numește Domnul Iorga, căpitanul firesc al întregii creștinătăți 4), ca din obiceiul lor nimeni să nu-i clătească: ci toate ceremoniile, sărbătorile... cum până acum, așa și de acum înainte să fie slobozi a le țineă 5). Aprobându-se această cerere, limba românească a fost consacrată ca limbă liturgică de cea mai înaltă autoritate bisericească. Și acest lucru l-am făcut noi Ardelenii

1) Op. cit. p. 23.

2) »Il piu arrabiato Prelato«, cel mai turbat prelat, vezi Nilles N. Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani. Vol. I. Oeniponte 1885 p. 13.

3) Cipariu, Acte și Fragmente p. 243 urm. Citește în această carte la p. 251 cele scrise de Șincal despre Dosofteiu, care a venit apoi în Ardeal să vândă indulgențe și să agite în contra sfintei Uniri.

4) Istoria lui Ștefan cel mare pentru poporul român. București 1904 p. 149.

5) Dr. Augustin Bunea, Chestiuni din dreptul și istoria bisericii românești unite. Partea II. Blaj 1893 p. 5 urm.

în acele timpuri, când frații noștri de pe alte țărîmuri o numiau: scurtă și lipsită de dăscălii¹⁾.

* * *

Să nu ne gândim la scopurile, ce le-au urmat lutheranii și calvinii prin publicarea în românește a cărților sfinte. Diaconul Coresi, vlădicii Gheorghe dela Sângeorgiu și Mihail dela Turdaș și ceilalți traducători dela început au fost ei ce e drept unelte în mâinile propagandiștilor străini, însă nu putem să zicem, că munca lor a fost lipsită de puternice motive cinstitice. Au văzut și ei, ce mare deosebire e între slujba, pe care o hodorogeste popa fără nici un rost, ca și cum ar scărțâi o roată, pe care slujbă nici el nu o înțelege, și între slujba, pe care un preot cu puțină carte, însă cu mai multă frica Domnului, o spune răs-picat și pe înțeles, luându-și din ea putere în luptele vieții, nu numai el, ci și poporul, din mijlocul căruia e luat, și de care numai Dumineca și în sărbători se deosebește. Frumoase au trebuit să fie cele dintău slujbe în românește, făcute de păstorul și turma, cari n'aveau pe nimeni altul, căruia să-i arate dragoste, decât pe Dumnezeu, în care le era toată nădejdea. Fost-au ai noștri puși la cale, și chiar plătiți, de dușmani, însă propaganda străină nu și-a ajuns scopul, pentru care a cheltuit atâtea parale. Cum eram o cantitate neglijabilă, ei au crezut, că ne vor alipi de sinul bisericii și națiunii lor, și au încercat să ne atragă luminându-ne asupra bunătăților ce le au ei. Lumina aceasta a luminat însă în întunecul nostru, și atunci am văzut cine suntem, și că ar fi păcat să ne schimbăm comorile necunoscute și neprățuite până acum, cu niște lucruri străine de sufletul nostru și de o valoare inferioară. Propaganda reformatoilor ne-a deschis ochii: se tipăresc cărți în românește, căci suntem Români, și în afară de granițele Ardealului mai sunt încă Români de aceeași lege cu noi. Sămânța aruncată de străini în ogorul gras, însă înțelenit al neamului nostru, n'a rodit spini și polomidă, ci grâul cel mai curat: o vieată religioasă mai conștie, și simțul unității naționale. Dela ai noștri, cari erau în slujba Sașilor și a Ungurilor, au luat pildă cei ce au stăruit în credința veche, și au tradus

¹⁾ Predoslovîa Liturghiei de București dela 1680, vezi Bibliografia rom. veche. Vol. I. p. 284.

cărți, neciuntite și nefalsificate, cari au slujit la „întrămătura sfintei biserici a Românilor“, și prin aceasta la întrămătura răslătitului nostru neam.

Vorbele, cu cari însoțesc traducătorii și editorii cărțile bisericești, sunt foarte frumoase și pline de învățătură, ele merită, cel puțin unele, să fie pomenite la acest loc, pentru a putea cunoaște sufletul acelora, cari au înțeles, că ridicarea noastră nu se poate face decât prin o vieată religioasă cât se poate mai conștie, și pentru acest scop au făcut înțeleasă și celor mai simpli Români învățătura și slujba dumnezească.

Coresi zice în epilogul psaltirei românești dela 1570: „Dacă văzuiu că mai toate limbile au cuvântul lu Dumnezeu în limba lor, numai noi rumânii navăm, și Hs zise, Matei 109¹⁾, cine cetêște să înțelégă, și Pavel apl încă scrie la Corint, 155, că intru beserecă mai vrătos cinci cuvinte cu înțelesul meu să grăesc ca și alaltî să invăt de cât untunec de cuvinte neintelése într'alte limbi. Inceputu-séu a se scrie acêste sfinte psaltiri“²⁾. În Tetraevanghel se spune, de ce s'a tipărit: „Și am scris aceste sfinte cărți de învățătură, să fie popilor rumânești să înțelégă, să invêțe Rumânii cine-s creștini“³⁾. Evanghelia cu învățătură se tipărește „ca să fie mai lesne și mai iușor a ceti și a înțelége pentru oamenii ceia proștii, șam avut foarte grije mare de aceasta ca să se tipărescă, cumam (=cum m'am, sfătuit, ca nemunii să fie acoperită, ce să fie mai lesne spre înțeles“⁴⁾. Când se tipărește Paliia (Testamentul vechiu) în 1582, la Orăștie, scopul ei e indicat în cuvintele: „peintru“⁵⁾ întrămătura beserecei sfntă a românilor poftind tot binele i spsenie creștinilor români“⁶⁾.

Așa vorbeau muncitorii culturii române pe la jumătatea veacului al XVI, când nu era nimeni care să-i lumineze și să-i îndrepteze spre o cultură unitară. Urmașii lor în slujba de a

¹⁾ Inceputul 109, după împărțirea veche a Bibliei.

²⁾ Bibliografia rom. veche T. I. p. 55.

³⁾ Op. cit. p. 44.

⁴⁾ Op. cit. p. 92.

⁵⁾ Î are în limba veche un foarte mare rol, despre care sper să vorbesc mai târziu; deși nu trebuie citit peintru, cum e scris, îl transcriu așa, că să fie mai fidelă ortografia.

⁶⁾ Bibliografia rom. veche T. I. p. 93.

scoate cărțile sfinte, până la sfârșitul secolului al XVIII sunt conduși de aceeaș stea: dragostea față de întreg neamul românesc, dorul ca toți Români, chiar și cei mai proști, cuvânt luat în înțelesul lui slovenesc de simplii, ca toți să înțeleagă. La începutul veacului al XIX s'a vârit în biserică politica literară, și pe lângă unele schimbări îndreptățite, s'au introdus în cărțile bisericești cuvinte, cari nu numai cărturarilor de limbă, dar și noaui preoților ne sună foarte supărător la ureche, și ne fac supărare, căci într'un chip oarecare, îl înlătură pe popor dela altar. Și aceasta foarte cu nedreptul. Limba lui a fost bună până a pus temelie limbei literare, prin urmare: der Mohr hat seine Pflicht getan, der Mohr kann gehen. Lucrul acesta se aseamănă cu primirea lui Vodă ori a Vlădichii Bietul ce popor sapă, cără lemne, împlântă stâlpi, aduce frunziș, udă șoseaua, și se ostenește până nu mai vede cu ochii, iar când vine cel așteptat, și dorit de popor, poporul trebuie să țină cordonul, și în schimbul trudei și ostenelelor, să fie mândru, că poate vedea fața Măriei Sale, și poate să strige „ura“, ori „să trăiască!“

Dar să le lăsăm acestea la o parte, căci ne vom mai întâlni cu ele, și să mai vedem câteva vorbe înțelepte ieșite din inimi pline de dragoste față de întreg neamul românesc. „Cu voia și cheltuiala creștinului Domn Mateiu Basaraba Voevod“ apare „întru dumnezeasca lavră Govora“ Evanghelia învățătoare. În „predoslovia cetitoriului“ găsim următoarele rânduri frumoase: „Și nemică numai mila rudei mele creștinilor m'au îndemnat spre aciasta, că văzuiu în nēmul nostru mulți unii ca aceia oameni de amândoao cătele, proști și sufletesti, cari pentru ne[cuvi]nța se depărtară cu învățături striine... Derept aciasta eu cu răvne pohtiu pentru frații mei și cugetai să scoț aciastă sfântă carte. să fie propovedania creștinătăției noastre“¹⁾.

Când la 1643 apare la Iași „cu sila și cu toată cheltuiala lui Vasilie (Lupu) Voivodul“ „Carte romănescă de învățatură dumenețelor prește an și la praznice împărătești și la svânti Mari“, Voivodul scrie următoarele vorbe în „Cuvânt împreuna cătră toată semenția romănescă“: „...Io Vasilie Voevod cu darul lui Dumnezău fiitoriu și biruitoriu și domn a toată țara Mol-

¹⁾ Bibliografia rom. veche T. I. p. 121.

dovei, dar și milă și pace și spăsenie a toată semenția romănescă pretutinderé ce se află pravoslavnici într'aciastă limbă cu toată inima cerem dela domnul Dumnezău... Di întru cât s'au îndurat Dumnezău diintru mila sa de ne-au dăruit dăruim și noi acest dar limbii romănești, carte pre limba romănescă, întâiu de laudă lui Dumnezău, după acé de învățatură și de folos sufletelor pravoslavnici“¹⁾.

Iar „smeritul arhiepiscop Varlaam și Mitropolitul de Țara Moldovei“, care „diin multe scripturi a tălmăcit-o diin limba slovenescă“ spune în „cuvântul cătră cetitoriu“: „...bărbați purtători de duhul svânt, unii după alți și până acmu, toți au ustenit scriind și tălcuind sventele scripturi... Cătr'acé ș'altă usteniifnță s'au adaos acelor bărbați purtători de duhul svânt, căci, că mărăgând de sus în gios și imputinându-se diin oameni înțelesul sventelor scripturi, le-au căotat a pogoră și svânta scriptură tot mai pe înțelesul oamenilor pân'au început a scoate așeși cineși pre limba sa, pențruca să înțelégă hieicine să să învețe și să mărturisască minunate lucrurile lui Dumnezău. Cu mult mai vrătos limba noastră romănescă, ce n'are carte pe limba sa, cu nevoie iaste a înțelége carté alții limbi... Pențracé de nevoie mi-au fost ca un datornic ce sint lui Dumnezău cu talantul ce mi-au dat să-mi poci plăti datoriia macar de cât, până nu mă duc în casa cé de lut a moșilor miei“²⁾. Frumoase vorbe! Purtători de Duhul sfânt, vrea să zică îndemnați de acesta au fost ceice până în ziua de astăzi tălcuesc sfintele scripturi, pe limba poporului de jos, ca să înțelcagă nu numai cei cu carte, ci ori și cine. Traducând și tălmăcind astfel, Varlaam crede, că se negustorește bine cu talantul încredințat, căci astfel îi face pe oameni să-l cunoască și să-l laudé pe Dumnezeu.

La 1648 apare în „cetatea Belgradului“ Noul Testament, un nesecat izvor de limbă literară și liturgică, și o admirabilă traducere a sfintei Scripturi. Cei ce s'au trudit la această carte, doriau ca osteneala lor să fie tuturor Românilor de folos, și dacă nu va fi așa, lor le pare foarte rău, însă nu ei sunt de vină, căci ne spun: „Aciasta... vă rugăm să luați aminte că:

¹⁾ Acelaș op și tom p. 139.

²⁾ Bibliografia rom. veche Tom I p. 140.

Românii nu grăesc în toate țările într'un chip, încă neci într'o țară toți într'un chip; pentr'acéia cu nevoe poate să scrie cineva să înțelégă toți grăind un lucru unii într'un chip, alții într'alt chip: au veșmânt, au vase, au altele multe nu le numescu într'un chip. Bine știm că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sânt buni carii imblă în toate țările, așa și cuvintele acéle sânt bune carele le înțeleg toți. Noi drept acéia ne-am silit, de în cât am putut, să izvodim, așa cum să înțelégă toți, iară să nu vor înțelége toți nu-i de vina noastră, ce-i de vina celuiia ce au răsfrat românii printr'alte țări, de ș'au amestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăiescu toți într'un chip... Mai vartos de toate pré aciasta ne-am silit să ținem înțelesul Duhului sfânt, că scriptura fără înțeles iaste ca și trupul fără suflet¹⁾. Foarte bine apreciază aceste vorbe Domnul Iorga: „Programul și nevoia unei limbi literare unice pentru toți Românii nu se puteau arată mai bine decât în aceste rânduri ale Mitropolitului bălgrădean²⁾, iar cercetătorul scrisului bisericesc va putea să compare aceste principii cu normele stabilite de sfântul Ieronim, Augustin și alți bărbați înțelepți și cu râvnă pentru mântuirea sufletelor. Tot în Alba-Iulia apare o Psaltire la 1651, și în predoslovie adresată principelui Gheorghe Racoti, căci cartea s'a tipărit „cu ajutorul lui Dumnezeu, și cu îndemnarea și porunca, denpreună cu toată cheltuiala a Măriei Sale“, se spun următoarele: „Frumos dar a lui Dumnezeu iaste a ști în limbi, numai să viiaze cu dinsele, ca să înțelégă și alții ce zice, că aiminria nime nu va putea lua înțărmarie den cuvântul sfânt... Pavel apostol, I Corinth. 14, cu multe lucruri frumoase arată și aduce înainte, că nu-i nici un folos a grăi în limbă streină în săbor (=biserică). Întâiu zice așa: că cine grăiaște în limbă străină nu grăiaște oamenilor ce lui Dumnezeu, nu spre înțelesul oamenilor și spre înțărmaria lor, unde nime nu le înțelége și nime nu să înțărmeză din cuvintele lui... A 5: cine învață au să roagă lui Dumnezeu în limbă streină, întru adunare, opręște ascultătorii ca să nu poată zice amin pre rugăciunia lui cumui obicina, că pre ce nu înțelége nu poate zice amin, ca să întărească cu

¹⁾ Op. și tom cit. p. 170.

²⁾ Ist. relig. p. CLXXI.

acéia și să pecetluiască rugăciunia lui... Pentr'acéia să arată luminat și aiave dintr'acestia din toate, că rugăciunile dintr'adunări, încă și dintr'alte locuri, leiturghiile, rugăciunile și cântările și alte slujbe dumnezești, numai ce-s îndesărt în limbă streină celorla ce nu o înțeleg... Acestia toate văzându-le și luindu-le aminte Măria ta, ...foarte dumnezeiaște și pre marea lauda lui Dumnezeu, ai porăncit Noaosă izvodim Psaltiria lui David den limbă jidovescă pre limbă rumănescă, ca să o poată ceti înțelegându-o și mic și mare... Ce... acésta au fost smintéla, că n'au fost cetind în limba lor, ce în limbă streină, caria mulți n'au fost înțelegând nici popii, netocma ascultătorii, pentru caria mulți au mers cu mare dor la biserică, ca să înțelégă rugăciunile și cântările și mângăierile, carile sânt în psaltire, iară neînțelegând au mers acasă mähniți¹⁾. Cărțile noastre vechi spun, că poporul răspunde la rugăciunile preotului și ale diaconului. Foarte cuminte e argumentul acestei predoslovii. Cum va putea poporul să răspundă la rugăciunea preotului, ori să o întărească prin „Amin“, dacă el nu înțeleg, ce cere preotul?

În Ardeal eră ușor să publice oamenii în românește cărțile liturgice, căci cei mari dau îndemnul și purtau cheltuiala. Cu mult mai greu eră acest lucru în principatele românești, cari aveau mulți clerici din neam străin, mai cu seamă Greci, și unde „se întâmplă“ mai adeseori să fie câte un patriarh. Aici eră cu mult mai greu de introdus în biserică limba romănească, de aceea când mitropolitul Dosofteiu publică liturghiile în 1679, la sfârșitul „Cuvântului depreună cu totă seminția rumănească“, crede, că e necesar să adaugă o argumentație scrisă în slovenește și grecește și latinește, din care să se vadă, că e bine a descoperi lucrurile lui Dumnezeu, ca să le înțelegă cu toții, iar când scoate a doua ediție, o face: „cu blagoslovenia Sntii ale Parthenie... Papa și Patriarhul de ceta(tea) cé mare Alexandriia²⁾, care se afla atunci la 1683 în Iași³⁾. De asemenea s'a tipărit și Biblia de București la 1688, „luând, după cum se cade, și voie dela sfânta și muma noastră biserică cea mare“⁴⁾ a patriarhiei din Constantinopol.

¹⁾ Bibliografia rom. veche Tom I p. 187 urm.

²⁾ Bibliografia rom. veche Tom I p. 262.

³⁾ N. Iorga, Istoria bisericii românești vol. I p. 394.

⁴⁾ Bibliografia rom. veche Tom I p. 286.

Dosofteiu tipărește liturghia: „să-nțăliagă toț spsenia lui Dzău cu întreg înțelēs”, vorbe tipărite în însuși titlul cărții, iar în prefață spune: „dăruim și noi acmu de odată acest dar limbii rumânești, sfinta liturghie, scosă pe limba rumâniască de pre elinescă de lauda lui Dumnezău să-nțăliagă toți, oarii nu-nțăleg sârbiaște sau elliniaște“¹⁾. Biblia tipărită cu cheltuiala prea bunului creștin și luminatului Domn Ioan Șerban Cantacuzino Basarab, în niște condiții tehnice superioare tuturor cărților bisericești de până astăzi, „pentru cea de obște priiintă s'au dăruit neamului rumânesc“²⁾. Cărțile ieșite în Domnia lui Constantin Mavrocordat — și acelaș lucru se poate spune despre toate cărțile cuprinse în aceasta epocă³⁾ — nu erau menite, numai preoților moldoveni, ci se îndreptau întregii Români, sunt făcute, spune un scriitor de prefață, „ca să crească și să se lătască cuvântul sfintei Scripturi, nu numai în țara Măriei Tale, ci în toate țările și ținuturile, ce vorbesc în limba rumânească.“ Și mai cetim: „Ca oarece făclie fiind, nu pusă sub acoperemânt, ci în sfeasnic, și luminând, nu numai celor din casă, adică din țara Măriei Tale, ci tuturor celor ce vorbesc în limba rumânească“⁴⁾. Episcopul Petru Paul Aron, și continuatorul operei lui, Samuil Clain află în această traducere bucureșteană mai multe greșeli și neajunsuri, „care lucru, cum spune prefața Bibliei de Blaj dela 1795, cu mare pagubă sufletescă era nēmului și Beserecii Românilor.“ Îndreptată de mulți bărbați învățați, sfânta Scriptură apare în tipografia seminarului din Blaj, cu porunca episcopului Bob: „pentru folosul Beserecii a tot nēmum rumânesc“⁵⁾. În această vreme la 1783, apare o carte alui Șincai: „Catehismul cel mare cu întrebări și răspunsuri alcătuit, și întocmit pentru folosul, și procopsala tuturor școalelor normălești a neamului rumânesc“, care carte fiind supusă censurii bisericești, teologii mitropoliei o află vrednică de a-se tipări, „fiindcă, zic ei, nu numai n'am găsit nemic, ce ar fi împotrivă dogmelor credinței... ci încă

¹⁾ Op. și tom. cit., p. 223 - 225.

²⁾ Op. și tom. cit., p. 281.

³⁾ Dēla 1700—1750.

⁴⁾ N. Iorga, Ist. bis. rom., vol. II, p. 117.

⁵⁾ Bibliografia rom. veche, Tom. II, p. 380 urm.

de mare folos pruncilor, cari cearcă numitele școale, și la tot neamul rumânesc“¹⁾.

Aceste cărți, cari ocupă locul cel mai de cinste în istoria literaturii și culturii române, cu toate că mijloacele de comunicație erau cât se poate de nepriiicioase, treceau dintr'o țară rumânească în alta. Un liturghier tipărit în Blaj, care e acum în posesiunea Academiei Române, eră carte de slujbă pentru un călugăr dela Cernica²⁾. Timoteiu Cipariu aveă cărți bisericești tipărite în principate, unele de tot rari, și așa are și Preasfinția Sa părintele vicar I. M. Moldovan. Biblioteca neșpus de prețioasă a mitropolitului Moldovei și Sucevei, Iosif Naniescu, dăruită Academiei Române, are o mulțime de cărți vechi bisericești, tipărite în Transilvania, legate și păstrate cât se poate de frumos.

A fost cu dreptate, ca aceste cărți, lucrute, cu multă osârdie, pentru întrămarea bisericii și întregului neam rumânesc, să fie asemenea banilor, cari sunt buni și umblă în toate țările. Ele nu aveau înaintea ochilor numai pătura supra pusă, ori un mic petec din pământul locuit de Români, ci se adresau tuturor Românilor, chiar și celor „proști“, — pe vremuri aproape numai din aceștia se compunea „ticălosul“ nostru neam, — ori erau scrise pentru Ardeieni, ori pentru Moldoveni, ori pentru Munteni. Eră o mare durere, că limba rumânească nu e unitară, și astfel nu toți vor înțelege pe deplin cele scrise.

Diortositorii și corectorii de mai târziu nu au împodobit cărțile bisericești cu predoslovii atât de frumoase, și bine au făcut. Munca lor, cu puține excepțiuni, e mult mai neînsemnată, ei cearcă să slugărească biserica pentru anumite curente literare, de aceea pe buzele lor nici nu se cădeau cuvinte așa de vrednice. Vechii muncitori ai condēiului ardeau de dorul să facă învățătura din cărți cunoscută tuturor, și să aibă o limbă literară unitară: cei de mai târziu, să le spunem advăratul nume: epigonii, n'au știut prețui comoara și numele de cinste moștenit, și au crezut, și mai cred încă și astăzi, că fac mare ispravă schimbând un cuvânt cu altul sinonim, trăgând un cuvânt mai înainte, iar pe altul așezându-l mai înapoi, spre marea pagubă a „beserecii sfinte a Rumânilor“, care din această jucărie n'are nici o întrămare.

¹⁾ Op. și tom. cit., p. 281.

²⁾ Această carte am întrebuințat-o și eu la acest studiu.

Limba românească în cele dintâi cărți bisericești.

Orice lucru, când se face pentru întâia oară, e stângaciu, și are o mulțime de neajunsuri. Celce l-a făcut, o știe aceasta, și poate o chiar spune, însă omul trebuie să fie îndestulit cu ceea ce i-se oferă, dacă e vorba de alinarea unei nevoi, căci ori cât ar fi lucrul de primitiv, el împlinește trebuința. Experiența și studii mai îndelungate îl vor îmbunătăți, și astfel se va apropia zi de zi de stadiul perfecțiunii, numai să ajungă în mâna unor oameni, cari pricep și doresc să-l perfecționeze, și spre acest scop își încoardă toate puterile. Altfel, te poți aștepta, ca lucrul în starea lui primitivă să fie mai bun și mai folositor decât o pocitură de mai târziu, opera unei mâni nedibăce ori neînțelegătoare.

Lucruri primitive sunt și cele dintâi cărți bisericești traduse în românește. Aceste traduceri sunt botezate de autorii lor „întorsături“, dela latinescul versio. După cum întoarce plugarul pământul, așa întoarce Coresi cu ajutorii lui: Tudor Diaconul, Popa Iane, Popa Mihaiu, și alții, cari vor fi lucrat independent de Coresi, așa întorc aceștia pe românește cărțile sfinte. Locul se poate întoarce în două feluri: dacă pământul e foarte înțelenit, iar vitele de jug sunt slabe, și ferul plugului e foarte mare treabă, pământul nu se mărunțește, ci se întorc numai glii, mai mici sau mai mari, în cari sămânța nu poate pătrunde, decât pe la capete, și de aceea nici la roadă multă nu te poți aștepta. Se mărunțește însă pământul bine, cum se face pentru sămănașul grâului, când se întoarce și se grapă mai de multe ori, atunci și sămânța are loc potrivit, și poți să te aștepti la o roadă îmbelsugată. Un pământ bătucit și înțelenit e, pentru traducătorii cei dintâi, textul slavonesc al cărților bisericești, pe care, teologi slabi și oameni cu puțină cultură fiind, ei, cari nu știu bine nici slavonește, nu sunt în stare

să-l lucreze așa de bine, încât să izvorească din el neamului românesc „apă vie și spre vieața vecinică sălțătoare“¹⁾.

Celce vrea să traducă, mai înainte de toate trebuie să cunoască bine lucrul, despre care e vorba în textul ce vrea să-l tălmăcească pe altă limbă. Unul, care n'are cunoștințe temeinice despre aviațiune, oricât de bine ar fi el stăpân pe limba franceză și română, nu e în stare să tălmăcească pe românește vre-un studiu scris de Blériot despre aparatul de sburat. Nici un teolog slab nu e în stare să traducă o carte bisericească, decât făcând o mulțime de greșeli, ori răsturnând vorbele unei limbi pe alta. Coresi a fost un slab teolog. Isus Hristos a dat apostolilor puterea iertării păcatelor, în urma căreia, ceea ce iartă slujitorii lui Dumnezeu pe pământ, icrtat va fi și în ceruri, iar ceea ce nu iartă ei pe pământ, nu va fi iertat nici în ceruri. Vorbele aceste ale Mântuitorului sună la Coresi astfel: „Primiți Duhu sfânt, cui veți lăsa păcatele, lăsați lor, cui veți ținea, țineți-le“²⁾, cari nici pe departe nu spun dorința și rânduiala Mântuitorului. — Evanghelistul Ioan recomandă lumii pe Isus Hristos, spunând, că el e Cuvântul lui Dumnezeu, prin care toate s'au făcut, și nimic nu este făcut, creat, ce n'ar fi prin lucrarea Cuvântului. Lucrul acesta îl spune Coresi cu totul altfel, încât textul lui nu corăspunde textului grecesc, și mai cu seamă intențiunii evanghelistului, care din acest fapt vrea să tragă concluziunea, că venind Isus în lume, a venit întru ale sale, deci ai lui au fost datori să-l primească. Grecescul: πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν³⁾ la Coresi sună: „toate acélé fură, și fără de el

¹⁾ Călugării Gherontie și Grigorie dela Neamțu, laudând pe mitropolitul Veniamin Costachi, îi adresează aceste vorbe, cari — pentru mitropolitul — spun un lucru prea de tot mărit: »In pământ sec și fără de apă, în limba noastră zicem, cea până acum însetată, ai izvorit apă vie și spre vieață vecinică sălțătoare.« Vezi Prefața cărții »A celui întru sfinți Părintelui nostru Ioan Damaschin. Descoperire cu amăruntul a pravoslavniciei credințe«. Iași 1806. Bibliografia rom. veche, Tom. II (București 1910) p. 483.

²⁾ Arhierul Dr. Gerasim Timuș Piteșteanu, Tetravanghelul diaconului Coresi, București 1889, Prefața profesorului C. Erbicănu p. X.

³⁾ Textele grecești ale Testamentului Nou s'au citat din 'H καινή διαθήκη, Novum Testamentum graece recensuit Constantinus Tischendorf, Lipsiae 1850.

nimé nu fu ce fu¹⁾, cari nu exprimă înțelesul originalului, mai cu seamă partea întâiu e cu totul greșită. — Tâlcuind Evanghelia lui Luca (1, 39—56), zice, că Maica Domnului „depururé fata” „curse în codru” la Elisafra, „împreună amu și ca o (în)țeleaptă vrea să se sfătuiască de toate, de va fi cu adevăr de ce zice ei îngerul, ce i-se arată²⁾, din cari cuvinte s'ar părea, că Maria s'a îndoit despre adevărul buneii vestiri, crezând, că un înger fericit poate să vestescă un neadevăr, ori poate să nu se îplinească o solie alui Dumnezeu. E adevărat, că mai în jos îndreaptă această greșală, dar greșala, de astă dată foarte mare, e tipărită. — Coresi nu știe, ce e isopul, și crede, că Dumnezeu nu poate să spele cu nimic mai bine decât cu săpun, de aceea zice în psalmul 50: „stropiși-mă cu săpunu și curățescu-mă³⁾. Deși în acest psalm, al 50 lea, zice: „Miluiaste-mă Dumnezeu după mare milă a ta⁴⁾, Dumnezeului celui adevărat îi mai zice și „zeu”: „Zeul, urechile noastre auzimu⁵⁾, cum numește, tot zei, pe dumnezeii cei păgâni: „Că eu cunoscui, că mare e Domnul și Domnul nostru spre toți zeii⁶⁾. Nefiind încă terminologie românească pe acel timp, aceasta n'ar fi așa mare greșală. — Ebraismul carne în loc de trup, la Coresi e redat cu „peliță”: „Derept-acia veseléste-se înrema mé i bucură-se limba mé și rutes' pelița mé intru upuvăință⁷⁾, și pelița e și trupul Domnului, sfânta cuminecătură. Arătând, de ce merg oamenii la biserică, spune: „A treia... să luom cuminecătura pelița lu Dumnezeu... A patra. Merg oamenii la besérică, să ducă acolo milă, de în carele fac milostenie, popilor care-i slujesc la besérică, și junilor mișei, văduolor, și săracilor, striinilor, orbilor, școpilor și tuturor neputincioșilor. Derept ceste lucrure merg oamenii la besérică, cari sunt unguri, sau rumâni, au sârbi, au greci au némți, au léși; carei merg la besérică, și nu fac acéste patru lucrure, îndesert merg

¹⁾ Timoteiu Cipariu, Crestomatia sau Analecte literare, Blaj 1858 p. 13.

²⁾ Cipariu, Analecte p. 42.

³⁾ Psăltirea Scheiană publicată de prof. I. Bănu, Tomul I. Textul în facsimile și transcriere, București 1889 p. 160.

⁴⁾ Op. cit. p. 158.

⁵⁾ Op. cit. p. 135.

⁶⁾ Op. cit. p. 439.

⁷⁾ Op. cit. p. 48 urm.

la besérică¹⁾. Nici o comunitate religioasă nu există, care să învețe, că înzădar, fără nici un folos, ar merge la biserică creștinul, care nu ar da „milă” popilor și celor lipsiți.

Dar mai e în aceste traduceri o greșală și mai mare. Țara Românească a fost totdeauna la îndemâna clericilor greci și bulgari, cari nu numai, că au stors roada atâtor ogoară binecuvântate de Dumnezeu, ci și-au tipărit aici și cărțile lor, nu numai cele bisericești, ci și pe acelea, în cari înjură pe Papa și biserica catolică. Și Coresi, Grec, care nu poate suferi nimic ce e roman, după ce a trăit multă vreme în atmosfera curentului antiroman, vine în Transilvania, și — până nu se va dovedi, că altul ar fi făcut acest lucru, putem să credem, că el „traduse și o lămurire a legii, în care se oprește mult și stângaciu asupra Treimii, — face o mărturisire de credință catolică în ceea ce privește dogma, căci spune, că Duhul sfânt e, diin tatăl și fiul nezidit²⁾.

Cărțile bisericești au fost traduse din limba slavonă veche, o limbă a cărei fire, sintaxă, gramatică și vocabular, e cu totul străină de firea limbii românești. La curțile domnilor români vor fi fost ei cărturari, cari vor fi știut bine limba slavonă, de carea aveau nevoie în scrisori și diplome, însă clerul, în cea mai mare parte, eră străin de această limbă, pe care, eră foarte îndestulit, dacă o putea ceti, și știea din ea câteva vorbe, pe cari trebuia să le spună la liturghie cu fața întoarsă către popor, cum sunt: „Pace ție”, „Pace tuturor”, „Sus să avem inimile” și altele de acest fel. Clericii dela episcopii și mitropolii vor fi avut și atunci o cultură mai înaltă decât popii dela sate. La reședințele episcopilor se vor fi găsit, mai cu seamă după sfărâmarea definitivă a statului sârbesc, câte un călugăr-doi sârbi³⁾. Dela aceștia, ori dela călugării din mănăstirea dealului, care e de asupra Târgoviștii, a putut să învețe limba slavonă diaconul mitropoliei, Coresi, un diacon, din acele vremi, care în afară de daraverile slujbii mai are și datorii familiare, și care și-a însușit-o așa de bine, încât a avut îndrăzneala să traducă din ea cărțile bisericești.

¹⁾ Cipariu, Analecte p. 21 urm.

²⁾ Iorga, Ist. lit. relig. p. XIX.

³⁾ N. Iorga, Ist. bis. rom. vol. I. 113.

„Traducătorul nu știe bine slavonește, și eră așa de grăbit, încât uită într'un loc să traducă pe bulgărescul *na* cu *la*. Construcții particulare slavone au rămas, precum e complimentul drept pus în dativ. Fără nici o pregătire deosebită însă: și fără nici o înștiințare, oricine vede, că această limbă se deosebește mai ales prin lipsa lui *pre* la acuzativ, chiar după substantivele verbale, prin punerea complimentului înaintea verbului, ceea ce e cu totul neromănesc, de ex: „n'are undecapul închină“, „a se toți mântui“, — despărțindu-se pentru aceasta până și verbul de pronumele său reflexiv; întrebuițarea permanentă alui *de* și în loc de „den“, „din“,... și în loc de „despre“: „nece scriptură de tinre n'am primitu dela Iudei“, adăugirea deasă a unui *-și* expletiv: „cineși“, și în sfârșit, obiceiul de a pune complimentul pronominal în urma verbului: „știu-o“, „rîdzi-ți“, înnădind chiar mai multe din aceste complimente după verb“¹⁾. Așa e de servilă traducerea, încât autorul ei nu se gândește, să fie lucrul spus bine pe românește, ci ține mult ca să răs-toarne vorbele pe limba noastră, chiar și dacă vor exprima acelea un non sens, ori ceva nedeslușit. „Diaconul Coresi în Psaltirea sa din 1577, când zice în psalmul 3: „nu mă tem de mii de oameni ce cad“²⁾ în loc de „oameni ce năvălesc“, traduce pur și simplu, într'un mod foarte stângaci, pe slavicul *napadaiastih*, din *napadati*, literalmente: „a cădea pe ceva“, tot așa în psalmul 21, zicerea: „și de corn cu unicorn“ este o inextricabilă galimatie, care rezultă din neînțelegerea textului slavonic: „i o roh inoroj“, latinește: „et a cornibus unicornium“ grecește: „καὶ ἀπὸ κεράτων μωνοκεράτων“; sau în psalmul 43: „recele feței mele“ este românește un non sens, născut din omonimia a două vorbe slavice: *stud*, din cari una însemnează „rușine“, iar cealaltă „frig“, Coresi luând pe astă din urmă drept cea dintâi“³⁾. Domnul profesor universitar Ioan Bogdan a aflat în Petersburg un fragment de evanghelie, cu text paralel slavonesc și romănesc, în carele se găsesc următoarele „în-

¹⁾ N. Iorga, Ist. lit. relig. p. XXXVII;

²⁾ „Nu mă tem de mii de oameni ce cad împrejurul meu“, acesta nu e nici un lucru extraordinar, căci de ceice cad împrejurul lui, nu se teme nimeni.

³⁾ Bogdan Petriceicu Hasdeu, Cuvente den betrani; Limba română vorbită între 1550—1600, Tomul I, București 1878, p. 1 urm.

torsături“ a textului slavonesc. Autorul traducerii când pune pronumele în loc de substantiv, nu se mai gândește de ce gen e substantivul românesc, la care se referă pronumele, ci răs-toarnă pe românește pronumele în genul ce-l are și în textul slavonic. Dușă cel slavonesc pe românește e suflet; în slavonic acest cuvânt e de genul feminin, iar în românește de genul neutru, dar traducătorul nu ține socoteală de acest lucru, ci zice despre suflet: „află-o-va“. Așa de puțin cont ține el de limba românească, încât urechea lui se îndestulește cu „mine primește“, și nu simte nevoia să întrebuițeze reduplicarea pronumelui, cum se obișnuiește după firea limbii: *pre mine mă primește*“¹⁾.

Mai adaugem câteva rânduri, cari ne arată foarte limpede, că au fost locuri, pe cari traducătorul nu le-a înțeles, și astfel nu le-a putut redă în românește: „E jidovilor și elenilor *sile nu proaste* făcia dnzeu cu mărul lu Pavelu“²⁾, care vrea să fie traducerea lui: „δυναμεις τε ου τας τυχουσαι“, care ar însemna: „nu obișnuite“; Biblia dela 1688 are: „puteri nu mici“ (Faptele Apostolilor 19, 11). Într'alt loc cetim: „Era urii fii lu scheveiu iudea întâni preoți șapte“³⁾, din care nu înțelegem nimic; Biblia dela Bălgărad (Fapte 19, 14) traduce această zicere în chipul următor: „Eră aceia feciorii schevei jidovului mai marelui popilor (cea de București: arhiereului) șapte carii făcē aceasta.“ Un lucru greu au întâmpinat traducătorii la traducerea terminilor tehnici. Românii le lipsia și cultura și literatura națională, nu cunoșteau o mulțime de lucruri, deci n'aveau nici cuvinte pentru însemnarea lor. Cele câteva sute de cuvinte, cu cari trăește un țaran, nu erau de ajuns pentru a se putea tâlmăci cu ajutorul lor cărțile bisericești. Traducătorii, întru cât au priceput, au creat ei cuvinte nou: „să se întrupească“⁴⁾, „cântarea zeului născuta“⁵⁾ în locul vechiei bogorodnica, „Cinci-

¹⁾ Ioan Bogdan, O Evanghelie slavonă cu traducere română din secolul al XVI-lea, în Convorbiri literare anul XXV (1891) p. 38.

²⁾ Codicele Voronețean cu un vocabulariu și studiu asupra lui, de Ion al lui G. Sbiera, Cernăuți 1885 p. 4.

³⁾ Codicele Voronețean p. 6.

⁴⁾ Tâlcul Evangheliilor în Bibliografia rom. veche Tom. I. p. 89.

⁵⁾ Psaltirea publicată în românește la 1577 de Diaconul Coresi, reprodusă de B. Petriceicu Hasdeu, Tomul I. (Textul), București 1881 p. 440.

zecile“ pentru Rusalii, creind uneori și cuvinte superflue, mai rele decât cele vechi, pe cari încă le au în cărțile lor. Astfel bisericii îi zic și „sfântutoare“, preotului îi mai zic „sfântitor“¹⁾.

Când autorului nu i-a venit de grabă în minte vorba românească, ori în lipsa ei n'a fost în stare, ori n'a voit, să creeze una nouă, a întrebuințat vorba slavonească, pe care a găsit-o în cărțile bisericești. Coresi cunoaște atât substantivul „nădejde“, cât și verbul format din el: „a nădăjdui“, însă pe lângă acestea întrebuințează și pe slavoneștiile „a upuvâi“ sau „upovâi“ și „upuvăința“, în psalmul 97 versetul opt e: „Mai bine nădejde spre Domnul decâtu nădejde spre omu“, și înmediat urmează în al 9-lea verset: „Mai bine e upuvăința spre Domnul decâtu e upovăința spre giudeci“²⁾, în psalmul 5, v. 13. zice: „și veseliră-se toți nedejduiră-se spre tine“³⁾, dar în ps. 9, v. 11.: „și se upuvăiască în tite știetorii numele tău Doamne“⁴⁾. Întrebuințând Coresi atât cuvântul cunoscut de popor, cât și vechiul cuvânt slavonec, ne dă dovadă, că, vorba veche, câteodată dormitat bonus Homerus. Dintre celelalte slavonisme mai citez „prământeste“, „gotovira“⁵⁾, „gămbositoriu“⁶⁾. La traducerea cărților bisericești au intrat în limba noastră un nou val de cuvinte slave. Fiind încunjuțați de Slavi, și chiar trăind cu ei o viață comună de stat, am luat o mulțime de cuvinte slavone. Acum, când se traduc aceste cărți, și când se introduce în stat limba noastră, „un nou val de slavonisme inundă limba, tocmai în regiunile ei cele mai înalte, acolo unde însuș spiritul și morala se revelau poporului, astfel *gloria, libertatea, sperarea, amorul, onoarea*, ale căror numiri erau de mult uitate de poporul înjosit al României, deveniră pe limba învățaților *slava, slobozenia, nădejdea, dragostea, cinstea slavonilor*“⁷⁾.

¹⁾ N. Iorga, Ist. lit. relig. p. XXXIV și XXXVI.

²⁾ Psaltirea Scheiană p. 388; Psaltirea lui Coresi p. 328.

³⁾ Psaltirea Scheiană p. 12.

⁴⁾ Aceeaș p. 22.-

⁵⁾ Psaltirea Scheiană p. 29.

⁶⁾ Aceeaș p. 39. Vezi mai multe la N. Iorga, Ist. lit. relig. p. XXX și urm.

⁷⁾ Al. I. Odobescu, Psaltirea tradusă românește de diaconul Coresi, v. Opere complete, ediția Minerva. București 1908 Vol. II. p. 114.

Cărțile vechi, în afară de slavonisme, mai au și ungurisme, cari, după cum crede Barițiu, au provenit ori din faptul, că numita carte a fost tradusă din text unguresc, ori că anume au fost căutate ungurismele întrebuințate de Români, pentru ca, vorbind cărțile în limba obișnuită, Românii să le primească și să le înțeleagă mai bine¹⁾. Astfel de ungurisme sunt: alămojină, hitlensig, a băsădui, fuglu, feleleat, neamiș²⁾.

Mai găsim, în limba celor dintăiu traduceri, mai cu seamă în psaltirea publicată sub numele de Scheiană, o mulțime de cuvinte de origină latină, cari mai târziu nu se mai ivesc. Câteva vorbe despre acestea voi spune la sfârșitul acestui articol.

„În morfologie — adică în formele gramaticale — cea mai mare bogăție de elemente vechi o dau verbele. Regula generală e că se întrebuințează numai perfecte simple, — pe când la 1600 nu se întâmpină decât perfectul compus. Aceste perfecte simple, oferă multe forme dispărute: *feciu, dășu* etc. Viitorul se alcătuieste cu auxiliarul *a voi* în forma de *a vrea*. Conjunția condiționalului e totdeauna³⁾ *să*, — latinescul *si*. În propozițiile condiționale figurează un imperfect al conjunctivului, care flexionează *re, ri, re, rem, ret, re; să căutare* de ex... Participiul trecut slujește în cea mai largă măsură ca substantiv: așa *despusul* pentru *ținutul*, — și acesta un substantiv verbal... Unele participii trecute care se află apoi numai în situația substantivală, aveau încă pe atunci tot rostul lor verbal: așa *fapt* pentru făcut. Formele incoative cu *esc* nu⁴⁾ se află, așa încât cetim: *se-l rapă*, pentru: „să-l răpească“. La substantive e să se observe vocativul singular nearticulat, cu *e*: *ome, Dseae*, scurt și energic; vocativul plural egal cu nominativul: *frați dragi*, în locul noului vocativ asemenea cu

¹⁾ George Barițiu, Catehismul calvinesc. Sibiu 1879 p. 120—132, unde sunt înșirate prea multe cuvinte, socotite de Barițiu ca ungurisme.

²⁾ N. Iorga, Ist. lit. relig. p. XXXI, și XXXIII.

³⁾ Coresi are mai de multeori decât, de ex. în epilogul Psaltirii dela 1570: »deca văzuu, că mai toate limbile au« V. Bibliografia rom. veche. Tom. I. p. 55.

⁴⁾ Tălcul Evangheliilor are și de aceste. De ex.: »Drept a noastră spăsenie... vrū să se înrupească... să se muncească«. Bibliografia rom. veche. Tom. I. p. 89.

genetivul-dativ: fraților¹⁾. „In ceea ce privește fonetica, aceste texte aveau în *forma* lor dela început *n* între două vocale prefăcut în *r* sau *nr*, ca binre, minre²⁾. Pluralul dela an e: *ai*, cu articol: *aii*³⁾, *cum m'am* e scris într'un cuvânt: *cumam*⁴⁾.

Celce va deschide cele dintâi cărți bisericești, se va uimi la tot pasul de mulțimea construcțiilor cu totul străine de firea limbii noastre. Aceasta trebuie să deștepte în sufletul omului bănuiala, că autorii traducerilor, nu numai că n'au fost Români, dar nici n'au știut bine românește. Coresi e un Grec, a cărui familie se rătăcise printre Români, dobândind o situație de sigur mai bună decât acasă, cum au dobândit o mulțime de Greci, cărora nu le-a mai venit pofta niciodată să se întoarcă în patria lor. Grec se pare a fi fost și popa Iane, ajutorul lui Coresi⁵⁾. Nu a fost Român, cel puțin așa se crede, nici autorul evangheliei românești găsite de Domnul Bogdan în Petersburg, care deduce acest lucru din stilul evangheliei, cu mult mai rău decât al lui Coresi, deși și stilul acestuia e „greoiu, încărcat de cuvinte slave, dependent totdeauna de sintaxa străină, neflexibil“⁶⁾. Limba acestor oameni e caracterizată în următoarele: „Gramatică și ortografie... lipsite de orice caracter, nici etimologice nici fonetice; nici derivațiune, nici analogie respectată; limba ieșită din stare barbară, nespălată, necurățită, ici colo întortolată cu petece străine“⁷⁾. „Eu... nu mă mir de popii și logofetii din vechime, căci ei sârmanii nu aveau cunoștința legilor limbii, lor le lipsise timpul de a și-o

¹⁾ N. Iorga, Ist. lit. relig. p. XXX.

²⁾ N. Iorga, Ist. lit. relig. p. XXVIII.

³⁾ »Intiu aii de apoi«, Prefața Evangheliei cu învățătura în Bibliografia rom. veche Tom. I. p. 89.

⁴⁾ Op. cit. p. 92.

⁵⁾ Coresi e Grec romanizat, o spune: Cipariu, Analecte p. XVIII. urm. Odobescu, Opere complete vol. II. p. 110 urm.; Xenopoi, op. cit. vol. V. p. 199, și N. Iorga în Ist. lit. relig. p. XCII, unde spune, că și popa Iane e de bună seamă Grec. În o altă scriere: »Câteva documente de cea mai veche limbă românească« zice Domnul Iorga: »Coresi a fost un Coresie, Român curat și nu Grec« [vezi Analele Academiei Române Tom. XXVIII. (Memoriile Secției literare) p. 99], însă nu dovedește acest lucru cu nimic.

⁶⁾ Convorbiri literare anul XXV. p. 38.

⁷⁾ G. Barițiu, Catehismul calvinesc p. 119.

studiă din fundament; ca să tac că mulți din ei au fost străinii după originea și naționalitatea lor, veniți în patria română cine știe de peste câte mări și țări, dedați a pronunța cu totul alte limbi, prin urmare ei nici nu auziau sunetele limbii noastre, așa precum le aud Românii, ci o pățiau precum o pat, de ex. Germanii chiar și în zilele noastre, când urechia lor nu știe să distingă între b și p, d și t¹⁾.

Aici e locul să se spună ceva despre ortografia cărților bisericești din secolul al XVI-lea. Înainte de Coresi, cel puțin pe cât se știe, și se poate dovedi, s'a scris foarte puțin românește. Ceea ce cred unii, că e cu mult mai vechiu, alții dovedesc, că nu e mai vechiu de jumătatea secolului al XVI-lea, afară doară de câteva nume dela contracte, diplome și alte lucruri de acest fel. Deci scriere românească nu eră, nici cu slove, nici cu litere. Coresi a fost, care a pus baza ortografiei românești. El a urmat, pe cât l'a ajutat auzul lui străin și nedat cu sunetele limbii românești, sistemul fonetic. Negăsind în alfabetul cirilic sunete *ge* și *z*, el și le creează, dându-le forma *γ* și *z*²⁾. Dar ori și cum e el de silitor a scrie cât mai consecvent, de o ortografie stabilită nici vorbă nu poate fi. Cea mai veche formă de limbă se cuprinde în Psaltirea Scheiană, a cărei copie, cu câteva modificări, e Psaltirea numită alui Coresi. Eu cred, că Psaltirea Scheiană e tot opera lui Coresi³⁾. Indic câteva specimene de ortografie din această carte, însemnând numai psalmii și verseturile. În toată cartea cuvântul căile e scris *caile* (ps. 16, v. 49; 24, 10; 50, 15); cărările e scris nu mai puțin decât în 4 feluri: a) *cărarile* (ps. 8, 9; 16, 5; 24, 4; 118, 35), b) *cărăirile* (ps. 118, 168; 138, 4), c) *carairile* (ps. 118, 3 și 5; 141, 4), și în fine *carăirile* (ps. 94, 11; 102, 7; 118, 15, 26 și 151). Un lucru e sigur, că acest cuvânt nu se pronunță în patru feluri. Nu poate zice nimeni, că având — poate — psaltirea dela coala 13 un alt scriitor, ceea ce nu e

¹⁾ Raportul lui G. Barițiu făcut în o ședință a Academiei asupra cărții »Cuvente den betrani« publicat în »Suplimentul« Tomului I. al aceleiaș cărți p. LII urm.

²⁾ Dr. Iosif Popovici, Paliia dela Orăștic 1582, în Analele Academiei Române Tom. XXXIII. (Memoriile secției literare), București 1911 p. 2.

³⁾ »Textul tipărit de Coresi este aceeaș traducere pe care o găsim și în manuscrisul scheian«. Dianu, Psaltirea scheiană p. XVIII.

verosimil, acesta a scris cu o altă ortografie: după cum am văzut, în un singur psalm, 118, sunt toate patru formele. — Cuvânt la plural e: „cuvente“ (ps. 16, 4), dar are și forma: „cuvinte“ (ps. 77, 1), care formă occură și în Tetravanghel¹⁾, și mai încă o formă: „covinte“ (ps 118, 114). — Să vedem câteva pilde de ortografie din Codicele Voronețean; paranteza indică paginile edițiunii Domnului I. G. Sbiera. Măinile se numesc odată: „mărul“ (p. 4), altă dată „mănrul“ (p. 28). Rolul, ce-l are π în textele vechi, îl explică Domnul Iorga: „Când găsim buinrul (bu π ru), oame π ilor, lă π gă, lă π gedzi, să π băte, aceasta nu înseamnă, că a fost vreodată ... o pronunție ca: lăingă, lăingedzi, săimbăte, buinrul, oame π inrilor, care e pe atât de ciudată, pe cât de neexplicabilă, ci numai, că în: lăngă, lăngedzi, sănbată, bunrul, oamenrilor, n eră foarte umbrît, prin vocala întunecată ce precedă, sau prin r ce urmează, așa încât pentru acest fel de n — în franțuzește bon, son — π se puneă ca o notație consunantică²⁾. Acelaș lucru îl spune și Domnul profesor universitar Ovidiu Densusianu: „Nu se poate admite ... că acei care scriau așa, pronunțau nr. ... Grupul $\pi\rho$ reprezintă desigur un r precedat de o slabă nazalizare, așa cum se mai aude la Istrieni“³⁾.

Un singur caracter eră întrebuițat pentru exprimarea mai multor sunete. „Semnul slavonesc H eră și pentru Ń (scurt final): Борн , și pentru ă : Фнкоуѣн , și pentru â : Фнѣнѣ . X , eră ă : Ѡрѣтѡуѣ ; h , ia sau A = Xp h (=iară), aw = ăo , și chiar: Xpynѣнѣ “⁴⁾. În judecarea ortografiei nu trebuie să fim însă prea severi, multe greșeli trebuie să le lăsăm în sarcina copistului respective a tiparului⁵⁾, cum e și cea din Epilogul Tetravanghelului: „in căroră mână va veni *aceste cărți*“⁶⁾, cari vorbe nu se potrivesc decât în gura mahalagiilor de astăzi din București, și se găsesc destul de adeseori prin gazete. Dacă s'ar interesă cineva de despărțirea silabelor, lucru evident, că nu te poți aștepta la o despărțire conformă

¹⁾ Bibliografia rom. veche Tom. I. p. 44.

²⁾ N. Iorga, Ist. lit. relig. p. XL.

³⁾ Ovidiu Densusianu, Studii de filologie română. I București 1898 p. 21.

⁴⁾ Hasdeu, Cuvente den betrâni Tom I p. 15.

⁵⁾ Bianu, Psaltirea scheiană p. XVII; Hasdeu, Psaltirea diac. Coresi p. 3.

⁶⁾ Bibliografia rom. veche Tom I p. 44.

regulelor, deși acestea sunt stabilite potrivit cu vorbirea. Psaltirea scheiană are următoarele despărțiri: du/rmîțeză (p. 422), că/leătorii (p. 405) și înto/arce (p. 161). Scriitorul ori culegătorul au scris cât le-a ajuns hârtia.

Nu urmează însă din înșirarea atâtor greșeli și neajunsuri, că n'ar avea Coresi, și ceice au tipărit mai întâiu cărți românești, și fraze bine construite, și chiar frumoase, dintre cari unele s'au menținut și în edițiile de astăzi ale cărților bisericești. Când e vorba de limba lui Coresi, trebuie să facem deosebire între limba ce se găsește în prefețele și epilogurile cărților, unde vorbește cu mintea și gura sa, și între limba textelor traduse. Când umblă — cum am zice — pe picioarele sale, pasul e mai sigur, limba mai românească, mai potrivită regulilor gramaticale și sintactice. Câteva rânduri din prefața „Evangheliei cu învățatură“ adăveresc lucrul acesta, de altfel și firesc, pe deplin: „Derept a noastră spăsenie întru aii de apoi vru să se intrupească, și chip de trup de om spre el luo și pre pământ vru să viețuiască. Învăță pe noi cu bună înțelepție calé spăseniei, și să ne întoarcă de întunérec cătră lumină. Acesta amu trudele și boalele noastre rabdă, să se mu încéscă și să moară drept păcatele noastre vru, să cu ranele lui noi toți ném vindecă“¹⁾. Cu mult mai greoiu e stilul în partea tradusă, unde adeseori răstoarnă numai cuvintele pe românește, fără că să le deă înțelesul pe care-l aveau în textul slavon. Are însă și aici multe fraze frumoase. Așa este una: „mai ferice iaste mai vrătosu a da decătu a lua“²⁾, pe care Biblia de București o traduce cu mult mai rău: „fericit iaste a da mai mult decât a lua.“

Că scrisul acestor autori nu e fără greșeli, o știu și ei, și o mărturisesc fără înconjur. Coresi, Popa Iane și Popa Mihai ne spun în prefața Evangheliei cu învățatură: „Iară minté noastră și firé doară nuscu de toate domirit, cam avut și noi minte nedestulă și întunecată, cum doară și voi puteți socoti“³⁾. S'au făcut pentru întâia oară traduceri de cărți în românește. în o limbă de tot săracă, și de niște oameni săraci cu duhul.

¹⁾ Bibliografia românească veche, Tom. I p. 89.

²⁾ Sbiera, Codicele Voronețean p. 24.

³⁾ Bibliografia românească veche, Tom I p. 92.

minții. Inșă așa cum sunt, scrierile lor sunt piatra fundamentală a clădirii, pe al cărei frontispiciu se cetesc cuvintele: literatură și cultură națională. Aceste cărți l-au făcut pe român să se deștepte, să înceapă a se cunoaște, ele au fost zorile culturii noastre naționale și religioase. Ceice au venit după Coresi, au aflat câmpul ogorit, și munca le-a fost cu mult mai ușoară, atât în ce privește redarea înțelesului, cât și alegerea terminilor. Dar Coresi e celce merită să fie numit ctitor al limbii și culturii noastre, și prin urmare lui Coresi, și ajutorilor lui, Tudor Diacul, Popa Iane și Popa Mihai, cadé-li-se cu adevărat loc de frunte în istoria limbii și literaturii române. „Traducând, ei erau siliți să caute, și, unde nu mergea alfel, să creeze echivalentele românești ale cuvintelor traduse, — își frământau capul să deă frazelor forme frumoase, după modelele originalului, și se străduiau să unifice limba celor împărțiți sub multe stăpâniri, ca nu cumva Moldoveanul să fie nepriceput când îl ascultă Munteanul și știind că acele vorbe sunt bune, cari ca banii cei buni umblă în toate țările, ei croiau o limbă mai aleasă și unitară. Cu mult mai puțină vrednicie au arătat scriitorii de cărți de petrecere, și jos de tot stă meritul cronicarilor“¹⁾.

Celce va ceti cu băgare de seamă cărțile bisericești traduse de Coresi, se vă miră foarte mult, când va vedea, că alături de nenumăratele slavonisme, câteva ungurisme și o mulțime de fraze și construcțiuni cu totul străine de firea limbii românești, se mai află și mai multe cuvinte de origină latină, cari astăzi nu fac parte din tezaurul limbii, și cari se par foarte ciudate alături de atâtea străinisme. Marele Timoteiu Cipariu a subliniat aceste latinisme, punându-le la sfârșitul capitolelor pe cari le citează în *Analecte*, și ocupându-se de ele în: *Principii de limbă și de scriptură*²⁾.

Văzând acest lucru, „ar putea să-și pună cineva întrebarea, dacă aceasta e chiar limba românească, astfel cum o vorbeau pământeni, într'unul oarecare din ținuturile românești, cu vre-o doi secolii și jumătate înapoi? Sau, dacă este numai o cercare nedibace a unui străin, puțin cunoscător al graiului

¹⁾ George Coșbuc, Pentru limba românească (Scriitorii bisericești), în revista „Viața literară“ Anul I (1906) nrul 12. p. 1.

²⁾ Timoteiu Cipariu, Principii de limbă și de scriptură, ed. II. Blaj 1866.

obișnuit printre Români, și luptându-se trup la trup, fără deprinderi pregătitoare, cu un text slavon adese turbure și îndoios? În starea actuală a cunoștințelor noastre despre vechile idiome românești, problema este foarte anevoe de deslegat; alte documente autentice ne lipsesc pentru o epocă așa înăpoiată a limbii noastre, iar texturile mai vechi ale cronicilor sau letopisișilor au încercat, fără îndoială, neîncetate prelucrări, cari le fac a fi cu mult mai lesne citețe și mai înțelese azi nouă decât limba stângace alui Coresi“¹⁾.

Toate chestiunile, cari privesc istoria limbii noastre, sunt până acum așa de puțin studiate, încât numai cu teamă se apropie omul de ele. Ceice au publicat textele vechi au promis, că vor face și studii asupra lor, dar au trecut și zeci de ani dela publicarea textelor, și studiile asupra lor n'au văzut încă lumina zilei. Lipsește o istorie completă a limbii române; profesorul universitar Ovidiu Densusianu a publicat tomul întâiu al unei astfel de lucrări²⁾, un studiu scris cu multă pricepere și îndrăzneală, dar dela apariția acestuia, care se ocupă cu formarea limbii, au trecut zece ani, și al doilea nu se mai arată. Din acestea se vede, că e foarte greu, să spui ceva asupra vechei limbi românești.

Să vedem ce spun alții, și ce am putea crede despre latinismele din textele lui Coresi?

Vorbind despre cele dintâi cărți bisericești, Domnul Iorga spune, că în ele „se găesc o sumă de cuvinte, ce nu sunt cunoscute de aiurea, câteva din izvor slavon. celea mai multe însă din vechea moștenire latină, cuvinte care sună frumos, și sunt o adevărată podoabă pentru frază, cuvinte clare, pline de înțeles... Cuvintele acestea, fie slavone, fie latine, apar în orice text din această vreme, dela acest scriitor, pe care-l erdem unic, și numai aici. Așa putem însemna... *bucă* pentru gură; a *cure* pentru a alerga, cu participiul *curs*; *gintul* pentru neam; *necătură* pentru sugrumare; *despus*, *despuitoriu* pentru ținut și căpetenie de ținut;... *opu* pentru nevoie;... *meser*, *mese-arătate*..., *auo* = uva = strugur;... *răposătoare*, moarte“³⁾;

¹⁾ Odobescu, Psaltirea diac. Coresi în Opere complete vol. II. p. 107

²⁾ Ovide Densusianu, Histoire de la langue roumaine, Tome premier Paris 1902.

³⁾ Istoria lit. relig. p. XXX. urm.

mai în loc de *mai* mult (latinește *magis*): „mai gândesc la bogăția ceștii lumi decât de bogăția lu Dumnezeu“¹⁾; condiționalul *să* în loc de *dacă*; *e* în loc de *și*, având toate însemnările evreiescului²⁾, cum le are și *zai* în sfânta Scriptură. În afară de acestea mai întâmpinăm și o mulțime de forme, atât la verbe cât și la nume, cari astăzi nu se mai găsesc, și nu mai dai de ele nici imediat după Coresi; Cipariu face un studiu foarte minuțios și asupra acestora în valoroasa sa carte: „Principii de limbă și de scriptură“.

Ce trebuie să credem despre aceste latinisme? Cipariu își mărturisește credința în următoarele cuvinte: „Cea mai vie convingere a autorului, și împreună, precum crede, a tuturor Românilor cunoscători, dintru început fii: cumcă limba românească... pe la începutul arătării ei în Dacia, eră cu mult mai curată în forme, și mai avută în cuvinte romane, de cum este astăzi... Mărturie afară de toată îndoiala ne sunt cărțile bătrâne dela anul 1570 până cătră anul 1700, în carile cu bucurie află cineva un număr mare de forme, cuvinte și însemnări, de primitive, derivate și compuse, de origine curat românească, cari astăzi în gura poporului, și în scrierile autorilor români, nu se mai aud, nu se mai află“³⁾. „Exemple, cum se pot pierde forme singuratice din limbi, fie-ne acestea trei: *judeci*, *mănu* și *numene*, cari astăzi nimeni nu le mai zice și scrie așa, ci numai *jusi*, *măni* și *nume*; însă la cei mai vechi se ziceau mai regulat în formele de mai sus“⁴⁾.

Adevărat, că se găsesc aceste cuvinte în formele citate, numene numai odată, poate din greșală, însă ele se găsesc și în alte forme, și ce e mai caracteristic, în aceleaș cărți. Judecătorii se numesc nu numai *judeci*, ci și *judecători*, așa cetim în psaltirea lui Coresi: „Dumnezău giudecătoriu drept și tare“⁵⁾. Pe lângă formele *mănu*, *mănule*, întâmpinăm acest cuvânt și sub formele *mână*, *mări* și *măini*. În Psaltirea Scheiană cetim „sau se iaste nedreptate în mâna mea“, ase-

¹⁾ Tâlcul Evangheliilor citat la Cipariu, *Analecte* p. 23.

²⁾ Vezi Dr. Stephanus Székely, *Hermeneutica biblica generalis*, Freiburg, 1902 p. 69.

³⁾ *Principii de limbă* p. 3.

⁴⁾ *Op. cit.* p. 129.

⁵⁾ Ps. 7, 12 în ediția lui Hașdeu p. 15.

menea și în cea alui Coresi¹⁾; în cea Scheiană găsim: „Pusai elu spre lucrul măriloru tale“, iar în psaltirea lui Coresi chiar fără rotacism: „lucrul mânilor tale“²⁾. E curios acest lucru, căci nu-i vine nimănui a crede, că în unul și acelaș loc se spuneă acelaș cuvânt în mai multe forme. Nici nu ne vine a crede, că altfel ar fi învățat Coresi cuvântul la Târgoviște, și altfel l'ar fi auzit la Brașov.

Ca și cu mână-mână, giudeciu-judecătoriu, mai sunt și altele. Palia dela Orăștie are *auă* sau *auo* în loc de strugur: „la-va în vin veșmântul său și în sângele aoei tâmbariul său“³⁾, pe care cea dela Buzău⁴⁾ îl redă: „Spălă-va în vin haina sa, și în sânge de strugur veșmântul său.“ Dar ceva mai târziu găsim și cuvântul *strugur*, în Cazania tipărită la Govora în anul Domnului 1642: „mêrseră de căutară țara acéia toată, și luară din rodul ei nește struguri de nêmb bun de vie, de-i aduseră lui“⁵⁾, iar în Noul Testament tipărit la Bălgrad în 1648 întâmpinăm, în acelaș text, și *strugurul* și *aua*: „Slobozi sêceria ta cea ascuțită, și culêge strugurii viei pământului: că s'a copt auă“⁶⁾. E adevărat, că dăm în cărțile vechi de particula condițională *să*, însă în aceleaș cărți găsim mai de multe ori și pe *dacă*. Așa cetim în epilogul Tetravangelului: „dêca văzuiu, că mai toate limbile au cuvântul lu Dumnezeu în limba lor“⁷⁾. Dacă găsim în Tâlcul Evangheliilor: „și de întâiu opt să știm aceasta“⁸⁾, fiind acest *opt* o prescurtare alui opus est =

¹⁾ Psalmul 7, v. 4. în Ediția citată p. 16; ed. Hașdeu p. 13.

²⁾ Ps. 8, 7. Scheiană p. 20; Coresi p. 17.

³⁾ Cărtea Facerii Cap 49, v. 11 la Cipariu, *Principii* p. 131.

⁴⁾ De câteori e nevoia a se publica un text din Scriptură cu înțeles mai limpede, citez Biblia sau Testamentul vechiu și nou apărută în tipografia sfintei episcopii din Buzău dela 1854—1856. Aceasta copiează aproape pe de-a întregul Biblia tipărită în Blaj la 1795, care e cea mai bună Scriptură românească, pe care însă ori cât am încercat, n'am putut să o am la îndemână, la mine acasă, nici măcar pentru a o studia.

⁵⁾ M. Gaster, *Chrestomatie Română*, Leipzig—București 1891 p. 100.

⁶⁾ Apocalips 14, 18 citat la Cipariu, *Analecte* p. 100. »Strugurii« de aici înseamnă ciorchinele = τὸς βότρυας, botros, iar »aua« este boaba de struguri = ἡ σταφυλή, uva.

⁷⁾ Bibliografia rom. veche Tom. I. p. 55.

⁸⁾ Cipariu, *Analecte* p. 23.

trebuie, sau e nevoie, tot în cărțile lui Coresi dăm de alt cuvânt, analog: „*nevoie iaste a veni zablaznele*“¹⁾ = scandalele.

Care din acestea cuvinte erau în gura poporului, cele de origină latinească, sau cele de origină străină; cele cu forma mai latinească, ori cele cu forma mai adaptată desvoltării limbii, e greu să hotărăști astăzi tocmai pentru că alte monumente despre această limbă ne lipsesc. Cu același drept putem să spunem, că amândouă formele erau în uzul poporului, deși e foarte greu să crează omul, că ar fi zis vre-un Român din secolul al XVI-lea: „și de întâiu opt să știm aceasta“, ori ar fi întrebuintat latinismele *descinse* pentru a pogorâ, *meseretate* pentru sărăcie, și altele, cari se află însemnate în „Analectele“ lui Cipariu. Că Românii mai vechi vorbeau o limbă cu mult mai latinească, va admite ori și cine; chiar și astăzi e mai romană limba în munții apuseni ai Ardealului, căci acolo e mai ferită lumea de contact cu străinii, decât în orașe, unde are contact și se amestecă cu străinii, cari, romanizându-se, nu-și schimbă pe de-a întregul ființa, ci aduc cu ei obiceiuri și vorbe, construcțiuni și fraze, în urma cărora limba are foarte mult a suferi.

Pentru unele latinisme, pe cari nu le mai găsim aiea, ci numai la Coresi, s'ar găsi poate și o altă explicație. Cetind cu băgare de seamă „Tâlcul Evangheliilor“, dai de „rugăciunea cu ce blagoslovim masa,“ având următorul text: „Ochii tuturor spre tine nădăjduesc Domne, și tu dai mâncare lor îmbună vreme, deschizi tu mâna ta, și saturi toate viile cu bună voe. Apoi zică ocașele și ceastă rugă: Domn a toată putéré blagoslovéște pre noi și céste mâncări carele vrem să luom de în binele tău pre în Is Hs uin Domn al nostru Amin. Rugăciunea sau datul de har²⁾ ce se zice după mâncare. Ispoveduițivă Domnului că e bun că până în veac mila lui.... Apoi

¹⁾ Tetravanghel la Mateiu 18, 7. Cipariu, Analecte p. 4.

²⁾ »Datul de har«, »har dăm ție«, sună mai mult a ungurește, decât a latinește, háládás, hálát adunk neked. Altfel topica cuvintelor e identică cu a rugăciunii latinești, care începe: Oculi omnium in te sperant, Domine, tu das escam illorum in tempore opportuno, aperis manum tuam, et imple omne animal benedictione.

să zică ocașele, și această rugăciune: Har dăm ție Dumnezeu Tatăl pre în Domnul nostru Is Hs drept tot binele tău, ce viezi și împărătești în vecia vécului. Amin“¹⁾. În zădar vei căută rugăciunile acestea în cărțile rituale ale bisericii orientale, căci nu le vei găsi, ele sunt rugăciunile, cu cari se binecuvintează masa după ritul apusean al bisericii catolice. „Tâlcul Evangheliilor“ se pare a fi tradus de pe o carte catolică, la care a adaus Coresi injurăturile la adresa leneșilor „vlădici, episcopi, popi, călugări și domni“²⁾. La acest text, care a servit de bază traducerii, au fost adause și câteva rugăciuni, poate chiar în limba latină. Adeseori se întâmplă, că deși e scrisă cutare carte de pietate pentru credincioșii catolici în o altă limbă, i-se adaug rugăciuni și în limba latină. — Un text latinesc se pare că a avut Coresi la traducerea „Evangheliei cu învățatură.“ Explicând evanghelia dela Intrarea în biserică, începe cu următorul text: „În zilele acélé sculăse Mariia, mérse în sus tare, în cetată Iudei, și întră în casa Zahariei, și sărută Elesavta. Și fu déca auzi Elisavta sărutătura Mariei, jucă tănărul în mațele ei“³⁾. De unde a luat Coresi vorbele *sărută și sărutătura* pentru a traduce conceptul exprimat în textul original prin *ἡσπάσατο* și *ἀσπασμὸν*, care înseamnă îmbrățișare, salutare. Traducerea latină are la acest loc *salutavit* și *salutationem*, și nu e eschis, să fi avut Coresi textul latin dinaintea ochilor, care îi va fi ușurat traducerea, punând în românește vorbe asemănătoare cu cele latinești. În Tetravanghel mai găsim un cuvânt curat latinesc, neobișnuit mai târziu, *pretor*: „E când auzi Pilat acest cuvânt, vrătosu se temu, și întră în pretor iară“⁴⁾. În textele de mai târziu, locul unde se ține judecata se numește divan.

Acestea ar fi niște indicii, poate cam slabe, că autorul celor dintâi traduceri a avut înaintea ochilor și un text latinesc. Dacă s'ar face comparație între textele lui Coresi și textele latine ale cărților Scripturii, poate s'ar putea enunța acest lucru ca sigur, și atunci ușor se explică latinismele, cari

¹⁾ Cipariu, Analecte p. 28 urm.

²⁾ Op. citat p. 30 în notă.

³⁾ Ev. Luca 1, 39 urm. la Cipariu, Analecte p. 42.

⁴⁾ Ioan 19, 8 urm. la Cipariu, Analecte p. 14.

nu se mai găsesc astăzi, și cari poate nu au făcut nici atunci parte din tezaurul limbii române. Cum se face însă, că autorul nu ne spune nicăiri, că a întrebuițat text latinesc, sau cărți de ale bisericii latine, ceea ce e sigur din rugăciunea dela binecuvântarea mesei și din Filioque, pe care, fără să bage de seamă, l'a pus în o traducere românească¹⁾. N'a spus Coresi acest lucru, căci ar fi fost în defavorul lui. Deja traducerea pe românește a cărților sfinte nu e văzută cu ochi buni de ceice țin la biserica orientală a Bizanțului, ne putem deci închipui, cum ar fi primit aceștia o carte, despre care s'ar fi spus, că e tălmăcită din izvod latinesc, din cărțile bisericii, față de care orientalii neuniți, mai ales în părțile noastre, nici o vorbă bună nu aveau.

În pierderea elementelor romane ale limbii noastre nu au nici o vină cele dintâi traduceri ale cărților bisericești. Limba românească, primită în moștenire de cei cari au făcut aceste cărți, nouă ne e necunoscută, nu știm ce am avut, nu putem deci spune nici ce am pierdut. Schimbarea vorbelor într-o limbă merge cu mult mai greu. Cipariu, om cu greșeli și el, dar de o mărime la care n'a ajuns încă nici un dascăl al limbii românești, făcuse o școală ardeleană latinizatoare, și reușise să tragă în apele sale, am putea spune, aproape întreagă lumea cultă românească. Academia română profesă principiile lui, în școli se predă învățătura lui, cărțile bisericești îi țineau isonul, și mai multe zeci de ani s'a luptat, pentru a se scoate din limbă vorbele de origină străină și a se înlocui cu altele mai romane, pentru a se da limbii o formă mai latină. Și care e rezultatul? Astăzi nici Academia, nici școala, nici biserica nu mai profesază ideile — cel puțin cele latinizatoare — ale lui Cipariu, iar la scoaterea din limbă a acelor cuvinte, cari au intrat în sângele ei, nu se mai gândește nimeni. Cum se poate dară pune în sarcina lui Coresi o operă așa de mare și de anevoioasă: înlocuirea cuvintelor de origină latină cu altele, de origină străină. Coresi a fost un om, pe timpul său, neînsemnat și neprețuit, cărțile lui de abia au putut pătrunde în câteva biserici românești. Și cu cât pătrundeau cărțile ro-

¹⁾ Iorga, Ist. lit. relig. p. XIX.

mânești mai mult în biserici, cu atâta se deșteptă mai mult conștiința națională, care nu ar fi permis niciodată să fie scoase din limbă vorbele strămoșilor, cu cari ne mândrim, pentru ca să fie înlocuite cu vorbe de ale străinilor, cari ne-au ținut atâta vreme în întunec, exploatând în favorul lor tot avutul și toată puterea noastră.

* * *

Cărțile lui Coresi au o mulțime de greșeli. Nici el n'a avut cultura necesară pentru a putea înțelege pe deplin textele, ce le traducea, nici limba românească n'a fost pregătită în acel timp pentru a putea redă cu cuvinte potrivite ideile din cărțile sfinte, și apoi mai adaugă, că bietul Coresi n'a cunoscut în de ajuns nici această limbă, nici pe care o traducea. Cu traduceri greșite, cu vorbe, fraze și construcțiuni străine, cari îngreuiază înțelesul, cărțile lui Coresi înseamnă o epocă de redeşeptare în viața poporului și bisericii românești. Ele deschid ochii poporului spre lumină, prin limba lui: îndeamnă la cultură națională.

Limba cărților lui Coresi e uneori foarte greoaie, și are locuri fără nici un înțeles. Ea nu poate să fie, în întregime, o oglindă limpede a limbii vorbite de Români în secolul al XVI. ¹⁾, este însă foarte apropiată de această limbă vorbită, și e izvor aproape unic pentru cunoașterea limbii din acest secol. Prin faptul, că ea se cuprinde în cărți tipărite, e de o mai mare însemnătate, căci astfel nu a putut suferi schimbări.

Dacă această limbă nu e tocmai limba vorbită de poporul român, nu e de vină numai „mințea nedestulă și întunecată“ a

¹⁾ N. Sulică, Limba vechilor noastre cărți bisericești în »Gazeta Transilvaniei« din Brașov anul 1898 Num. 277 p. 1. Despre acest lucru a mai publicat Domnul Sulică și alte studii: »Coresi scriitor sau tipograf« tot în »Gazeta Transilvaniei« din 1901 numerii 191—218, apoi o broșură: »Un capitol din activitatea diaconului Coresi, Brașov 1902.« O greșală, care se întinde ca un fir roșu prin aceste studii, e afirmațiunea, pe care nu o dovedește cu nimic: »Cărțile bisericești erau în epoca lui Coresi deja de mult traduse în limba românească, și prin urmare întrebuițate în serviciul bisericesc, deși neoficios și mai mult pe furis; iar neobositul diacon n'a făcut altceva, decât, că aceste traduceri românești de mult existente le-a făcut prin tipar accesibile într'un cerc cu mult mai extins de întrebuițare« (broșura din 1902 p. 16). Cărțile înșeși îl desmint.

— 118 —
diaconului Coresi, Tudor Diacul, Popa Iane și Popa Mihaiu, că și limba, care era pe acel timp „pământ sec și fără de apă“. Scopul lor era, ca să înțeleagă și cei mai „proști“, și pentru aceasta și-au pus la lucru toate puterile. Chiar dacă nu au reușit pe deplin, ei au săvârșit o operă nepieritoare, carea nu se va putea uita niciodată în istoria bisericii și neamului românesc.

Paliia dela Orăștie.

Cătră sfârșitul activității literare a diaconului Coresi se traduce în românește Testamentul Vechiu: *η παλαιά διαθήκη*, de unde se și numește Paliia, adică Scriptura cea veche. Ea nu a apărut întreagă, ci numai cele două cărți dintâiu ale lui Moisi: „Bitiia, cartia de prima lu Moisi,“ și Ișhodul, adică Ieșirea. Traducătorii ne spun, că ar fi scos cu mare muncă pre limba românească „5 cărți ale lui Moisi prorocul, și patru cărți ce se chemă Țrștva (= ale Împăraților), și alți proroci câțiva“¹⁾, însă în exemplarele cunoscute până acum, numai Cartea Facerii și a Ieșirii se găsește²⁾. Paliia apare la Orăștie, în 1582 „după voia lu Domnezeu cu știré Măriei Lui Batăr Jigmon Voivodăi Ardelului și a Țărei Ungurești și cu voia a toți domnilor și sfétnici ai Ardelului: pentru întrămătura besereceei sfntă a Românilor poftind tot binele i spsenie creștinilor români“³⁾. La ea au lucrat: „Tordaș Mihaiu ales Piscupul Românilor în Ardel, și cu Herce Ștefan, propoveditorul evliei lu Hs în orașul Căvăran Șebeșului, Zacan Efrém dascălul de dascălie a Șebeșului, și cu Peștișel Moise, propeveditorul evangheliei în orașul Lugojului și cu Achirie protopopul varmigiei Henedorici“⁴⁾. Toți aceștia au fost Români neaoși, deși au îmbrățișat legea reformată⁵⁾. Dacă ei ar fi fost slujitorii vechei biserici orientale, nu ar fi pus în frunte numelé episcopului calvinizător Mihail Tordași, și doi din ei nu și-ar fi luat numele de „propăvăduitori“, care nu și l-a luat niciodată vreun popă românesc.

„Ținum într'una, spun ei, pentru jelanie scripturei sfnte, că văzum, cum toate limbile au și înfluresc întru cuvântele slăvite alui Domnezeu; numai noi Români pre limbă nu avem.

¹⁾ Bibliografia rom. veche Tom I. p. 95.

²⁾ Dr. Iosif Popovici, Paliia dela Orăștie, ed. cit. p. 7.

³⁾ Bibliografia rom. veche Tom. I, p. 93.

⁴⁾ Op și tom. cit. p. 95.

⁵⁾ Popovici, Paliia p. 8 și 22.

Pentru acia cu mare muincă scoasem den limbă jidovescă, și grecescă, și sârbescă pre limbă românescă 5 cărți ale lui Moisi...; și le dăruim voo fraților Rumâni¹⁾. Dl Iorga împarte rolurile traducătorilor: „Cunoscătorul de grecește trebuie să fi fost Achirie, cel de sârbește dascălul Zăcan; cărturarul de evrește a putut fi cu greu un Român, și Herce eră poate Ungur (Herese). Ei vor fi fost întrebați numai, iar traducerea — după un text slavon — arată s'o fi făcut un Peștișel, incontestabil un Român. Un text latin n'a fost întrebuințat, cu toate că întâlnim în traducere cuvântul „prima“ = întâia, destul de neașteptat²⁾).

Dnl Popovici numește aceste vorbe: „o întreagă teorie, evident foarte frumoasă, după cum sunt toate lucrările scrise de domnul N. Iorga, dar lipsită de ori și ce bază“, și spune, că „traducerea Paliei nu s'a făcut din limba jidovească, dar nici din cea grecească, și nici din cea sârbească...., ci după traducerea ungurească alui Helthai Gáspár: A Biblianac elsoe része azaz Mósesnec oet koenyue.... Colosvarba 1551“³⁾.

Că s'a avut înaintea ochilor un text unguresc, chiar cel al lui Helthai, dovedește Dl Popovici mai pe sus de orice îndoială, punând față în față cele două texte. După dânsul se citează și aici câteva exemple, din cari se vede, că româneasca e făcută după ungurește: Cuvintele sunt traduse și puse întocmai păstrând topica ungurească⁴⁾.

Cine au vrut aceasta de Avram cuteza grâi, cum Sara fecior ară aplecă, și cum fecior în bătrânețe să nască:

carii la Haseson în tábără lăcuia

că Domnul cruța lui cine pre voi den Eghipet afară aduse cum domnul lăsase.

Ki merte volna eszt Abraham feloel mondanyi, hogy Sara gyermeket emtetne, es hogy fiat szuelne az oe vén-ségebe?

kik Hazezon Tamarba lak-nac vala

hogy az ur kedvezne oe neki ki muenket Egiptus foel-deboel kihozot miképen az Ur meghattá vala neki.

¹⁾ Bibliografia rom. veche Tom I. p. 95.

²⁾ Ist. lit. relig. p. XCIV.

³⁾ Paliia p. 8.

⁴⁾ Op. cit. p. 9 și urm.

Din topica străină, din construcțiuni străine spiritului limbii românești, (cruța lui, râde va cu mine = râde de mine), din ungurisme, se vede foarte limpede, că s'a avut înaintea ochilor text unguresc.

Dar autorii au avut și alte texte dinaintea ochilor. Cartea are note marginale, cari se deosebesc de cele ungurești¹⁾, și pe cari traducătorii au trebuit să le iea de undeva. Text slavon admite și domnul Popovici, aceasta o dovedesc cuvintele slave, cu cari sunt numite și cărțile²⁾. Însuși titlul cărții: Paliia, e dela grecescul *παλαιά*, pe care nu l-au putut lua nici din textul unguresc, nici din cel slavon. Pe când domnul Iorga nu admite, că ar fi întrebuințat traducătorii și vreun text latinesc, Dl Popovici zice, că „e absolut riscat a susține“ acest lucru, „mai cu seamă, că și Helthai cu traducătorii lui au tradus din latinește“³⁾.

Eu cred în sinceritatea vorbelor spuse de traducători, și cred, că au întrebuințat și un text evreesc. Să nu uităm, că de zeci de ani lucrează calvinii pentru a trage în apele lor pe Români. Legile și poruncile regilor, cu toate amenințările lor, nu au ajuns la efectul dorit. A câștigă pe Români pentru calvinism, însemnă a întări pe Ungurii calvini așa de mult, încât să nu-i mai poată clăti nimeni dela putere, și a le asigura, cum am zice, pe veci, stăpânia asupra Ardealului și părțile adnexe. Se vor fi gândit și propagandiștii străini, că niște propoveditori destoinici ai cuvântului, scris și viu, mai mult vor fi în stare să facă, decât toate poruncile și amenințările. De aceea au putut să cugete, că bunăstarea materială nu e în stare să-i ridice pe „propoveditorii evangheliei lui Hristos“ preste popii românești, decumva nu-i vor întrece pe aceștia și prin cultură. De aceea ușor s'ar fi putut, să trimită câțiva Români pe la universități. E adevărat, că traducerea românească s'a ținut prea mult de textul unguresc, și limba are multe de suferit, însă traducerea, aproape în tot locul, e așa de bine făcută, înțelesul e așa de bine redat, încât, dacă socotești că ești pe vremea traducerilor stângace alui Coresi, teolog slab și traducător nedibaciu, îți vine să te uimești: de unde atâta cultură

¹⁾ Op. cit. p. 11.

²⁾ Op. cit. p. 9.

³⁾ Paliia p. 9.

teologică la Români? Dacă socotești osteneala și priceperea puse la această lucrare, trebuie să crezi în sinceritatea vorbelor traducătorilor, și să spui, că ei au studiat mult, până ce au făcut această carte, și, ca să redea sensul corect, au consultat uneori și textul evreesc.

Pe lângă cuvintele și formele, cari se găsesc astăzi în tezaurul limbii românești, în Palié întâlnim câteva cuvinte latinești, mai multe ungurisme, și cuvinte vechi, cu formă frumoasă românească, pe cari nu le mai cetim astăzi nicăiri.

Latinismele sunt cu mult mai puține decât în cărțile lui Coresi. Ele se găsesc îndată la început: »E pământul era pustiu și în deșert¹⁾, cartia de prima lu Moisi²⁾, *auă*³⁾ »pasă și *vă* (=vade=mergi) în Eghipt⁴⁾, »să nu-l vei lăsa⁵⁾. Unele din ele s'au încetățânit, așa e *asinul* și *asina*⁶⁾.

Cuvinte de origină ungurească numără domnul Popovici 63. Citez și eu câteva: băsău, besedă, beteg, bintătuiască, budușlău, călăuși, chizeș, marhă, majă, târnaț și zălog, asupra cărora nu se îndoieste nimeni, că sunt de origină ungurească. Nu mi-se pare însă a fi de origină ungurească substantivul *tar*, și derivatele lui *tăros*, și *a se întăroși*. *Tar* occură și la Coresi, și înseamnă sarcină: »Legară amu tar greu, ce nu e lesne al purta⁷⁾. Acelaș înțeles îl are și în Palié: »Să vei vedea asinul celuia, cui ține uraște, cum supt tar zaci (=zace), să nu-l încunjuri⁸⁾. Tăroasă e femeea însărcinată: »Inmulți-voiu nevoile tale când vei fi tărosă, în dureri naștevei ficiorii⁹⁾.

¹⁾ Cipariu, *Analecte* p. 46. Citez după această carte, căci e mai la îndemână tuturor.

²⁾ Op. cit. p. 46.

³⁾ Op. cit. p. 57.

⁴⁾ Op. cit. p. 61.

⁵⁾ Op. cit. p. 62.

⁶⁾ Op. cit. p. 57.

⁷⁾ George Săulescu, *Glosarul Evangheliei lui Coresi* publicat în »Buciumul Român« Anul I. p. 389.

⁸⁾ Cipariu, *Analecte* p. 72.

⁹⁾ Biblia de Buzău traduce mai rău: Inmulțind voiu înmulți năcaturile tale și suspinul tău. Textul original are: »Inmulțind voiu înmulți durerile tale și zămlirile (însărcinările, heronek: תרנגול) tale«, care ebraism nu putea fi redat mai bine pe românește decât cu aceste vorbe: »Inmulțind voiu durerile tale când vei fi însărcinată taroasă».

A se întăroși înseamnă a concepe, a deveni însărcinată: »Se întăroșe, și născu un făt¹⁾. Tar nu e dela ungurescul *tăr*, care înseamnă magazin, depozit, însă, cel puțin nu am găsit nici în un dicționar, nici odată sarcină, greutate. Dela *teher* nu poate să fie, nici taroasă dela *terhes*, doar nouă nu ne e prea aspru e cel unguresc, cum putem zice fercheșă, am fi putut zice și terheșă. Iar dacă l'am fi luat dela *tăr*, i-am fi dat însemnarea acestuia; nu una cu totul străină. Cuvântul nu e de origină ungurească, nici slavonă. El se găsește și la francezi *tare*, împrumutat dela italieni: *tara*, și înseamnă greutate. Dela acesta s'a făcut cuvântul *tarifă*, care e o tabelă de greutate. Hatzfeld spune, că *tare*, *tara* vin dela arabul *tarha*²⁾, de unde zice și Românul: »tot măgarul își știe târhatul.« Cum a ajuns la Români, e greu de știut.

»Flexiunea verbală e în foarte multe cazuri adaptată absolut slavonic flexiunii ungurești, și nu e nimeni în stare să dea altă explicare acestor curiozități morfologice...: era slujit=szolgaltanac vala;... sérâ fi turnând=fordult volna, arâ fi ieșiți=ioetenec vala³⁾. Formele acestea, ca »Domnul Domnezeu încă nu era ploat pe pământ⁴⁾, Cipariu încearcă să le explice altfel⁵⁾, și pe vremuri se prăpădeau în școli ceasuri întregi pentru a băga în capetele elevilor câte 3—4 preaprefecte românești.

În schimb găsim alte lucruri, neaoșe românești. Substantive din Palié, cari azi nu se mai întrebunțează: *micuială*⁶⁾=lucru mic și neînsemnat, *roditură*⁷⁾, *făpturi luminoase*⁸⁾=luminători, *bunéțe*⁹⁾=bunătăți, mai bine: fapte bune, virtuți. Conceptul *a se târi* e redat cu trei verbe: »fierile ce se clătesc,

¹⁾ Cit. la Popovici, Paliia p. 19.

²⁾ Dictionnaire général de la langue française par Adolphe Hatzfeld, Arsène Darmsteter et Antoine Thomas. Tome II. p. 2125.

³⁾ Popovici, Paliia p. 10.

⁴⁾ Cipariu, *Analecte* p. 49.

⁵⁾ Principii de limbă p. 180 urm.

⁶⁾ Bibliografia rom. veche Tom I p. 95.

⁷⁾ *Analecte* p. 46.

⁸⁾ Op. cit. p. 47.

⁹⁾ Op. cit. p. 82.

viermii ce se trag, fierilor ce se leagă¹⁾, „Dumnezeu umplu (=sfârși) ceriul și pământul“²⁾.

Prepozițiile *pre* și *spre* se schimbă reciproc: „care sământă fie întră sine *spre* (=pre) pământ“³⁾, „*spre* (=pre) pieptul vău să îmblă“⁴⁾. *Pre*, particula acuzativului, care la Românii din Transilvania și Ungaria se întrebunțează mult mai rar decât în țară, e uitată adeseori: „rugăm tine“⁵⁾, „bлагословиале“⁶⁾, însă „chemă pe Adam“⁷⁾, și văzu pe ei“⁸⁾.

Topica încă are vre-o câteva curiozități. Particula reflexivului e adeseori pusă după verb: „ascunsese Adam și muiaré lui“⁹⁾. Dar dai și de expresiuni cu o topică cu totul ciudată: „să cumva nu murim“¹⁰⁾, „cine ție spuse că ești gol“¹¹⁾. Verbul-auxiliar al viitorului odată e: „nece cum nu *vreți* (=veți) cu moarte muri, că știe Dumnezeu, cum vere în care zi *vreți* mânca... *vreți* fi ca Dumnezeu“¹²⁾, însă și: „vei lâsa“¹³⁾. Foarte adeseori e auxiliarul viitorului după verb: „Inmulți-voiu nevoile tale... în dureri naștever ficiorii“¹⁴⁾.

Uneori n'au băgat de samă traducătorii, de ce verb ori prepoziție atârnă cuvântul de mai târziu, și astfel au putut să zică: „să domnescă pre peștii mării și dobitocului, pasirilor cerului și jiviniilor și a tot pământului și *spre* toți viermii“¹⁵⁾. Omul nu e făcut după chipul și asemănarea lui Dumnezeu, ci „Domnezeu făcu pre om lui pre obraz, pre obraz lu Domnezeu făcu ei“¹⁶⁾. Eva nu se cheamă femee, ci „aceasta va fi chemată *bărbătescă*“¹⁷⁾. Pe Dumnezeu îl face să umble „în rai la ră-

¹⁾ Op. cit. p. 47 urm.

²⁾ Op. cit. p. 43.

³⁾ Op. cit. p. 46.

⁴⁾ Op. cit. p. 52.

⁵⁾ Bibliografia rom. veche Tom I p. 95.

⁶⁾ Analecte p. 47.

⁷⁾ Op. cit. p. 51.

⁸⁾ Op. cit. p. 53.

⁹⁾ Op. cit. p. 51.

¹⁰⁾ Op. și p. cit.

¹¹⁾ Op. și p. cit.

¹²⁾ Op. și p. cit.

¹³⁾ Op. cit. p. 61.

¹⁴⁾ Op. cit. p. 52.

¹⁵⁾ Op. cit. p. 47.

¹⁶⁾ Op. cit. p. 47 și urm.

¹⁷⁾ Op. cit. p. 50.

coare după amiază“¹⁾. „Domnul Domnezeu“ are și forma „Dom Domnezeu“, iar în genetiv e: „glasul Domnului Domnezeului“²⁾. Genetivul format cu particula uneori are particula cazului la cuvântul din urmă: „a tot pământului“³⁾.

Că greșelile de tipar nu puteau să lipsească din o carte, ai cărei autori nici unul nu era cu locuința în Orăștie, nu se va îndoi nimeni. Ea începe chiar cu o astfel de greșală: „Inceput făcu Domnezeu ceriul și pământul“, *în* se va fi rătăcit în șirul următor: „e pământul eră pustiiu și *în* deșert“⁴⁾.

Paliia dela Orăștie e superioară tuturor traducerilor de până aici. Ceice au făcut-o, au pus multă osteneală, și eu cred că s'a consultat și un text evreesc, altfel nu s'ar fi tutut redă așa de bine înțelesul. Traducătorii pun odată chiar și un cuvânt evreesc, care în celelalte traduceri românești nu se mai găsește. O fac aceasta pentru a fi mai exacti, deși traducerea acestuia nu e prea reușită: „Nu se va luă dela Iuda toiagul crăesc, nice învățătorul dela picioarele lui, până nu va veni *Șiloh* cela cei tremițătoriu“⁵⁾. Cei ce au lucrat la această carte, și-au înțeles rostul de predicători ai cuvântului în mijlocul Hăteganilor și Bănățenilor, de aceea, pentruca să le fie cartea mai bine înțeleasă, au întrebunțat vorbe și forme, cari numai în Bănat se obișnuesc: *făină de jemble*⁶⁾, *varmegie*, *Henedoara*⁷⁾, *astară*, *cumănac*, *cunele*, *nu dareți*, *nici mai micșurareți*, *nu vă temereți*⁸⁾.

Pentru ca să fie cartea mai cu înțeles, are note marginale, în cari explică lucrurile, ce li-s'au părut autorilor mai grele de înțeles. Astfel la cuvintele: „împleți pământul și biruiți ei“ are următoarea notă: „biruiți: amu oare ce (=orice) am făcut pe pământ, al vostru să fie, pământul încă slujască rodăscă și dé voao“⁹⁾. Mai are indicata tot pe margine titlurile

¹⁾ Op. cit. p. 51.

²⁾ Op. și p. cit.

³⁾ Op. cit. p. 47.

⁴⁾ Op. cit. p. 46.

⁵⁾ Op. cit. p. 57.

⁶⁾ Op. cit. p. 53.

⁷⁾ Bibliografia rom. veche Tom I p. 95.

⁸⁾ Popovici, Paliia p. 9.

⁹⁾ Fața din dos a foi a II-a. Această notă nu e reproducă în Analectele lui Cipariu, nici titlurile și textele paralele. Cipariu a reproduc o singură notă marginală în Analecte la p. 56.

ucrurilor, despre cari e vorba în aceea pagină. Așa cetim de exemplu pe fața din dos a foii 19: „blgvenia lu avram“. Lucrul acesta face cartea cu mult mai manubilă. Cartea e lucrată și altfel cu un mai mare aparat științific, căci tot în note marginale, are indicate și textele paralele. Așa de exemplu îndată la începutul Bitiei are la margine: Ion 1. Coloseni 1. Evreom 11“.

Dacă limbistul, căutând cu microscopul, va găsi în Palie multe greșeli, teologul va fi foarte vesel; că în acel secol, întunecat pentru Români, s'a putut face o traducere așa de bună. Și mai mult decât acesta se va bucura slujitorul cuvântului lui Dumnezeu, știind, că și cei mai „proști“ înțeleg o carte, în care se găsesc astfel de cuvinte: „Și zise Domnezeu: fie lumină; și fu lumină. Și văzu Domnezeu cară fi bună lumina: și despărți Domnezeu lumina dela întunérec, și chiamă lumina zio, și întunérecul noapte. Și fu de întru séră și de întru deminéță zua dentăniu. Și zise Domnezeu fie tărie: în mijlocul apelor, să despărță apele dela ape... Și zise Dumnezeu: stringăse apele de supt ceriu întrun loc, să se vază uscatul, și fu așa. Și chemă Dumnezeu uscatul pământ, și strinsul apelor chemă mare. Și văzu Dumnezeu, că fu bine“¹⁾.

¹⁾ Cipariu, Analecte p. 46.

Scrierile Mitropolitului Varlaam.

Cărțile bisericești tipărite în Ardeal trec granița Carpaților, și ajung atât în Muntenia cât și în Moldova. Fiind aceste cărți scrise la îndemnul unor oameni străini de neamul românesc și de legea slavonă orientală, și având tendința foarte vădită de a trece pe Români la rețormă lui Luther respective alui Calvin, ele au fost primite cu mare neîncredere nu numai de Ardeleni, cari erau acum robiți bisericii calvine, ci și de cei din principate, și mai cu seamă de aceștia. Inșă o mișcare literară românească în biserica Românilor din principate nu putea fi privită cu ochi buni de atâția străini, cari ocupau slujbe înalte bisericești. Și această mișcare eră cu atât mai greu de pornit atunci, când limba românească, fără voia ei, devenise organul rătăcirilor reformate. Coresi de sigur a trecut prin pasul Branului mai multe cărți de ale sale, pe cari le vor fi primit Români cu mai mare lăcomie decum cumpără astăzi cărțile pocăiților, și după cum nu ne simim noi să contrabalansăm această mișcare a pocăiților, a cărei primejdie nu vrem să o înțelegem, așa și Români au rămas multă vreme fără cărți potrivite cu credința lor, cari să scoată din casele cărturarilor lucrările propagandelor străine.

A trebuit să vină un țaran îndrăzneț din Moldova, care urcându-se în scaunul de mitropolit al țării sale, să vadă primejdia, și, poate chiar dacă n'ar fi fost această primejdie, să vestească fraților săi de sânge legea lor. Acesta este Mitropolitul Varlaam, care a cărmuit biserica Moldovei dela 1632 până la 1653. Luând pildă dela acei „bărbați purtători de duhul svânt“, cari văzând „înușinându-se diin oameni înțelesul sventelor scripturi, le-au căotat a pogoră și svânta scriptură tot mai pe înțelesul oamenilor pânău început a scoate așeși cineși pe limba sa, pentru ca să înțelégă hieicine să să învete și să mărturisească minunate lucrurile lui Dumnezău“, cu durere constată: „cu mult mai vrătos limba noastră românească...“

naré carte pe limba sa¹⁾, de aceea se îndreaptă „cătră toată seminția romenescă²⁾”, și publică acele cărți bisericești, de cari au mai mare nevoie preoții și credincioșii: o carte de predici de unde să învețe oamenii credința, și o carte cu adâncă știință teologică, menită preoților, din cari ei pot să cunoască ce lucruri scumpe sunt sfințele taine, toate șapte, cum trebuie să le slujească cu evlavie, ca atât ei cât și poporul — lucrul nu e spus în carte, dar îl înțelegi — să nu se lapede de nici o taină, cum fac ereticii³⁾. Acest înțeles trebuie dat activității literare alui Varlaam, pe care o completează „Răspunsurile la catehismul calvinesc“.

Cartea cea mai însemnată alui Varlaam e evanghelia cu învățatură, pe care însă el o numește pe înțelesul neamului său: „Carte românească de învățatură duminecele preste an și la praznice împărătești, și la svânti mari“. Această a început a se tipări la 1641⁴⁾, însă a ieșit din tiparul domnesc numai la 1643 fiind „tipărită cu zisa și cu toată cheltuiala lui Vasilie Voevodul și domnul țării Mol“. Ea nu e traducerea unei singure cărți, ci „diin multe scripturi tălmăcită, diin limba slovenescă pre limba romeniască, de Varlaam Mitropolitul de țara Moldovei“⁵⁾. Cetindu-li-se Românilor evanghelia — ea și toată slujbă — în o limbă neînțeleasă, această carte care le traduceă evanghelia, dându-le în acelaș timp și o explicare autentică, acomodată inteligenței și nevoilor poporului, trebuia să fie primită ca o adevătată mană din cer. Autorul ei cunoaște bine cartea cu acelaș cuprins alui Coresi⁶⁾, însă între aceste două e o mare deosebire. Insuș textul evangheliilor e acelaș, însă limba lui Varlaam nu se căznește până să redea textul slavon, ci curge în mod natural, fără stâlcuturi; iar în explicarea textului, în cazanii, al căror subiect e cu totul altul la Varlaam decât

¹⁾ Prefața la «Carte românească de învățatură» vezi Bibliografia rom. veche tom. I. p. 140.

²⁾ Vezi «Introducerea limbei române în biserică» în volumul VII (ed. Șaraga) p. 48 și urm. a Dlui A. D. Xenopol, care are alte păreri.

³⁾ Bibliografia rom. veche, Tom I. p. 536.

⁴⁾ Aceeaș carte și tom p. 137.

⁵⁾ Din anumite fraze, cum e cea din prefața Cărții românești de învățatură: «omul cei făcut pre obrazul și pre chipul tvoretului său» (vezi Cult. Creștină Anul III Nr. 8 p. 141 și acest studiu p. 124), se vede, că Varlaam a cunoscut și Paliia dela Orăștie.

la Coresi, mitropolitul moldovean, care nu „răstoarnă“ pe românește textul unei cărți slovene, ci redă cu cuvinte proprii cuprinsul mai multor cărți, se mișcă Varlaam liber, ca în plimbările ce le va fi făcut prin munții Moldovei. Să vedem câteva texte din evangheliile lui Coresi puse față în față cu aceleas texte ale lui Varlaam.

Coresi

Un om aveă doi feciori. și zise cel mai tânăr părintelui. părinte. dâmi ce mi se cade parté dein avuție. și împărți lor avuția. și nu după multe zile. adună tot cel fecior mic, și se duse întru o parte de departe. și acolo răsipi avuția lui, viia cu curvele, răsipi el alui tot, fu foamete tare întracéia parte. și acesta începu a flămânzi. și merse lipise de unul ce lăcuiia întracé parte. și tremese el la satul lui să pască porcii. și nemică nu déde lui¹⁾.

Zise domnul. cine va vré după mine să mérgă. să se lépede de sine. și să ia cruce lui și după mine să viăe. cine amu. să ară vré sufletul lui săl mântuiarscă, piardel va el. iară cine va piarde sufletul lui drept mine și ievgliei. acela mântuilva. ce folosu e omului să ară dobândi toată lumé și va piarde sufletul

Varlaam

Un om oare carele avé doi feciori. și zise cel mai tânăr tătăinesău, părinte. dâmi ce mi se vine parté de avuție. și le împărți lor avuția. și nu după multe zile, strânsă tot feciorul cel mai mic. și să duse întru lature departe, și acolo adăvâsi avuția sa, petrecând cu curvele. și déca adăvâsi el tot. fu foamete mare întracéia lature. și acela începu a flămânzi. și să duse de să lipi de unul ce lăcuiia întracéia lature. și îl tremise pri îns în holdele sale, să pască porcii.

Zise Domnul ucenicilor săi. hiecarele ce va vré să vie după mene, ca sa să lépede de sine. și săș ia crucia sa și să vie după mene. că cela ce va vria săș izbăvască sufletul său piardelva. iară cela ceș va piarde sufletul său pentru mene și pentru evglie, acelal va află. ce fo-

¹⁾ Evanghelia din Dumineca fiului rătăcit. Vezi Evanghelia cu învățatură alui Coresi, care nu e numerotată; Varlaam, Carte românească de învățatură foaia 8.

lui. Sau ce dă omul schimb pentru sufletul lui, și amu oare cui va fi rușine de mine și de cuvintele mele în ruda această curvarnică și păcătoasă, și fiul omenesc rușina el, când va veni în slava părintelui cu îngerii sfinții ¹⁾.

losui omului să are dobândi lumé toată decașva piarde sufletul său, sau ce schimb va da omul pentru sufletul său, că cela ce să va tăgădul de mene, și de cuvintele mele întracest rod păcătos și curvariu, și fiul omenesc să va tăgădul dins. când va veni întru slava părintelui său, cu îngerii săi.

Coresi pare că e un elev de școală, care face exerciții de traducere, răsturnând frazele (cine va vré după mine să mērgă), nu știe face deosebire între pronumele personale și reflexive, lui îi sună bine: „derept mine și ievgliei“, și chiar: foamete tare“; Varlaam vorbește bine românește, știe că omul trebuie să-și ia crucea sa, și să vie după Mântuitorul. El nu poate spune: „merse lipise de unul“, ci zice: „să duse de să lipi de unul“, și sufletul spune, că trebuie pus „pentru mene și pentru evglie“. El traduce vorbele străine și neînțelese ale lui Coresi, zicându-i „vamăș“ la „mitar“, care nu-și „ucidea pieptul“, ci și-l „băté“. El introduce și vorba rămasă până astăzi „a să smeri“ ²⁾. Cine va confronta cele două texte va vedea că Varlaam a întrebuițat cartea lui Coresi, copiind fraze întregi, uneori și de cele greșite („dămi ce mi-se vine parté de avuție“, care sună străin). Uneori nu e norocos în îndreptări, schimbă pe „risipi“ cu „adāvāsi“, care se găsește în cărțile românești vechi mai de multeori, pe „a se lepădă“ cu „a se tăgădul“.

Dar partea cea mai de frunte a acestei cărți sunt învățăturile scoase din evanghelii, pe cari trebuiau să le cetească slujitorii bisericești la sfânta liturghie. În această parte Varlaam e mult superior lui Coresi. Acesta a făcut un lucru de târg. Fără ca să priceapă tot ce traduce, și fără să fie în stare a redă înțelesul cărții slavone, el răstoarnă cum poate, ca să

¹⁾ Dumineca a treia din postul paștilor, Coresi, op. cit.; Varlaam, op. cit. p. 53.

²⁾ Varlaam, Carte românească de învățătură f. 1.

deă cartea gata. Varlaam nu e plătit de nimeni. El studiază mai întâiu mai multe cărți slavonești, și după ce a înțeles bine cuprinsul acestora, face o carte, al cărei scop e luminarea neamului său și turmei sale credincioase, lucru, ce e în sarcina unui păstor sufletesc. Înainte de ce ar împărtăși pe oameni cu aceste lucruri sfinte, le străcoară mai întâiu prin sufletul său, de unde le scoate limpezi ca apa din valea Bistriței și pline de căldură, ce e în stare să o verse un păstor, care și sufletul său și-l pune pentru oi. Dar să cetim scrisul lui, căci vorbește mai bine. Parafrazând frazele, cu cari a mângaiat Mântuitorul pe sora lui Lazar cel mort, spune: „au nu țam zis că eu sămt dmnzău, și poci să înviu pre fratele tău. și nu numai pre fratele tău cei înpuțit și de patru zile în groapă, ce și pre morții ceia ces morți dein véci, și sămt numai țărănă și pre aceia poci săi înviu“ ¹⁾. Când a grăit cineva mai precis și mai clar despre puterea lui Dumnezeu?

Și tot așa de limpede grăiește și când tratează cele mai grele teze de ăredintă. Lui nu-i place să îngrămădească vorbe și citate, cum face cartea tradusă de Coresi, ci ține să explice ăredința cu deamănuntul, după priceperea poporului. E clasică învățătura din „dumeneca întâiu a svântului post“, în care spune: „Cadesă a tot pravoslavnicul creștin să știe. că patru posturi... pentracé liau tocmit. pentru ca să să postescă hiecare creștin. și să să ispoveduiască și să să cumenece de patru ori întrun an... de va și tréce vrun post de célelalte... iară acesta post (=al paștilor) nice întrun chip să nu trecă creștinului fără ispovedaniă și fără svânta cumenecătură“. Explică ce e sfânta cumenecătură, atingând cele mai grele chestiuni dogmatice, pe cari cu o rară dibăcie le face să între în neînvățatul cap al Românilor. „Iară de te miri, zice el, cum să înparte câte o fărămă păiné caré să schimbă pre prestol în trupul lui hs. și să află tot întreg hs. cumui în ceriu așa și pre oltariu. Mirâte și déciasta că un soare ce ne luminéză și ne încălzește aici. întrun cias ²⁾ iaste de odată și în ceriu și pre pământ. și la răsărit și la apus... și iarăși de te miri. că în multe părți să înparte hs. și tot întreg să dă tuturor întocma, nu mai puțin

¹⁾ Tot acolo f. 83.

²⁾ Slavonism = într'o vreme, în acelaș timp.

intruna și mai mult întralta. mirâte și déciasta, că un glas al miu iaste și în gura mé și în urechile voastre tuturor întrun chip. deci de se află în fapte³⁾ așa. dară cu cât mai prelesne poate să hie întru soarele cel drept^{ns.} decât în soarele cel făcut, și în cuvântul lui dmnzu decât în cuvântul omenesc... și de te miri cum iaste mâncat totdeuna și nu să mai înpuținează ce întreg petrece în véci. mirâte și déciasta, că diintro lumânare aprinzi mii de lumânări. și nu mai înpuținezi lumina ceii diintăiu¹⁾. Așa grăește un vestitor al cuvântului lui Dumnezeu, care nu vrea numai să-și mântuie urechea, ci ca și Fiul lui Dumnezeu, se pogoară la cele mai jos ale pământului. Pe acesta îl vor fi ascultat cu dragoste oamenii, și îi vor fi urmat povețele chiar și atunci, când atinge chestiunile cele mai neplăcute, când îi îndemnă pe oameni să nu stea cu gândul tot la averi și plăceri, mai cu seamă în post. La lăsarea secului de Paști astfel glăsuește: „Astăzi toate lucrurile se gătiază de svântul post, și orașe, și sate, și toate casele creștinești deci și noi să nu ne arătăm den afară de tocma creștinească, că ingerul lui dmnzau îmblă de scrie în catastih pre ceia ce vor să postescă²⁾”.

Are Varlaam o multime de cuvinte străine, mai ales slavonești. El cunoștea această limbă, în sfintele slujbe și în studiile sale prin aceasta exprimă conceptele teologice, de aceea nu ne mirăm, că îi vor fi scăpat în scrieri, mai mult fără voie, unele cuvinte ca: tvoret (=făcător), ticăițește (=încearcă), blagocestiv (=binecredincios), ciudeasa (=minune), a se ciudi (=a se minuna), oteți (=părinți), zavistnic (=certăreț), văznesenie (=înălțare), spodobî (=învrednici), liubov (=iubire), izțelenie (=vindecare), a se isteli (=a se vindecă), pomăzui (=a unge, mai ales cu sfântul mir), pomazanie (=miruit). De aceste și de alte cuvinte străine nu putem să ne mirăm. El face și unele cuvinte noue, ca *netémere* și *amăgeu*³⁾ (=amăgitor), dar limba lui „nu e alta, decât limba dela țară, pe care n'o puteau stăpâni străinii și curtenii din Țara românească,

dar care era singura limbă, pe care o întrebuița cu particularitățile ei dilectale moldovenești — *h* pentru *f* — acest fiu de țaran, care-și trăise până la bătrânețe viața în mijlocul unui Ținut de țărâtime mândră și vitează. Cugetarea cărților de învățatură bisericească slavonă trecuse data aceasta prin însuș sufletul poporului românesc; ea se născuse astfel din nou în graiul, scris așa cum se vorbește, al starețului Varlaam dela Secul¹⁾. De aceea întrebuițează mitropolitul Moldovei nu numai vorbe și asemănări din popor, ci și despre Dumnezeu și lucrurile sfinte vorbește cu respectul sădit în inima poporului. Noi putem să rostim fraza următoare: „Dumnezeu ne-a făcut pre noi, *el* ne-a dat minte“, ori „Maica Domnului a născut pe Isus, *ea* e mai sfântă decât toți sfinții“. Poporul nu va putea rosti așa ceva, mai cu seamă când ne vede pe noi „boerii“ și „domnii“ că așteptăm cele mai cocoțate titluri, de ar exprima ele chiar un non sens. De aceea și Varlaam, țaranul român adevărat, lui Dumnezeu îi zice: „svenția sa“ și „présvenția sa“²⁾, iar Maicii Domnului îi zice: „svenția sa“³⁾ ori chiar: „măriia sa“⁴⁾.

O mare greșală a făcut Varlaam, că n'a introdus limba românească și în sfintele slujbe. Un om așa de iubitor față de cele sfinte și cu atâta dragoste față de neamul său ne-ar fi pus o bază solidă la textul cărților liturgice, și poate s'ar fi rușinat epigonii să-și bată joc de o limbă sfântă, care s'a strecurat prin sufletul curat al poporului. Are el o carte intitulată „Șapte taine a bisericii“, carte teologică de o nespusă valoare, în care găsești tot ce dorești despre dogma, morala, cânoanele și liturgica celor șapte taine. Pentru preoții acelor vremi, pe 317 pag. se dădea atâta știință, câtă n'avem mulți preoți de astăzi, într'o limbă limpede și tocmai de aceea frumoasă. Inșă când pomenești vorbe din textul slujbelor, numai decât începe cu slavona moartă și neînțeleasă. Ce pagubă e pentru noi, că nu a tradus Varlaam și cărțile liturgice, vedem dacă cetim câteva șire din „Șapte taine“, cari „spre îndreptare sufletelor noastră cele păcătoase, sămt cum are fi un vas, cu carele

³⁾ Participiu trecut dela «a face», fapte = cele făcute făpturile.

¹⁾ Carte românească de învățatură f. 41 și urm.

²⁾ Carte românească de învățatură f. 33.

³⁾ Tot acolo f. 125 și 126.

¹⁾ Iorga, Ist. lit. relig. p. CLIX.

²⁾ Carte românească de învățatură f. 199 și passim.

³⁾ Tot acolo f. 6 (numărătoare nouă la Cazaniile sfinților).

⁴⁾ Nașterea măriei sale précestei f. 5 la Cazaniile sfinților.

scoatem apa mântuîtei diin fântâna muncilor și a morții domnului nostru lu is. hs... săm't ca niște izvoară din carele izvoarește mântuîța noastră, și viața sufletelor noastre, și ertare păcătelor și alte daruri cerești, ce izvorâsc noaă din coastele mântuitorului nostru lui is. hs. Cu acéste ne naștem sufletéște cu acéste crește vrăsta sufletului nostru, cu nuse¹⁾ hrana cé cerescă dobândim, și de boala sufletelor noastre ne lecuim, și cătră viața cé sufletéscă și nărocită ne îndireptăm²⁾. Paguba e cât se poate de mare, dar se vede, că nu șosise încă vremea cercetării noastre.

Ori cum, mitropolitul Varlaam va rămâneă ca un cleric idealist și preot ideal în istoria Românilor. Ajungând călugăr în mănăstirea Secul, el nu-și pierde timpul cu lenevie și intrigi, ci studiază, și urcându-se pe cel mai însemnat scaun bisericesc, își cunoaște datoria, și și-o mărturisește cătră „toată seminția roânească”: „de nevoie mi-a fost ca un datornic ce sint lui dumnezău cu talantul ce miau dat sămi poci plăti datoriia macar decât, până nu mă duc în casa cé de lūt a strămoșilor mei³⁾. El este cel dintăiu Român, care nu e pus la cale de străini, ci dela sine urmărește ridicarea întregului său neam prin biserică. Când vede, că limba românească servește ca organ pentru a se da prin ea „otravă de moarte sufletească“⁴⁾, lui nu-i pasă ce vor zice arhieriei altor biserici slavo-bizantine, ci face cărți bune pe limba românească, în fruntea cărora poate să pună următoarele cuvinte: „Dintru cât s'au îndurat dumnezău dintru mila sa de neau dăruit dăruim și noi acest dar limbii românești, carte pe limba românească, întâiu de laudă lui Dumnezău, după acé de învățatură și de folos sufletelor pravoslavnice“⁵⁾. El nu e crescut cu bani străini, nici nu e unealtă în mâna celor ce cu mare putere trăgeau pe Rômâni spre reforma lui Luther și

¹⁾ Vorbă veche = dînsele.

²⁾ Șapte taine: f. 2 și 3.

³⁾ Prefața la «Carte românească de învățatură» în Bibliografia rom. veche Tom. I. p. 140.

⁴⁾ Răspunsurile Mitropolitului Varlaam la Catehismul calvinesc, prefața reprodusă în Bibliografia rom. veche Tom. I. p. 151.

⁵⁾ Prefața dela «Cartea românească de învățatură» în Bibliografia rom. veche Tom. p. 139.

Calvin, din contră mare grija și scârbă cuprinde inima lui când vede uneltirile ereticilor, și de aceea nu numai că dă răspuns convenit catehismului calvinesc, ci face începutul pentru introducerea limbii românești în sanctuar pe căi cinstite. Așa a fost acést Român verde, care aveă dragoste față de neamul său, și țineă foarte mult la aceea, ca poporul românesc să cunoască legile lui Dumnezeu, având „liubov către présvenția sa“.

Testamentul nou dela Bălgrad.

Propaganda calvină, a cărei activitate intențioare s'a văzut și în cărțile tipărite în veacul al XVI, începe în secolul următor și mai cu putere. Ca să fie siguri de Români, că sunt cu trup cu suflet al lor, Calvinii le deschid școli, aducând legi aspre în contra domnilor de pământ, cari vor împiedeca pe copiii iobagilor români dela cercetarea școlilor¹⁾. În 1643 fiind numit „arhiepiscop și mitropolit, scaunului Belgradului, și a Vadului, și a Maramurășului, și a toată țara Ardealului“ călugărul Simion Ștefan, între condițiile ce i-s'au pus e și aceasta: „Va predică el și preoții lui în limba română numai după textul sfintei Scripturi, fără a țineă samă de învățătura sfinților părinți“²⁾. De aici se vede, că nu mai putea întârziă traducerea în românește a Noului Testament, care cuprinde vieața, și, după principiile reformatoilor, toată învățătura lui Isus Hristos. Cartea și apare purtând următorul titlu: „Noul Testament sau, înpăcarea, au légé noao alui Is. Hs. Domnului nostru. Izvodit cu mare socotință, den izvod grecescū, și slovenescu, pe limbă rumânească, cu îndemnaria și porunca, denpreună cu toată chel-tuiala, a măriei sale, Gheorghie Răcoți, craiul Ardealului, i procia. Tipăritusau întru a mării sale tipografie, dentăiu noou, în ardél în cetată, Belgradului. Anii dela întrupare domnului și mântuito-rului nostru Is Hs. 1648. Luna lui Ghenuariu 20“³⁾.

Cari sunt autorii acestei cărți, nu se știe. Predoslóviile, ca și și la toate cărțile bisericești de mai târziu, sunt iscălite de chiriarh, care ne spune, că lucrul acesta l'a început „er-

monahul Selivestru“⁴⁾, dar acesta a lucrat puțin și a făcut multe greșeli. Deci a dat Gheorghe Rákoczi I ordin mitropolitului, să caute între preoții de sub ascultarea lui „preuți cărtulari și oameni înțelepți, cari să știe izvodî Testamentul cel nou... din limbă greciască și slovenescă, și latinescă“²⁾. În aceeaș predoslovie cetim: „măria ta cu mult chelșug în fôți anii trimiți cărtulari în țări streine să învețe cu deadinsul cuvântul lui Dumnezeu din scriptură jidovască și greciască, și venindu acasă, să sâ vestescă cu de-adinsu cuvântul lui Dumnezeu“³⁾. Știind, că propaganda doreă să aibă predicatori cât mai destoinici, nu vom greși, dacă vom presupune, că între „cărtularii“ trimiși în țări streine vor fi fost și români. Testamentul nou dela Alba-Iulia e așa de bine tradus, încât îți vine să zici, că autorii lui au făcut studii academice. Deja la Palie s'au ostenit oameni, cari au cunoscut textul evreesc: de ce să nu presupunem, că Noul Testament a fost lucrat de oameni cu o și mai înaltă cultură teologică. La aceasta ne îndreptățește lucrarea, atât ca fond, cât și ca formă.

Paliia eră împărțită în capete, cari sunt însemnate odată în mijlocul textului, altădată pe marginea cărții, unde, din când în când, mai dădeai de câte 2—3 cuvinte, cari arătau materia tratată pe pagina respectivă și cele următoare. Noul Testament e împărțit frumos în capete, cari sunt scrise totdeauna în mijlocul textului, și are fiecare indicat cuprinsul (șuma). Fiecare cap e împărțit în stihuri (versete), lucru, ne mai obișnuit până acum, făcut ca să poată omul află mai îngrabă ceea ce-i tre-buește, după cum ni-se spune în Predoslovie. Ca lucrare ti-pografică, se prezintă cartea cât se poate de bine: „litera mă-runtă, fină, elegantă, podoabele cumpătate, săpate după gustul apusean“⁴⁾.

Această carte minunată⁵⁾ se poate numi una dintre cele mai de samă opere ale literaturii române, iar în literatura

¹⁾ După Dl Iorga, acest ieromonah a lucrat și la traducerile de pe acest timp, apărute în tipografia mănăstirii Govora. Vezi Ist. lit. rel. p. CLIII, CLIV și CLXXII.

²⁾ Bibliografia rom. veche Tom. I p. 168.

³⁾ Bibliografia rom. veche Tom. I p. 168.

⁴⁾ Predoslovie către cetitori op. și tom. cit. p. 169.

⁵⁾ Iorga, Ist. lit. relig. p. CLXXII.

¹⁾ Zenovie Păclișanu, Biserica românească și Calvinismul sub prin-cipele Gavrilă Bethlen (1613—1629) în «Cultura Creștină» Anul II (Nr. 3) p. 66.

²⁾ Bunea, Vechile Episcopii p. 95.

³⁾ Bibliografia rom. veche Tom. I p. 165.

bisericească, puține sunt, cari să se poată măsura cu ea. Cei ce au lucrat la ea, au pus multă osteneală. „Ce numai aciasta să știți, ne spun ei, că noi n'am socotit numai pre un izvod, ce toate câte am putut afla, grecești, și sârbești, și lătimești, cările au fost izvodite de cărturari mari și înțelegători la carte grecească, le-am cetit și le-am socotit și pre izvodul lui Eronim, carele au izvodit dintâiu, din limba grecească, latinește, și am socotit și izvodul slovenescu carele-i izvodit slovenește din grecească¹⁾. Au studiat textul original grecesc, cea mai bună traducere, făcută de sfântul Ieronim, Biblia slovenească întrebuințată până mai dăunăzi în biserica Românilor, și ceea ce nu ne spun, dar ne arată textul, și ne spune mîntea: Biblia ungrească tipărită de Calvini. Cuvintele de origină ungrească, și unele fraze întru toate slugarnice acestei limbi, ne conving pe deplin despre acest lucru.

Osteneala lor a și adus roadele meritate. Cartea e așa de bine tradusă, atât ce privește cuprinsul cât și limba, încât, schimbând puține vorbe, pe cari nu le-au înțeles Români nici atunci, și erau puse numai din sărăcia limbii, Biblia dela Alba-Iulia ar putea să fie și astăzi o carte mult folositoare în mâinile pioșilor creștini. O comparație între aceasta și alte Biblii românești ne va arăta valoarea ei.

Coresi a fost teolog slab, și n'a știut bine românește, de aceea nici n'a redat — în tot locul — adevăratul sens al Scripturii, căci nici însuși nu l-a cunoscut, și limba lui — din pricina atâtor greșeli — adeseori nu spune nimic. Testamentul dela Bălgrad îndreptează greșelile lui Coresi, cuvintele străine ale acestuia le redă cu cuvinte înțelese de Români. Aduc aici câteva texte așezate față în față, ca să poată face orișicine comparația.

Mateiu, 1,23 — 2,2.

Tetравангелул lui Coresi

Sculăse Iosif de în somn, și făce ca zise lui ingerul domnului, și priiri muiaré lui și nu știia ia. până născu

Noul Testament

Iară sculândușă Iosif de în somn, făcu cumui porunci lui ingerul Domnului, și luu pre muiaré lui. Și nu o cunoscu

¹⁾ Bibliografia rom. veche, tom. I. p. 169.

fiul lui de întâiu. și zise numele lui is.

Is născu în vitleemul iudeilor. în zilele lui irod împărat, adecă vlăfele dela răsărit vineră în ierslim grăind. unde iaste împăratul iudeilor să nască. că văzum stéoa lui spre răsărit. și venim să ne închinăm lui.

pre ia, până nu născu fiul ei cel născut de întâi, și chemă numele lui Is.

Iară déca născu Is în vitleemul jidovesc, în zilele lui Irod craiu, iaca mândrii¹⁾ dela răsărit veniră în Erosolim. Zicând, unde iaste cel craiu jidovesc carele au născut? Că am văzut stéoa lui spre răsărit, și am venit să ne închinăm lui.

Limba Noului Testament e mult mai curgătoare și mai românească decât alui Coresi. Tetравангелул are: „fáce ca zise lui“, ca = ungreșcul *a hoky*, care fără *a* înseamnă și *ca*, întocmai ca și latinescul *ut*, dar cu această însemnare nu zice în românește nimica. Particula acuzativului lipsește în textul vechiu, care mai are și o nespus de mare greșală dogmatică, făcând pe Isus fiul lui Iosif. Amândouă textele au cuvinte slavonești pentru redarea conceptului filosof, mag, având fiecare alt text slavon înaintea ochilor, unul *vlahva* = mag, ghicitor, de aici: vlăfele, iar altul *mondr* = înțelept, filosof, de aici: mândrii. Dar în nota marginală e esplicat cuvântul, pe care într'adevăr nu pricepem de ce l-au scris în limba slavonească. Note marginale se găsesc mai multe în Biblia dela Bălgrad. Așa mai găsim esplicate următoarele cuvinte: „magi“ cu „găcitori“ (Mat. 2, 16), „sinagogă“ cu „unde se strîngea jidovii să auză cuvântul lui Dumnezeu, noi zicem besérecă“ (Mat. 4, 23), „iotă“ cu „sau certă sau o slovă care-i mai mică“ (Mat. 5, 18), „mamon“ cu „sirienește lăcomia lumii“ (Mat. 6, 24), „de în rodul lor“ cu „di învățătura lor“ (Mat. 7, 16).²⁾

Poate observă orișicine, că unele fraze sunt copiate pe dea'tregul din Coresi: unde au crezut, că e bine, nu s'au sfătoșit să mai schimbe. Uneori merge copiatul așa de departe, încât și greșelile celui vechiu se trec în textul nou. La Mat.

¹⁾ Nota marginală: filosofii.

²⁾ Dr. I. G. Sbiera, Mișcări culturale și literare la Români din stînga Dunării în răstimpul dela 1504—1714. Cernăuți 1897 p. 43.

4, 13. are Tetravanghelul și Noul Testament Neftalim, două verseturi mai jos e în amândouă Netalim. Coresi scrie la Mat. 2, 16: „Oamenii ce șadă întunérec“ (fără prepoziția în), așa e și în Noul Testament: „Oamenii cei ce ședé întunérec.“

Mai aduc aici câteva texte, din cari se poate vedeă superioritatea Noului Testament față de vechile traduceri.

Mat. 7, 1. urm.

Tetravanghel

-Nu judecareți să nu fiți osândiți. că în județ ce veți judeca, judecaseva voao. și în cumpână ce veți cumpâni, cumpâniseva voao

Noul Testament

Nu giudecareț ca să nu fiț giudecaț. Că cu ce giudecată veți giudeca, giudeca vă veț: și cu ce măsură veți măsură, să va măsura voao

Mat. 7, 24.

tot amu cela ce aude cuvântul meu acesta și faceva. cuvinese a bărbat înțelept

tot carele aude cuvintele mele acéste și le face, așa-mănu-l pre el omului înțelept

Fapte 1, 9.

Apostolier

Și aceasta zise. căutând lor, luose și nuorul luol el deîn ochii lor.

Și acéste zicând, căutând ei să rădică și nuorul cuprinzândul luo pre el, dela ochii lor

Fapte 23, 1.

caută pavel spre zbor. bărbați frați eu cu tot sfétul dulce visam zeului până în acéste zile

iară Pavel căutând spre săbor zise, eu cu toată știința bună am slujit lui Dumnezeu până în ceastă zi

Oricine vede, că altfel e traducerea dela 1648 și altfel încercările lui Coresi. Testamentul Nou dela Bălgrad cuprinde scrisul evangheliilor și a epistolelor din Scriptură, pe când Coresi are numai frânturi din acest cuprins, și uneori schilodituri de înțeles. Valoarea cărții dela 1648 mai crește, întrucât ea traduce cuvintele și expresiunile streine.

Coresi

Noul Testament

Mat. 13, 31.

podoabă¹⁾ iăște împărăția ceriului | asămănată iaste...

Mat. 13, 24.

podobéștese | asămăna să

Mat. 1, 19.

nu vré ia să o oblicească | nu vru să o vādésca

Mat. 15, 12.

blăzniră | să zmintiră (=se scandalizară)

Mat. 16, 11.

covăséla | aluatul

Biblia dela Bălgrad a întrebuintat Paliia dela Orăștie. Bitiea și Ishodul au puține locuri, cari să fie citate în Noul Testament, însă și din confrontarea acestora se vede, că Paliia a fost înainte ochilor celor ce au lucrat la Noul Testament. Nu ne putem aștepta la citate exacte, doar și scriitorii N. T. au citat numai din memorie. Ajunge, că conceptele sunt redade cu aceleași cuvinte.

Paliia

Noul Testament

Bitie 2, 24: Derept acéia omul va lăsa tatăl său și muma, și se va lepi mueriei, și vor fi amândoi un trup

Efes. 5, 31: Pentracéia lasă omul pre tatăsău și pre muma, și să lipéște cătră muiaresa, și vor fi amândoi un trup

Bitie 19, 24: Atunci domnul în chip de ploae trimése diin ceriu dela domnul pietră pucioasă și foc pre sodoma și gomora, și prăpădi acéle orașe

Luca 17, 29: Iară în ce zi eși lot deîn sodoma, plooc foc și cu piatră pucioasă deîn ceriu, și pierdu pre tot

Bitie 21, 10: Gonéște pre acea slujnică cu feciorul de preună: că ficiorul slujniciei

Gal. 4, 30: Scoate slujnica și pre feciorul ei, că nece cum nu va moștén feciorul

¹⁾ Dela slavonescul *podobiti* = a se potrivi, a fi egal.

nu va fi moștină cu feciorul meu Isac.

Ishod 9, 16: Dereptăcē iară am rădicat pre tine, cu pretin: sămi arăt puteria mia, și cu numele meu să se povestuiască în tot pământul.

slujnicei cu feciorul slobodnicei

Rom. 9, 17: Că pre aciasta tēm rădicat pre tine, ca să arātu întru tine puteria mē, și ca să să vestescă numele meu întru tot pământul.

Autoriș Testamentului Nou, așa se pare, că cunosc „Cartea de învățatură alui Varlaam”, pe care uneori îl copiează, de altădată îl corectează, fără să reușească în totdeauna. Evanghelia fiului rătăcit e copiată dela Varlaam, care are cuvintele: „părinte dămi ce mi se vine parte din avuție” (f. 8), pe cari Noul Testament le redă mai energic, cu cuvinte mai potrivite stării sufletești a aceluia, care nu mai vrea să stea sub ochii părintești: „tată, dămi parte ce mi să cade de avuție” (Luca 15, 12), și care vorbește mai românește când spune, că acest fecior: „jăluia să imple pântecelē său de mănca, ce mănca porcii” (Luca 15, 16), nu cum zicea Varlaam: „jeluia săș sature pântecelē său de rădăcinele, ce mănca porcii”; această traducere e și mai corespunzătoare textului original, al cărui *ρεψισαι* înseamnă *a umplea*. Tot așa e mai bine la 1648 „viindus în fire” decât „veni întru sine”. „Hotnogul” lui Varlaam (f. 229) e la 1648: „sutaș” (Mat. 8, 5), care nu e „om supt mai mari” având „supt mână vonici”, ci „om supt putere (= *ὁρ ἰσχυρίας*) rânduut, și am supt mine vitéji”. Evanghelia din duminica vameșului și a fariseului dela Varlaam pusă față în față cu textul din Noul Testament arată evident, că acesta din urmă are părți mai bune, deși nu în tot locul.

Varlaam

postescumă de daori într'o săptămână și dau a zecia din tot cât agonisesc, iară vamășul stă departe, nu vré nice ochii săș rădice cătră ceriu, ce să bătia în piept și zicia, dmne mistiv fi mie păcătoșului; iară grăesc voaa, că pogorâ

1648 (Luca 18, 12 urm.)

postescumă de doao ori în săptămână, dau a zecé de în tot ce am. Iară mitarnicul departe stând nu vré nece ochii să rădice cătră ceriu; ce bătē pieptul lui, zicând, doamne fii milostiv mie păcătoșului. Zic voao că mai în-

acesta mai drept în casa sa, decât acela, că hic cine să va înălță smerisăva, iară cela ce să va smeri înălțasăva.

dereptat (*δεδικαιώμενος*) pogorâ acesta în casa lui decât cela: că tot cela ce să înălță plecasăva; iară cela ce să plécâ înălțasăva.

Sunt câteva locuri, în cari Noul Testament e mult inferior traducerii lui Varlaam. Varlaam zice, că fiul rătăcit începū „a flămânzi”, 1648, ca să traducă pe *δρεπεσιθηαι*, care înseamnă a se lipsi, zice: „a să lipsi fără bucate” (Luca 15, 15), care frază nu e românească. „Adăvăși” e la N. T. „amistui” (Luca 15, 14), dela *emésstēni* cel unguresc, *a consuma*, aici *a isprăvi*, amândouă vorbe rele. Pe când Varlaam zice: „cela ce va vria săș izbăvască sufletul său piardelva, iară cela ceș va piarde sufletul său pentru mene și pentru evglie, acelar va află” (f. 53), Noul Testament vorbește mai încurcat, și traduce textul mai puțin fidel: „cine va vré să țână *viața* lui, piardeova, iară cine va piarde *sufletul* lui pentru mine și pentru evanghelia, acelar va ținé” (Marcu 8, 35).

Pe cât e de bună lucrarea cărturarilor români dela 1648, pe atât a fost de grea și de obositoare. De aceea nu trebuie să ne mirăm, că le-a mai scăpat câte o greșală, și îndreptând textele vechi, ici și colo au stricat ce era mai bine. Aici avem câteva texte, cari erau mai bine traduse la Coresi decât în Noul Testament.

Evangheliarul lui Coresi

Noul Testament

Mat. 14, 20.

coșuri pline de sfărmituri

| corfe pline de sfărmituri

Mat. 15, 30.

betégi

| nevoinici

Fapte 5, 24.

Apostolerul lui Coresi

Déca auziră cuvintele acéstē preuții și voivozii beséreciei și vlădicii

Iară auzind cuvintele acéste popa cel mare, și mai marele besérecii, și mai marii popilor

(creștinii) avé tot depreună
și câștigul și avutul

și le era toate depreună, și
uricurile și avuțiile.

Unđori are Noul Testament cuvinte streine, însă nu așa de multe ca înaintașii lui. Mai multe sunt ungurismele, din cari unele au dobândit drept de încetățenire în limba poporului. Înșir câteva: *ciude* (= minuni), *târnaș*¹⁾, *betég*²⁾, *ponos*³⁾, *vitéji* = soldați⁴⁾, *făgădui*⁵⁾ și *făgădaș*⁶⁾, *șumă*, *chelciug*⁷⁾, *altui*⁸⁾. Fraze ungurești: a *ingădui* (= engedelmeskedni) lui Dumnezeu = a ascultă de D.⁹⁾; nu *părăsește* (= nem hagy fel) de a grăi = nu încetează¹⁰⁾; pre carii *stătură înaintea* soborului (= elő-állítottak)¹¹⁾. Întălnim și câteva slavonisme, cum sunt: *crăiu*, de unde au format un cuvânt nou: *crăire*¹²⁾, în înțelesul de regat, *dihanie*¹³⁾ = mulțime, *gubăvie*¹⁴⁾ = lepră, *isbăvi*¹⁵⁾, *mândrii*¹⁶⁾ = înțelepți.

Unde nu au avut vorbă românească, și nu li-a convenit cea streină; au format ei cuvinte nouă, ori nouă de tot, ori schimbând ceva la vorbele făcute de Coresi. Astfel de cuvinte avem: *alsusuri*¹⁷⁾, *începene*, *îndemnătură*, *pomană*¹⁸⁾ = pomenire, amintire, care are și forma *poménă*¹⁹⁾, *sutaș*²⁰⁾ (la Coresi sutariu), *blânzie*²¹⁾ = blândețe. Maica Domnului e *vergură*²²⁾ și *fecioară*²³⁾, pe ea o salută ingerul cu aceste cuvinte: „bucură-te în dar îndrăgita“²⁴⁾; „dulceța“ lui Coresi, *χαμύς*, e *milă*²⁵⁾, și „hristianul“ a devenit *creștin*²⁶⁾. „Adecă“ fără nici un rost al lui Coresi e redat bine cu „iata“²⁷⁾ și *iaca*²⁸⁾. Vocativul lui „domn“ e *doamne*, și al lui „învățătoriu“ *învăță-*

¹⁾ Fapte (= Deania) 5, 12. ²⁾ Fapte 5, 16. ³⁾ Fapte 6, 1. ⁴⁾ Mat. 14, 14. ⁵⁾ Fapte 12, 34. ⁶⁾ Fapte 18, 18. ⁷⁾ Predoslovie, Bibliografia rom. veche, Tom. I. p. 168 urm. ⁸⁾ Rom. 6, 5. ⁹⁾ Fapte, 5, 29.

¹⁰⁾ Fapte 6, 13. ¹¹⁾ Fapte 5, 27.

¹²⁾ Predoslovie, Bibliografia rom. veche, Tom. I. p. 168.

¹³⁾ Mat. 14, 14. La Coresi e: mult nărod. ¹⁴⁾ Mat. 8, 3. ¹⁵⁾ Mat. 1, 21.

¹⁶⁾ Mat. 2, 1.

¹⁷⁾ Luca 1, 29. Vezi și B. P. Hasdeu, Suplement la Tomul I. a *Cuven-telor den bătrani* pag. LXXXVI. nota 68.

¹⁸⁾ Predoslovie, Bibliografia rom. veche, Tom. I. p. 168 urm.

¹⁹⁾ Rom. 1, 9. ²⁰⁾ Mat. 8, 5. ²¹⁾ Rom. 2, 4. ²²⁾ Luca 1, 27. ²³⁾ Mat.

1, 22. ²⁴⁾ Luca 1, 27. ²⁵⁾ Gal. 1, 15. ²⁶⁾ Fapte 26, 28. ²⁷⁾ Rom. 2, 19.

²⁸⁾ Rom. 2, 17.

toare (învățătoare vom dela tine să vedem sămn)¹⁾. Mie (numeral) în plural e tot așa: „cinci mie“²⁾, „suflete ca la trei mie“³⁾. Ca și astăzi în unele părți, pronumele relativ e înlocuit cu *de*: „craiu de cere pace“⁴⁾. La verbe dăm câteodată de perfectul simplu, însă arareori: „bărbații cei *puset* în temniță“⁵⁾, „pe care voi *omorăt*“⁶⁾. Un verb vechiu, care a mai rămas numai în limba bisericească, e *a viă* = a trăi⁷⁾. *Să* nu e numai particula conjunctivului, ci și a condiționalului: „să ești fiul lui Dumnezeu“⁸⁾, însă dăm mai adeseori de *déca*, *de*. Persoană a doua din singular și plural, și pluralul nearticulat în i, mai ales după *ț*, se scrie adeseori fără această vocală: *fiț*⁹⁾, *sufleteșt*¹⁰⁾. Am putea socoti ca pronunție dialectală *Pătru*, *minciunoși*¹¹⁾, *jidovască*¹²⁾ ș. a.

Testamentul Nou dela 1648 e așa de bine lucrat, încât are mai multe părți, cari întrec lucrările similare de mai târziu, la cari a servit de bază și normă lucrarea noastră.

Public aici Apostolul din ziua de Paști (Fapte 1, 1—8), așa cum îl are Coresi, Testamentul Nou dela Bălgrad, Biblia lui Șerban Cantacuzino și Biblia dela Blaj, ca să se vadă, ce muncă înțeleaptă au depus cei dela 1648, și cât de puțină ispravă au făcut „îndreptătorii“ de mai târziu.

Coresi (1563)

Întăi amu cuvânt făcui de toți o teofile, de când începu is¹³⁾ a face și a învăța. până în ceste zile porânci apostolilor cu dhul sfnt șii alése suise. înaintele puse el viu după, muınca lui viu. întru multe sémne, patruzeci de zile.

Biblia 1648

Întăiu făcuiu cuvânt de toate, o teofile, céu început Is a face și a învăța. Până în zuoa acéia caré porunci apslilor priin dhul sfnt, pre carii ale-sése să înălță. Cărora lisă și arată după patima lui viu, cu multe sémne adevărate,

¹⁾ Mat. 12, 38. ²⁾ Mat. 14, 21. ³⁾ Fapte 2, 41. ⁴⁾ Fapte 12, 20.

⁵⁾ Fapte 5, 25. ⁶⁾ Fapte 5, 30. ⁷⁾ Rom. 6, 2. ⁸⁾ Mat. 4, 6.

⁹⁾ Mat. 7, 1. ¹⁰⁾ Mat. 5, 3. ¹¹⁾ Fapte 5, 37.

¹²⁾ Predoslovie către principele Ardealului, Bibliografia rom. veche. Tom. I. p. 168.

¹³⁾ In text e o linioară deasupra cuvântului pentru a indica prescurtarea. Aceste linioare *nu* mi le culege tipograful, să se știe deci că toate cuvintele prescurtate au în text câte o linioară deasupra.

ivise lor și grăi lor de împărăția lui Dumnezeu. și cu nușii mână porunci lor de ierslim să nu se despartă. ce să aștepte făgăduita părintelui, cęți auzit dela mine. că ioan amu botezat iaste cu apă. e voi aveți a vă boteza cu dhul sfnt. nu după multe zile acestora. Ei amu merseră, întrebară el grairă. doamne însă în anii acęstę tocniveri împărăția izraililor, zise cătrănsii. nu a voastră iaste să știți vrémę și anii ce au părintele pus întru alui putere. ce priimiți tărăia venitului dhului sfnt spre voi și mi fiți mărturie întru ierslim. și în toți iudeni și în samariia, până la sfrășitul pământului.

Biblia lui Șerban Cantacusino (1688)

Cuvântul cel dentăiu, făcut-am pentru toate, o teofile, carele au început is a face, și a învăța. Până în zioa care poruncind apostolilor. pren dhul sfnt, pre carii au ales sau înălțat. La cari sau și a iavé arătat după ce au pătimit el pren 40, de zile, arătându-se lor și zicând cele ce era pentru împărăția lui Dmnzău. Și împreună petrecând porunci lor dela ieru-

în patruzeci de zile arătându-să lor și zicând cares de împărăția lui dumnezău. Și cu ei petrecând, porunci lor dein Ierosalim să nu męrgă, ci să aștepte făgăduiala tatălui, care ați auzit dein mine. Că Ioan au botezat cu apă, iară voi vă veți boteza cu dhul sfnt, nu după multe zile. Iară ei adunându-să întrebară pre el zicând, doamne au întru aceasta vreme vei tocni împărăția lui Israil? Și zise cătră ei, nu iaste a voastră să știți vremile și ceasurile, carele tatăl léu pus întru alui putere. Ci priimiveț putere dhului sfnt viind spre voi, și veți fi mie mărturii în Ierosalim, și în toată Iudea și samaria, până la marginę pământului.

Biblia lui Clain (1795)

Cuvântul cel din tău am făcut o Teofile, de toate, care au început Is a face, și a învăța. Până în zioa, în care poruncind Apostolilor prin Dhul Sfnt, pre carii iau ales, sau înălțat. Căroră sau și pus înainte pre sine viu după patima sa în multe sémne adevărate, în patruzeci de zile arătându-să lor, și grăind cele de împărăția lui Dumnezeu. Și împreună petrecând, léu

salim să nu se despartă, ce să aștepte făgăduința părintelui care ați auzit dela mine. Căci ioan au botezat cu apă, nu după multe zilele acęstę. Dęca sau adunat ei întreba pre el zicând, dmne au în anul acesta vei așaza împărăția lui israil? Și zise cătră ei, nu iaste voo a pricepe anii au vremile, carele părintele au pus întru a sa biruință. Ce veți lua putere venind dhul sfnt preste voi, și veți fi mie mărturie în ierusalim și în toata iudęa și samariia, și până la marginę pământului.

poruncit lor dela Ierusalim să nu se ducă, ci să aștepte făgăduința Tatălui, care ați auzit dela mine. Că Ioan au botezat cu apă, iară voi vă veți boteza cu Dhul Sfnt, nu după multe acęste zile. Iară cei ce se adunasă, întrebară pe el zicând: Dmne au în vrémę vei să întorci împărăția lui Israil? Iară el au zis cătră ei, nu iaste voao a ști anii, sau timpurile, cari Tatăl léu pus întru a sa putere. Ci veți lua putere sfntului Dh, carele va veni preste voi, și veți fi mie mărturii în Ierusalim, în toată Iudeia și în Samariia, până la marginę pământului.

Din aceasta se vede, ce bine a fost lucrată Biblia dela 1648, și cât de fără nici un rost, ori chiar greșite, sunt unele schimbări de mai târziu. Cuvântul se face *despre* oarece, ori și *de*, nu însă *pentru*, cum are cea dela 1688, ca să traducă mai bine pe *περι*. Bine era: „căroră li să și arată după patima lui viu”; Scriptura lui Șerban Cantacuzino nu a limpezit cu nimic înțelesul, introducând fraza greoaie, și rău tradusă: „la cari sau și a iavé arătat după ce au pătimit el”, lăsând ne-tradus pe *ζώντα*; și Clain a făcut rău, că s'a întors la textul lui Coresi de dragul lui *παρόστησεν*. Bine era: „întru aceasta vreme vei tocni” (1648), și chiar „în anul acesta” (1688, nu însă: „vei așaza”), căci *χρόνος* înseamnă și an; Clain a îndreptat rău, când a zis: „au în vrémę vei să întorci împărăția lui Israil”, grecește e: *ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀποκαθιστόνεις* (= vei să restabilești). *Ἰνὸνται* e a *ști* (anii sau timpurile), nu a *pricepe*, cum zice cea dela 1688, care pluralul *μαρτυρες* îl traduce cu *mărturie*. Topica grea din versetul al doilea („până în ziua... s'a înălțat”), o răstoarnă toate așa cum au găsit-o în grece.

Mai dăm și de alte multe locuri, pe cari le-au schimbat traducerile de mai târziu, ut aliquid fecisse videantur, fără să

facă ceva ispravă, ori chiar întunecând înțelesul. Biblia dela 1648 zicea despre David: „intră în casa lui Dumnezeu, și pâinile cele de pe masa Domnului le mănca“¹⁾. Toată lumea înțelege, că aceste pâini de aceea erau puse pe masa Domnului, căci erau destinate pentru jertfă. Traducerile de mai târziu, ca să facă mai bine, au tradus verbal: „pâinile punerii înainte“, căci grecește e: τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως, dar acum e mult mai neînțeles, decum era mai înainte de neexact. Biblia dela Bălgrad are: „Dumnezeu nu alége fața“²⁾; cele de mai târziu se întorc la textul lui Coresi, care are în loc de față „fătărie“, și spun, că „la Dumnezeu nu este fătărie“, ori și mai rău, cum e în cea dela Buzău: „Dumnezeu nu este fățarnic“, ceea ce la nici un caz nu e identic cu originalul προσωπολήπτως.

Vedem deci, ce mare valoare are Testamentul nou, tipărit la Bălgrad în 1648. Scopul principelui calvin, care a dat „îndemnaria și porunca și toată cheltuiala“ era să câștige pe români pentru erezia lui Calvin, dar, vorba „unde dai, și unde crapă“ s'a adevărit în cazul nostru mai bine ca ori când. Într'un stil „scurt și cuprinzător, energic și bine rostit... această era cea mai bună formă românească pe care până atunci o primise vreoa parte din Scriptură“³⁾. A fost destul să li-se deschidă Românilor ochii, ca să vadă, ce comori neprețuite se găsesc ascunse în Sfânta Scriptură, pentru ca ei să le desgroape cu o neobosită osteneală pentru întreg neamul lor, și astfel să împingă naia bisericii lor la o depărtare infinită de greșelile erezului calvinian. Provedința dumnezească și-a arătat mâna, ce ocârmuia obiditul popor românesc, trimitându-ne „mântuire dela vrăjmașii noștrii, și din mâna tuturor celor ce ne urăsc pre noi“⁴⁾.

¹⁾ Mat. 12, 4.

²⁾ Fapte 10, 34.

³⁾ Iorga, Ist. lit. relig. p. CLXXII.

⁴⁾ Cântarea prorocului Zaharia la Luca 1, 71.

Limba românească — limbă liturgică.

Scrierile lui Dosofteiu, Mitropolitul Moldovei.

Varlaam a fost cel dintâiu Român, care, stăruind în vechea credință a început a tălmăci neamului său lucrurile minunate din legea lui Dumnezeu. Pe calea deschisă de el se mai ivește „Carte ce să chêmă pogribania preoților mirén, și a diaconilor“, publicată cu voia și cu blagoslovenia Mitropolitului Ștefan al Munteniei, tipărită la Târgoviște în anul Domnului 1650¹⁾. Tot acolo, sub auspiciile aceluiaș arhiereu, mai apare în anul următor o carte de mare însemnătate, menită a pregăti pe preoți să „deistvuiască“ cu devoțiunea cuvenită sfințele slujbe. Ea poartă titlul: „Mystirio sau Sacrament, sau Taine 2, din cele 7“²⁾, Botezul și s: Mър³⁾),“ o carte dogmatică și liturgică, din care ar putea trage mari foloase și preoții de astăzi. Anul 1652 scoate din tipografia „préluminatului Domn Io Matei B. Băsarab“ o altă carte de slujbă: „Engeniasmos sau o Bunovenie sau Târnosanie prepusă dă pre ellineste și sloveneste pre limbă proastă rumânește“⁴⁾. Învățătura se dă în aceste cărți în limba românească, însă din textul slujbelor nu îndrăznește nici una a roști vre-o vorbă măcar în limba românească, ci toate le așează în limba bisericească slavonă.

Într'aceea domnii și boerii Țărilor Românești nu încețază a închină într'una mănăstiri locurilor sfinte, și pe tronul mitropoliei din Moldova ajunge un Grec, fiul lui Leontar Barilovici, care în călugărie își iea numele de Dosofteiu, și e în bune relațiuni cu prelații greci din Orient. Când a ajuns Do-

¹⁾ Bibliografia rom. veche Tom I. p. 175.

²⁾ Aluziune la propaganda calvină.

³⁾ Bibliografia rom. veche Tom I. p. 178.

⁴⁾ Aceeaș carte Tom. I. p. 204.

sofiteiu mitropolit, scrisul românesc își făcuse deja intrarea în biserică, prin un arhiereu pravoslavnic, și ne putem închipui, cât de multă bucurie a adus acest scris atât domnilor și boerilor, cât și clerului. Nu mai poate fi îndoială, că mai mare a fost bucuria în pătura de jos, ca și care nimeni n'are nevoie de mângâierea lui Dumnezeu. A continuă acest lucru însemnă pentru un străin cel mai mare câștig. Dosofteiu înțelege aceasta, și știind, că patriarhilor orientali nu le poate trăzni prin minte, să se certe cu domni români, căci ar putea să-și expună unei mari primejdii venitele ce curgeau cu grosul din acele țări, — bazat și pe legăturile de prietinic, încearcă un lucru, ce n'a îndrăznit până acum nici un Român pravoslavnic: traduce în limba poporului, pe care îl păstorește, sfintele slujbe. Astfel a ajuns limba românească, vorbită și înțeleasă de popor, limbă liturgică, în tocmai că și greaca, slavona și latina, cu aceea deosebire, că acestea nu sunt în stadiul de dezvoltare a graiului poporal.

Cea dintâiu carte de slujbă românească pare a fi fost aceea, cu care i-a trimis pe preoți la vetrele lor episcopul calvinizant român, Gheorghe, după ce a ținut sinod cu ei în Teiuș, în luna Ianuarie 1568¹⁾. Poruncindu-le să slujască numai în românește, a trebuit să le pună la îndemână și cartea necesară. Domnul Iorga vorbește despre alt episcop calvinizant, Paul din Turdaș, că a chemat pe preoții români din Ardeal la Cluj, la sinod, unde trebuia să aducă fiecare câte 32 dimari, prețul cărții de liturghie²⁾. Oricât de puternic eră sprijinul domnului calvin și al autorităților de prin comitate (judete) și orașe, acestea două cărți s'au pierdut asemenea unor părauase de prin pustia Zaharei.

Altfel au fost primite cărțile lui Dosofteiu, și în special Liturghierul. Acest mitropolit scoate la 1679 „Dzâiasca liturghie acmu întâi tipărită, rumâniaste, cu multă osârdie, sântăliagă toț spsenia lui dzău cu întreg înțales³⁾“. În anul următor iese din tipăritura Bucureștilor „Svnta și dmnezâiasca Liturghie... den porunca, și osârdia cum și cheltuiala iaste: a Pré svntitului

¹⁾ Vezi »Cultura Creștină.« an. II. p. 489, și acest studiu p. 81.

²⁾ Istoria bis. rom. vol. I. p. 177.

³⁾ Bibliografia rom. veche Tom I. p. 223.

Kyr, Theodozie Mitropolitul Târgoveștii, și Bucureștilor.¹⁾ Aceasta aveă slujba în slavonește iar tipicul, cu litere roșii, foarte frumos aranjat, în românește. Ca lucrare de tipografie, ca chestie de gust, cartea Veștemeanului ajuns pe tronul de mitropolit al „Bucureștilor“ e cu mult superioară liturghiei lui Dosofteiu. Și totuș nu cartea — putem spune — elegantă alui Teodosie, ci liturghia lui Dosofteiu reclamă o a doua ediție, pe acel timp foarte în grabă, la 1683²⁾. Ca să poată face preoții toate slujbele pe românește, Dosofteiu traduce și Molitvenicul³⁾, iar cântăreților le pune în mână Octoihul⁴⁾ și Parimiile⁵⁾, un mineiu, triod și pentecostar, pe cât se poate de prescurtate. Pentru psalmi publică Psaltirea slavo-română⁶⁾, iar Apostolul⁷⁾ și Evanghelia⁸⁾ se tipăresc la București, deși cei iscusiți în slujba bisericească puteau să întrebuinteze Noul Testament dela Bălgrad, care are la sfârșit împărțirea, după cum au să fie cetite pericopele Noului Testament peste an.

¹⁾ Aceeaș carte Tom I. p. 230 și urm.

²⁾ Aceeaș carte Tom I. 262. Ediția a doua s'a tipărit fără nici o schimbare în textul slujbei. Ici și colea — rar de tot — se găsește câte o schimbare în rubrici. Ca tipăritură, ediția a doua e foarte bine aranjată, numai cât literele sunt prea mici.

³⁾ Mltvânic dențales acmu tipărit... cu poslușania smerenii nostre Dosoftei, mitropolitul Suciavei. Iași 1681. V. Bibliografia rom. veche Tom I. p. 137. -

⁴⁾ Cartea s'a pierdut, mai aflându-se de abia câteva foi. V. Bibliografia rom. veche Tom I. p. 263.

⁵⁾ Parimiile preste an tipărite... cu poslușania smeritului Dosoftei mitropolitul. Iași 1683. V. Bibliografia rom. veche Tom I. p. 263. — Dosofteiu nu-și uită nici de credincioși, le dădu și lor o carte de rugăciuni, pe limba românească, care poartă titlul în slavonește: »Precestnii Acaftist« (Uniev 1673), dar toate rugăciunile îi sunt în românește. V. I. Bianu, Psaltirea în versuri întocmită de Dosofteiu Mitropolitul Moldovei. București (1887) p. X și urm.

⁶⁾ Psaltira dențales a sntului împărat proroc David... cu posl. smer. nostre Dosoftei mitropolitul Suciavei. Iași 1680. V. Bibliografia rom. veche Tom I. p. 226.

⁷⁾ Apostolul... den porunca pré înălțatului D... Io Șerban... intru folosul și înțelegere pravoslavnicii rumâneștii besôreci. București 1683. V. Bibliografia rom. veche Tom I. p. 258.

⁸⁾ Svnta și dmzâiasca Evanghelic... den porunca șcl. București 1682. La amândouă este pus ca »ispravnic« mitropolitul Teodosie. V. Bibliografia rom. veche Tom I. p. 246.

Acum începe biserica românească a-și împlini rostul ei de biserică de rit orientat. Cărțile de liturghie poruncesc, ca la rugăciunile preotului și ale diaconului să răspundă *strana*. Vorba aceasta slavonească înseamnă „popor.“ Ei bine, la noi își pierduse „strana“ însemnarea ei originală cu desăvârșire, căci nu mai știau răspunde decât cântăreții și de aceea „strană“ se numiau ceice cântau, ori locul de unde se cântă. Dosofteiu ne întoarce la vremile dela începutul bisericii creștine, face ca preotul și poporul să săvârșească laolaltă sfânta slujbă.

Lucrul acesta li-se va fi părut unora cam temerar, căci toate bisericile creștine își aveau sfintele slujbe în o limbă veche, moartă de mai multe veacuri. Dosofteiu însă îi previne, arătându-le, că lucrul nu poate să fie altfel, decât așa. „Grădina încuiată, zice el mănecând dela vorbele unui filosof, și fântâna pecetluită, de dânsule amândoaă ce folosu-i?“¹⁾ E atâta bogăție de fericire în cărțile bisericesti, ca și în raiu, și din vorbele lor simți atâta ușurare, ca și când te răcorești, după ce ai băut din apa bună a unui izvor de munte. Dar ce folos de ele, dacă sunt închise pentru public, și lumea nu poate avea intrare la ele? De aceea el deschide grădina și fântâna aceasta pe seama Românilor, știind, că acest lucru este iertat. Și ca dovadă, îl pune să vorbească în prefață pe patriarhul Alexandriei Marcu, care întrebându-se dacă nu e primejdie a fi lăsați pravoslavnicii Siri și Armeni a face slujbele „pre a lor limbă,“ și oare nu ar trebui să fie siliți prin toate mijloacele „cu eliniască a sluji liturghie limbă,“ își dă însuș următorul „Răspuns. Marele apostol Pavel Rimlianilor trimițând zăcen glava 3 vers 29... dară Jidovilor numai lii Dumnezău? au nu și limbilor? adevărat și limbilor²⁾... De ce ceia ces pravoslavnici întru tot, și de vor fi de elinésca limbă cu totul nepartnici, pe limba sa slujască snta liturghie... izvode având a obicinui snte molitve neștrămutate, izvodate din scurtări drept scrisă prin scripturi ellinești³⁾.“ Cuvintele acestea le pune în fruntea Liturghierului, și după ce ai trecut preste acesta, ca să fii convins pe deplin, că s'a săvârșit un lucru bun, traducându-se pe-

¹⁾ Prefața Psaltirei de înțeles, la locul citat al Bibliografiei.

²⁾ Textele sunt aduse la citatul acesta și în grecește și latinește, și în parte și slavonește.

³⁾ V. Bibiografia rom. veche Tom I. p. 225.

românește sfintele slujbe, mai înainte de ce ai închide cartea. ochii îți cad pe un nou argument scos din Sfânta Scriptură: „Pentru cei carii ar voia să opréscă înțelesul svintelor taine. a lui Dumnezău, Tovias glava 12, versul 7... Taina împăratului binei a o ascunde iară lucrurile lui Dumnezău a le descoperi slăvit este... Citiaste și poslaniia sntului Apostol Pavel ce scrie la Corințiani poslan 1 glava 14¹⁾.“

De acest mare lucru s'a apucat Dosofteiu, care știa multe limbi, slavonește, polonește, grecește și latinește²⁾, la orice caz un lucru mare pentru acel timp. Păcat, că acest om n'a avut mai multă carte bisericească, și n'a cunoscut mai bine limba românească. Căci Dosofteiu nu era un teolog bun³⁾. Dela el nu ne-au rămas scrieri originale, din cari să se poată cunoaște erudiția lui, ci avem numai traduceri, cari — în unele locuri — atât ca teologie, cât și ca limbă românească sunt foarte slabe. Psaltirea lui în viersuri are câteva note mai pe larg, în cari poți vedea pe un bun călugăraș, dar pe teologul adevărat nu-l vei putea descoperi. Explicând psalmul 28, îi dă următoarea „tlăcovanie“: „Acum în locul mielului aducem jrătvă fără singe adecă sfinta liturghie întru caria jrătvim mieluşelul lui dumnezău, pre Domnul Hristos și pe noi înșine jrătvim lui dumnezău jrătvă vie⁴⁾.“ În liturghie e adevărat, că se jertfește Isus, dar noi nu suntem cuprinși în aceea jertfă. Nu e corect ceace spune Dosofteiu, că toți psalmii ar „fi plini de prorocestvie de domnul Hristos⁵⁾“, și e greșită explicarea Ierusalimului, care niciodată nu se numește Vavilon ori Sodoma⁶⁾. În celealalte cărți, pe cari le traduce, dăm de mai multe greșeli teologice, dar acestea se pot explica mai ușor din nedeplina cunoștință a limbii române, care la Dosofteiu e amestecată, uneori chiar împestrițată, cu latinisme, slavonisme, și grecisme.

Dosofteiu e mândru, că știe latinește. Psaltirea slavo-română o traduce „de pre izvodul lui S-tii Ieronim,“ și citațiile

¹⁾ Aceaș carte Tom și pagină.

²⁾ Iorga, Istoria bis. rom. vol. I. p. 388.

³⁾ Bianu, Psaltirea în versuri a Mitropolitului Dosofteiu, Introducere p. IX.

⁴⁾ Bianu. Psaltirea în versuri p. 89.

⁵⁾ Aceaș carte p. 300. Nici Sionul nu este locul răstignirii Domnului, v. p. 388.

⁶⁾ Aceaș carte p. 434.

din alte cărți le iea după acesta de ex. „Ecclesiastul aşè scrie...“¹⁾ Dacă ar fi avut înainte vre-un text întrebuintat în biserica orientală, ar fi zis: „Înțeleptul Sirah aşè scrie...“ căci cartea numită în biserica latină Ecclesiasticus în cea orientală se numește *Σοφία Σιραχ*²⁾. Găsim în cărțile lui Dosofteiu cuvinte curat latinești, cum sunt: *creatura*³⁾, *să învingești*⁴⁾, *deștinsai* (în de desupturi de pământ)⁵⁾, *pătât*⁶⁾ (păssus dela pati = a suferi, a pătimi), *înfige*⁷⁾, *depunem, ne supplicăm*⁸⁾ (supplicare = a cere), *vipturi* (bună roada vipturilor pământului)⁹⁾, *mésér*¹⁰⁾ *nová*¹¹⁾, și altele.

Foarte multe cuvinte slavonești sunt presărate prin cărțile lui Dosofteiu. Cărțile lui liturgice sunt traduse din greceie, dar traducătorul a avut totdeauna înaintea ochilor textul slavon, căci altfel nu s'ar putea explica multe cuvinte slavonești, luate în traducere, cari se nimeresc cu cele din cărțile vechi slavone. Poporului îi zice mai de multeori *liudie*, mai cu seamă în rubricile dela sfânta liturghie¹²⁾, iar cântăreții sunt *péveși*¹³⁾. În afară de jertfă¹⁴⁾, spăsenic, pravoslavnic, troiță, nărod și alte cuvinte de origină slavonă, cari vor fi intrat deja în tezaurul limbei române pe acest timp, mai dăm de următoarele slavonisme: *obráșii*¹⁵⁾ (obrașenie = sfârșit), *jrătăvnic*¹⁶⁾ (= altar), *oglașenici*¹⁷⁾ (= catecumeni), *blagocestivi*¹⁸⁾ (= evlavioși, cu bună cucerie), *iscușenie*¹⁹⁾ (= ispită), *a se priceștui*²⁰⁾

¹⁾ Prefața Psaltirei în versuri publicată în Bibliografia rom. veche Tom I. p. 210.

²⁾ Vezi »Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes. Textum ex codice Vaticano' edidit, lacunas supplevit ex codice Alexandrino et ex Bibliis polyglottis Valentinus Loch. Editio altera Ratisbonae (1886) p. 633. Toate textele traducerii grecești a V. T. le citez din această edițiune a Septuagintei.

³⁾ Molitvenic foaia 11. ⁴⁾ Psaltirea de înțeles ps. 50. ⁵⁾ Parimii f. 66

⁶⁾ Liturghierul din 1679 f. 20. Cuvântul occură în Crez: »pătât și îngropat.«

⁷⁾ Liturghierul cit. la proscomidie, care nu e paginată.

⁸⁾ Op. cit. f. 28. ⁹⁾ Op. cit. f. 3.

¹⁰⁾ Bianu, Psaltirea în versuri p. 41.

¹¹⁾ Liturghierul cit. f. 22.

¹²⁾ Liturghierul din 1679 f. 17 ¹³⁾ Aceeaș carte f. 7.

¹⁴⁾ Această vorbă are la Dosofteiu forma de »jrătăv«.

¹⁵⁾ Liturghierul cit. f. 17. ¹⁶⁾ Tot acolo f. 12. ¹⁷⁾ Tot acolo f. 10.

¹⁸⁾ Aceeaș carte f. 7. ¹⁹⁾ Aceeaș carte f. 29. ²⁰⁾ Aceeaș carte f. 28.

(= a se cuminecă, de aici vine priceasna), *prediteciu*¹⁾ (= mergător înainte), *dvorbitoriu*²⁾ (= slujitor), *spodbiaște*³⁾ (= învrednicește), *săbornică*⁴⁾, și altele. Uneori întrebuintează chiar prepoziții slavone după legile limbei române. După limba lui Dosofteiu, Isus suindu-se la ceruri e »șezând na derépta tatălui«⁵⁾, rugăciunea dela sfârșitul liturghiei se numește »molitva sa amvonului«⁶⁾

Fiind Dosofteiu un Grec, care nu știea bine românește, și având ca bază a traducerii un text grecesc, e lucru firesc, ca influința limbei grecești să fie precumpănitoare în cărțile lui. Ea se și observă la fiecare pas. Cuvintele grecești luate în traducere sunt puține, în schimb e nesfârșit numărul cuvintelor românești, compuse prin răsturnarea vorbelor grecești, și traducerea românească urmează cu slugărnicie topica limbei grecești. Cuvinte grecești ar fi următoarele: *clirul*⁷⁾ (= clerul), *anaforă*⁸⁾, *har*⁹⁾, *despuitoriu, despuitoare*¹⁰⁾. Altele sunt traduse pe românește, fără ca însemnarea din contextul grecesc să fie redată în românește. Așa e: *pecethuiaște*¹¹⁾, în înțelesul de »binecuvintează«, după grecescul *σπουγιζει*¹²⁾, care în limba lui exprimă acțiunea însemnării cu semnul crucii, pe când românescul »pecethuiaște« nu se întrebuintează niciodată în acest sens; *a mărturisii*¹³⁾, în înțelesul de »a mări, a lăuda«, după grecescul *ἑξομολογεῖν*, care în gura Evreilor, ce vorbiau grecește, are însemnarea jidovescului תְּהִלָּה , iar acesta nu are nici în clin, nici în mănecă cu taina spovedaniei sau cu mărturia în fața judecătoriei. O frază necorectă e: »tu din nefiind (*ἐκ τοῦ μη ὄντος*) intru a fi (*εἰς τὸ εἶναι*) ne adușes. și căzuți

¹⁾ Molitvenic f. 1. ²⁾ Aceeaș carte f. 10. ³⁾ Liturghierul cit. f. 29.

⁴⁾ Aceeaș carte f. 20. ⁵⁾ Op. și p. cit. ⁶⁾ Molitvenic f. 1.

⁷⁾ Liturghierul din 1679 f. 2.

⁸⁾ În înțelesul de »aducere«, oblatio op. cit. p. 20.

⁹⁾ Aceeaș carte și pag.

¹⁰⁾ La proscomidie, care în liturghierul cit. nu e paginată.

¹¹⁾ Liturghierul din 1679 f. 24.

¹²⁾ Vezi Liturghierul grecesc și arăbesc tipărit în Snagov la 1701, p. 53, căci edițiunile de mai târziu cum e *ἑρατικὸν περιέχον τὰς θείας ἑραγῶν λειτουργίας*, edat de marea Biserică a Constantinopolului (Constantinopol 1895), care îmi e la îndemână, are la p. 75 *εὐλογία*.

¹³⁾ »Mărturisimă voui ție doamne cu toată inima mea«, Psaltirea de înțeles ps. 9.

(πυραπειδόντας) iarăș niai ridicat¹⁾, care românește ar sună astfel: „tu din nimica ne-ai făcut, și după ce am căzut prin păcat, iarăș ne-ai ridicat“. Nu spun nimic vorbele *lung zălit*²⁾, cari sunt răsturnarea lui μακροήμερόντα = „întru zile îndelungate“, nu înțelegem nici frazele, cam destul de dese, de felul acesteia: „să ne priceștuim în... dempărăția ceriului însoțare“³⁾, εἰς cel grecesc înseamnă „spre“ (= să ne cuminecăm spre a dobândi (ca să avem parte de) împărăția cerului). De tot nenorocite sunt aceste prepoziții, cu cari nu știe umblă Dosofteiu. În Parimii se publică începutul din Cartea facerii, care are la Dosofteiu următoarea redacțiune: „... și despărță dmnzău între mijloc de lumină, șintre mijloc dentuniarec“⁴⁾, „facăsă lumitori... întru să desparte între mijloc de zua: șintre mijloc de noapte“⁵⁾. Acest între mijloc de e răsturnarea lui ἀπὸ μέσων, care înseamnă numai „între“, deși e compus cu μέσων, care înseamnă „din mijloc“. În slujba dela sfintirea cea mare a apei o numește pe sfânta treime *supradumnezească*⁶⁾; în loc să-i zică „preadumnezească“, pe domn îl pomeniște zicându-i „prébun credincios și în (= de) Hristos iubitoriu“⁷⁾; Isus Hristos e „în (= pe) cruce răstignit... între (= sub, în zilele lui) pilat de pont“⁸⁾; cere „să ne izbăvim dela (= de) toată scârba“⁹⁾. Uneori își uită de construcțiunea de mai înainte: „in cinstia și pomeniria... a précuvioș... antonie... arsenie și pre toț (= a tuturor) și pre toate précuvioșii“¹⁰⁾. Acuzativul pronumelui personal îl găsim uneori — mai rar — fără particula pe, de ex.: „Vriadnicui și cu dreptul iaste tine a cântă, tine a blsvi, tine a lăudă“¹¹⁾.

Cuvintele compuse arată și mai mult influența limbei grecești. Aduc câteva: „să ne priceștuim... cu curatâmpreună știință“¹²⁾ (συνειδότης = conștiință), *împreună de gând*¹³⁾ (ὁμονοία), „înainte gândire“¹⁴⁾ (προνοία), „fântâna vieții și a sărămortăi“¹⁵⁾ (= ἀθανασία). Acelaș lucru se constată și

1) Liturghier cit. f. 20. 2) Op. cit. f. 26. 3) Op. cit. p. 28.

4) Parimii f. 2. 5) Aceeaș carte f. 4. 6) Molitvânic f. 8.

7) Liturghierul cit. f. 2. 8) Op. cit. f. 20. 9) Aceeaș carte f. 3.

10) La Proscomidie în Liturghierul din 1679, nepag.

11) Aceeaș carte f. 21.

12) Aceeaș carte f. 29. 13) Aceeaș carte f. 19.

14) Molitvânic f. 12. 15) Aceeaș carte f. 8.

la topică: „dragostia lui dmnzău... să fie cu toți cu voi“¹⁾ (μετὰ πάντων ὑμῶν), „acel de biruire cântec cântând“²⁾ (τὸν ἐπινίκιον ὕμνον ἄδοντα). Până acolo merge puterea limbii grecești asupra scrierilor românești ale lui Dosofteiu, încât pe îngeri și pe arhangheli îi face de genul neutru: „herubimii și serafimii *ciale* cu șiase aripi“, pentrucă în grecește e τὰ Χερουβίμ καὶ τὰ Σεραφίμ. Odată scrie: „mii de arhggli și zăci de mii de aggli“³⁾, vroind, ca, după grece, *g* cel dintâiu să facă slujba lui *n*.

Ciudate sunt vorbele formate de Dosofteiu pentru a exprima vre-un concept ori vre-o nuanță, pentru care nu găsește cuvânt potrivit în tezaurul lui românesc. Între acestea sunt: *întregătatea* credinței⁴⁾, *străluminează*⁵⁾, *cuvântăriața* (slujbă)⁶⁾, cuvântul *adevărătății*⁷⁾, *prémfrământă*⁸⁾ (= prea înfrumșetată), tămăduitori *neargintăreț*⁹⁾, *rușinăciuni*¹⁰⁾ ș. a. Cuvintele compuse din un substantiv și un adjectiv cu particula de, sunt aproape în totdeauna fără această legătură, așa de ex.: *Dmnzău grainic Avacum*¹¹⁾, *om iubitor*¹²⁾, *om dragostia*¹³⁾, *viață făcătorul*¹⁴⁾ ș. a.

În liturghiile sf. Ioan Gură de aur și sf. Vasile sunt mai multe părți intru toate egale. Dosofteiu nu le traduce într'o formă, ci dacă la liturghia lui Chrisostom zice: „sândrăgim unii prělaltî ca împreună de gând să mărturisim“¹⁵⁾, la a doua are: „să ne iubim unii cu alaltî, ca întrupreună de gând să mărturisim“¹⁶⁾; sfânta jertfă la cea dintâiu liturghie e „anafora“¹⁷⁾, la a doua e „rădicare“¹⁸⁾. „Iarăș și iarăș, cu pace dmnului să ne rugăm“¹⁹⁾, la Vasile e: „Încă și încă în pace“²⁰⁾ șcl.; odată

1) Liturghier 1679 f. 20.

2) Op. cit. f. 21. 3) Op. cit. f. 28.

4) Liturghierul cit. f. 32, partea a doua, care începe cu liturghia sf. Vasile, și ține până la sfârșit.

5) Op. cit. p. I. f. 32. 6) Op. cit. f. 23. 7) Op. cit. f. 25.

8) La Proscomidie în Liturghierul din 1672, nepag.

9) Tot acolo. 10) Liturghier cit. f. 17. 11) Parimii f. 66.

12) Pomeniaște... om iubitoriule v. Liturghierul cit. la proscomidie nepag.

13) Liturghierul cit. f. 30. 14) Op. cit. f. 20. 15) Op. cit. f. 19.

16) Aceeaș carte p. II. f. 5. 17) Aceeaș carte p. I. f. 20.

18) Aceeaș carte p. II. f. 6. 19) Op. cit. f. 3.

20) Op. cit. p. II. f. 2.

are: „alaltă vriame a vieții noastre“¹⁾, și în aceeaș liturghie are: „rămășița timpului vieții noastre“²⁾. De acestea s'ar putea aduce mai multe; cazuri la fel nu sunt fără păreche nici în cărțile bisericești de mai târziu.

Dosofteiu are un graiu pronunțat moldovenesc³⁾, pe când se începuse deja a se forma o limbă literară pentru toți Românii⁴⁾, ori pe unde ar fi fost ei împrăștiați.

Toate cele înșirate până aici scad foarte mult din valoarea religioasă și literară a scrierilor lui Dosofteiu.

E de admirat însă omul acesta nu numai pentru enorma comoară, ce ne-a lăsat: liturghia în limba poporului, ci și pentru munca depusă la traducerea atâtor cărți sfinte. El cunoaște Paliia dela Orăștie, Noul Testament dela Bălgrad, Psaltirea dela 1651, și pe toate le întrebuițează, ca să dea un text cât se poate de bun românesc. Ca să pună vorbe bune, caută⁵⁾ și alege cuvinte — străine mai ales — ca a obrăși, obrăștenie, iscușenie ș. a., cari se potrivesc cu textul grecesc. Dacă limba lui e greoaie, și plină de greșeli, să nu uităm. că omul acesta cră străin, și apoi orice om, care vorbește mai multe limbi, le amestecă, mai ales dacă pe aceea, care o vorbește, nu o cunoaște în deajuns. Nimeni dintre străinii de până la el nu a muncit atâta în biserică, pentruca să-și cunoască Românii, misteriiile din legea Ior cu deplin înțăles. El și-a dat toată silința, și chiar dacă nu a reușit pe deplin, nu numai că a spart acest ogor întelenit, care nu aducea roădele cuvenite, ci ne-a și lăsat o mulțime de părți bine traduse, pe cari nu a mai îndrăznit să le schimbe nimeni, deși cu nimic nu s'a jucat lumea la noi atâta ca și cu sfintele cărți bisericești. Text rămas aproape în întregime e următorul: „Intruntăii (= ἐν πρωτοῖς) pomeneste dmnne pe arhiepiscopul nostru. cutarele, pe carele dăruiaștel, svntelor, tale besiarici. în pace întreg, cinstit, sănătos. lung zălit. drept îndireptând cuvântul adevărului tău“⁶⁾. Mai sunt și altele multe. *Are unele lucruri mai bune decât toate cărțile de mai târziu.* El nu-i zice Fiului

¹⁾ Înainte de *Crez* op. cit. f. 18. ²⁾ Înainte de *Tatăl nostru* op. cit. f. 23.
³⁾ Gaster, *Crestomatia română* vol. I. p. XC.
⁴⁾ Bianu, *Psaltirea în versuri*, Introducere p. XV.
⁵⁾ Iorga, *Ist. lit. relig.* p. CLXXXIII.
⁶⁾ *Liturghierul* citat f. 26.

lui Dumnezeu „unul născut“, ci cu mult mai bine: „sângur născut“¹⁾, în ectenii el nu cere *Ia* Domnul, ci ne îndeamnă: „dela dmnul să cérem“²⁾. În cererea a doua dela ectenia după citirea sf. evanghelii³⁾, și în *Crez*⁴⁾, Dumnezeu Tatăl se numește „totputiarnic“, grecește e *παντοκράτωρ*, care în traduceri de mai târziu e cu mult mai rău redat: „atotiitor“, „atotstăpănitor“; latinește e de asemenea: *Credo in... omnipotentem.*

Dacă Dosofteiu nu se poate asemăna în ce privește știința teologică și limba românească cu autorii Noului Testament ori cu Varlaam, el e cu mult mai pe sus decât colegul său din București, Teodosie, care publică în anul 1680 liturghia în București, dând toată slujba slavonește, și numai rubricile pe românește, spunând, că nici nu a vrut, nici nu a cutezat să publice în românește sfânta slujbă⁵⁾. Aceasta vroia să fie o stavilă curentului puternic pentru introducerea limbei românești în biserică, cum zice Dl Iorga: „publicație de concurență și de apărare împotriva unui curent românesc prea hotărît“⁶⁾. Stavila a fost prea slabă, și lucrarea lui Dosofteiu e îmbrățișată cu atâta căldură, încât peste câțiva ani trebuie să apară din nou.

Și lucrul îl putem înțelege fără multă bătaie de cap. Moldovenii, și credem, că și Ardelenii, pe cari unirea cu Roma îi găsește cu limba românească în liturghie, vor fi avut mare bucurie auzind pe preot la sf. liturghie: „Luaț de mâncați acesta mii trupul ce pentru voi se frânge în iertarea păcatelor. Biați dintrânsul toț, acesta iaste sângele meu, cel de légia novă care pentru voi și pentru mult să varsă, în ertarea păcatelor“⁷⁾. Atunci au început Românii a avea Paști de bucurie, când au auzit pentru întâia oară cântarea: „A de înviere zuă, oameni să ne luminăm. Pasha dmnului pashă. Că din moarte cătră

¹⁾ Aceeaș carte f. 19.

²⁾ Aceeaș carte f. 17.

³⁾ Op. cit. f. 9.

⁴⁾ Op. cit. f. 19.

⁵⁾ Adresându-se anume către Moldoveni, în o notă din prefață, arată «multele pricini», pentru cari a publicat slujba slavonește. Vezi *Bibliografia rom. veche* tom. I. p. 234.

⁶⁾ Iorga, *Ist. bis. rom.* vol. I. p. 401.

⁷⁾ *Liturghierul* cit. f. 22.

traie. Și dela pământ spre ceri. Hs dmnzău pre noi néu trecu-
tune. De biruire cei cântăm¹⁾.”

Dosofteiu a pus în mâinile preoțimii române cărțile necesare de slujbă traduse în graiul — pe cât a putut — vorbit de popor. A muncit greu de tot, și chiar dacă n'a izbutit pe deplin, pentrucă ne-a consacrat limba, și-a făcut un loc de cinste între cei dintâi ierarhi ai Românimii²⁾. Nouă, Românilor uniți cu Sfântul Scaun Apostolic al Romei, ne este figura acestui mare mitropolit deosebit de prețioasă, căci dacă nu s'ar fi introdus prin cărțile lui limba românească în biserică înainte de 1697, noi n'am avea astăzi graiul poporului în slujba bisericească.

Traducerile de mai târziu ale Bibliei.

Dupăce publică Dosofteiu liturghia în românește, se simte lipsa de toate cărțile necesare la săvârșirea cultului divin, și în special de Apostol și Evanghelie. Testamentul nou dela Bălgrad eră o carte prea mare, ca să poată fi întrebuințată cu îndemănare la liturghie. Și apoi din acesta lipsiau antifoanele, nu erau scrise începuturile, așa cum trebuiesc citite pericopele sf. Scripturi, de aceea nu eră destul de potrivit pentru slujbe. Acestei nevoi răspund Apostolul și Evanghelia tipărite la București din porunca lui Șerban Cantacuzino. Celelalte părți din sf. Scriptură, de cari mai eră nevoie la liturghie, le aveam în Parimiile lui Dosofteiu, unde erau nu numai așa numitele parimii, ce se citesc la litie, ci și cântări dela liturghie, cum sunt troparele, axioanele, apoi canoanele dela sărbătorile mai însemnate, cântări dela vecernie, și alte părți mai necesare la dumnezeieștile slujbe. Psaltiri aveam destule. Astfel sf. Scriptură nu mai e necesară în biserică, așa cum formează un volum greu de purtat, căci tot ce e ales pentru slujbe, e cules în cărți mai mici; în acest chip încetează Biblia de a mai fi carte bisericească în sensul strict al cuvântului, întru cât se întrebuințează la sfințele slujbe. Ea rămâne însă și pe mai departe izvorul cel mai bogat, menit ca din ea să se copieze multe cărți liturgice, de aceea și poartă la călcăiu împărțirea catizmelor, a apostolilor și a evangheliilor împărțite preste întreg anul. Pentru acest motiv ne mai interesează această carte, și trebuie să se spună câteva cuvinte despre traduceri românești, cari cuprind toată Biblia. A vorbi despre fiecare traducere, nu are nici un rost, căci ar trebui să se repete aceleaș vorbe de nenumărate ori. Nici osteneala pusă la traducerea Bibliei nu merită în totdeauna atențiune. Mulți au publicat această sfântă carte, ca să facă și ei ceva, să le rămână numele legat de ea, lucrul lor e însă absolut superfluu, nu numai superficial.

¹⁾ Canonul Paștilor în Parimii f. 65.

²⁾ Iorga, Ist. bis. rom. vol. I. 389 urm.

Bibliile, de cari va fi vorba, sunt următoarele: Biblia lui Șerban Cantacuzino, cea dela Blaj, cea dela Sibiu și cea dela Buzău. Sfânta Scriptură tipărită la Petersburg nu e altceva decât retipărirea Biblii de Blaj, de aceea nu se mai face vorba despre ea. Tot o retipărire a Biblii lui Clain e și cea de Buzău, însă e făcută cu atâta lipsă de orice pricepere, sub pretextul de a schimba numai ardelenismele și cuvintele învechite, încât e o pildă excelentă de jucărie cu cărțile sfinte, de aceea trebuie arătată valoarea ei, mai ales că unii îi dau prea multă atențiune.

Biblia lui Șerban Cantacuzino.

Cea dintâiu traducere completă în românește a Biblii este *Biblia lui Șerban Cantacuzino*. Ea a apărut la anul 1688, în scaunul mitropoliei Bucureștilor, cu porunca și cheltuiala preabunului și prealuminatului creștin Șerban Cantacuzino Basarab. Cartea e cunoscută sub numele lui Radu și Șerban Greceanu, dar după cum observă domnul Iorga „Grecenii n'au avut decât să facă ultima corectură la un manuscript, pe cari îl pregătișeră alții, mai mulți“¹⁾. Celce va asemăna parimiile lui Dosofteiu cu cărțile istorice ale Scripturii dela 1688, va observa o mare asemănare mai cu seamă în construcțiile străine de firea limbii românești. De aceea prea se poate, ca manuscrisele mai vechi, despre cari crede domnul Iorga, că au văzut pentru întâia oară tiparul în această carte, să fie în parte opera mitropolitului Dosofteiu. Făcând o comparație între cele dintâi cărți ale Testamentului vechiu, și între cele ce urmează imediat după ele, vom vedea, că autorul, ori, mai bine zis, autorii celor din urmă au tradus în o românească cu mult mai bună, prin urmare ei nu pot să fie una cu cei ce au tradus uneori așa de încurcat, încât nici ei nu vor fi înțeles, ce vrea să zică graiul lor. În afară de acestea manuscrise, autorii cărții noastre au mai întrebuințat toate traduceri, ce erau deja înaintea lor, astfel Paliia dela Orăștie, Testamentul nou dela Bălgrad, Psaltirea în proză alui Dosofteiu, Parimiile acestuia, în cari au aflat un bogat material gata pentru Testamentul vechiu²⁾. Șerban Cantacuzino pomenește între autori numai pe „preînțeleptul cel dintâiu dascăl ales și arhieru Ghermanonisis“, ne

¹⁾ Istoria lit. relig., p. CCIV.

²⁾ Vezi Iorga, op. cit. p. CCVII.

spune însă apriat, că a pus mai mulți „dascăli știuți foarte den limba elinască... și despre altă parte ai noștrii oameni ai locului nunumai procopsiți întru a noastră limbă, ce și de elinască având știință să o tălmăcescă“¹⁾.

Șerban Cantacuzino are nume neperitor în istoria bisericii române, dacă nu pentru altceva, pentru cărțile bisericești, ce le-a tipărit cu multă cheltuială. El avea un scop cât se poate de nobil: să dea cărți pe înțelesul poporului, dupăcum spune mai întâiu în precuvântarea Evangheliei dela 1682: „alcătuindu-se și sfintele cuvinte spre mai alésă înțelegere a limbii Rumânești“²⁾. Durere, că oamenii, cărora le-a încredințat acest lucru, n'au fost în stare să-l desăvârșească. Aceștia știu grecește, românește însă foarte slab, de aceea biata limba noastră e încătușată în legile celei grecești, încât uneori nu înțelegi nimic. De aici se poate deduce, că rolul Grecenilor nu a fost ceva însemnat; bine cum vorbeau ei românește, n'ar fi putut lăsa să se scurgă atâtea greșeli de limbă.

Confruntând Biblia aceasta cu traduceri Biblii pomeneite mai înainte, poți să vezi fără multă greutate, că ea copiază adeseori pe de-a întregul, fără să schimbe nici măcar un cuvânt. Ar fi prea plictisitor, să aduci citate din toate acestea, oricât de multă osteneală te-au costat. De altfel aceasta se poate constata și din exemplele, pe cari le vom vedea pentru a ne putea da seama, cum s'a făcut îndreptarea. Va fi deajuns să vedem o mică asemănare între Paliia dela Orăștie și între Scriptura lucrată din indemnul lui Șerban Cantacuzino. Ca și Dosofteiu, autorii cărții noastre spun, că Dumnezeu a despărțit „între mijlocul luminii și între mijlocul întunerecului“³⁾; Paliia are cu mult mai bine: „și despărți Dumnezeu lumina dela întunerec“. Aceasta numește *tărie* bolta cerului, la care Biblia dela 1688 îi zice *întăritură*⁴⁾. Cartea din urmă are: „creștetivă și vă înmulțiți“, pe când cea dela Orăștie știe mai bine românește, când scrie: „creșteți“ șcl.⁵⁾. Prost de tot sună vorbele Biblii dela 1688: „vrajbă voiu pune întru mijlocul tău și întru

¹⁾ Prefața către cititori în Bibliografia rom. veche, tom. I. p. 286.

²⁾ Vezi Bibliografia rom. veche, tom. I., p. 250.

³⁾ Cartea Facerii I, 5., unde *despărți* e înlocuit cu *osăbi*.

⁴⁾ Aceeaș carte I, 7.

⁵⁾ Aceeaș carte I, 30.

mijlocul muerii, și întru mijlocul sementiei tale, și întru mijlocul sementiei ei, și el va păzi ție capul, și tu vei păzi lui călcăile“, care pentru cei ce nu știu grecește nu înseamnă nimic. Cu totul altfel stă lucrul cu traducerea veche, care deși a apărut cu mai bine de o sută de ani înainte, are o vorbă românească limpede: „Vrajba punevoiu între tine și între mu-iara, între sămânța ta, și între sămânța ei, și el (în textul slavon e *on*, care înseamnă *el*) va zdrobi capul tău, și tu vei mușcă și împunge călcăiul lui“¹⁾. Paliia știe, că lemnul nu poate face roade bune de mâncare, de aceea zice: „și muiaré vă-zând că pomulu e bun de mâncare, și frumos ochilor, de vedére dulce, luo den plodul lui“. Cu totul altfel redă această idee Biblia de București, care ne spune: „și văzu muiaré cum e lemnul (!) bun la mâncare cum e plăcut véde cu ochii și frumos iaste al pricepe(!)“²⁾.

Se plâng ei înșiși, autorii Bibliei dela 1688, că nu au fost în stare să redea în românește textele toate: „Și măcară că la unele cuvinte să fie fost cu nevoe tălmăcitorilor pentru strimtarea limbii românești, iară încăș având pildă pre tălmăcitorii latinilor și slovénilor, precum aceia așa și ai noștrii le-au lăsat precum se citesc la cé elinésca“³⁾, însă această lăsare după elinie nu se reduce numai la anumite cuvinte, cari nu ar există de loc în limba românească, ci face! graiul nostru foarte adeseori sluga celui grecesc, dând fraze și construcțiuni cu totul streine de firea limbii noastre, adevărate răsturnări de pe greceie. Aduc aici numai câteva. Cel dintâiu e „întru mijloc“ în înțelesul de „între“, o traducere servilă alui *ἀνὰ μέσον*; mai interesante sunt unele construcțiuni românești, cari de loc nu se potrivesc, cum sunt următoarele: „pentru ca să povestiți în urechile fiilor voștri, și ale feciorilor fiilor voștri, câte am batjocorit eghipténilor“, de oarece în grecește e *ἐπέπαυχα τοῖς Αἰγυπτίοις*, cu mult mai bine citim aceasta în Paliie: „să spuniu în urechile ficiorilor tăi și nepoților (clasic!) tăi, de câte ori iam zdrobit pe Eghipténi“⁴⁾. Tot o frază în formă grecească e: „eși tu și tot norodul tău căruia tu povățuești“, care la scriitorii dela 1582 e:

¹⁾ Cartea cit. 3, 15.

²⁾ Cartea Facerii 3, 7.

³⁾ Bibliografia rom. veche. Tom. I. p. 286.

⁴⁾ Ishod 10, 2.

„eși afară tu și toți oamenii tăi cari is supt tine“¹⁾. În multe locuri e mai puțin reușită Biblia de București decât traducerea dela Orăștie, dându-i mult de lucru prepozițiile, cu cari nu știe să umble, și astfel încurcă înțelesul. Pun aici câteva șire față în față:

Biblia, 1688.

Ieșire 1,8 urm. Și se sculă alt împărat *pre* eghipet, care nu știa pre iosif. Și zise limbii lui, iată limba fiilor lui israil mare multime și poate mai mult de noi. Veniți dară săi meșteșugim pre dânsii, pentru ca să nu să înmultéscă, și când ni se va întâmpla războiu, să vor adaoge și acesté, cătră nepriateni, și bătând pre noi vor ieși de pământ.

Ieșire 3, 1. urm. Și moysi era păscând oile lui iothor socrusău, popei de madian, și aduse oile supt pustiu, și veni la muntele lui dumnezeu horiv. și să arată lui ingerul domnului, în pară de foc, den rug, și văzu cum rugul arde cu foc, și rugul nu ardé. și zise moysi mergând mai înainte voiu vedé această, videnie mare, căci nu arde rugul. și decă văzu domnul că să apropie să vază il chemă pre dânsul den rug zicând moysi moysi, și el zise ce iaste doamne? și el zise nu te apropiia aicé, deslégă încăltămintele den picioareți,

Paliia

Atunci se rădică împărat nou în Eghipet, carele despre Iosif nemică nu știa, și zise oaminilor săi: iaca oaminii ficiorilor lui Izrail mai mulți și mai tari de noi. veniți cu mândrie săi călcăm pre ei: că doară se vor înmulți și se va fi navălind pre noi oaste; se vor da cătră vrăjmașii noștrii, și răzbind pre noi vor eși den cest pământ afară.

Moysi iară păștea oile socrusău Etro a popei din madian. și mână oile în pustie: den lăuntru, vine în muntele lui domnezeu horev. și ingerul domnului se ivi lui în pară de foc den mijloc de rug și vedé cum rugul ardé și nu se amistuia. zise derept acé moysi, mérgevoiu, și voiu vedea ceastă vedére mare, că ce nu se arde rugul. când iară domnul ară fi văzând: cum acolo mergé să vază, chiemă pre el domnezeu den cea tufă de rug, și zise: Moysi Moysi și răspunse iatămă aicé el zise nu te apropiia. desculțăți încăltămintele tale dein

¹⁾ Aceeaș carte 11, 8.

pentru că locul întru carele stai pământ snt iaste... șiș în-toarse moysi fața lui, pentru că să temia să caute deschis înaintia lui dumnezeu.

picioarele tale că locul în care stai, snt iaste... și Moysi aco-peri fața, sa: că nu cuteza căuta pre domnezeu.

Pilde de acestea s'ar putea aduce cât de multe. Ele dovedesc, că autorii Bibliei dela 1688 nu au avut înaintea ochilor decât traducerea românești de mai înainte și un text oarecare grecesc, care a fost dător de ton în toate, și încă în socoteala cuprinsului Scripturii și a limbii românești. Nu prea mare li-a fost scrupulul de a reda în românește sensul Scripturii, așa cum se găsește în textul original, întrebunțând spre acest scop și textul ebraic. Pentru ei, cari nu se pot mândri cu cunoștințele, pe cari le-au avut autorii Paliei și ai Testamentului Nou dela Bălgrad, e sfânt textul grecesc, deci nu mai trebuie să consulteze și altele. De aceea întimpinăm în traducerea lor aceleaș greseli, pe cari le găsim și în traducerea celor șaptezeci. În capul XX versetul 7 al Ieșirii e oprită curvia. Textul original are $\text{לֹא תִפְגַּע$, cari cuvinte opresc orice relație neiertată între partea bărbătească și femească, fără de a se țineă cont dacă una din acestea e căsătorită sau ba, ca astfel pe lângă păcatul în contra poruncii VI dumnezești să se mai calce și dreptul soțului căsătorit. Această poruncă dumnezească e tradusă în Palie foarte bine cu „nu curvi“. Biblia dela 1688 traducere: „nu *pré*curvi“ oprind prin aceasta numai adulterul, cum face și traducerea grecească scriind οὐ μοιχεύσεις . Nu e necesar să se arete, că traducătorii Scripturii dela București adeseori au făcut schimbări de cuvinte, fără ca prin aceasta să fi contribuit măcar cu ceva la limpezirea înțelesului.

Dacă le socotim toate acestea, vedem că Domnul Iorga a avut prea mare bunăvoință față de această scriere românească, pe care trebuie să o prețuiască toți Românii, căci e cea dintâiu Scriptură completă a noastră, și la facerea ei s'a pus multă osteneală, dar pe care nu o putem numi la nici un caz „monument literar fără păreche“¹⁾, ci trebuie să spunem, că ea avea multe slăbiciuni, și neajunsuri, pe cari de altfel nu le tă-

găduiește nici eruditul nostru profesor²⁾. Tălmăcitorii recunosc, că au întâmpinat mari dificultăți, punându-le acestea în sarcina limbii noastre. („Și măcară că la unele cuvinte să fie fost cu nevoe tălmăcitorilor pentru strîmțare limbii românești.“ Șerban Cantacuzino în prefață)³⁾.

Cuprinsul acestui articol e prea mic, pentru ca să fi putut vorbi și despre relația dintre Bîblia dela București și traducerea Testamentului Nou dela Bălgrad, și dintre celelalte traduceri parțiale ale Bibliei. Acestea puține lucruri, pe cari le-am adus mai sus, cum și cele ce se vor spune în articolul următor, arată evident, că tălmăcitorii acestei Scripturi și-au dat silința să facă un lucru bun și folositor întregului nostru neam, și dacă cheltuelile cele mari, pe cari le-a făcut Domnul muntean cu această carte, care apare pe o hârtie cât se poate de bună, având niște litere de toată frumsețea, nu au avut rezultatul dorit de marele binefăcător, vina o poartă traducătorii, cari nu se pot măsura în cunoștințe de limbă și teologie cu ardelenii, cari au ostenit la traducerea Paliei și a Testamentului Nou. Voevodul însuși avea o politică bisericească foarte bună, el cerea să se facă traducerea „alcătuindu-se și svintele cuvinte spre mai alésă înțelegere a limbii Rămânești“.

Biblia de Blaj.

Din epoca de mărice a bisericii și a școlilor din Blaj ne-a rămas o lucrare monumentală, care, ca și toate celelalte lucruri bune făcute în acest orașel, pe cât de mic, pe atât de însemnat în istoria neamului românesc, (un fel de Betlehem în istoria poporului nostru), purtând în frunte numele slujitorilor bisericii unite, nu este apreciată după vrednicie, ori e nebagată în seamă cu totul. Blajului i-a lipsit în totdeauna reclama, și astfel a rămas necunoscut, în special în principatele române. Aceasta nu e lucru drept, doar Blajul în afară de cei trei lucriferi, cu cari de altfel e mândru și el, a mai produs și alte lucruri scumpe pentru întreg neamul. Așa e de pildă „Biblia adecă dumnezeasca scriptură a legii vechi și a celei nouă“ tipărită la 1795 „cu toată cheltuiala tipografiei seminariumului“. Nu

¹⁾ Vezi Istoria literaturii române în secolul XVIII. p. 415 urm.

²⁾ Vezi Ist. lit. relig. p. CCVIII.

³⁾ Vezi Bibliografia rom. veche. Tom. I. p. 286.

mâncărimea de a avea și Blajul o Scriptură proprie a fost motivul pentru scoaterea acestei costisitoare cărți, ci alte motive, cari fac din autorii Bibliei dela 1795 niște oameni foarte prețioși pentru neamul lor. În înștiințarea cătră cetitor ne spune Samuil Clain: „Scriptura sfântă... românește tălmăcită, la anul 1688 în București sau fost typărit, dar cu foarte întunecată și încurcată așezare și întocmire a graiului românesc, și mult osebit de vorba ce de acum obicinuită și mai ales de graiul și stilul cel din cărțile besericești, care în toate besericile românești să cetesc, și pentru acéia pretutindené tuturor și de toți iaste cunoscut și înțeles; cât acé tălmăcire aceii Biblii mai pre multe locuri neplăcută urechilor auzitorilor iaste și foarte anevoe de înțeles, ba pre altele locuri tocma fără de înțeles iaste, care lucru cu mare pagubă sufletească era némului și Beséricii Românilor. Afară de aciasta acéle vechi Biblii atâta sau înpuținat, cât foarte rar, să nu zic bun credincios creștin, ci preot iaste la carele să află, și nici cu foarte mare preț făr de mare trapăd și osteneală nu să află“¹⁾. Nu mai erau deci exemplare din Biblia dela București, decât foarte puține și cu greu de găsit. Dar și afară de aceasta, Biblia de București nu a fost așa de bine lucrată, nici ca operă teologică, nici ca scris românesc. Așa cum erau Români de mai înainte de credincioși, nu puteau să se lipsească de o carte atât de prețioasă, și de aceea au pus umărul toți învățații din Blaj, și ne-au dat aceasta lucrare monumentală.

Traducerea aceasta a Sfintei Scripturi e cunoscută sub numele de Biblia lui Clain, dar s'ar putea afirma, că ea e rezultatul unei munci îndelungate a tuturor cărturarilor din mica noastră Romă. Deja fericitul Petru Pavel Aaron s'a pus pe lucru, dar, cum ne spune așa de frumos Clain, Tatăl cel ceresc a binevoit a-l chema la odihna veșnică, pe când lucrarea lui nu era gata. Atunci vlădica Bob „cu multă a sa luare aminte și osteneală și singur bine socotindu-o, și și cu bărbați învățați, cu amăruntul, și cum se zice, din fir în păr cercându-o și cernându-o, și cu cé elinască a celor șapte zeci de dascali și cu cé veche românească alăturându-o, unde au trebuit, o au îndreptat, ca întru toate să fie asemené și întocma izvodului eli-

¹⁾ Vezi Bibliografia rom. veche Tom. II. p. 380.

nesc a celor șapte zeci de dascali“¹⁾. Deci a lucrat la aceasta Biblie Petru Pavel Aaron, om cu o înaltă cultură teologică adusă dela Roma, și om anume croit pentru traducerea acestei cărți sfinte, doar Aaron a fost poate cel mai cucernic dintre toți episcopii români. Bob, cel așa de mult înjurat de toată lumea, care în toată vieța lui s'a ocupat cu literatura teologică, a lucrat mult de tot, și cu inimă, nu numai ca să-și plătească urechea. Guvernul îi cere odată ceva răspuns, și Bob scrie guvernului, nu am timp acum, căci sunt ocupat cu revizuirea Bibliei²⁾. Au muncit apoi cei mai învățați teologi și profesori din Blaj, între cari partea leului o are smeritul între ieromonahi Samuil Clain, care a trebuit să facă și stilul uniform, și să lucreze mult la Testamentul Vechiu.

Cei ce au cetit articolul scris în numărul 20 din anul al treilea al acestei publicațiuni³⁾ despre Biblia tipărită la București cu cheltuiala Domnului muntean, s'au convins, că lucrarea nu e în proporție cu enorma sumă de bani, ce a putut costă tipografia, scriitorii și lucrătorii. Cei dela Blaj au o cultură teologică mult superioară celei ce pot să o aibă traducătorii Bibliei de București, doar Blăjenii și-au fost făcut studiile pe la cele mai alese școli, de cari nu se găsesc în Orient, isvorul, din care s'au adăpat cei dela București. Cei dela Blaj cunosc textul Paliei, pe cel al Testamentului Nou dela Bălgărad, Biblia de București, apoi textul evreesc, cel grecesc, cel latinesc, pe cari le întrebuițează adeseori, și uneori vorbesc și de textul arăbesc, persan, cum e în nota 2. dela Cartea Leviților cap 19, verșetul 20. Adeseori întâlnești în note puse față în față mai multe texte, în traducerea românească, ori chiar în limba lor originală, ca să poți vedea, pe de o parte care este adevăratul înțeles al locului, iar pe de alta să te convingi însuți, că așa trebuie îndreptat locul din traducerea veche. Pe lângă aceea, că are la fiecare cap cuprinsul pe scurt, pus în frunte, are locurile paralele, apoi notele explicative, cari sunt un foarte pro-

¹⁾ Prefața Bibliei în Bibliografia rom. veche, Tom. II. p. 381.

²⁾ Vezi I. M. Moldovan, Documente pentru biografia lui S. Clain, în Arhivul lui Cipariu, p. 676.

³⁾ Vezi pag. 162 și urm. ale acestui studiu.

fund studiu teologic, având de bază — fără nici o îndoială — vre-o traducere latină, în care sfinții Părinți își au locul lor de frunte. Aproape pe fiecare pagină întâlnești note, cari fac să înțelegi pe deplin anumite locuri foarte greu de cuprins, ori se arată vre-un text care a fost lăsat afară în cea veche, ori schimbă un singur cuvânt, care nu era bine în cea veche ¹⁾. Ca lucrare științifică, Biblia de Blaj e cât se poate mai bună. E și firesc lucru acesta, căci dacă face cineva o muncă așa de grea, nu umblă să schimbe fără nici un rost, ci îndreptează, schimbă numai unde trebuie, ca să poată avea un text cât se poate mai bun.

Biblia de Blaj e cea mai bună Biblie românească. Până acum aveam Palia, care e foarte bună, dar are și ea destule scăderi, mai cu seamă în ce privește limba, în care păcătuiește și Testamentul Nou dela Bălgrad. Mulți spun, că Biblia lui Șerban Cantacuzino ar fi cea mai bună Scriptură românească, dar aceasta e cu mult mai slabă decât Biblia de Blaj, atât ca scriere teologică, cât și ca lucrare de limbă românească. Punând față în față texte din amândouă, ne vom putea convinge ușor despre acest lucru, și vom putea să complectăm cele spuse în articolul trecut despre Biblia lui Cantacuzino. Aici am văzut, cât e de slab lucrată această carte dela București în cele dintâiu două cărți ale lui Moisi, în cari cea de Blaj urmează textul bun al Paliei. De aceea nu se mai aduc texte din cele două cărți dela început ale Pentateuhului, ci numai din altele următoare.

¹⁾ Explicare de text greu: »ei nu au ascultat pre Moisi pentru înpuținare sufletului și pentru lucrurile cele grele«, Ieșire 6, 9, are în notă traducerea textului jidovesc, care te lămurește pe deplin. Cea veche spunea la I Paralipomenon 6, 15: »că a mutat Domnul pre Iuda prin mâna lui Babilonul«, care în cea nouă e spus exact: »prin mâna lui Nabucodonosor«. În aceeaș carte la cap 6, v, 78 spune Biblia de București, că Ierihonul e »despre răsăritul Iordanului«, ceea ce nu e adevărat, căci e »despre apus«, cum e în cea de Blaj. Un lucru de tot bun e, că explică ebraismele, de cari se ține textul cât se poate mai orbește. Așa e îndată la începutul Genesei »zi una ar trebui să zicem zioa întâe«.

3, 15. Pentrucă al meu e tot cel dentâiu născuț, întru care zi am lovit pre tot cel dentâiu născuț în pământul eghipetului, am sfințit mie, tot cel dentâiu născuț în israil, den om până în dobitoc ai miei vor fi.

20, 2. 3. și nu era apă la adunare, și se adunară preste moysi și aaron. și suduia poporul pre moysi zicând, măcar să fim perit în perire fraților noștri înainté domnului.

Ori cine vede, că Biblia blăjană e cu mult mai la înțeles și mai românească decât cea bucureșteană, limba îi curge cu mult mai ușor și mai natural, pre când în cealaltă într'una te lovești de construcții, cari jicnesc urechea.

Den care zi am scos pre norodul meu israil den eghipt nu am ales în cetate întru o sementie a lui israil, ca să zidească casa ca să fie numele meu acolo... și fû preste inima lui dvd tătâne-mieu, să zidescă casă numelui dmnului dmnzăului... și zise domnul cătră dvd tatul meu, pentru căci au venit pre inima ta ca să zidești casă numelui meu bine ai făcut, căci sau făcut pre inima ta... și am zidit casa... și am pus acolo loc sicriiului în care iaste făgăduința dmnului cu părinții noștri.

Pentrucă al meu iaste tot cel întâiu născuț, în zioa, în care am bătut pe tot cel întâiu născuț în pământul Eghipetului, am sfințit mie pre tot cel întâiu născuț în Israil: dela om până la dobitoc, ai miei vor fi.

și nu avé apă adunarea, și sau strîns asupra lui Moysi și alui Aaron. Și blăstăma norodul pre Moysi, zicând: o că dém fi perit când au perit frații noștri înainté Dmnu-lui.

Ori cine vede, că Biblia blăjană e cu mult mai la înțeles și mai românească decât cea bucureșteană, limba îi curge cu mult mai ușor și mai natural, pre când în cealaltă într'una te lovești de construcții, cari jicnesc urechea.

Din ziua în care am scos pre norodul meu Israil din Eghipt nu am ales cetate nici într'un nēm de alui Israil, ca să zidescă casă, în care să fie numele meu acolo... Și au fost în inimă lui David tătâne meu să zidescă casă numelui Dmnului Dumnezeului... Și au zis Dmnul cătră David tatăl meu, pentru că ai socotit întru inima ta, ca să zidești casă numelui meu, bine ai făcut, că ai socotit cu inima ta aciasta... și am zidit casă... Și am așezat acolo loc sicriiului, în carele iaste legătura Dmnului, care o au făcut Dmnul cu părinții noștri.

Nu e *preste* inima ta, când vrei să faci ceva, ci tocmai ai *în* inimă. În sicriu nu e *făgăduința* Domnului, ci *legătura* (*διαθήκη*), pe care o a făcut-o Dumnezeu cu Jidovii, cartea legii. Nu are nici un înțeles: „făgăduința dmnului *cu* părinții noștri”. Nu e vorba de făgăduință, ci de contractul, ce l-a făcut Dumnezeu cu poporul jidovesc, că de vor fi cum se cade, au să fie poporul lui cel ales. Biblia de București face un acord rău, pune sicriul de genul femenin, căci în grecește e *η συμφωνία*. — Să vedem ceva și din psalmi.

1688

- 5, 4. diminéța davorivoiu ție
- 17, 1. îndrăgitevoiu dmne
- 18, 2. zioa zilii va izbăcni cuvânt, și noapté noptii povestéște minte
- 37, 7. că vintrele méle sau înplut de ocări
- 50, 2. stinge fără de légé mé
- 50, 18. jărtvă lui dmnzău, duh zdrobit, inimă înfrântă și smerită dmnzău nu o defăima
- 50, 19. înbunéză dmne, cu bună voiré ta sionul

1795

- diminéța voiu sta înainté ta iubitevoiu Dmne
- zioa zilii spune cuvânt, și nopté noptii vestéște știință
- că șelele méle sau umplut de ocări
- șterge fără de légé mé jertva lui Dmnezeu duh umilit, inima înfrântă și smerită Dmnezeu nu o va urgisi
- fă bine Dmne întru bună voiré ta Sionului.

Cărțile așa numite didactice ale Testamentului Vechiu au trebuit să dea celor dela Blaj foarte mult lucru, căci materialul acestora e cu mult mai greu de înțeles decât cel istoric. Luăm și din aceste ceva specimene.

1688

Pilde

1795

- 3, 1. fiule ale méle legiuri nu uita, și graiurile méle cruțe a ta inimă
- 3, 3. milele și credințele nu te lipseșc, și le atinge preiale preste grumazi, scriele preiale pre léspedé inimii tale
- 3, 21. fiule: să nu pré curi, și cruță al meu sfat și socotélă

- fiule nu uita legile méle, și cuvintele să le păzască inima ta
- milostenia și credința să nu-ți lipsească, și le înfășură preiale înprejurul grumazilor tăi, și le scrie pre lespezile inimii tale
- fiule să nu treci, ci păzește sfatul meu și gândul

- 1, 2. deșărtare deșărtărilor toate deșărtare
- 1, 9. nu iaste tot proaspăt sub soare
- 7, 17. nu te face drept pre multe, nici te înțelepți de prisosit, ca nu cândai te vei spăria
- 7, 18. și nu păgâni spre mult și nu te face năsilnic ca nu cândai vei muri, întru nevrémé ta.
- 7, 19. bine e a te ținé întru acésta, și încă de acésta să nu pângărești mâna ta căci temătorilor de dmnzău eșivor toate bine

- deșertăciuné deșertăciunilor, toate sunt deșertăciune
- nimica nu iaste nou sub soare
- nu fii drept pré mult, nici înțelept de prisosit, ca nu cumva săți eși din fire
- și nu fii mult fără de lége, și nu fii aspru, ca să nu mori nu în vrémé ta.
- bine iaste a să ținé pre sine întru aciasta (notă: întru dreptate), iară cu aciasta (notă: fără de légé) să nu pângărești inima ta, că celor ce să tem de Dumnezeu vor eși toate

Față cu textul uneori cât se poate mai întunecat al Biblii bucureștene, avem în Biblia de Blaj un text limpede, și când acesta nu e de ajuns limpezit, din pricina, că tâlmăcitorii blăjeni nu au voit să adaugă dela sine nici un cuvântel, atunci vine nota, care te lămurește pe deplin. Traducerea blăjană putea să nu fie așa de servilă la viersul 18. din cap 7, „nu în vrémé ta”, care nu e de loc românește, de asemenea putea să adaugă un „bine” la sfârșitul versului următor, căci de ieșit toate iese, nu numai la cel drept ci și la cel păcătos, numai cât pot să iese și prost. *Ἐξέρχεται* nu e destul de bine redat cu „a ieși”.

Înțelepciunea lui Sirah e destul de bine tradusă în traducerea dela 1688, totuș găsim în această carte mai multe locuri, cari sunt cu mult mai limpede și mai exact redade în Scriptura dela 1795.

1688

9, 3. nu te timpina cu muiaré talaniță
9, 18. cunoaște că în mijlocul lațurilor treci, și pre poli-marele cetăților umbli

Destul de confus sunt redade în Biblia lui Șerban Cantacuzino prorociile, pe când în cea dela Blaj sunt cu mult mai bine. Ne putem convinge din câteva exemple.

1688

Isaia

1795

7, 10. cére ție semn dela dmnul dmnzeul tău, întru adâncare au întru înălțime
7, 12. ascultați dară casa lui david, au mică iaste voao: nevointă a da oamenilor? și cum dmnului dați nevointă?
7, 13. pentru acéia dava dmnul el voao semn: iată fecioară în pântece va lua, și va naște fiu și vei chema numele lui emmanuil.
7, 14. unt și miare va mânca, și mai nainte decât a cunoaște el a a alége rélele și va alége binele.
7, 15. căci mainte de a cunoaște copilul binele sau răul, nu ascultă răului, ca să alégă binele.

Traducerea blăjană are o limbă cu mult mai românească, și e lipsită cu totul de forme barbare, cum e „ascultă răului“, de cuvinte răsturnate ca „nevointă“. Cea dela București nu redă bine textul grecesc, care ca și cel evreesc vorbește, de o anumită fecioară, deci trebuie să pună cuvântul

nu te întimpina cu muiaré curvă
să știi, că prin mijlocul lațurilor treci, și pre aripile cetății umbli.

cére ție semn dela Dmnul Dmnezeul tău întru adânc, au întru înălțime.
ascultați dară casa lui David, au doară puțin iaste voao a da împotrivire oamenilor? și căci Dmnului dați împotrivire?
pentru aciasta însuș Dmnul va da voao semn: iată fecioara în pântece va lua, și va naște fiu, și se va chema numele lui Emanuil.
unt, și miare va mânca, mai înainte de ce va ști a osibi céle réle, va alége binele.

că mai înainte de ce va cunoaște pruncul binele, sau răul, lepădava răul, ca să alégă binele.

cu articol. Nu casa lui David are să-i dea numele lui Emmanuel, ci aceia, cărora li-se cade acest drept, mama lui și cel ce îl va îngriji.

Ieremia

1, 5. mai înainte de a te frământa în pântece te știu pre tine, și mai nainte de a eși tu den sgău tém sfințit
2, 9. pentru acéia încă mă voi judeca cătră voi, zice dmnul, și cătră fii filor voștri mă voi judeca
2, 11. de vor premeni limbile dmnăzii lor, și acésté nus dmnăzii, iara norodul meu premeni măriré lui, dentru care nu să vor folosi.

mai înainte de a te plămădi tu în pântece te știu, și mai înainte de ce ai ieșit tu din sgău tém sfințit.
pentru aciasta încă mă voi judeca cu voi, zice Dmnul, și cu fii filor voștri mă voi judeca.
de șeu schimbat păgânii dumnezeii săi, și aceia nu sunt Dmnezei, iară norodul meu au schimbat măriré sa întru aceia, dela carii nu să vor folosi.

Omul se plămădește în pântece și nu se frământă ca pâinea. Dacă ai ceva pricină, și nu poți să te împaci, te judeci cu omul buclucaș. Limbile și-au premenit, adecă și-au schimbat, e în trecut, căci vrea să zică prorocul: Păgânii văzând, că nu au destul ajutor dela zeii lor, au mai luat și zei străini, numai ca să le fie într'ajutor, deși zeii cei noi nu puteau să le facă cu nimic mai mult decât cei vechi, doar aceia nu erau Dumnezeu; dar voi poporul meu cel ales, voi mă știți pe mine Dumpezeu adevărat și atotputernic, care v'am ajutat de atâtea ori, și voi totuș v'ați lăpădat de mine, și v'ați ales și voi idoli, dela cari înzădar vă așteptați la ceva, căci nu sunt în stare să vă facă nici un bine.

Testamentul Nou din Biblia de București are unele părți mai binișor traduse, are însă și părți destul de slabe. Ceice au muncit la acesta, nu au dat atențiunea cuvenită Testamentului Nou, tipărit la Bălgrad, care e cu mult mai bun decât Scriptura de București, nu numai ca scriere teologică, dar chiar și ca scris românesc¹⁾. Ușurința, cu care au schimbat bucureș-

¹⁾ Vezi p. 136 și urm.

tenii anumite locuri din cărțile Noului Testament, fără a pune ceva mai bun în loc, a dat destul lucru blăjenilor, cari trebuiau să îndrepteze nu numai limba greoaie plină de ungurisme a cărții dela Bălgrad, dar trebuiau să găsească și vorbele potrivite pentru anumite texte încurcate. Încolo traducerea blăjană iea ce e bun, ori s'ar găsi aceasta în Testamentul Nou dela Alba-Iulia, ori în Biblia lui Șerban Cantacuzino. Mai mult se ține însă de Testamentul dela Bălgrad, care uneori întrece pe amândouă Scripturile, despre cari e vorba. Așa e de exemplu la începutul Faptelor Apostolilor, unde Biblia delă București pune în gura ucenicilor lui Hristos următoarele cuvinte: „Doamne, în anul acesta vei așeza împărăția lui Israil?“¹⁾, cea de Blaj are acest text cât se poate de rău: „Doamne au în vrème ai să întorci împărăția lui Israil?“, iar cea dela 1648 spune: „Doamne, au întru acéstă vrème vei tocmi împărăția lui Israil?“ Israil a avut o împărăție, care însă s'a luat dela el, ca să se dea neamului, care face mai multe roade; venind acum Hristos, care e din neamul jidovesc și a fost trimis la oile cele pierdute ale casei lui Israil, au putut aștepta Evreii, ca să se restaureze împărăția lor, despre care a vorbit și Domnul, de sigur nu în înțelesul Talmudului, ci ca despre o împărăție sufletească și universală. La început credea lumea, că această împărăție are să vină în curând, aceasta o întreabă și apostolii, dacă acum în curând are să vină împărăția? Aceasta e foarte bine redat în cea dela 1648, ceva mai rău în cea dela 1688 și de tot rău în cea dela 1795, care nu a văzut pe τούτῳ lângă χρόνῳ.

Ca limbă și ca scriere teologică, Scriptura dela București e mai slabă decât cea de Blaj și în cărțile Testamentului Nou. Urechea celor dela București adeseori nu simte de loc loviturile. Așa e la Io. 1, 3: „și fără de el (Cuvântul lui Dumnezeu) sau făcut nici una carea sau făcut“, nu pune particula „nu“ la negațiune, οὐδὲ ἐν se traduce românește cu „nimic“; acest text e neasemănat mai bine în cea de Blaj: „și fără de dînsul nimic nu sau făcut ce sa făcut“. Slugărnicia Bibliei de București merge până acolo, încât zice: „au prea prisosit darul“²⁾, aceasta e pleonasm, căci nu zice mai mult cu nimic decât cea

¹⁾ 1, 6.

²⁾ Rom. 5, 20.

de Blaj, care are: „au prisosit darul“. Că tălmăcitorii dela București au fost niște bieți de elevi, cari ieau dicționarul grecesc-românesc în mână, și răstoarnă cum dă Dumnezeu, fără să se mai gândească, dacă exprimă ceva prin această tălmăcire, ori ba? Așa e tot la Ioan 1, 11. 12: „La ale sale veni, și cei ai lui pre el nau luat, iară câtu lau luat pre el déde lor biruință fii ai lui dmnzău să se facă“; ce frumos e redat acest text la blăjeni: „întru ale sale au venit, și ai săi pre dînsul nu lau primit. Iară câți lau primit pre dînsul, lău dat lor putere, ca să fie fii lui Dumnezeu“. Paralelismul din propozițiile două dela început dă un deosebit farmec vorbeii, și „să se facă“ e mai bine spus „să fie“, căci în forma dintăiu poate să fie și relativ, ceace nu spune Scriptura. Mai punem față în față începutul evangheliei lui Luca, din care se poate convinge orișicine, că textul bucureștean nu redă exact ideile Sfintei Scripturi, așa cum le redă cel blăjan.

1688

De vrème ce mulți se apucară să tocmească poveste pentru céle adevărate întru noi lucruri. cum neau dat noao cei den ceput, singuri văzători și slugi făcându-se cuvântului. părutusau și mie, urmând de sus la toate pre amăruntul pre rând a scrie ție puternice Teofile. ca să cunoști întemeierea cuvintelor, pentru carele teai învățat. și fu în zilele lu irod împăratului iudeii, oare care preot anume zaharia, den rânduiala Aviei, și muiaria lui den femeile lui Aaron, și numele ei elisabet. și era drepti amândoi înaintea lui dmnzău, înblând întru toate poruncile, și dreptățile Dm-nului fără prihană. și nu avia

1795

De vrème ce mulți au început să facă vorbă de lucrurile cele ce sau plinit la noi. precum au dat noao cei ce din început însuși au fost văzători, și slugi cuvântului, am voit și eu deplin cunoscând toate acestea din început și pre rând a ție le scrie prea bune Teofile, ca să cunoști adevărta cuvintelor, întru care tei învățat. Fostau în zilele lui Irod împăratul iudeii un preot, anume Zaharia: din rânduiala preoției lui Avie, și muiară lui din fetele lui Aaron, și numele ei Elisabet. Și era drepti amândoi înaintea lui Dumnezeu, umblând întru toate poruncile, și dreptățile Dm-nului nevinovați. și nu avé

ei fii, pentru că Elisabet era stearpă, și amândoi îndelungați întru zilele lor era. și fu când preoția era rânduală slujbei lui înaintea lui dmnzeu. după obiciaiul preoției să întâmplă să tămâieze, întrând în beserica dmnului. și toată mulțimea de oameni era rugându-se afară în vrémé tămâierii.

ei fii, pentru că Elisabet era stérpă, și amândoi era trecuți în zilele sale. și au fost când slujia el întru rânduală săptămânii înainté lui Dumnezeu, după obicéiul preoției, i sau întâmplat să tămâiază întrând în beserica Domnului. și toată mulțimea norodului, era rugându-se afară la vrémé tămâierii.

iar Testamentul Nou dela Bălgrad „cartea la Rimliani“. Aici vorbind Pavel despre avantajele darului, pe care ni-l-a câștigat Isus, față de puterea păcatului lui Adam, spune Scriptura de București¹⁾: „și nu după cum preîn unul greșind darul, pentru că judecata e deîntru unul spre osândă, iară darul deîn multe greșale spre îndreptare“, adecă darul lui Isus a greșit; așa nu e bine, e mai bine spus acest lucru în traducerea blăjană: „și nu după cum prin unul, care a păcătuit iaste darul, că judecata dintru unul iaste spre osândire, iară darul din multe greșele spre îndreptare“.

Aș putea să mai aduc o mulțime de exemple, cari nu sunt anume alese, ci le găsești pe orice pagină, din cari exemple se poate convinge orișicine, că Biblia de Blaj e cu mult mai bună decât cea de București, atât ce privește limba românească, cât și ce privește știința teologică. De aceea se pare, că Domnul Iorga, care apreciază munca învățaților blăjani, favorizează prea mult pe bucureșteni, când punând față în față aceste două lucrări, zice despre Samuil Clain, care de altfel nu e singurul autor al acestei scrieri românești: „Cercetând cu luare aminte în originalul grec și în cel latin, el începù o talmăcire nouă a Bibliei întregi după Septantă, înoind față de Biblia din 1688, mai ales în Vechiul Testament..., monumentală lucrare, deși de o valoare literară mai mică decât vechia traducere, dar totuș în stare și singură să dea un veșnic nume aceluia ce a săvârșit-o“²⁾.

Să vedem acum, în ce relație stă Biblia de Blaj cu celelalte două traduceri ardelenne mai vechi, cu Paliia și cu Testamentul Nou?

La Paliie traducerea înțelesului era destul de bună, lăsa însă multe de dorit limba, care era împestrițată cu vorbe și construcții ungurești. Pe acestea le redă în o frumoasă limbă românească Scriptura de Blaj, arătând astfel în o lumină mai curată înțelepciunea cărților sfinte.

Paliia

Bitia 1, 1. 2. Inceput făcu domnezeu ceriul și pământul. E pământul era pustiu: și întunecat și întunecat era spre adânc

Biblia de Blaj

Intru început au făcut Dumnezeu ceriul, și pământul. Și pământul era nevăzut, și ne tocmit, și întunecat era de supra adâncului.

¹⁾ Cap 5, v. 16.

²⁾ Istoria bisericii rom. Vol. II. p. 213.

Nu e poveste istoria Testamentului Nou, căci lucrurile s'au întâmplat, cum scrie Biblia dela Blaj, traducând bine pe *πεπληροποιημένων*. Nu apostolii s'au făcut pe sine ucenici ai Domnului, ci Isus i-a ales pe dânșii. Zaharia nu a avut soție din femeile lui Aaron, ci, după modul de vorbire al Sfintei Scripturi, din fetele acestuia.

Ceva din Faptele Apostolilor. Pe Pavel îl duseseră Jidovii din Corint înaintea lui Galion, care era cel mai mare peste provincia Ahaia, și l-au rugat pe acest dirigător să-l judece pe apostol, ca pe unul, care învață pe oameni să slujească lui Dumnezeu împotriva legii. Galion li-a răspuns:

1688

1795

18, 14 urm. hătrie vicleană o jidovilor după socotélă aș îngădui voao. iară de este cercare pentru cuvânt și pentru nume, și pentru légé cea după cumu e la voi, vedea veți voi, pentru că judecătoriu acestora nu voui să fiu.

de ar fi dar vreo nedreptate, sau vreo faptă ré o Jidovilor, după cuviință vaș asculta pre voi. Iară de este întrebare de cuvânt, și de nume, și de légé voastră, voi veți vedé, că eu nu vréu să fiu întru acésté judecătoriu.

Oricine va înțelege ceace vrea să spună Galion, dacă va citi Biblia de Blaj, pe când din cea dela București nu va înțelege nimic, ori doar chiar contrarul celor ce vrea să spună scriitorul. O astfel de traducere, de asemenea foarte rea, e textul din „Carté s. Pavel cătră Romani“, cum îi zice cea dela Blaj, pe care Bucureștenii o numiau „poslanie cătră Rămléni“,

Prea se poate, că multe greșeli din Palie să fie greșeli de ale tiparului, pe acel timp nu putea să fie așa de perfect tiparul mai cu seamă la Români. Oricum ar fi, vorba Scripturii blăjene e mult mai limpede. Pentru aceea nici Biblia dela Blaj nu e scutită de greșală: tocmai în cele dintâi cuvinte. Nu era „nevăzut“ pământul, nici nu avea cine să-l vadă afară de Dumnezeu, care l-a făcut, și care vede toate, chiar și cele mai întunecate, ci era pământul întunecat, un fel de haos; blăjenii nu au tradus bine grecescul ἀόρατος, care înseamnă nu numai întunecat, ci și nevăzut.

Cu mult mai românească e limba blăjenilor decât a orăștenilor, de care lucru nici nu ne putem mira așa de mult, dacă socotim diferența de timp, în care s'au scris multe cărți românești, mai cu seamă bisericesti, prin cari a putut să se formeze limba. Luăm câteva șire din blăstăm, ce l-a rostit Dumnezeu în urma păcatului original.

Paliia

Bitie 3, 17—30. și lui adam zise, căce că ascultaș glasul mueriei tale. și ai mâncat deîn lemn, deîn care porânci ție să nu mânânci, blăstemat pământul. în lucrul tău cu nevoe te hrănește deîn trânsu în vieața ta, spini și urzici să rodescă, și ver mânca iarba câmpului. în sudorile fêției tale ver mânca pâiné ta, până când te ver turna iară în pământ, deîn care ești luat, că ești pământ, și iară pământ veri fi.

Să vedem câteva specimene și din Ishodul Paliei, care, e bine tradus ca și cartea întâia a lui Moisi, numai limba e slabă.

Biblia de Blaj

Iară lui Adam au zis: pentru că ai ascultat glasul muerii tale, și ai mâncat din pomul, care țiam poruncit ție, ca dintru acela singur să nu mânâci, blăstămat pământul întru lucrurile tale, întru năcazuri vei mânca din trânsul în toate zilele vieții tale. Spini și pâlămidă va răsări ție, și vei mânca iarba pământului. În sudoare fêții tale vei mânca pâiné ta, până te vei întoarce în pământ, din care ești luat, că pământ ești, și în pământ te vei întoarce.

Paliia

Ishod 1, 6. 7. când amu iosif ară fi murind, și toți frații lui, și toți aceia carii au viiat în acéia vrême, crescură ficiorii lu isl, născură poroboci, înmulțirăse și vârtos tare se puterniciră, până în atâta, cum pământul cî ei se umplu.

Biblia de Blaj

și sau sfârșit Iosif, și toți frații lui, și tot nêmul acela. Iară fii lui Israil au crescut, și sau înmulțit, și sau făcut proști, și sau întărit foarte, foarte, și iau înmulțit pământul pre ei.

La Palie vedem pe ungurescul „hogy“ = cum, în loc de „în cât“ (pământul cu ei se umplu), în colo în acest loc e cu mult mai bine decât cea de Blaj, care are „proști“ o traducere servilă a grecescului *zudaioi* = sau revărsat preste tot, de se găsiu ca lucrul, ce nu are multă valoare tocmai pentru că e comun, vulgar, și se găsește în tot locul. „Poroboci“ e o vorbă, care nu se înțelege; nu e românește nici construcția „tare se puterniciră“, dar de aceasta nu se scandalizează nimeni în Palie.

Biblia de Blaj traduce mai adeseori slavonismele și ungu-rismele celei dela Orăștie. Tot în acel cap, v. 10. are cea dela Orăștie: „veniți cu mândrie săi călcăm pre ei: că doară se vor înmulți și se va fi navâbind pre noi oaste...“ iar cea de Blaj spune românește: „veniți dară cu vicleșug săi împilăm pe dâșii ca nu cumva să se înmulțescă, și când se va întâmplă noao războiu...“ Tot în Ishod e și următorul text¹⁾: „eus domn al tău domnezeu, puternic, stătătoriu de aléan. cine voiu bate răiia părinților în coconii săi, cine mine urâsc, până în al treile și în al patrul vâr“, în cea dela Blaj e cu mult mai românește: „eu sânt Dmnl Dmnezeul tău, Dmnezeu răvnitoriu, cel ce răsplătesc păcatele părinților în fii până la al treilé, și până la al patra (!) nêm, celor ce mă urâsc pe mine“. Două șire mai jos are cea dela 1582: „numele domnului domnezeului tău în deșert să nul iai: că nu va lăsa domnul nevinovat pre acela, cine numele lui de fiete ia“, cea dela 1795 are: „să nu iai numele Dmnlui Dmnezeului tău în deșert, că nu va lăsa Dmnl

¹⁾ Cap 20, v. 5.

nepedepsit pre cel ce va lua numele lui in desert¹⁾. Biblia de Blaj a luat din cea de Bucuresti porunca contra necuratiei si nu din cea dela Orastie, care are cel mai bun text: „nu curvi“²⁾.

Testamentul Nou dela Balgrad suferă de asemenea de mai multe greseli, pe cari le indreptează Scriptura de Blaj. Deja la cărți le dă nume mai românesc, așa „deania“ Testamentului Nou dela Balgrad în cartea dela Blaj se numește „faptele apostolilor“. Românizează cuvintele streine, cari sunt din belșug în traducerea dela Balgrad. „Târnaț“ e în cea dela Blaj „foisor“, „ponos“ul celei dintâiu e „gâlceavă“ în cea dela Blaj, „a îngădui lui Dumnezeu“ (= ungurește: engedelmeskedni az Istennek) e redat în cea dela Blaj foarte românește „a asculta pre Dumnezeu“, „nu părăsește (= nem hagy fel, ungurește) de a grăi“ e în cealaltă „nu înceată grăind“, „pre carii stătură înainte soborului“ e mai târziu cu mult mai românește: „aducându-i pre ei iau pus în săbor“. „Dihania“ s'a făcut „gloate multe“, „gubăvia“: „lepră“³⁾. Greșala, ce ocură mai adeseori în Testamentul Nou, ca „mie“, numeralul, să aibă și la plural aceeaș formă, se indreptează în Biblia de Blaj: „suflete ca la trei mii“⁴⁾, nu cum era în cartea dela Balgrad: „suflete ca la trii mie“. Pronunța dialectală, care de altfel se explică așa de ușor în acel timp, nu se observă în Biblia de Blaj, cum se poate observă pretutindena în toate traducerile de mai înainte.

De altfel Testamentul Nou dela Balgrad a fost apreciat în deajuns de tâlmăcitorii blăjeni, și când aceștia au dat de un text, pe care bucureștenii l-au stricat, s'au întors la cartea dela Balgrad, care e o lucrare cu mult mai însemnată decât Biblia lui Șerban Cantacuzino. Dacă ar fi apărut înaintea Testamentului Nou cărțile bisericești, cari au văzut lumina zilei înainte de Biblia lui Clain, cartea dela Balgrad nu ar fi rămas cu nimic în urma celei de Blaj. Punem aici față în față câteva versete din amândouă, cari cuprind unul din cele

¹⁾ Amândouă textele din acest cap sunt cu mult mai slab redată în Biblia de București: »eu sânt domnul dumnezăul tău, dumnezău răvnitoriu, dând păcatele părinților pre feciori, până al treile și al patrule nem, celor ce urăscu pre mine... nu va curăți domnul pre cele ce va lua numele lui în desert«.

²⁾ Ishod 20, 7.

³⁾ Toate locurile Scripturii, din cari sunt luate aceste citate le găsești mai sus pe p. 144.

⁴⁾ Fapte 2, 41.

mai grele texte, despre păcatul strămoșesc și răscumpărarea lui Isus; din acestea se poate vedea, că Biblia de Blaj, dacă nu a făcut altceva, a rotunzit măcar graiul celei de Balgrad. Pentru ca să se vază, cum a schimbat Biblia de București textul vechiu, punem și textul acesteia.

Rom 5, 14 urm.

1648	1688	1795
ce domni moarté dela adam până la moysi, și spre aceia carii nu greșise după chipul greșelei lui adam, care este chip aceluia ce era venitoriu. ce nu ca greșala: așa și darul, că de muriră mulți pentru greșala unuia, cu mult mai vărtos mila lui dumnezău, și darul preîn mila a unui om alui is hs, întru mulți sau sporit.	ce au împărățit moarté dela adam, până la moisi și spre ceia ce nau greșit spre asă-mănaré greșalei lui Adam care era pildă celui viitoriu. ce nu după cum e greșala, așa și darul, pentru că de vréme ce cu a unuia greșală cei mulți au murit, cu mult mai vărtos harul lui dumnezău și darul întru harul cel al unuia om is hs la cei mulți au prisosit. și nu după cum preîn unul greșind darul, pentru că judecata e osândire, iară mila deîn multe greșale întru dereptare.	Ci au împărățit moarté dela Adam până la Moysi, și preste cei ce nu păcătuisé după asemănaré greșelei lui Adam, care era chipul celui viitoriu. Ci nu precum greșala, asé și darul, căci de au murit prin greșala unuia mulți, cu cât mai mult mila lui Dmnezau, și darul, prin darul unui om Is Hs întru mulți sau înmulțit. Și nu precum prin unul care au păcătuit, iaste darul, că judecata dintru unul iaste spre osândire, iară darul din multe greșele spre îndreptare. Că de vréme ce pentru greșala unuia moarté au împărățit prin unul: cu mult mai vărtos cei ce iau prisosința bunătății și a darului dreptății, vor împărăți în viață prin unul Is Hs.
că de să domni moarté pentru greșala unuia, preîn unul, cu mult mai vărtos carii bunătatea milei, și darului dereptății primescu, vor domni întru viață pentru unul is hs.	pentru că de vréme ce cu a unuia greșală moarté au împărățit, cu mult mai vărtos ceé ce prisoséla darului și a harului dreptății luând în viață vor împărăți preîn unul is hs.	

Din cele de până aici se poate convinge orișicine, că Biblia de Blaj e într'adevăr o lucrare monumentală, cum o numește domnul Iorga¹⁾, care întrece toate Bibliile românești, apărute mai înainte și până în ziua de astăzi. Această judecată o face Bibliei blăjene și poetul Coșbuc, ca și care nimeni nu cunoaște așa de bine sufletul țaranului român, majoritatea covârșitoare a credincioșilor, pentru cari s'a tradus această carte sfântă. Coșbuc spune despre această carte: „Negreșit, Biblia de Blaj e cea mai limpede tradusă și mai luminată de înțeles, fiindcă au tradus-o bărbați cu înaltă cultură literară, pe lângă cea teologică“²⁾. Aceeaș părere o are Filoteiu, episcopul Buzăului, care voind să dea în mâinile Românilor din principate o Scriptură bună, spune limpede: „Dintre Bibliile tipărite în limba noastră, mai bine tălmăcită și mai luminată la înțeles este cea de Blaj, pe aceasta și noi am ales-o de a o retipări“³⁾. Voind să publice Societatea biblică rusească o Scriptură pentru Români, iea textul celei dela Blaj, fără îndoială numai din motivul, că pricepătorii l-au găsit, că e cel mai bun.

De aceea ne cuprinde o mare mirare, când vedem, că acestei Biblii nu i-se dă locul cuvenit, ori e chiar nebăgată în seamă, cum face Șaguna, care în prefața Bibliei sale, vorbește despre toate traduceri românești ale cărților sfinte, neuitând să-pomenescă pe cele publicate de propaganda luterană și calvină, iar Biblia dela Blaj nu o pomeneste nici măcar cu un cuvânt. Ca să o facă trecută și nebăgată în seamă, la pag. XVI a „predosloviei către cetitori“, întoarce vorba, căci, pe când mai înainte pe pag. VI are „§. 13. Despre traducere Sfinței Scripturi în limba noastră română“, când i-ar veni rândul să fie numită cea dela Blaj, schimbă vorba, și zice: „Afară de aceste două ediții vechi (1648 și 1688)... mai numără biserica noastră în limba românească... pe cea dela Petersburg, cea dela Smirna și pe cea dela Buzău“⁴⁾. Și să nu uităm

¹⁾ Istoria bis. rom. vol. II. p. 213.

²⁾ Cărțile bisericești în Vieța literară. Anul I. Nr. 16, p. 1.

³⁾ Vezi »Procurvântare către dreptcredincioșii creștini« în Biblia tipărită la Buzău »prin binecuvântarea, râvna, și toată cheltuiala« episcopului Filoteiu, Vol. I. 1854, p. 5.

⁴⁾ Vezi »Biblia, tipărită supt priveghiaré și binecuvântare Ecseleției Sale... Andreiu baron de Șaguna.« Sibiu 1856—1858, p. XVI.

un lucru: atât Biblia de Petersburg, cât și cea dela Buzău, sunt còpii de pe cea de Blaj!

O carte așa mare, cum e Biblia tipărită cu note bogate, nu putea să fie fără de greșeli, ori cât de multă osteneală ar fi pus tălmăcitorii ei. Clain ne spune în prefață, să nu credem, că toată Biblia e destul de limpede tradusă în ediția de Blaj: „Iară, o iubite cucernice cetitoriu, am voit ați aduce aminte că doară și acum întru unele locuri ți se va păré întunecat graiul, ci pentru acéia să nu te smintești, nici să te pripești a vinovăți și a defăima lucrul, că întunecare aciasta și dintru aciasta vine, că noi nici pentru mai luminat înțeles nu am vrut dela noi nici măcar un cuvânt cât de mic să băgăm în S. Scriptură, ci néu fost voia ca întru toate să rămână întru curățenia sa și întru adevărul său, după cum iaste în cé elinescă. Aciasta iaste pricina întunecării în unele locuri, că foarte ca anevoe iaste luminat și cu chiiar înțeles de pre o limbă a tălmăci pre altă limbă nici un cuvânt adăogând, și ținând idiotismii limbii ceii dintăiu, că fiește care limbă are osibiți ai săi idiotismii“¹⁾. E o tendință în toate traduceri, de a păstră coloritul originalului, și acest lucru e bun, însă nimeni nu poate pretinde să păstrezi întru așa măsură acest colorit vechiu, încât să jertfești de dragul lui înțelesul, așa nu mai are nici un rost traducerea. Ebraismii, pe cari i-a lăsat neschimbați Septuaginta, și așa i-a moștenit Vulgata, incurcă adeseori limba frumoasă românească a Bibliei blăjene, așa e: „pământul Hananeilor... întru care au și locuit pre dînsul“²⁾, care ar fi pe românește: „pământul Hananeilor... întru care au și locuit“, ca să se păstreze coloritul vechiu atât de frumos. Câte odată copiează blăjenii greșelile Bibliei dela București: „mi-am adus aminte de făgăduința voastră“³⁾, zice Domnul, și de aceea nu a lăsat pe Jidovi în necaz, ci a ascultat suspinul fiilor lui Israil. Traducerea nu e bună, căci Domnul și-a adus aminte de contractul, ce l-a făcut cu poporul cel ales, ca să-l apere totdeauna, cum e bine tradus grecește: τῆς διαθήκης ὑμῶν = de contractul făcut cu voi. De altă dată au copiat greșelile de limbă ale Bibliei lui Șerban Cantacuzino: „și preste scaon șăde“⁴⁾, nu se

¹⁾ Bibliografia rom. Veche. Tom. II. p. 381 și urm.

²⁾ Ieșire 6, 4. ³⁾ Ieșire 6, 5. ⁴⁾ Apocalips 4, 2.

șade „preste“, ci „pre“ scaun. De altă dată a greșit Scriptura blăjană, voind să croiască vorbe nouă, cari nu fac însă nici un serviciu. Vorbind despre Pavel, că s'a dus cu corabia în Siria, zice: „a corăbiat“¹⁾, care conturbă pe cel ce cetește, era cu mult mai bine în Testamentul nou dela Bălgrad: „mărse în Siria“, iar cum s'a dus, nu interesează pe acela, care din o traducere tot nu poate face studii. „Fărmăcătorii“ cărții dela 1648 sunt în Biblia lui Clain: „exorțiști“²⁾, cum se poate mai rău; acest cuvânt era bine de tot în Codicele voronețan: „descântători“.

Dar aceste greșeli, chiar dacă ar fi cu mult mai multe, nu pot să scadă din valoarea acestei monumentale lucrări, care face fală întregului nostru neam, și mai cu seama modestului tângușor al Blajului. Tot ce poți dori dela o traducere a Sfintei Scripturi, poți să găsești în această carte: limbă frumoasă, note, cari lămuresc și cele mai grele texte, explicări pline de cea mai adâncă erudițiune, ținând cont de toate traduceriile mai însemnate și de textele originale, locurile paralele le găsești indicate adeseori, ai la fiecare cap indicat pe scurt conținutul, — așa încât cu această Biblie putem să ne fălim și în fața celor mai culte națiuni. Mai pe sus de toate e de laudat însă în această carte graiul curat românesc, pe care îl înțelege orice Român. O astfel de carte putea să fie trimisă în lume cu o prefață, care se sfârșește cu aceste vorbe: „tu cucernice cetitoriule toate le ia în parte bună, și te foloséște cu aciastă a noastră ostenéță spre mai mare laudă a lui Dumnezeu, și a sfintei Besérici creștere, și a sufletului tău mântuire, că acesta iaste scopul ostenéței méle“, după cum spune „smeritul întră ieromonasi“ Samuil Clain³⁾.

S'au mai tipărit la Blaj și alte cărți bisericești, cărora le lipsește o vorbă atât de frumoasă în frunte, poate tocmai pentru aceea, căci acelea nu mai erau așa potrivite pentru „creștere sfintei Besérici și a sufletului mântuire“. Scrise în limba latinizantă, care nu merită numele de limbă, doar aceasta e ceva viu, care se mișcă în viața de toate zilele a poporului, ele

¹⁾ Fapte 18, 18.

²⁾ Fapte 19, 13.

³⁾ Bibliografia rom. veche. Tom. II. p. 382.

nu mai puteau cere un interes așa de mare din partea neamului și a credincioșilor, căci ele se adresau numai la puține sute din numărul atât de mare al credincioșilor.

Pe când vor vedeă lumina tiparului acestor șire, va fi poate tipărit începutul unei noi Biblii blăjene, pentru care a muncit mai mult decât Clain un alt vrednic dascăl al școlilor din Blaj. Mult mă tem, că despre această traducere nouă, născută în zodia latinizanților, nu se vor putea scrie atâtea vorbe frumoase după 120 de ani, ori doar nici mai curând. Mă tem mult de acest lucru, căci tocmai acum recetesc următoarele vorbe înțelepte scrise de Eminescu: „Când mă aflu față cu cei bătrâni, cu literatura din deceniile trecute, par'că sunt într'o cameră încălzită... simți, că acești oameni erau într'un contact nemijlocit cu un public oare care, mic ori mare, — dar în sfârșit era un public. Față cu cei moderni par'că mă simt într'o cameră rece, și într'o cameră rece, va fi observat ori cine asta, — pare că lipsește ceva, nu căldura însăși, ci ceva pipăit, par'că pe peretele curat fusese ceva și nu mai este, sau simțământul familiei, când a murit cineva în casă... Față cu cea mai mare parte din scriitorii noștrii moderni, și se impune simțământul, că ei nu sunt pentru public, nici publicul pentru ei, în fine că ei nu sunt inele în lanțul continuității istorice a culturii noastre, ci cum s'ar zice extra muros“¹⁾.

Știu munca titanică, depusă la lucrarea nouă a tipării Biblii cu litere latine, și am socotit, că deși nu vor avea mult efect aceste șire, să spun, acum, când isprăvesc cu monumentală lucrare, ce a fost și este încă și astăzi Biblia blăjană alui Clain, să spun, că vor mai fi scriitori și critici și de aici în colo, cari nu vor putea avea atâtea vorbe de laudă pentru Biblia nouă, ce se va tipări acum la Blaj, de cumva aceasta nu se va face în spiritul celei vechi, și să nu se supere nimeni, dacă se vor găsi oameni, cari vor zice: „păcat de atâta ostenéță și de atâția bani, dacă nu au avut oamenii un gust mai ales, ca să o îmbrace în adevărata haină bisericească“, despre care trebuie să știe toată lumea, că nu e limba, ori mai bine zis ticluirea de cuvinte din cărțile bisericești, tipărite acum mai în urmă.

¹⁾ Vezi Manuscrisul Academiei române Nr. 2257, foaia 9, publicat de Ioan Scurtu în M. Eminescu, Scrieri politice și literare, Vol. I. București, Minerva, 1905. p. 13 și urm.

„Infricoșatele vămi ale văzduhului“, „Epistolia“, „Visul Maicii Domnului“ și alte cărți apocrife, cari bagă în omfel de fel de groază păgână, au ajuns la noi la Români în scurtă vreme la un număr nesfârșit de ediții, și numai cei ce le-au tipărit, și le mai tipăresc, ar putea spune miile de exemplare, pe cari le desfac în fiecare an. Da, căci poporul e doritor de a cunoaște lucrurile sfinte, și dacă nu i-le dăm noi, apostolii puși de Dumnezeu, ca să-l păstoriți, el le cumpără dela aceia, cari i-le dau, așa cum le găsește, și astfel se răspândesc la noi tipăriturile cele rele și Bibliile pline de greșeli publicate de societatea britică, care cred, că a tipărit mai multe ediții și exemplare din Sfânta Scriptură, decât toți arhierii bisericii românești, unite și neunite la oaltă.

Lucrul acesta e o mare pagubă pentru sufletele credincioșilor, și totodată o mare rușine pentru biserică, o puternică dovadă despre slăbiciunea noastră.

Doar Scriptura, după învățătura cu cuvântul viu, care, în cele mai de frunte biserici de ale noastre, de se face de două ori pe săptămână, în predica dela liturghie și în învățătura creștinească dela vecernie, Scriptura e cel mai bogat izvor de înțelepciune dumnezească și omenească, pe care poate să-l aibă omul pururea la dispoziție, și în privința aceasta e mai folositor decât chiar cuvântul viu. Acest lucru l-a cumpănit iubitorul de Dumnezeu episcop al Buzăului Filoteiu, și nu s'a uitat la aceea, cât va trebui să cheltuiască din buzunar, numai să poată pune în mâinile credincioșilor dumnezească Scriptură, care pe timpul lui „a ajuns o carte atât de rară și atât de costisitoare, încât rar o poate vedea cineva, nu zic la ceilalți creștini români, ci chiar la preoți“¹⁾. Publicată în format frumos în 40, cu litere citețe și pe o hârtie foarte bună, cartea dela Buzău aveă menirea să „împlinească acest deșert“. Răposatul episcop nu umblă să pregătească o nouă traducere a acestei cărți sfinte, nici nu

¹⁾ Vezi: »Biblia sau Testamentul Vechiu și Nou. Acum îndreptându-se și curățindu-se de oarecare ziceri ne-obicinuite într'această țară, s'au retipărit... prin binecuvântarea, râvna, și toată cheltuiala iubitorului, de Dumnezeu episcop al Sfintei episcopii Buzău«. Volumul I a ieșit la 1 Iulie 1854, al doilea, al treilea și al patrulea în 1885, iar al cincilea la 14 Februarie 1856.

însărcinează cu acest lucru pe oamenii dimprejurul său, ci caută și publică ceea ce socotește el, că e bun, iar de schimbat se încumetă numai acolo, unde crede el, că nu e bine, ori nu vor înțelege oamenii săi. Sunt foarte frumoase cuvintele lui, de aceea merită să fie cunoscute cât de mai mulți. Indată la începutul volumului I ne spune: „Dintre Bibliile tipărite în limba noastră, cea mai bine tălmăcită și mai luminată la înțeles este cea dela Blaj; pe aceasta și noi am ales-o de a o retipări iarăși (!), însă mai îndreptată și mai curățită de ziceri învechite acum și obicinuite numai la frații noștrii Ardeleni“¹⁾. Principiile vrednicului episcop sunt cât se poate mai sănătoase: să schimbi numai acolo, unde e greșală, și unde nu înțeleg oamenii, pentru cari se tipărește cartea. Durere, că aceste principii înțelepte nu au fost puse destul de bine în aplicare.

Biblia de Buzău e o retipărare a celei de Blaj, cum o numește chiar episcopul Filoteiu. Aproape pe toate paginile găsești acelaș text, și de schimbări dai numai pe ici pe colo, mai mult schimbări de litere, cari arată o altă pronunță. Prin liturghia lui Antim Ivireanul, care va fi fost în vremea sa singura carte tipărită pentru slujba sfintei liturghii în românește, căci cine știe ce va fi mai rămas din cartea mitropolitului Dosofteiu, și de aceea a trebuit să treacă în Ardeal în număr mare, doar noi aveam acum liturghia românească aprobată de Scaunul Romei, a trecut și în cărțile bisericești ale tuturor Românilor din Ardeal dialectul muntean, pentru aceea limba din Biblia lui Clain nu e limba din Blaj, ori limba vorbită în părțile Sibiului, ci, pe cât a cunoscut-o acest mare învățat, limba vorbită în principatul Munteniei. Tocmai de aceea limba nu lăsa mult de dorit. Și de fapt schimbările cele mai multe sunt de litere, cari arată pronunța diferită. Pe când cea de Blaj are „așe“, cea dela Buzău scrie: „așa“, „despartă“ e în cea din țară „desparță“, „samene“ e „semene“. Alte schimbări nu au nici un rost, așa de pildă cea dela Buzău lasă afară adeseori pe „și“, cu toate că vorba se găsește atât în textul evreesc, cât și în cel grecesc; ori în loc de „iaste“ pune „e“. De altă dată dai de schimbări provocate de nenorocitele curente limbistice, cari au băgat în robie biată biserică românească, după ce aceasta s'a scutu-

¹⁾ »Procurvântare către dreptcredincioșii cititori« în Vol. I. p. 5.

rat de jugul slavon. La Biblia de Buzău nu-i place „norodul“, ci îi trebuie „popul“, iar în loc de „tuturor“ trebuie să zică „tuturilor“. „După“ e în cea din țară „dupre“, deși nu consecvent, căci în psalmul 50 versetul întâiu e: „miluește-mă Dumnezeule dupre mare mila ta“, și numai decât în al doilea se spune: „și după mulțimea îndurărilor tale șterge fărădelegea mea“. Dacă facem o comparație între un întreg capitol luat din acestea două ediții, vom vedea, cât sunt de puține schimbările. Să luăm de pildă capul întâiu din Cartea Facerii. Pe când Biblia de Blaj zice: „să se facă tărie între apă“ (v. 6), cea dela Buzău are: „să se facă tărie între ape“, ceea ce e mai bine, doar nu poate să fie nimic „între“, dacă e un singur lucru, care să aibă ceva „între“. Textul blăjan nu a tradus destul de verbal pe cel grecesc: ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος, care înseamnă „prin mijlocul apei“. „Muiară“ e în ediția lui Filoteiu „femea“, pentru că în țară s'a dat celuilalt cuvânt o accepțiune nu prea cinstită. Fraza cărții ardelene „și iată bune foarte“ a fost „romanizată“ în cea de Buzău: „că sunt bune foarte“ (v. 31.), prin ce nu s'a limpezit cu nimic înțelesul, iar limba a pierdut mult din stilul ei lapidar. „Jigăniile“ nu-i plac munteanului, de aceea pune: „vietăți“, cari împreună cu atributul următor: „cu suflete vii“ fac o frază destul de urâtă.

Aceasta e toată schimbarea în un capitol așa de mare, cum e cel dintăiu din Biblie. Adevărată îndreptare e numai unde e vorba despre despărțirea între ape, încolo nu mai eră necesară nici o schimbare, las'că și aceasta e un lucru, pentru care poporul nu rămânea fără înțelegerea Scripturii. Cel ce va mai face comparațiunea, atât de plictisitoare, și pentru alte capitole, se va convinge, că schimbările sunt puține, și va ajunge la convingerea, că oamenii, ori omul, doar nu tot ce apare sub numele unui om e și opera lui, nu au făcut nici măcar o copie a Bibliei de Blaj, ci au mai schimbat pe ici pe colo câte un cuvântel, ori câte o literă, așa încât tipăritura lui Clain a stat sub ochii culegătorilor. Ea păstrează chiar greșelile Bibliei de Blaj¹⁾. Indreptează pe „acorăbiat“ cu „a mers pe apă“, unde putea să rămână afară cele două cuvinte din urmă. „Exorțiștii“ sunt schimbați cu „jorători“, vorbă ce nu există în dic-

¹⁾ Vezi mai sus p. 185 »făgăduința voastră« în loc de »contractul făcut cu voi«, »preste scaon șădc«.

ționarul limbii române. Păstrează vorba veche românească „căci“, în înțelesul de „pentru ce“, deși ar fi făcut cu mult mai bine să o schimbe, doar din cei fără multă carte abia se vor găsi oameni, cari să o înțeleagă. „Moșia“ și „țara“ celei vechi au ajuns să fie în cea de Buzău „patrie“¹⁾ „străjuitorul“ a devenit lucru mare „speculator“²⁾ și mare mirare, că servitorul căpitanului din Capernaum nu a ajuns „ordonanță“! „Jitnițele“ odată sunt primite așa³⁾, de altădată sunt numite „magazii“. Celor dela Buzău nu le sună bine la ureche fraza: „așa veți grăi Domnului meu Isav: așa zice sluga ta Iacov“⁴⁾, ci schimbă, de sigur destul de rău: „așa veți zice Domnului meu Isav: așa zice supusul (!) tău Iacov“; supus nu e românește, ci ungurește ori nemțește, iar a da afară pe frumosul „grăi“ e o lipsă de ori ce simț de limbă românească, mai cu seama când se pot perânda două vorbe, cari deși sunt diferite, totuși exprimă, mai mult sau mai puțin, aceeași idee! Une ori a crezut editorul dela Buzău, că e mai corect în traducere decât cel dela Blaj, și are fraza următoare: „acestea toate neamurile le caută“⁵⁾, ceea ce în Biblia dela 1795 e: „că acestea toate (grijile trupesți) păgânii le caută“. „Neamurile“ nu are în limba română puterea lui „goim“ cel jidovesc, și chiar de ar avea-o, a te întoarce dela așa de cunoscutul „păgâni“ la echivocul „neamuri“, nu e nici un lucru bun. În felul cum e construită vorba buzoiancă, nici nu e limpede, nu poți să știi, ce vrea să zică: dacă lucrurile, cari privesc îngrijirea trupului, le caută toate popoarele, — și atunci nu ar avea Mântuitorul pentru ce să desbare pe oamenii săi dela astfel de griji; ori vrea să zică: „toate lucrurile acestea numai neamurile (păgânii) le caută“. Până la ediția de Buzău, cum se învață de altfel și astăzi, știam, că Mântuitorul va despărți pe cei buni de cei răi, la judecata din urmă „cum alége păstorul oile de capre“⁶⁾ — această traducere nu i-se pare bună lui Filoteiu, ci spune:

¹⁾ Ioan 4, 44, Mat. 2, 12. — De altfel cuvântul »patrie« îl găsim și la Clain în T. V. II. Mac. 4, 1.

²⁾ Marcu, 6, 27.

³⁾ Mat. 3, 12., 6, 26.

⁴⁾ Facere, 32, 4.

⁵⁾ Mat. 6, 32.

⁶⁾ Mat. 25, 32.

că „va despărți pre dânșii unul de altul, precum desparte păstorul oile din iezi“, ceea ce nu e bine, căci vorba grecească *ἐκτίπων* poate să însemneze atât ied, cât și capră.

Mare greșală a făcut ediția Buzoiană cu schimbarea vorbelor în Tatăl nostru, prin ce a făcut, ca noi Românii nici măcar în această manifestațiune a credinței să nu mai fim una. Biblia de Blaj zice: „pâine noastră cé de toate zilele“¹⁾ iar cea dela Buzău are: „cea spre ființă“, vòind să crează, că a făcut o traducere mai exactă. Pe când se înșală amar de tot, căci cuvântul grecesc *ἐπιούσιον* înseamnă tocmai un lucru necesar în toate zilele ca să poți trăi, ceea ce nu va scoate poporul nici odată din „spre ființă“. Bine a făcut Biblia dela Buzău, că în loc de „détornici“ și „détorii“ a pus „greșiți“ și „greșeli“ (v. 12.), a făcut însă cât se poate mai rău punând „cel viclean“ în loc de „cel rău“, doar *πονηρός* tocmai „rău“ înseamnă! „Eu sunt vița, voi mlădițele“²⁾ e în cea de Buzău: „eu sunt buciumul, voi vițele“, o traducere fără nici un rost. De multe ori a schimbat câte un text al celei vechi, încurcându-l deabinelea. Ce limpede curg vorbele în următorul verset: și întru nime altul nu iaste mântuire, pentru că nici un nume altul supt ceriu nu iaste dat oamenilor, întru care trebuie să ne mântuim noi“! În gura Bibliei de Buzău nu mai sunt așa de bine și de natural tocmito: „și nu este într'alt întru nimic mântuire, pentru că nici nume este altul supt cér dat întru oameni, întru care trebuie să ne mântuim noi“³⁾. O mare greșală de vorbă e la începutul evangheliei lui Luca, unde se spune, că evangeliile sunt alcătuirii de povești: „de vreme ce mulți s'au apucat a aicătui povestiri“⁴⁾, adecă a ticlul basme! Clasic și bucoreștenesc e graiul acestei ediții la Galateni 2, 1: „după paisprezece ani iarăși m'am suit în Ierusalim“. Acum a grăit în tocmai ca acei, pentru cari s'a scris această ediție!

Astfel s'a făcut Biblia de Buzău, care l-a costat multe parole pe vrednicul episcop Filoteiu. Păcat de omul acesta, că nu a avut cunoștințe mai frumoase teologice, și mai multă cunoaștere a unui lucru atât de greu, ce este revizuirea cărților

¹⁾ Mat. 6, 11.

²⁾ Io. 15, 5.

³⁾ Faptele Apostolilor 4, 12.

⁴⁾ Luca 1, 1.

bisericești. El nu e teolog bun, se vede aceasta din vorba lungă, și puțin cuprinzătoare a introducerii lui dela cel dintăiu volum, de unde se vede, că el aprecia Biblia cam în felul protestanților. Păcat, de această carte frumoasă, că nu a copiat pe deantregul textul Bibliei de Blaj, ar fi făcut cel mai bun serviciu, căci ea ar fi umplut toate părțile ardelene, și nu ar fi ajuns în așa de scurt timp să se dea aproape de pomană, cu 6 lei toate 5 volumele.

Ceea ce a schimbat editorul acestei cărți, aproape totul e greșit, ori fără nici un rost, de aceea te enervează cu cât o asemeni Biblia buzoiană mai mult cu cea blăjană, și îți spui de multe ori: păcat de atâtea parale pentru aceste schimbări. Cu această începe nesfârșitul lanț de „corectori“ ai cărților bisericești, cari pe lângă silința și știința lor au lăsat în aceste cărți niște urme foarte triste: de dragul cutărui cuvânt — care fiind de o anumită origină — jertfesc înțelesul, și fac aceste cărți inutile *poporului* românesc, pentru care se tipăresc. Intre aceștia nu se poate numără însă Filoteiu al nostru, care nu a avut știința lor, și dacă a făcut ceva schimbări, a avut intențiunea să le facă pentru a fi înțeleasă Sfânta Scriptură pe deplin de munteni.

Biblia lui Șaguna.

Andrieu baron de Șaguna a fost un mare ortodox, care pe Românii uniți nu-i prea avea în gușă. La începutul Bibliei sale¹⁾ are loc de ajuns pe XXI pagini în folio să vorbească despre fel de fel de lucruri în legătură cu Sfânta Scriptură, „despre întoarceré Sfintei Scripturi în limbile popoarelor creștine“, (uitând firește traducerea latină, pe care au întrebuintat-o toți traducătorii noștrii de mai înainte), și când ajunge la „traducere Sfintei Scripturi în limba noastră română“ (p. VI și următoarele), are loc dăstul pentru ca să umplă câteva pagini cu prefețele Testamentului Nou dela Bălgrad și ale

¹⁾ Biblia, adecă Dnezeiasca Scriptură a legii cei vechi și a cei noao, după originalul celor Șeptezeci și doi de tălcuitori din Alexandria tipărită... supt priveghiaré și binecuvântare Ecselenței Sale... Andrieu Baron de Șaguna. Sibiu 1856—1858.

Bibliei de București, însă nu pomeneste nici măcar un singur cuvânt despre Biblia de Blaj, deși aceasta îi era cu mult mai cunoscută decât celelalte toate, doar a copiat-o cu puține și neînsemnate schimbări, luând din ea mai mult decât cea de Buzău. Ne miră un lucru, de ce a trebuit să mai tipărească Șaguna o Biblie nouă, când înainte cu o jumătate de an ieșise de sub tipar o destul de bună Biblie ortodoxă, cea dela Buzău, care putea să fie întrebuintată în biserica lui fără nici un scrupul. Motivul, pe care îl invoacă cei dela Sibiiu pentru a arăta necesitatea Bibliei lor, e următorul: „De vreme ce în toate edițiile de mai sus au fost ici colé parte cuvinte necorespunzătoare textului grecesc și slavian, ném nevoit a aduce textul ediției acesteia, cât se potu, în armonie cu traducere originală (?) a celor 72 Tălcuitori¹⁾. Pe lângă „singurite cuvinte”, cari nu redau bine textul, ori erau provincialisme, munca îndreptării, ne spune prefața, a constat în potrivirea cu textul grecesc și slovenesc al aranjării capetelor 37, 38, 39, și o parte din 36 a Ieșirii, cari au altfel de urmare în Bibliile mai vechi, și chiar în textul grecesc, ce-mi stă la îndemână. După aranjarea Bibliei de Sibiiu, în acestea capitole se vorbește mai întâiu despre odăjdiiile preoților, și numai după aceea despre facerea cortului mărturie, pe când cea de Blaj și celelalte vechi, vorbesc mai întâiu despre cortul mărturie, și după aceea numai despre hainele sfinte ale preoților, despre cari spune, că s'au făcut din ceea ce a mai rămas²⁾. După cum se vede din prefața, potrivirile versurilor au fost munca cea mai însemnată a Bibliei de Sibiiu, și nici acestea nu se potrivesc în totdeauna cu traducerea grecească a Testamentului Vechiu, nici cu originalul Testamentului Nou. De exemplu: în textul grecesc al Cărții sfântului apostol Pavel către Romani se găesc trei stihuri, pe cari Biblia lui Șaguna le-a pus la capul al 14, deși în cel grecesc și în celelalte ediții sunt puse la capul al 16 la sfârșit. Înțelesul nu se schimbă de loc, căci e o doxologie. De asemenea unele adause, cum e cel din cartea a III a împăraților 6, 20 e un adaus, care nu e nici în textul grecesc, ce îmi stă la dispoziție.

¹⁾ Vezi prefața p. XVI. Uită să pomenească un lucru: în traducerea celor 72 nu se cuprinde Testamentul Nou.

²⁾ Ieșire 39, 1.

Însuși textul Bibliei de Sibiiu nu e altceva decât textul celei de Blaj foarte puțin schimbat, și de multe ori acestea schimbări nu sunt prea cu mare noroc făcute. Pentru a se putea constata acest lucru, punem față în față mai multe texte din cele două Biblii, iar la altele numai indicăm schimbările, ca să nu fie prea lungă și atât de plictisitoare asemănarea.

Blaj Facere 1, Sibiiu

Întru început au făcut Dumnezeu ceriul, și pământul. Și pământul era nevăzut, și netocmit, și întunérec era desupra adâncului, și Dhul lui Dumnezeu să purta pre desupra apei. Și au zis Dumnezeu să se facă lumină, și sau făcut lumină. Și au văzut Dumnezeu lumina că iaste bună, și au despărțit Dumnezeu între lumină, și între întunérec. Și au numit Dumnezeu lumina zio, și întunérecul lau numit noapte. Și sau făcut séră, și sau făcut diminéță zi una. Și au zis Dumnezeu să se facă tărie între apă, și să fie despărțind apă de apă, și sau făcut așé. Și au făcut Dumnezeu tăriia, și au despărțit între apa, caré era supt tărie, și între apa, caré era desupra tăriei. Și au numit Dumnezeu tăriia ceriu, și au văzut Dumnezeu că iaste bine, și sau făcut séră, și sau făcut diminéță, zioa a doao. Și au zis Dumnezeu să se adune apa cé de supt ceriu, întru o adunare, și să se arate uscatul, și sau făcut așé, și sau

Întru început au făcut Dumnezeu ceriul, și pământul. Și pământul era nevăzut, și netocmit: și întunérec era desupra adâncului: și Duhul lui Dumnezeu se purta pre desupra apei. Și au zis Dumnezeu: să se facă lumină: și sau făcut lumină. Și au văzut Dumnezeu lumina, că iaste bună: și au despărțit Dumnezeu între lumină, și între întunerec. Și au numit Dumnezeu lumina zio, și întunerecul lau numit noapte. Și sau făcut séră, și sau făcut diminéță, zi una. Și au zis Dumnezeu: să se facă tărie între ape: și să fie despărțind apă de apă: și sau făcut așé. Și au făcut Dumnezeu tăriia: și au despărțit Dumnezeu între apa, caré era supt tărie, și între apa, caré era desupra tăriei. Și au numit Dumnezeu tăriia, ceriu: și au văzut Dumnezeu, că este bine, și sau făcut séră, și sau făcut dimineață, zioa a doao. Și au zis Dumnezeu: să se adune apa cé de supt ceriu, întru o

adunat apa cé de supt ceriu întru adunările sale, și sau arătat uscatul. Și au numit Dmnezeu uscatul pământ, și adunările apelor léu numit mări, și au văzut Dmnezeu că iaste bine. Și au zis Dmnezeu să răsară pământul iarbă verde, care să samene sământă după féliu, și după asemănare, și lemn roditoriu, care să facă rod, căruia să fie sământa lui întrinsul după féliu pre pământ, și sau făcut așé. Și au scos pământul iarbă verde, care samănă sământă după féliu, și după asemănare, și lemn roditoriu, care face rod, a căruia sământa lui întrinsul după féliu pre pământ, și au văzut Dmnezeu că iaste bine. Și sau făcut séră, și sau făcut diminéță, zioa a treia. Și au zis Dmnezeu să se facă luminători întru tăriiia ceriului, ca să lumineze pre pământ, și să despartă între zi, și între noapte. Și să fie spre sémne, și spre vremi, și spre zile, și spre ani. Și să fie spre luminare întru tăriiia ceriului, ca să lumineze pre pământ, și sau făcut așé. Și au făcut Dmnezeu doi luminători mari, luminătoriu cel mai mare spre stăpânire zilei, și luminătoriu cel mai mic spre stăpânire noptii, și

adunare, și să se arate uscatul: și sau făcut așé: și sau adunat apa cé de supt ceriu întru adunările sale, și sau arătat uscatul. Și au numit Dmnezeu uscatul, pământ: și adunările apelor, léu numit mări; și au văzut Dmnezeu, că este bine. Și au zis Dmnezeu: să răsară pământul iarbă verde, care să samene sământă după féliu, și după asemănare, și lemn roditoriu, care să facă rod, căruia să fie sământa lui întrinsul după féliu pre pământ: și sau făcut așé. Și au scos pământul iarbă verde, care samănă sământă după féliu, și după asemănare, și lemn roditoriu, care face rod, a căruia sământa lui întrinsul după féliu pre pământ: și au văzut Dmnezeu că este bine. Și sau făcut séră, și sau făcut diminéță, zioa a treia. Și au zis Dmnezeu: să se facă luminători întru tăriiia ceriului, ca să lumineze pre pământ, și să despartă între zi, și între noapte: Și să fie spre sémne, și spre vremi, și spre zile, și spre ani. Și să fie spre luminare întru tăriiia ceriului, ca să lumineze pre pământ: și sau făcut așé. Și au făcut Dmnezeu doi luminători mari: luminătoriu cel mare spre stăpânire zilei, și luminătoriu cel mai mic spre stăpânire noptii, și sté-

stélele. Și iau pus pre ei Dmnezeu întru tăriiia ceriului, ca să lumineze pre pământ. Și să stăpânească preste zi, și preste noapte, și să despartă întră lumină, și întră întunérec, și au văzut Dmnezeu că iaste bine. Și sau făcut séră, și sau făcut diminéță, zioa a patra. Și au zis Dmnezeu să rodască apele jigăanii cu suflete vii, și pasări sburătoare pre pământ supt tăriiia ceriului, și sau făcut așé. Și au făcut Dmnezeu chitii cei mari, și tot sufletul jivnilor, ce se târasc, care léu rodit apele după féliul lor, și toată paséré sburătoare după féliu, și au văzut Dmnezeu că sânt bune. Și léu blagoslovit Dmnezeu, zicând: creșteți, și vă înmulțiți, și umpleți apele în mări, și céle sburătoare să se înmulțască pre pământ. Și sau făcut séră, și sau făcut diminéță, zioa a cincé. Și au zis Dmnezeu să rodască pământul suflet viu după féliu de céle cu patru picioare, și de céle ce se târasc, și fieri pre pământ după féliu, și sau făcut așé. Și au făcut Dmnezeu fierile pământului după féliul lor, și dobitoacele după féliul lor, și toate céle ce se târasc pre pământ după féliul lor, și au văzut Dmnezeu, că sânt

lele. Și iau pus pre ei Dmnezeu întru tăriiia ceriului, ca să lumineze pre pământ. Și să stăpânească preste zi, și preste noapte, și să despartă între lumină, și între întunérec: și au văzut Dmnezeu că este bine. Și sau făcut séră, și sau făcut diminéță, zioa a patra. Și au zis Dmnezeu: să scoată apele jigăanii cu suflete vii, și pasări sburătoare pre pământ supt tăriiia ceriului: și sau făcut așé. Și au făcut Dmnezeu chitii cei mari, și tot sufletul jivnilor ce se târasc, care léu scos apele după féliul lor, și toată paséré sburătoare după féliu: și au văzut Dmnezeu că sânt bune. Și léu binecuvântat Dmnezeu zicând: creșteți și vă înmulțiți, și umpleți apele, care sânt în mări: și céle sburătoare să se înmulțască pre pământ. Și sau făcut séră, și sau făcut diminéță, zioa a cincé. Și au zis Dmnezeu: să scoată pământul suflet viu după féliu, de céle cu patru picioare, și de céle ce se târasc, și fieri pre pământ după féliu: și sau făcut așé. Și au făcut Dmnezeu fierile pământului după féliul lor, și toate céle ce se târasc pre pământ după féliul lor: și au văzut Dmnezeu, că sânt bune. Și au zis Dmnezeu:

bune. Și au zis Dumnezeu să facem om, după chipul nostru, și după asemănare, și să stăpânească peștii mării, și pasările ceriului, și dobitoacele, și tot pământul, și toate cele ce se târasc pe pământ. Și au făcut Dumnezeu pre om, după chipul lui Dumnezeu la făcut pre dînsul, bărbat și muiare iau făcut pre ei. Și bine iau cuvântat pre ei Dumnezeu zicând: creșteți, și vă înmulțiți, și umpleți pământul, și stăpâniți pre el, și stăpâniți peștii mării, și pasările ceriului, și toate dobitoacele, și tot pământul, și toate jivinile, care se târasc pre pământ. Și au zis Dumnezeu: iată am dat voao toată iarba, ce face sămânță de sămănat, care iaste desupra a tot pământul, și tot lemnul, care are întru sine rod cu sămânță, de sămănat, va fi voao de mîncare. Și tuturor fierilor pământului, și tuturor pasărilor ceriului, și tuturor jivinilor, ce se târasc pre pământ, care au în sine suflet viu, și toată iarba verde de mîncare, și sau făcut așé. Și au văzut Dumnezeu toate câte au făcut, și iată bune foarte, și sau făcut séră, și sau făcut diminétă, zioa a șesa.

să facem om după chipul nostru, și după asemănare: și să stăpânească peștii mării, și pasările ceriului, și dobitoacele, și tot pământul, și toate jivinile cele ce se târasc pre pământ. Și au făcut Dumnezeu pre om, după chipul lui Dumnezeu lau făcut pre dînsul: bărbat și muiare iau făcut pre ei. Și iau binecuvântat pre ei Dumnezeu, zicând: creșteți, și vă înmulțiți, și umpleți pământul, și stăpâniți pre el, și stăpâniți peștii mării, și pasările ceriului, și toate dobitoacele, și tot pământul, și toate jivinile, care se târasc pre pământ. Și au zis Dumnezeu: iată am dat voao toată iarba, ce face sămânță de sămănat, care este desupra a tot pământul, și tot lemnul, care are întru sine rod cu sămânță de sămănat, va fi voao de mîncare. Și tuturor fierilor pământului, și tuturor pasărilor ceriului, și tuturor jivinilor, ce se târasc pre pământ, care au în sine suflet de viață, și toată iarba verde de mîncare: și sau făcut așé. Și au văzut Dumnezeu toate, câte au făcut, și iată bune foarte, și sau făcut séră, și sau făcut diminétă, zioa a șesa.

Ce schimbări găsim în capul întâiu din Cartea Facerii? Aproape nici una. În v. 6. are Biblia de Blaj: „între apă“, ceea ce poate să fie o greșală de tipar, după cum și la cea de Sibiiu în v. 16 lipsește un „mai“ (luminătorul cel mai mare). Pe „bлагословит“ îl schimbă cu „binecuvântat“, cu toate că îl găsim și la Șaguna în forma veche¹⁾. La v. 22 adaugă Șaguna un „carele sânt“, lucru superfluu, iar la 26 „jivinile“, ca să fie mai literală traducerea. Vedem deci, că în acest cap nu e aproape nici o schimbare, și de sigur nu e nici o îndreptare, căci „jivinile“ cu nimic nu lămuresc înțelesul.

În capul al doilea al aceleiaș cărți, adaugă cea de Sibiiu une ori pe „dom“ la „Dumnezeu“, chiar și acolo, unde lipsește în textul cel grecesc, cu care nu se poate lăuda în totdeauna (v. 8). „Pomul vieții“ și „pomul științei, binelui și a răului“ e în ediția dela Sibiiu „lemnul vieții“ și „lemnul spre a cunoaște binele și răul“, ceea ce e cât se poate de rău, deși „lemnul“ e mai după grece. Versetul 10 spune la cea de Blaj, că riul Edemului se „împarte în patru riuri“, cea de Sibiiu schimbă cuvântul din urmă cu altul, pe care l-a citit în nota celei de Blaj: „începături“. Versetul 16 are la cea veche următoarea redactare: „din tot pomul să mîncănce mîncare“, cea alui Șaguna modifică: „să mîncănci cu mîncare“. Traducerea bună și chiar literală alui Clain: „os din oasele méle și carne din carne mé“ (23) e schimbată rău de tot la Șaguna: „os din oasele méle și trup din trupul meu“, căci trupul are nu numai carne, ci și oase. Altă schimbare nu găsim în 25 de versete. Nici în capul al treilea din Cartea Facerii nu găsim schimbări esențiale, ci numai mici modificări, cari pare, că vreau să-ți arate, că nu trebuia lăsat textul întră toate așa, precum a ieșit din mâna celor dela Blaj. Versetul 2 e în cea dintâiu: „din rodul pomilor raiului mîncăm“, această traducere bună e schimbată: „din tot lemnul, care este în mijlocul raiului vom mîncă“. Tot rău e, când în loc de: „sau ascuns Adam... între pomii raiului“ (v. 8), zice: „între lemnul raiului“. Nu e mai bună nici introducerea lui „unic“ în v. 11 și 17. Atâta e toată schimbarea în 24 de versete, iar celelalte sunt copiate din cuvânt în cuvânt și în aceeaș ordine, cum se află în cea de Blaj.

¹⁾ Marcu 6, 41.

Alte schimbări, de cuvinte, nu îndreptări, ci de dragul curentului literar, mai sunt următoarele: „este“ în loc de „e“, în loc de „ucenic“ „învăţăcel“, în loc de „norod“ „popor“, pentru „gloate“, deşi nu totdeauna, însă adese ori „popoare“, „moşia“ e „patrie“, „Eghipt“ e „Eghipt“, câte odată adaugă, deşi nu e nevoie, pe „cel“, „cé“. Acestea vin înainte mai de multe ori, deci ca să nu le repet, le spun acum pentru toate cazurile. Ele nu îndreaptă nimic. Mergem mai departe, să vedem, cum sunt celelalte cărţi, şi nu căutăm anume, ci luăm capetele anumitor cărţi, așa cum se întâmplă să se deschiză Scriptura, când o răsfoieşti.

Dacă luăm Cartea Ieşirii, cap 11 şi 33 au numai schimbările de mai sus, şi în colo în 80 de versete nu mai întâlneşti altă schimbare, decât „Efrem“ în loc de „Efraim“, „Nefthalim“ în loc de „Neftalim“ (Cu „th“ se transcrie *θ*). La Isaia în trei capete (21, 22 şi 23) în versetul 11 al celui dintâiu cap e o îndreptare, în loc de „păzăsc“ e „păzescă“, dar în colo nici o schimbare, afară de unele din cele de sus. În Plângerile lui Eremia, la capul întâiu toată schimbarea consistă în punerea unui articol (cetaté „cé“ cu multe popoare“). La pildele lui Solomon se copiează chiar greşala „*va* veni năcazuri“ (1, 27), atâta îndreptare este totuşi în capul întâiu (v. 33), că un „e“ e îndreptat în „iaste“. La capul 14 al aceleiaş cărţi, „bineprimite“, de altfel traducerea exactă şi româneşte consecrată alui *deztai* e redat cu „bineplăcute“, „cariul oaselor“ (v. 31) e botezat „carul oaselor“. La Psalmi întâlnim mai adese ori schimbări de versete, cari nu alterează întru nimic înţelesul, încolo afară de obişnuitele îndreptări în psalmii 17, 22, 28, 50, 52, 69 şi 150, pe cari i-am pus faţă în faţă, nu e nici o schimbare, căci greşelile de tipar nu le putem socoti ca schimbări (ps. 50, 8. are „neascunse“ în loc „de ascunse“). E destul de plictisitor, să citeşti astfel de „confrontări“, mai pun însă una aici din Testamentul Vechiu, una din cele mai clasice profetii: Isaia cap 53 întreg.

Blaj

Dmne cine au crezut auzului nostru, şi braţul Dm-nului, cui sau descoperit?

Sibiiu

Doamne cine au crezut auzului nostru, şi braţul Dom-nului, cui sau descoperit;

Vestitam, ca un prunc înainte lui, şi ca o rădăcină în pământ insetat: nu are chip el, nici mărire, şi lam văzut pre el, şi nu avé chip, nici frumseţe. Ci chipul lui necinstit, şi mai sfârşit decât al fiilor omeneşti, om ce era întru bătae, şi ştiind răbda durere, că sau schimbat faţa lui, defăimat au fost, şi nesocotit. Acesta păcatele noastre le poartă, şi pentru noi răbdă durere, şi noi am gândit, că dela Dmnezeu iaste el întru durere, întru durere şi în năcaz. Iară el sau rănit pentru păcatele noastre, şi au pătimit pentru fărădelegile noastre, certare împăcării noastre pre dînsul, şi cu rana lui noi toţi ném vindecat. Toţi ca nişte oi am rătăcit, fieşte carele din calé sa sau abătut, şi Dmnul lau dat pre el pentru păcatele noastre. Şi el pentru ce sau chinuit, nu şeu deschis gura sa: ca o oae la junghiare sau adus, şi ca un miel fără de glas înainte celui cel tunde, aşé nuşi deschide gura sa. Întru smerenie judecata lui sau rădicat, şi némul lui cinel va spune? că sau luat de pre pământ viaţa lui, pentru fărădelegile norodului meu sau adus la moarte. Şi voiu da pre cei răi în locul îngropării lui,

Vestitam ca un prunc înainte lui, şi ca o rădăcină în pământ insătat, nu are chip el, nici mărire, şi lam văzut pre el, şi nu avé chip, nici frumseţe. Ci chipul lui necinstit, şi mai sfârşit decât al fiilor omeneşti, om ce era întru bătae, şi ştiind răbda durere că sau schimbat faţa lui, defăimat au fost, şi nesocotit. Acesta păcatele noastre le poartă, şi pentru noi răbdă durere, şi noi am gândit, că dela Dmnezeu iaste el întru durere, întru durere şi în năcaz. Iară el sau rănit pentru păcatele noastre, şi au pătimit pentru fărădelegile noastre, certare împăcării noastre pre dînsul, şi cu rana lui noi toţi ném vindecat. Toţi ca nişte oi am rătăcit, fieştecarele din calé sa sau abătut, şi Dmnul lau dat pre el pentru păcatele noastre. Şi el pentru ce sau chinuit, nu şeu deschis gura sa, ca o oae la junghiare sau adus, şi ca un miel fără de glas înainte celui cel tunde, aşé nuşi deschide gura sa. Întru smerenie judecata lui sau rădicat, şi némul lui cinel va spune; că sau luat de pre pământ viaţa lui, pentru fărădelegile poporului meu sau adus la moarte. Şi voiu da pre cei răi în locul îngropării lui,

și pre cei bogați în locul morții lui, că fărâdelége nu au făcut, nici sau aflat viclesug în gura lui. Și Dmnl va săl curătă pre el de rane, de veți da pentru păcat, sufletul vostru va vedé sãmântă îndelungată. Și va Dmnl cu mâna sa să scoată din durére sufletul lui, și săi aréte lui lumină, și săl facă cu știință, și să îndreptéze pre cel drept, carele bine slujéște multora, și păcatele lor el le va purta. Pentru aceasta el va moșteni pre mulți, și va împărți dobânzile celor tari, pentru că sau dat la moarte sufletul lui, și cu cei fărâdelége sau socotit, și el păcatele multora au purtat, și pentru fărâdelégele lor sau dat.

Pe o coloană întreagă nici o schimbare, în o parte atât de însemnată!

Trecem la cărțile Testamentului nou. Nici aici nu mai punem schimbările de cuvinte fără rost (popor în loc de norod, învățacel în loc de ucenic, șcl.).

Evangelia dela Mateiu, în cele 23 de versete are un „lor“ în loc de „să“ (în țara lor), deși nu e justificată cu nimic schimbarea, și adaugé un „și“ (și de doi ani și mai mici), cu toate că lipsește în textul grecesc. În cele 48 versete din capul 5 se adaugé la „gheena“ și „focului“ (29), ceea ce de asemenea lipsește în cel grecesc, și întoarce fraza: „de cel ce va să se împrumute dela tine, nu te întoarce“ (42) în alta: „pre cel ce va să se împrumute dela tine, nul înapoia deșărt“, deși nu știm, de ce a trebuit să se facă această schimbare. Tot o astfel de schimbare e și cea din capul 25, v. 26, unde textul corect: „slugă ré și léneșe“ e înlocuit cu „slugă léneșe și vicleană“, iar în loc de „căzututisau ție“ (27) pune „pentru acéia se cuviné ție“. Mai are Biblia lui Șaguna un acord rău în acest cap: „pre sluga

și pre cei bogați în locul morții lui, că fărâdelége nu au făcut, nici sau aflat viclesug în gura lui. Și Domnul va săl curătă pre el de rane, de veți da pentru păcat, sufletul vostru va vedé sãmântă îndelungată. Și va Domnul cu mâna sa să scoată din durére sufletul lui, și săi aréte lui lumină, și săl facă cu știință, și să îndreptéze pre cel drept, carele bine slujéște multora, și păcatele lor el le va purta. Pentru aceasta el va moșteni pre mulți, și va împărți dobânzile celor tari, pentru că sau dat la moarte sufletul lui, și cu cei fărâdelége sau socotit, și el păcatele multora au purtat, și pentru fărâdelégele lor sau dat.

cé netróbnică aruncați-l“, și acestea sunt toate schimbările în un cap de 46 versete! — La Mateiu mai dăm de o schimbare, care poate să fie făcută greșală cu intențiune: Blajul zice, ca și textul original: „și voiu da ție (lui Petru) cheile împărăției ceriurilor“. Fiind vorba aici de primatul sfântului Petru, care nu a putut să-i convină editorului dela Sibiu, lasă afară pe „ție“, formulând astfel fraza: „și voiu da cheile împărăției ceriurilor“ (16, 19), ceea ce nu mai are nici o legătură logică cu versetele de mai înainte, în cari se laudă credința lui Petru, și i-se promite, că el are să fie fundamentul bisericii.

În evanghelia lui Marcu de asemenea sunt foarte puține schimbări. Topica îndreptată în versetul 2 din capul al 6, e una dintre rarele îmbunătățiri făcute textului de Blaj („de unde sânt acestuia acesté“, cel vechiu avea „de unde acestuia sânt acesté“); adausul „că“ e bine pus pentru fraza românească, dar adaugerea numelui „Filipp“ la v. 18 nu e necesară, și lipsește și în greceie; „cu drag ascultă“ (20) al celei de Blaj e mai românește zis decât în cea de Sibiu: „cu dragoste ascultă“; v. 26 schimbă pe „nu au vrut să o scârbéscă pre ea“ cu „nu au vrut săi lépede cereré“, deși nu e mai potrivită această frază cu originalul; foarte rău a schimbat următorul text: „și au poruncit lor săi așéze pre toți rânduri rânduri pre iarbă“ (39) în „și au poruncit lor săi pue pre toți mése, mése pre iarbă“, căci cuvântul grecesc *σπιρβου* înseamnă „masă“, dar și pe oamenii, cari stau la masă; bun e adausul „ca la“ (cinci mii v. 44), însă nu e bine schimbat „ieșiră la vad“ cu „se opriră“ (53).

Venim la evanghelia sfântului Luca, de unde copiem o parte din capul 11 (până la versetul 13 incluziv).

Blaj

Fostau, când era el la un loc rugândușă, decă au încetat, zisau unul din ucenicii lui cătră dînsul: Dmne învățane să ne rugăm, cum au învățat și Ioan pre ucenicii săi. Și léu zis lor: când vă rugați, să ziceți: Tatăl nostru, carele

Sibiu

Fostau, când era el la un loc rugândușe, decă au încetat, zisau unul din învățăceii lui cătră dînsul: Doamne învățane să ne rugăm, cum au învățat și Ioan pre învățăceii săi. Și léu zis lor: când vă rugați, să ziceți: Tatăl nostru,

ești în ceriuri. Sfințescăsa numele tău, vie împărăția ta, fie voia ta, precum în ceriu, așa și pre pământ. Pâine noastră ce de toate zilele dănio noao astăzi. Și ne iartă noao păcatele noastre, precum și noi ertăm tot celui dătoriu noao: și nu ne duce pre noi în ispită, ci ne izbăvește de cel rău. Și au zis cătră ei: cine dintru voi are priiatin, și va mERGE la dînsul în miezul nopții, și va zice lui: priiatine dămi împrumut trei pâini. Că au venit din cale un priiatin la mine, și nu am ce pune înainté lui. Și acela din lăuntru răspunzând va zice: numi face osteneală, că iată ușile sunt încuiate, și pruncii miei sânt în așternut cu mine, nu pociu să mă scol săți dau ție. Iară zic voao: măcar de nu iar da lui sculândușă pentru că iaste lui priiatin: ci pentru obrăznicia lui sculândușă va da lui cătui trebuie. Și eu zic voao: céreți, și să va da voao, căutați, și veți afla, bateți și să va deschide voao. Că tot cel ce cére va lua, și cel ce caută va afla, și celui ce bate se va deschide. Și al cărui fiu dintră voi va cére dela tatăl său pâine, au daiva lui piatră? sau péște au doară în loc de péște îi va da lui șérpe? Sau

carele ești în ceriuri, sfințescăse numele tău; vie împărăția ta, fie voia ta, precum în ceriu, așa și pre pământ. Pâine noastră ce de toate zilele dănio noao astăzi. Și ne iartă noao greșelele noastre, precum și noi ertăm greșiților noștrii, și nu ne duce pre noi în ispită, ci ne izbăvește de cel viclén. Și au zis cătră ei: cine dintru voi are priiatin, și va mERGE la dînsul în miezul nopții, și va zice lui: priiatine, dămi împrumut trei pâini. Că au venit din cale un priiatin la mine, și nu am ce pune înainté lui. Și acela din lăuntru răspunzând va zice: numai (!) face osteneală, că iată ușile sânt încuiate, și pruncii mei sânt în așternut cu mine, nu pociu să mă scol, săți dau ție. Iară zic voao: măcar de nu iar da lui sculândușă pentru că iaste lui priiatin, ci pentru obrăznicia lui sculândușă va da lui cătui trebuie. Și eu zic voao: céreți, și se va da voao, căutați, și veți afla, bateți și se va deschide voao. Că tot cel ce cére va lua, și cel ce caută va afla, și celui ce bate se va deschide. Și al cărui fiu dintră voi va cére dela tatăl său pâine, au daiva lui piatră: au péște, au doară în loc de

de va cére ou, au daiva lui scorie? Deci decă voi fiind răi, știți să dați daruri bune fiilor voștri, cu cât mai vartos tatăl vostru cel din ceriu va da Duh Sfânt celor ce cer dela dînsul.

péște îi va lui șérpe; sau de va cére ou, au daiva lui scorie; Deci decă voi fiind răi, știți să dați daruri bune fiilor voștri, cu cât mai vartos Tatăl vostru cel din ceriu va da Duh sfânt celor ce cer dela dînsul;

Aproape nici o schimbare; e una bună: „greșiților noștrii“ în loc de „tot celui dătoriu noao“, deși Biblia blăjană are traducerea întru toate exactă, însă e mai la înțeles cea sibiiană în acest loc. Continuând asemănarea în acest cap, vedem mici schimbări, ca „Belzebut“ în loc de „Belzebub“ (18), „cel mai tare“ în loc de „cel tare“ (22), deși textul blăjan cu gradul pozitiv e conform cu cel grecesc; v. 53 are cea dela Blaj: „a să porni asupra lui“, pe când cei dela Sibiu au schimbat verbul: „a se mâniia asupra lui“, ce nu e așa de frumos zis, și cine se mânie, nu se mânie „asupra“ cuiva, ci „pe“ cineva.

Capul al 12 din evanghelia sfântului Luca are 59 versete, și toată îndreptarea făcută de ediția sibiiană consistă în următoarele: v. 7 la Blaj sună: „că decât multe paseri mai buni santeți voi“, iar la cea dela Sibiu: „că voi santeți mult mai buni decât pasările“, ce nu mai are nici o putere de argumentare în gura Mântuitorului, care tocmai aceasta vrea să zică: dacă de o pasărea mititică și se îngrijește Dumnezeu, cum nu se va îngrijii de voi, cari sunteți mai mult vrednici decât multe paseri? Versetul 53 pune „fata“ în loc de „fica“, iar 54 e o dovadă clasică pentru afirmațiunea, că Biblia de Sibiu a copiat pre cea de Blaj. Punem față în față textele amândurora:

Blaj: Și zică, și noroadelor: când vedeți, *norul* rădicândușă de cătră apus, numai decât ziceți, că ploae mare vine...

Sibiu: Și zică, și popoarelor, când vedeți *poporul* rădicândușă de cătră apus, numai de cât ziceți, că ploae mare vine...

Cei ce au tipărit Biblia de Sibiu, au corectat în tot locul cuvântul „norod“ în „popor“, și aici li-a sărit ochii peste cuvânt, au crezut, că e tot „norod“, deși a avea eră „nor“. Astfel

această mare greșală, care nu se poate explica nici cum altfel, decât ca o rea schimbare a Bibliei de Blaj, arată evident, că Scriptura de Sibiiu, deși nu vrea nici să pomenească măcar de cea de Blaj, a copiat-o, făcând numai niște schimbări mici.

Din evanghelia sfântului Ioan putem să constatăm aceleași lucruri. Capul 3, are după „să nu să vădăscă lucrurile lui“ (20) un adaus, care lipsește în textul grecesc: „că sânt réle“, „de“ (întrebare *de* curățanie v. 25) e schimbat în „pentru“, iar „gînererele“ muntean (29) e schimbat cu ardelenescul „mire“. În capul 15, „să vă iubiți unul *cu* altul“ (17) e înlocuit cu „să vă iubiți unul *pre* altul“, iar în v. 22 e mai bine redat conceptul de „a se scuza“ cu „a se mântui“ (foarte aproape de limba maghiară) decât cu „a se îndrepta“. În colo nici o schimbare în amândouă capetele. Din Ioan luăm o părțică, pentru a se observă mai bine asemănarea, cap 15, dela v. 12 până la sfârșit.

Blaj

Aceasta iaste porunca mé, ca să vă iubiți unul cu altul, cum vam iubit eu pre voi. Mai mare dragoste, decât aceasta nimene nu are, ca săși pue cineva sufletul său pentru priiatinii săi. Voi priiatinii miei veți fi, de veți face, câte poruncesc eu voao. De acum nu vă mai chiem pre voi slugi, că sluga nu știe, ce face Domnul său: ci pre voi vam chiebat priiatini, pentru că toate, céle ce am auzit dela Tatăl miéu, am arătat voao. Nu voi mați ales pe mine, ci eu vam ales pre voi, și vam pus, ca să mérgeți, și roadă să aduceți, și roada voastră va rămâne, că ori ce ați cére dela Tatăl întru nu-

Sibiiu

Aceasta iaste porunca mé, ca să vă iubiți unul pe altul, cum vam iubit eu pre voi. Mai mare dragoste decât aceasta nimene nu are, ca săși pue cineva sufletul său pentru priiatinii săi. Voi priiatinii miei veți fi, de veți face, câte poruncesc eu voao. De acum nu vă mai chiem pre voi slugi, că sluga nu știe, ce face Domnul său, ci pre voi vam chiebat priiatini, pentru că toate, céle ce am auzit dela tatăl meu, am arătat voao. Nu voi mați ales pre mine, ci eu vam ales pre voi, și vam pus ca să mérgeți și roadă să aduceți, și roada voastră va rămâne, că ori ce ați cére dela tatăl întru numele meu,

mele miéu, să va da voao. Acésté poruncesc voao, ca să vă iubiți unul cu altul. De vă uraște pre voi lumé, știți, că pre mine mai înainte decât pre voi mau urât. De ați fi din lume, lumé ar iubi pre al său: iară căci nu sânteți din lume, ci eu vam ales pre voi din lume, pentru acéia uréște pre voi lumé. Aducețivă aminte de cuvântul, care am zis voao: nu iaste sluga mai mare decât Dmnel său. De mau gonit pre mine, și pre voi vă vor goni. De au păzit cuvântul miéu, și al vostru. vor păzi. Ci acésté toate vor face voao pentru numele miéu, căci nu știu pre cel ce mau trimis pre mine. De nu aș fi venit, și nu aș fi grăit lor, păcat nu ar avé: iară acum nu au cu ce să îndrepta de păcatul său. Cel ce mă uréște pre mine, și pre Tatăl miéu uréște. De nu aș fi făcut lucruri întru ei, care nimene altul nu au făcut, păcat nu ar avé: iară acum au și văzut, și mau urât și pre mine, și pre Tatăl miéu. Ci ca să se umplă cuvântul, care iaste scris în lége lor: că mau urât în zadar. Iară când va veni Mângăitoriul, pre carele eu voiu trimite voao dela Tatăl (Dhul adevărului, carele dela Tatăl purcéde) acela va

să vă dé voao. Acésté poruncesc voao, ca să vă iubiți unul pre altul. De vă uraște pe voi lumé, știți că pre mine mai înainte decât pre voi mau urât. De ați fi din lume, lumé ar iubi pre al său, iară căci nu sânteți din lume, ci eu vam ales pre voi din lume, pentru acéia uréște pre voi lumé. Aducețivă aminte de cuvântul, care am zis voao: nu iaste sluga mai mare decât Domnul său. De mau gonit pre mine, și pre voi vă vor goni, de au păzit cuvântul meu, și al vostru vor păzi. Ci acésté toate vor face voao pentru numele meu, căci nu știu pre cel ce mau trimis pre mine. De nu aș fi venit, și nu aș fi grăit lor, păcat nu ar avé, iară acum nu au cu ce a se mântui de păcatul său. Cel ce mă uréște pre mine, și pre tatăl meu uréște. De nu aș fi făcut lucruri întru ei, care nimene altul nu au făcut, păcat nu ar avé, iară acum au și văzut, și mau urât și pre mine, și pre tatăl meu. Ci ca să se umple cuvântul, care iaste scris în legé lor, că mau urât în zadar. Iară când va veni Mângăitoriul, pe carele eu voiu trimite voao dela tatăl, Duhul adevărului, carele dela tatăl purcéde, acela va mărturisi de

mărturiși de mine. Iară voi
fiți mărturiși, că din început
cu mine sunteți.

mine. Iară și voi mărturișiți,
că din început cu mine
sânțeți.

După cum se poate vedea, „îndreptările“ consistă în schimbarea unor cuvinte, cari de cele mai multeori nu sunt în stare să exprime mai bine ideea și conceptele originalului. Același lucru îl putem observa și în Faptele Apostolilor. În capul 8, v. 34 „se roagă pentru noi“ e înlocuit cu „mijlocește“, tot acolo „după Dumnezeu“ cu „dumnezeeste“ (27), „dorire“ e schimbată, cu „așteptare“ (19), „osibescă“ cu „despartă“ (39). În capul 9 v. 19 a cărții către Romani „feciorul“, care e o vorbă comună tuturor traducerilor vechi pentru a însemna „fiu“, e schimbat cu acesta; „au suferit întru multă răbdare vasăle măniei“ cu „au adus“ etc. „împièdecare“ (33) cu „smintélă“. Tot în Faptele apostolilor 23, 13 e la Blaj, bine tradus: „care acum mă părăsc“, ceea ce e schimbat la Sibiiu: „cei ce zic acum pentru mine“, având un înțeles cu totul contrar decât cel din textul grecesc.

Cartea către Galateni e scurtă, de aceea putem să facem comparație între întreg textul celor două traduceri. Capul întâiu are o singură schimbare, și aceea rea: „în fața beséricilor Iudeii“ (22) e înlocuit cu „în fața biséricilor evreimii“, ce nu e bine. În schimb e însă bine în capul 2, v. 6, în loc de „nu osăbesc“ „nici o grijă n'am“, nu e bine „prepus“ în loc de „înfruntare“, de asemenea nici „diata“ (3, 15) în loc de „testament“, „carii copiii lui Avram) au altă înțelegere“ (4, 24) e cât se poate mai rău schimbat cu „care sânt de înțelegere alegorică“ (!). E bine „moștenire fiiască“ (4, 5) în loc de „primire fiiască“. Nu e bine „va purta păcat“ (5, 10) în loc de „va purta judecată“. Ceva mai bine e „sau deșartat smintéla crucii“ (11), însă e rău „ospetele“ schimbat cu „țipetele“ (5, 26) și nu a avut nici un rost să schimbe pe cel vechiu „pață“ (6, 12) cu „pățimescă“. E o adevărată îndreptare punerea lui „ceva“ la v. 15. în locul lui „nimica“, pentru că sună fraza mai românește, de asemenea sună mai bine (6, 6) „să se împărtășescă... întru toate bunătățile“ decât textul cel vechiu: „să se unescă...“ Acestea sunt toate schimbările într-o carte atât de însemnată ca epistola către Galateni, în 159 versete, și între acestea puține schimbări: cele mai multe sunt greșite.

Să vedem ceva și din Cartea sfântului apostol Pavel către Evrei, din care reproducem aici capul întâiu întreg.

Blaj

În multe féliuri, și în multe chipuri de de mult Dmnezeu grăind părinților prin proroci, în zilele acéste mai de pre urmă au grăit noao întru Fiiul. Pre carele lau pus moștenitoriu tuturor, prin carele și vécii au făcut. Carele fiind strălucire măririi, și chipul statului lui, și purtând toate cu cuvântul puterii sale, prin sine singur făcând curățire păcatelor noastre, au șezut dé drépta scaonului măririi întru céle înalte. Cu atâta mai bun facândusă decât ingerii, cu cât mai osăbit nume decât dînșii au moștenit. Căci căruia din ingeri au zis cândva: fiul meu ești tu, eu astăzi tém născut. Și iară: eu voiu fi lui Tată, și acela va fi mie fiu? Și iarăși când duce pe cel întâiu născut în toată lumé, zice: și să se închine lui toți ingerii lui Dmnezeu. Și către ingeri zice: cel ce face ingerii săi duhuri, și slugile sale pară de foc. Iară către fiul: scaonul tău Dmnezeule în vécul vécului, toiagul îndreptării, toiagul împărăției tale. Iubitai dreptaté, și ai urât fărdelegé, pentru acéia téu uns pre tine Dmnezeule,

Sibiiu

În multe féliuri, și în multe chipuri de de mult Dumnezeu grăind părinților prin proroci, în zilele acéste mai de pre urmă au grăit noao prin Fiiul. Pe carele lau pus moștenitoriu tuturor, prin carele și vécii au făcut. Carele fiind strălucire măririi, și chipul ipostasului lui, și purtând toate cu cuvântul puterii sale, prin sine singur făcând curățire păcatelor noastre, au șezut dé drépta scaunului măririi întru céle înalte. Cu atâta mai bun facânduse decât ingerii, cu cât mai osăbit nume decât dînșii au moștenit. Căci căruia din ingeri au zis cândva, fiul meu ești tu, eu astăzi tém născut; și iară, eu voiu fi lui Tată, și acela va fi mie fiu; Și iarăși când duce pe cel dintâiu în toată lumé, zice: și să se închine lui toți ingerii lui Dumnezeu. Și către ingeri zice: cel ce face ingerii săi duhuri, și slugile sale pară de foc. Iară către fiul, scaunul tău Dumnezeule în vécul vécului, toiagul îndreptării, toiagul împărăției tale. Iubitai dreptaté, și ai urât fărădelegé, pentru acéia téu uns pre tine Dumnezeule,

Dumnezeul tău cu untul de lemn al bucuriei mai mult decât pre părtașii tăi. Și iară: întru început tu Doamne pământul ai întemeiat, și lucrurile mâinilor tale sânt ceriurile. Acelé vor peri: iară tu rămâi, și toate ca o haină să vor învechi. Și ca pre un veșmânt le vei învâli, și să vor schimba: iară tu același ești, și anii tăi nu să vor înpuțina. Și cărui dintre îngeri au zis cândva, șezi dé drépta mé, până când voi pune pe vrășmașii tăi așternut picioarelor tale? Au nu toți sânt dughuri slujitoare, carii să trimit spre slujbă pentru cei ce vor să moștenescă mântuiré?

Biblia de Sibiiu așa de mult ține să arate, că a urmat întru toate textul grecesc, în cât ea nu întrebuintează semnul întrebării care e obișnuit în scrisul românesc, ci acela din scrierea grecească (;), ceace nu e la loc.

În epistola catolică a sfântului Iacob nu găsim nici o schimbare în capul al patrulea, confrontat din întâmplare, ca și celelalte de până aci. În epistola întâie a sfântului Ioan în cap 2, îndată la început e „iubiții mei“ în loc de „feții miei“ deși grecește e *ἀδελφοί μου*; atâta schimbare în 29 versete. În capul 3, un „dela“ (născut d. 9) e schimbat cu „din“, în versetul următor în loc de „întru“ e pus „pentru“, „cel rău“ e spus „cel viclén“ (12), și e o îndreptare: „ne arată pe noi vinovați inima noastră“ (20) în loc de „ne arată noao vina inima noastră“. La Apocalipsul sfântului Ioan nu e nici o schimbare în cele două capete (5 și 6), iar în al 7 se găsec numai următoarele schimbări: „să străce pământului“ e înlocuit cu „să vatăme pământul“ (2), și e pus „arburile (plural!) nu vătămați“ în loc de „arburilor nu stricați“ (3).

Dumnezeul tău cu untul de lemn al bucuriei mai mult decât pre părtașii tăi. Și iară, întru început tu Doamne pământul ai întemeiat, și lucrurile mâinilor tale sânt ceriurile. Acelé vor peri, iară tu rămâi, și toate ca o haină se vor învechi. Și ca pre un veșmânt le vei învâli, și se vor schimba, iară tu același ești, și anii tăi nu se vor înpuțina. Și cărui dintre îngeri au zis cândva; șezi dé drépta mé, până când voi pune pe vrășmașii tăi așternut picioarelor tale; Au nu toți sânt dughuri slujitoare, carii se trimit spre slujbă pentru cei ce vor să moștenescă mântuiré.

Pe cât e de grea munca asemănării unor texte, pe atât e de neplăcută pentru aceia, cari stau să urmărească aceasta muncă. De aceea nici nu e necesar să aduci atâtea așezări de capete și de versete puse față în față; cel ce se va interesa mai de aproape, poate să controleze, și va afla, și mai sigur, decât din cele publicate aici, că Biblia lui Șaguna e mai mult luată din cea de Blaj, decât cea dela Buzău, numai cât cea din urmă mărturisește acest lucru fără nici un încunjur, iar Șaguna nici nu învrednicește măcar Biblia de Blaj să o pomenească între celelalte Scripturi românești. Din punct de vedere științific, acest lucru e sub toată critica, iar socotit din punct de vedere românesc, e semnul celui mai urât confesionalism!

Dar e mai slabă Biblia dela Sibiiu decât cea dela Blaj și în ce privește notele, cari în a lui Șaguna lipsesc cu desăvârșire, ori sunt puse pentru a indica schimbarea împărțirii versetelor, pe care o accentuează așa de mult. Cât de frumoase și de folositoare sunt notele celei dela Blaj, pe cari le ieă aproape pe toate cea dela Buzău. E învățătura tuturor creștinilor, că Biblia fără de note nu se poate înțelege în foarte multe locuri. Dacă poruncește deci biserica greco-orientală, care nu e în legătură de credință și de dragoste cu sfântul Scaun Apostolic, ca fiii ei să citească Biblia¹⁾, atunci trebuie să li-o dea arhipăstorul cu note! Păcat de lucrul original din cuprinsul pe scurt al capetelor, în care încă găsim unele lucruri, cari nu sunt la locul lor într'o Biblie, cum e d. e. „Irrumperé Haidailor“ (Avacum cap 1).

Principiile, pe cari le profesa Șaguna referitor la traducerea cărților sfinte, sunt foarte bune, de aceea sfârșim cu ele: „Limba Bibliei pentru un popor numai odată se poate face; decă sau învins piedeca cé mare a traducerii credincioase și înțelese... atunci următorii n'au de a mai face alta, ci numai a o re'nnoi și îndrepta așa, după cum o ar fi re'nnoit și îndreptat traducătorul cel dintâiu al Bibliei, de ar fi trăit până în vecurile lor“. Așa e limba — spune Șaguna — Testamentului Nou dela Alba-Iulia și a Bibliei de București, care limbă „nu e făcută, ci luată chiar din gura poporului“. Aceasta ca și ar-

¹⁾ Vezi în „Telegraful Român“ din 1858 Nr. 22, p. 86 și urm. Răspunsul lui Șaguna (?) la teoriile biblice ale lui Eliade.

borii se desvoaltă și ea, pierzând unele cuvinte, câștigă altele. „Limba noastră e pom viu, care în toată primăvara se schimbă: ramurile bătrâne și fără suc se usucă și cad, mlădițe tinere es și cresc: frunza vestejește și se scutură, dar alta noao il împodobéște, — toate ale lui se fac și se prefac, numai trupina rămâne totdeuna aceeași!“¹⁾ Comparația a cam trecut granițele, căci limba nu se schimbă așa de repede și de mult, însă ade-vărul e foarte limpede spus: limba cărților sfinte a Românilor e limba poporului, așa cum o vorbește. Tot ce nu e din do-meniul acestei limbi a poporului, nu poate intra în cărțile no-astre sfinte!

Incă ceva despre biblia românească.

Biblia e o carte, ca și care nu se mai găsește. Scrisă sub inspirația Sfântului Duh, ea cuprinde cele mai înțelepte cuvinte, nu numai în ce privește credința, ci chiar și în ce privește viața de toate zilele, căci în cărțile așa numite filo-sofice ni se dau cele mai bune povețe. De aceea, dacă la un popor se simte nevoia unei cărți, cea dintâiu trebuie să fie sfânta Scriptură, cum de fapt și este la toate popoarele cre-știne. Cu toate că această sfântă carte nu e izvorul nemijlocit al credinței noastre, nici regula de credință, cum e la prote-stanți, și de aceea nici nu trebuie exagerată valoarea ei, totuși rămâne Scriptura cea mai de frunte din toate cărțile, și dacă conducătorii sufletești țin să tipărească vre-o carte cu cuprins moral, fără doar și poate Bibliei i-se cade locul cel dintâiu. Cu toate acestea lucrul la noi stă altfel, noi nu ținem, cel puțin astăzi, să tipărim Biblia pentru popor, și de aceea am auzit o acuză dela un pocăit român din părțile Huedinului, că noi ascundem această sfântă carte dela ochii poporului. O ascundem prin faptul, că nu publicăm Biblia, și prin faptul, că părțile publicate sunt scrise într-o limbă așa de întunecată, încât po-porul nu le înțelege. Amândouă sunt greșeli foarte mari, și denoată o mare slăbiciune de suflet a conducătorilor de astăzi ai poporului nostru.

Ca vorbă de încheiere mai spunem ceva despre Bibliile publicate de societatea biblică britanică, și despre extrasele

¹⁾ P. VI și urm. din Prefață.

liturgice făcute din această carte. Pocăiții, cari au știut să facă să pătrună din nou în inima bisericii românești erezul protestant, împart această Biblie pe un preț bagatel, încât tra-ducerile lor au pătruns mai mult în casele Românilor decât toate celelalte traduceri românești.

Tendința societății biblice britanice de a împărți gratuit, ori aproape gratuit, sfânta Scriptură a făcut ca această carte, ori câte ar fi scăderile ei, să fie o carte ce merge în toată lumea, ca și apostolii lui Hristos. Nu atâta ediția bună, cât mai mult cantitatea o au acești oameni înaintea ochilor, deși caută și oameni de știință, cari să pregătească niște ediții mai bune, cum au făcut și la noi la Români cu profesorul dela facultatea de teologie a universității din București, Drul Nitzulescu. Acesta, la cererea numitei societăți, a tradus Testa-mentul Nou, ce l-a publicat sub titlul: „Noul Așezământ, tradus din limba greacă, București 1897“. Cartea a fost prezentată Academiei Române spre a fi premiată, dar Academia a refuzat premiarea acestei lucrări, pe care raportorul, păr. S. Fl. Marian, a găsit-o foarte slabă și „mult mai inferioară decât cele de mai înainte“¹⁾. Pe lângă aceea că schimbă numele proprii din *Iosif* în *Iosef*, *Emanuil* în *Emanuel*, *Irod* în *Erod*, cari sunt bine fixate în limba noastră, și dintre cari pe unele nu le mai poți schimba nici cum, traducerea mai are o mulțime întreagă de păcate, introducând în câmpiile Sfintei Scripturi miasmele-vieți moderne de astăzi, cum sunt: *santuar*, *templu*, *portic*, *a desfîință*, *adulter*, *a demonisă*, *spiritual* și altele²⁾. Nitzulescu a dat unor cuvinte înțeles greșit, a încurcat înțelesul textului original, și a dat pe povârnișul învățaturii protestante, pentru aceea nici nu a fost propusă spre premiare cartea lui. De altfel toate edițiile românești publicate de societatea biblică britanică au o mulțime de greșeli, pe cari le rezumă foarte bine părintele Simion Popescu, ale cărui vorbe le publicăm și noi aici: „Societatea biblică britanică... a tradus-o (Biblia) și în limba românească. Numai cât aici n'a procedat cum trebuia. N'a tradus Biblia în limba românească vorbită, ci în o limbă, i-am zice, ticluită. Căci, în loc să fie angajat la această mare

¹⁾ Vezi raportul în Analele Academiei, Seria II. Tom XX. p. 282.

²⁾ Op și loc citat, p. 283.

și gingașă lucrare oameni deplin competenți, capabili a răspunde din toate punctele de vedere grelei sarcine, ce le impunea, lucrarea au dat-o pe mâna unor literatori străini de biserica ortodoxă și de limba vorbită a bisericii române. Aceștia nu ținură seamă, că biserica noastră: a) își are Biblia tradusă în limba ei vorbită; b) că această traducțiune e întocmită după LXX.; c) la traducțiune s'au ținut strâns verbal de textul nemțesc...; d) stăpâniți de curentul latinizării, cu ajutorul dicționarului latin, ne-au dat o traducțiune latinizată, cu totul străină de firea limbii românești peste tot, și de limba cărților bisericești în deosebi¹⁾.

Mai trebuie spuse câteva vorbe despre extrasele făcute din Sfânta Scriptură pentru a fi întrebuițate la slujbele liturgice. Le zicem extrase, cu toate că ele nu sunt scoase din traduceri, ci fiecare făcute, mai mult cum a tăiat capul pe editorii lor; ele vreau să fie „îndreptări“, dar de fapt în multe privințe nu sunt decât stricăciuni. Ele nu au putut să păstreze textul sfânt al traducerilor, ci au trebuit să le imprime caracterul oamenilor, cari au muncit la ele, cu toate slăbiciunile lor etimologice. Acești oameni și-au uitat, că ei sunt organul Sfântului Duh, ale căruia vorbe trebuie să le dea ei, și nu cartea lor de gramatică, poporului setos de cultură sufletească. Bine zice un scriitor al nostru: „Sub influența curentelor literare, pornite dela Samuil Micu Clain încoace, limba noastră bisericească a suferit înfrângeri mortale. Părăsită odată temelială unică și sigură a unei unitare și tradiționale limbi bisericești pe care nu un om, nici o comisie a statorit-o, ci sufletul uriaș al mulțimii, care prin ea s'a rugat, s'a înălțat și înduioșat secolii dearândul, s'a zămislit în numele curentului latinist, altă limbă bisericească, aspră, vătămătoare și lipsită de timbru“²⁾. Etimologiștii au uitat cu totul, că dacă se traduce această sfântă carte, ea se traduce pentru popor, care după cum spuneă așa de frumos Kogălniceanu, nu consistă din câteva mii de nădrăgari, ci din atâtea milioane de oameni, în cari numărul mic al cărțurilor dispăre³⁾.

¹⁾ Simion Popescu, Septuaginta și textul evreesc al Testamentului Vechiu în biserica ortodoxă. București 1908, p. 4.

²⁾ Tipărirea Bibliei, articol prim în »Unirea« din Blaj dela 3 Martie 1914, anul XXIV. Nr. 21.

³⁾ Vezi »Sămănătorul« 1903, p. 821.

Ar fi un lucru nesfârșit să te ocupi de toate cărțile liturgice, scoase din Sfânta Scriptură și publicate în toate părțile de Români, de aceea ținem aici cont numai de câteva dela Blaj și dela București. Apostolerul dela Blaj din 1878 are unele îndreptări bune, însă îl strică foarte mult latinizările. Pe când în apostolul zilei întâiu de Paști, Clain aveă vorbe următoare: *poruncind, făgăduința, mărturii, Duhul Sfânt*, cel dela 1878 le schimbă aceste vorbe înțelese de popor, punând în locul lor altele, pe cari poporul nu le mai înțelege: *demândând, promisiunea, Spiritul Sfânt și martori*. Nu a trebuit să treacă mult timp, și blăjenii s'au convins de greșala ce au făcut-o, și în apostolerul dela 1911 nu mai dai din aceste patru neologisme decât de unul: *Spiritul Sfânt*, care la unii uniți mai servește încă de firmă. Neputând ei să arate altă dovadă mai puternică, a vieții acestei sfinte uniri, leagă de bieteile vorbe sarcina, ce ar trebui să o poarte ei, așa cum au purtat-o înaintașii lor glorioși, cari s'au închinat la *Duhul Sfânt*. Păcat, că acest apostoler dela 1911 nu a îndrăsnit să se întoarcă cu desăvârșire la tradiția veche, și mai are cuvinte ca: *sperează, serviți, gloria, neauă, conceput*¹⁾. Evanghelia dela 1900 e lucrată de aceiaș oameni ca și apostolerul dela 1911, dar e mult mai latinizată, introducând *oara* în locul *ceasului*, *dimiti* în loc de *slobozești*, *promis* în loc de *făgăduit*, *persecutat* în loc de *gonit*. Admite orișicine că acest cuvânt din urmă trebuie înlocuit, cu forma lui mai lungă *prigonit*, căci mai are și o altă însemnare, care nu poate să dea voie ca el să fie în cartea aceasta sfântă. Are apoi *ospătar* în loc de *gazdă*, *spesă* în loc de *cheltu*. Uneori a dormitat și aici traducătorul, și a schimbat textul bun al lui Clain, introducând altul rău. Clain are: „fiind séră în zioa acéia, în zioa cé dintăiu a săptămăni“²⁾, pe care Evanghelia dela Blaj îl schimbă cu acesta: „fiind seară în ziua aceea, întru una de Sâmbete“, care text rău tradus, și rău interpretat de pocăiți, le servește acestora

¹⁾ O mare greșală a Apostolerului, că ținându-se orbiș de pericopele textului grec, aprobat la Roma, șterge unele propoziții, pe cari noi le auzim în continuu din textul vechiu. Cel vechiu aveă la p. 64: »Rogu-vă dar pe voi, să-mi fiți mie următori, pe cum și eu lui Hristos«; partea subliniată lipsește în cel nou la p. 72, deși urechea noastră o cere.

²⁾ Io. 20, 19.

de dovadă, chiar înaintea autorităților civile, că ei fac bine dacă prăsnuiesc ziua Sâmbetei.

Trecem la cărțile rituale dela București, pe cari le-a ceretat cu deamănuntul DI Onisifor Ghibu, dela care împrumut tot ce public aici despre apostolerul și evanghelia dela București. „Apostolul cuprinde și ei o sumedenie de greșeli, afară de greșala aceea comună aproape tuturor cărților sf. Sinod, că traducerea în general e cu mult mai palidă, mai prozaică decât în cărțile vechi, — greșeli, dintre cari remarchez următoarele: *predat, presupuneam, navigat, pretext, ancora, demnități, autoritate, genealogii, permis, profetiță*“¹⁾. „Mai bine și mai cu temeinică îngrijire e redactată Evanghelia (obvine și aici *custodie, felinar, sinagoguri*).“²⁾

Nu știu, dacă își dau seama oamenii noștrii, că aceste extrase din Sfânta Scriptură de aceea se cetesc în biserică, pentru că să le înțeleagă poporul. Despre limba bisericii noastre mă voiu ocupa mai pe larg într'un capitol deosebit, dar acum vreau să ating numai chestiunea cărților liturgice împrumutate din Sfânta Scriptură. Toată Scriptura e scrisă în limba poporului, și aceasta e deosebit accentuat de sfântul apostol Pavel, care a scris mai mult ca toți, și anume ca să fie cetite în biserică, la slujbe, scrierile lui. El zice: „Nu m'a trimis Hristos să botez, ci să vestesc evanghelia, nu întru înălțimea cuvântului, ca să nu se facă înzadarnică crucea lui Hristos“³⁾. Așa a și predicat el: „Iar eu venind la voi fraților, venit-am nu întru înălțarea cuvântului, sau a înțelepciunii, vestind vouă mărturisirea lui Dumnezeu“⁴⁾. Nu cu cuvinte înalte, cum se spune pe valea Mureșului: nu „cu vorbe pe sus“ a vestit Sfântul apostol cuvântul Domnului, căci știe, că așa nu va face nimic, oamenii nu vor cunoaște legea Domnului, și atunci înzădar a murit pe cruce Isus, — ci așa ca să înțeleagă toți, cum s'ar zice: „pe prostie“, cum spuneă Coresi în Tâlcul Evangheliilor: „să putem înțelege noi mișelamea“⁵⁾.

¹⁾ Vezi Onisifor Ghibu, Limba nouelor cărți bisericești. Reproducere din »Telegraful Român«, Sibiu 1905, p. 68—70.

²⁾ Op. cit., p. 73.

³⁾ I. Cor. 1, 17.

⁴⁾ I. Cor. 2, 1.

⁵⁾ Vezi Bibliografia rom. veche, tom. I, p. 9.

Așa a vorbit Pavel, așa e scrisă învățătura lui în sfintele scri-sori. Acum, când se traduce această învățătură populară, de ce trebuie tradusă în o altă limbă decât în care a fost original? Poate pentru a scoate mai bine la iveală înțelesul sfințelor Scripturi, care în haina cea „mojicească“ nu iese destul la evidență? Oricât ar fi de învățați traducătorii cărților sfinte, atâta frumusețe nu vor fi în stare să dea limbei, cât a dat acest împletitor de coșarci. Și apoi de ce se traduce în limba românească Sfânta Scriptură, dacă nu pentru poporul, a căruia e această limbă, căci cărturarii, cari știu mai multe limbi, pot să cetească această carte în traduceri mai bune, de cum sunt în stare să le facă ai noștrii. Iar dacă se face traducerea pentru popor, ea nu are alt rost, decât să dea poporului evanghelia lui Dumnezeu în o formă plăcută și în o limbă înțeleasă¹⁾.

În traducerile românești de până acum sunt încă multe greșeli. Cea mai mare va rămâne aceea, care a rupt tradiția cu cei bătrâni, și a pocit limba. Dar mai sunt lucruri multe de îndreptat și în traducerile vechi. Mai întâiu trebuie scoase afară ebraismele, cari conturbă înțelesul, și zăpăcesc pe cei ce ascultă cuvântul lui Dumnezeu. De exemplu cuvântul „a binecuvântă“ are în limba evrească înțelesul lui „bлагослови“ cel vechiu, și pe lângă acesta și înțelesul de a înjură. Acest înțeles îl întâmpinăm în cartea lui Iov, unde Satana îi spune lui Dumnezeu, că e ușor lui Iov să fie drept, doar are tot ce îi trebuie, dar poftescă Dumnezeu și să atingă de Iov, să vedem, dacă nu-l va înjură în față? Biblia românească are textul, ca și celelalte: „Ci trimite mâna ta, și te atinge de toate câte are, fără numai de te va binecuvântă în față“²⁾, care vrea să zică: „acolo te închină-necuratului, te înjură“. Cum în limba română nu se poate atribui cuvântului însemnarea a doua din limba jidovească, trebuie pus alt cuvânt, care exprimă ideea textului original. Tot așa stăm cu „a mărturisi“, care în sfânta Scriptură înseamnă în cele mai multe locuri „a lăuda pe Dumnezeu“, trebuie înlocuit în tot locul, unde e aceasta însemnarea

¹⁾ Vezi Franz Jetzinger, Bemerkungen zum Verständnis und zur Übersetzung der Vulgata in »Katholische Kirchenzeitung« din Salzburg, anul 1914 (LI) p. 476.

²⁾ Iov 1, 11.

cu cuvântul arătat. Tot așa trebuie procedat cu cuvântul a binevesti, când el denotă o veste, ce nu poate să fie bună. Biblia de Buzău zice: „Măcar noi, sau inger din cer de vă va binevesti vouă afară de ceea ce am binevestit (eu) vouă, să fie anatema¹⁾”. Nu poate fi pedepsit un om, nici un inger, care vestește bine, ci numai unul, care face ceva rău. Vorba grecească *εὐαγγελίζω* și-a pierdut cu totul însemnarea de bine, legată de *eu*, și înseamnă pur și simplu a vesti, ori cum are textul blăjan la acest loc a propovăduli. Apoi construcțiunea pronumelor relative cu prepoziții se face în limba jidovească într'un alt chip, decât în cea românească. În a noastră nu trebuie făcută traducerea cu reduplicațiune, cu repetirea prepoziției, căci aceasta nu o cere firea limbei, și repetirea conturbă foarte mult²⁾. Nu trebuie să uităm, că scrisorile sfântului Pavel și celelalte cărți din Testamentul Nou, cari au străinisme, le au, pentru că așa vorbeau cei ce trebuiau să asculte scrisul lui. Dacă ar fi scris sfântul apostol Românilor de astăzi, cu siguranță că ne dispensă de plăcerea atâtor ebraisme.

Lăpădând aceste străinisme, facem limba Bibliei mai naturală și mai plăcută. Când vom avea și noi o Scriptură cum se cade, pe care să o poți răsfoi ușor, putem aștepta dela preoți să-și facă predicile după toate regulile omiletice, și să învețe citatele pe din afară. Acum să ceri dela ei așa ceva, e un lucru în cele mai multe cazuri foarte greu, uneori poate imposibil, căci avem în traduceri o mulțime de texte, cari sună rău românește, cari rostindu-le preotul așa, se face de rușine. Un alt lucru destul de greu e menținerea cuvintelor vechi, cari nu mai sunt astăzi în uz, cum sunt: *nemernic* în înțelesul de *străin*, căci azi *nemernicul* e tot una cu *țicălosul*, *sofie* în loc de *sof*, căci vorba veche se întrebuințează astăzi numai pentru sexul feminin, pe când în Sfânta Scriptură o găsești foarte adeseori ca arătând pe bărbați, de pildă la Luca 5, 7: „Și au făcut semn soțiilor sale”, și vorbește despre prietini lui Simon, cu cari mergea el la pescuit, cari erau bărbați. Mai e apoi *ado* în loc de *adu*, care de sigur e greșit, căci „ado” e din „adă-o”, iar în Sfânta Scriptură sunt cazuri, în cari găsești această formă ca imperativ fără ponume personal

¹⁾ Gal. 1, 8.

²⁾ Vezi acest studiu p. 185.

feminin. *Măi* e vorbă bună, întrebuințată în unele locuri, deși în cele mai multe locuri e *rămăi*, cum a și pus Biblia de Buzău¹⁾. Cuvintele: *a goni*, *nemernic* în înțeles de *străin*, *sofie* în loc de *sof*, și altele, cari pot să aibă două înțelesuri, vor trebui eliminate fără nici o discuție; celelalte, cum e „măi” se vor mai putea menține numai cu mare greutate, căci ele sunt crengi uscate, cari nu dau nici un rod înțelesului, iar Biblia nu avem voie să o legăm în robia limbisticii, ea trebuie să fie isvor pururea curgător de învățătură clară, iar aceasta nu va putea fi, dacă menține vorbe neînțelese de popor.

Multe greșeli mai sunt în Biblie la traducerea articolului. În limba greacă vorba *χριστός* e un cuvânt comun, întrebuințat pentru orice „uns”, dar românescul *Hristos* e nume propriu. Dacă înaintea numelui grecesc vedem articolul determinator, în românește nu trebuie să zicem „Hristosul”, căci nu e nevoie de acest articol, după cum nu zicem, și nu putem zice: „Ioanul”. Cu articolul trebuie să fim foarte băgători de seamă, căci fiecare limbă își are legile ei, și în românește nu trebuie tradus în totdeauna articolul din grece. În țara românească de un timp încoace se dă multă atențiune grecei, și se bagă în cărțile bisericesti vorbe ca: *teologhisi*, *eusevios*, *eleu*, *filantropie*, *doxologire*²⁾, și de aceea putem să cetim în Biblia de Buzău: „cu darul sunteți mântuiți”, pe când cea dela Blaj are mai românește: „cu dar sunteți mântuiți”³⁾, pentru că articolul din grece aici nu trebuie tradus. Astfel de greșeli se găsesc mai multe, și nu e lucru cu mirare, doar munca traducerii a oșosit pe oameni, și i-a făcut adeseori să nu-și mai aducă aminte decât de ceea ce aveau înaintea ochilor. E de datoria urmașilor să plivească buruenile din grădina moștenită.

Când vreau să termin celea ce doria să le spun despre Sfânta Scriptură, în special despre traduceri românești, nu pot să trec cu vederea o idee, care s'a accentuat de multă vreme: Biblie uniformă pentru toți Români. Chestiunea a fost pusă și în altă formă, că adecă toate cărțile noastre bisericesti să fie uniforme, și spre acest scop să se numească o comisiune, care s'ar compune din teologi, ori chiar din membrii Academiei Române și din teologi, cari ar avea de lucrat partea teologică,

¹⁾ Luca 24, 29.

²⁾ Vezi Ghibu, op. cit. p. 44 și urm.

³⁾ Efez. 2, 8.

rămânând limba în sarcina academicianilor¹⁾. Unii admiteau, ca din această comisiune biblică să facem parte și noi Români uniți, alții nici nu ne pomeniau numele, ori vorbeau categoric numai despre cei neuniți cu Roma. În teorie e lucrul foarte frumos, dar în realitate e imposibil, chiar și dacă s'ar compune comisiunea numai din teologii bisericii neunite, căci ar fi foarte multe deosebiri de vederi, atât în ce privește limba, cât și în ce privește partea teologică, și n'ar fi cine să spună cuvântul hotărâtor.

Chestiunea Bibliei românești unitare s'a rezolvit altfel. Biblia lucrată de învățații Blajului au primit-o mai întâiu Moldovenii din Basarabia, retipărindu-o la Petrograd, după ei au recunoscut-o de cea mai bună Biblie românească și au retipărit-o cu puține modificări de seamă cei din România, publicând Biblia dela Buzău, iar mai pe urmă a recunoscut-o, nu cu gura, dar prin faptul că a transcris-o aproape pe deantregul, mai mult chiar decât cei dela Buzău, mitropolitul Șaguna. Avem deci un text recunoscut de toți Români. Acesta ar trebui să servească de bază, și acolo, unde nu încăpăținarea, ci știința ar putea să dovedească greșală ori întunecime de înțeles, să schimbe edițiile mai nouă, luând însă de povățuitori pe înțelepții diortositori ai Bibliei de Blaj, cari nu au schimbat decât acolo, unde eră absolută nevoie.

O bună ediție românească a Sfintei Scripturi ar fi o cinste a întregului nostru neam, un mare folos sufletesc atât pentru preoți, cât și pentru popor, și în zilele de astăzi, când pocăiții dărimă tot mai mult din trupul nostru, un zid de apărare și de biruință în contra lor. O ediție rea românească a acestei sfinte cărți ar însemna mai înainte de toate o risipă de parale la un popor sărac și lipit pământului, apoi o desăvârșită lipsă de inteligență și de interes pentru ridicarea neamului nostru.

¹⁾ Vezi chestiunea aceasta tratată ori atinsă în Dr. Augustin Bunea, Mișcarea literară-religioasă la Români din Ardeal și Țara Ungurească în Convorbiri literare din 1908. Nr. 1. p. 122 urm.; Ioan Bianu, Despre introducerea limbii românești în biserica Românilor p. 24; Foaia bisericească, redactată la Blaj de Dr. Alexandru Grama, anul I (1883), Nr. 3, p. 214 urm.; Simion Popescu, op cit. p. 36; Dr. Nicolae Bălan, Un congres biblic românesc, Sibiu 1912, p. 14.

Stabilirea limbii liturgice românești.

Mitropolitul Antim Ivireanul.

Țările românești au avut parte de o mulțime de clerici străini, cari cei mai mulți au purtat grije de interesele lor particulare, ori de interesele bisericilor respective ale neamului lor de acasă, pentru cari țările românești erau patroni cât mai darnici. Sângele apă nu se face, și venind străinii în țara românească, adoptând chiar limba și patria română, de „patrida“ lor nu și-au uitat, ci au tipărit cărți pentru ai lor cu bani românești, au strâns milă și au făcut de s'au închinat mănăstiri locurilor lor de acasă, scoțând astfel din țară milioane și milioane, iar poporul băștinaș a trebuit să rămână „rumân“, cam acelaș lucru ca și iobagul ardelean.

Printre atâția clerici străini, cari au ajuns la înalte demnități în biserica românească, fost-au și oameni vrednici, cari au făcut foarte mult bine întregului nostru neam, pe care îl socotiau de neamul lor, chiar dacă nu-și uitau de cel de acasă. Așa a fost Dosofteiu, mitropolitul Moldovei, și decât el în măsură și mai mare Antim, mitropolitul Ungro-Vlahiei. Dosofteiu are meritul de a fi introdus limba românească în sfintele slujbe¹⁾, dar limba lui românească e foarte slabă, e mai mult o stâlcire a limbii noastre după calapod grecesc. Cu totul alta e limba cărților de liturghie tipărite de Antim Ivireanul, o limbă firească, potrivită cu graiul poporului. Antim introduce în sfintele cărți limba poporului român, graiul lui de jos, și dela el ieau apoi toți editorii învățătură, încât Antim se poate numi cu tot dreptul: ctitorul limbii noastre liturgice.

Antim, care ține totdeauna să adaugă la numele său și pe cel al patriei originare, Ivireanul, e un Gheorghian din Caucaz, om foarte deștept și peste măsură de harnic. Exilat din patria

¹⁾ Vezi acest studiu p. 150 și urm.

lui, Andrei, cum îi era numele în lume, ajunge la Constantinopol, unde are ocaziune să cunoască bine limba grecească, apoi vine, mai întâi ca tipograf. în această privință meșter rar de tot, la București, cu timpul se face călugăr, luând numele de Antim, ajunge pentru puțin timp episcop la Râmnic, de unde e chemat în scaunul de mitropolit la București, din care e scos ca un păcătos, acest om, ca și care puțini au făcut așa de mult bine. Patriarhia din Constantinopol găsiă tot felul de canoane, după dorința celor puternici, și astfel a putut să fie scos din scaunul de mitropolit acest „străin“, mai bun decât atâția Români, pentru puncte de acuză ca acestea: „urgisit de Dumnezeu, rău, revoluționar, conspirator contra Porții și a Domnului, vrăjitor, criminal“ și altele, să fie redus la statul laical și să fie silit a purta iarăș numele din botez, Andrei¹⁾.

Când a venit Antim în scaunul de mitropolit, în mitropolia lui, se slujia în limba slavonă. Înaintașul lui la București a fost Teodosie, care poruncește mitropolitului român din Ardeal, ca toată liturghia, împreună cu celelalte slujbe — liturghia nu înseamnă numai jertfa cu slujba legată de aducerea ei —, să o facă neapărat slavonește, ori grecește, „iar nu rumâniște“²⁾. Limba slavonă era în bisericile mitropoliei de București chiar și la devoțiunile private, căci în Didahiile sale are Antim o „începătură și învățatură pentru ispovedanie“, pe care astfel o începe: „Pre cel ce va vrea să se ispoveduiască, să-l aducă să stea înaintea icoanei Domnului nostru Iisus Hristos, și să înceapă duhovnicul carele va fi: Blagoslov. bog. naș. sfetii bje: gospodi pomilui 12. Priidete poclonimsia. După acéia: Pomilui bje: să-l zică cel ce va vrea să se ispoveduiască (de va ști carte); iar de nu va ști carte, să-l zică duhovnicul“³⁾. Cu toate că și el e încunjurat de arhierii străini, cari când nu mai aveau cu ce trăi, sau când nu mai puteau rămâne în țara lor, alergau în primitoarele țări românești, Antim îndrăznește să tipărească în limba frumoasă

¹⁾ Vezi biografia lui Antim scrisă de episcopul Melchisedec în »Didahiile ținute în mitropolia din București de Antim Ivireanul, mitropolitul Ungro-Vlahiei«. Publicate de Constantin Erbiceanu. București 1888 p. XXXIII și urm.

²⁾ Iorga, Ist. bis. rom. vol. II. p. 14.

³⁾ Vezi Didahii p. 239.

a poporului Liturghierul¹⁾, Octoiul²⁾, Moltitvenicul³⁾ și Ceaslovul⁴⁾, toate cărțile, de cari are nevoie biserica pentru a putea săvârși slujba din toate zilele. Ca să arate, că e voie să se facă și în românește sfintele slujbe, publică și el cuvântul lui Dosofteiu de apărare⁵⁾, că adevărat e voie să se liturghisească și în alte limbi, nu numai în cea grecească⁶⁾. La începutul Octoihului spune tipograful, că de aceea s'a tipărit în românește această carte: „pentru ca să poată și ciata besericească și copiii creștinilor, cari se nevoiesc la învățatura sfintei scripturi... să o citească nu numai în școli și în casele sale, ce și în sfintele besereci“⁷⁾. Aceste vorbe, puse în prefața unei cărți aprobate de mitropolitul, nu sunt numai un îndemn, ci și o aprobare a cărții de întrebuintat la sfintele slujbe. Mare îndrăzneală din partea lui Antim, a acestui străin, care primește dela înaintașul său, român de viță veche, ca moștenire „limba cea obișnuită a să ceti prin besearicile rumânești, sloveniasca“⁸⁾.

¹⁾ »Dumnezeeștile și sfintele liturghii a celor dintru sfinți părinților noștrii a lui Ioan Zlatoust, a lui Vasilie cel Mare, și a Prejdestenii, acum întâi tipărite... cu toată chieltuiala pré sfnșitului Mitropolit al ungrovlahiei, Kyr Anthim Ivirénu. In snta Mitropolie a Târgoviștii, la anul dela Hs 1713. De Gheorghie Radovici.« — Acest Radovici, care e un ajutor al lui Antim, nu se știe, dacă nu a lucrat și el unele cărți scoase sub numele lui Antim.

²⁾ »Octoih, acum întâi tălmăcit pre limba rumânească, spre înțelegeré de obște... cu toată chieltuiala pré sfnșitului Mitropolit al ungrovlahiei Kyr Anthim Ivireanul. In snta Mitropolie a Târgoviștii. La anul dela HS 1712. De Gheorghie Radovici.«

³⁾ »*Εὐχολογιον*, adevărat Mltvnic acum a doara tipărit, după rânduiala celui grecesc... cu toată chieltuiala pré sfnșitului Mitropolit al ungrovlahiei, Kyr Anthim Ivirénu. In snta Mitropolie a Târgoviștii. La anul dela Hs. 1713. De Gheorghie Radovici.« — Se vorbește aici de o a doua ediție a acestei cărți, pentru că »prin osteneła și toată chieltuiala iubitorului de Dumnezeu Kyr Anthim Ivirénu, Epscopul Râmnicului« mai apăru o carte la fel în anul Domnului 1706, care însă nu publică românește decât învățăturile, nu și rugăciunile. (Vezi Iorga, Ist. bis. rom. vol. II. p. 101).

⁴⁾ »Ciasoslov acum întâi tălmăcit în limba rumânească... de pré sfnșitul Mitropolit al ungrovlahiei, Kyr Anthim Ivirénu, cu a căruia chieltuială sau tipărit în snta Mitropolie din scaunul Târgoviștii la anul 7223 (1715) de Gheorghie Radovici.«

⁵⁾ Vezi acest studiu p. 152.

⁶⁾ Vezi fața a treia a predosloviei din Moltitvenic.

⁷⁾ Vezi Bibliografia rom. veche Tom. I. p. 486.

⁸⁾ Vezi N. Iorga, Istoria bis. rom. Vol. II. p. 6 și urm.

Limba întrebuințată de Antim în cărțile de liturghie românești e limba poporului, așa cum o vorbește poporul. Știind bine această limbă, și cunoscând de asemenea foarte bine limba greacă, nu i-a fost greu să redea într-o limbă netedă textele grecești ale sfințelor slujbe, la cari ținea foarte mult, ca să le înțeleagă poporul. Nu avem în aceste zile grele o limbă literară românească, pentru că oamenii cărturari ai noștrii, strânsi din toate părțile, ciripiau pe greceie. Antim știe bine grecește, dar pentru aceea nu se lasă influențat de această limbă, așa cum s'a lăsat Dosofteiu¹⁾, ci scrie în o limbă curată românească, având un stil sigur și limpede²⁾. Limba lui e în tot locul limba poporului, cu foarte puține excepțiuni, din cari unele mai rămân trecute fără băgare de seamă din slavonă, cum sunt: „premudrost prosti“³⁾ în loc de „înțelepciune, drepti“ și „teplota“ în loc de „apă caldă“ sau „căldură“⁴⁾, altele iarăș, cari lipsesc în limba poporului, le formează el după firea limbii, ori le întrebuințează cele ce erau deja formate în cărțile bisericesti de până aci. Pe vremea lui Antim poporul românesc se oprise la un anumit punct în ce privește primirea influențelor străine în graiul lui, de aceea despre limba lui Antim se poate spune, că e o „limbă comună aproape tuturor Românilor“⁵⁾. Tocmai pentru că această limbă sfântă e înțeleasă de toți Românii, ea va servi de bază la toate cărțile noastre liturgice, și astfel se poate numi Antim creator al limbii noastre bisericesti⁶⁾.

Cărțile liturgice traduse de mitropolitul Antim pe românește merită cinstea, ce li s'a dat, ca adecă ele să fie și astăzi model pentru toate edițiile, căci așa frumos ca el nu a tradus nimeni mai înainte, iar cei de după el puțin au avut să îndrepteze. Aducem câteva pilde din fiecare carte liturgică a lui Antim, ca să se vadă, ce bine a lucrat, acest străin, pentru poporul românesc, și să se poată face comparație între

¹⁾ Vezi acest studiu p. 155 și urm.

²⁾ Iorga, Ist. lit. rom. sec. XVIII p. 12.

³⁾ Liturghier p. 71.

⁴⁾ Op. cit. p. 108.

⁵⁾ Iorga, Ist. lit. rom. sec. XVIII. Tom. I. p. 438.

⁶⁾ Vezi N. Dobrescu, Antim Ivireanul (Nr. 20 din biblioteca soc. Steaua), București 1910 p. 64.

ei și cei de mai târziu, cari au închis înțelesul cărților sfinite pentru popor. Liturghierul se poate pune ca o podoabă a sfinitei slujbe. Cât de frumos glăsuește cântarea bisericească pe strunele vrednicului mitropolit: „Carii pe Heruvimi cu taină închipuim, și ceii de viață făcătoare Troițe întreit sfinți cântare aducem, toată grija lumescă să o lepădam: ca pre împăratul tuturor priimind, pre cel nevăzut încunjurat de cétele îngerești, Alliluia, Alliluia, Alliluia“¹⁾. Crezul e tocmai așa cum îl spunem astăzi, atâta doar se deosebește, că are „iasă“ în loc de „purcede“, vorba dintâiu fiind la orice caz mai bine înțeleasă de popor; în loc de „mărit“ are „slăvit“, cu toate ca și cu vorba din urmă ne întâlnim foarte adeseori; „sobornicescă“ a fost înlocuită de noi uniții și de unii neuniți cu „catolicească“ ori: „catolică“, în colo toată rugăciunea o spunem și astăzi cum a făcut-o Antim²⁾. Foarte bine, adecă la înțelesul poporului, e tradusă cântarea în cinstea Maicii Domnului: „Cadesă să te ferim cu adevărat ca pe o Născătoare de Dumnezeu, purure fericită și prênevinovată Maica Dmnezeului nostru: Céia ce ești mai cinstită de cât Heruvimii, și mai slăvită fără asămănare de cât serafimii care fără stricăciune pre Dmnezeu cuvântul ai născut, pe tine cé după adevăr născătoare de Dmnezeu te mărim“³⁾. Foarte românește sunt redate cuvintele consacării: „Luați mâncăți acesta este trupul meu, care se frânge pentru voi, spre ertare păcatelor. Beți dintru acesta toți, acesta este sângele meu al legii cei noao, care pentru voi și pentru mulți se varsă, spre ertare păcatelor“⁴⁾. Tot așa e de bine tradusă pomenirea ce se face după consacrație: „Intâi pomeneste Dmne, pre Arhiepiscopul nostru (Cutarele), pe care îl dăruiaște sfințelor tale besereci, în pace întreg, cinstit, sănătos întru zile îndelungate, drept îndreptând cuvântul adevărului tău“⁵⁾; în schimb e rău tradus răspunsul la această rugăciune: „și pentru toți și pentru toate“, care în liturghierele dela Blaj nici după două sute de ani nu s'a

¹⁾ Liturghier p. 83.

²⁾ Vezi cartea cit. p. 90 și urm.

³⁾ Liturghier 97.

⁴⁾ Lucrarea cit. p. 93 și urm.

⁵⁾ Op. cit. p. 98.

mai îndreptat, pe când cele din țară au bine: „pe toți și pe toate“ (pomenește-i Doamne).

Dacă răsfoim Molitvenicul lui Antim, putem să constatăm acelaș lucru, că adevărat el a stabilit și aici textul cântărilor și al rugăciunilor, și dela el au copiat toți cei ce au edat după el această carte, apreciind astfel munca mitropolitului Antim, care a făcut să fie înțelese slujbele atât de frumoase și pline de învățătură din această carte. Pe pagina întâie a acestui Euhologiu citim rugăciunile: „Sfinte Dmnezeule, sfinte tare, sfinte fără de moarte, miluiaște-ne pre noi. Pré sfinta Troiță miluiaștene pre noi: Dmne curățește păcatele noastre: stăpâne iartă fără de legile noastre: sfinte cercetéză și vindecă neputințele noastre, pentru numele tău“. Un singur cuvânt e schimbat mai târziu: „troiță“, fiind înlocuit cu „treime“, cuvântul din urmă fiind foarte potrivit pentru a exprima conceptul de trei persoane în unime. Nu va socoti nimeni de schimbare cece se cetește în cărțile mai noi dela Blaj, „îndură-te spre noi“ în loc de „miluiaște-ne pre noi“, căci această inovațiune tinde să aservească rugăciunea cutărei tendințe limbistice, și acest „îndură-te“ e tocmai așa de înțeles de popor ca și vechiul „pomilui“, ori poate mai puțin, așa încât nu ar mai fi fost nevoie să se mai traducă pe românește aceste cărți sfinte, dacă ele trebuie să cuprindă astfel de imposibilități. Slujba botezului e cu aceleași vorbe, ca și cea de astăzi. Cu câtă evlavie au ascultat Românii aceste slujbe întâia oară, când au înțeles pe deplin tot ce spunea preotul așa de frumos: „Dmne Dmnezeul nostru, ție ne rugăm, și pre tine te chiamăm: să se însemneze crucia unuia născut Fiiului tău în inima și gândurile lui, ca să fugă dela deșărtăciune lumii, și de toată vicleună amăgire vrășmașului“¹⁾. Afurisenia diavolului se face cu următoarele vorbe: „Ciartă-te Dmnel diavole cela ce au venit în lume și s'au sălășluit între oameni, ca să surpe tirăniia ta, și pre oameni săi izbăvească: cela ce pre lemn puterile cele protivnice au biruit: Soarele întunecând și pământul clătănându-se, mormânturile deschizându-se și trupurile sfinților sculându-se“²⁾. Ca și celelalte rugăciuni dela

¹⁾ Molitvenic p. 6.

²⁾ Op. cit. p. 23.

aceasta slujbă, și formula dela botez și dela mir e aceeaș ca și cele de astăzi. Ca să nu fie prea multe exemplele, ori cât de frumoasă ar fi limba acestei cărți, mai aducem din Molitvenic numai două cântări dela cununie: „Isaie dăntuiaște, Fecioara au avut în pânțece, și au născut Fiiu pre Emmanuil, pre Dmnezeu și omul: răsăritul e numele lui, pre carele mărindul, pre Fecioara o ferim“. „Mărire ție Hristoase Dmnezeule, lauda apostolilor, și bucuria Monicilor, a cărora propovăduire iaste Troița cé de o ființă“¹⁾.

Cităm ceva și din Ceaslov, ca să se vadă, cât de bine a lucrat Antim și cât de puțin a fost de îndreptat după el. Citatele *nu* sunt alese nici aici, nici mai sus, ci din atâtea texte, toate găsite la fel cu cele de azi, se aduc câteva mai bine cunoscute. Cântarea ce urmează la Miezunopter după Crez e fixată cu o mică greșală de gen, care se întâlnește și airea, pentru toate timpurile: „Iată Mirele vine în miezul nopții, și fericită e sluga, pre carele (!) va afla priveghind: iar nevrednic e iarăși, pre carele va afla lenindu-se. Vezi dar sufletul mien, cu somnul să nu te îngreioezi, ca să nu te dai morții, și afară de împărăție să te încui ci te deșteptă strigând sfnt, sfnt ești Dmnezeule: Pentru Născătoare de Dmnezeu miluiaștene pre noi“²⁾. Rugăciunea următoare dela vecernie a rămas neschimbată și azi: „Lumină lină, a sfntei mării, a Tatălui ceresc, celui fără de moarte, a sfntului fericitului, Ise Hse: viind la apusul soarelui, văzând lumina cé de séra, laudăm pre Tatăl, pre Fiiul, și pre sfntul Duh Dmnezeu: vrednic ești în toată vrémia a fi laudat de glasuri cuvioase, fiul lui Dmnezeu, cel ce dai viață, pentru aciasta lumia te mărește“³⁾. Câtă învățătură vor fi luat oamenii, când au auzit cântându-se o veste bună ca aceasta: „Astăzi iaste începătura mântuirii noastre, și arătaré tainii ceii din veac: Fiiul lui Dmnezeu fiu Fecioarei se face, și Gavriil darul binel vestește. Pentru aciasta și noi împreună cu dânsul Născătoarei de Dmnezeu săi strigăm: Bucură-te cé plină de dar Dmnel e cu tine“⁴⁾.

¹⁾ Molitvenic p. 75.

²⁾ Ceaslov p. 18.

³⁾ Op. cit. p. 147.

⁴⁾ Op. cit. p. 303.

Aproape toate aceste cărți liturgice le tradusesese pe românește mai înainte mitropolitul Dosofteiu, dar traducerea lui e așa de neromânească încât te doare urechea citindu-o¹⁾. Punând față în față ceva din scrierile lui Dosofteiu și ale lui Antim, ne vom putea convinge ușor despre superioritatea celui din urmă. Luăm ceva din liturghie, îndată dela început.

Dosofteiu

Blsvitâi împărăția tatălui și a fiului și a svntului dh, acmu și pururé șim vécii de véci amin.

Cu pace Dmnlui să ne rugăm. Poporul, Dmne miluiaște, Pentracia de sus pace și spsenia sufletelor noastre, D. s. n. r.

Pentru pacia a toată lumia, bună stăria, svntelor lui Dmzâu besiarici, și a tuturor uniciune, D. s. n. r.

Pentru svnta casa aciasta și carii cu credință, și cu bună veghiare și cu frica lui Dmzâu întră întru dânsa, D. s. n. r.

Pentru arhiepscul nostru, imia, cistita preuțame, în Hs diaconime a tot clirul și poporul, D. s. n. r.

Pentru prébun credincios, și iubitor în Hs Dmnl nostru ioan, imia voevoda, și a lui cinstită doamnă imia: Pentru toată polata, și curtia lui, D. s. n. r.

Pentru să-l ajutoreze și să pliace supt picioarele lui pre

Antim

Blgsvitâ e împărăția Tatălui, și a Fiului și a sfntului dh, acum și pururé, și în vécii vécilor, Amin.

Cu pace Dmnlui să ne rugăm.

Pentru pacé de sus și pentru mântuiré sufletelor noastre, D. s. n. r.

Pentru pacé a toată lumé și pentru bună staré sfntelor lui Dmnezeu beséreci și pentru uniré tuturor, D. s. n. r.

Pentru sfnta beséreca aciasta, și pentru aceia ce cu credință, și cu bună cucernicie, și cu frica lui Dmnezeu întră întrânsa, D. s. n. r.

Pentru Arhiepiscopul nostru (cutarele), și pentru cinstita preoție, și întru Hs diaconie, pentru tot clirosul, și norodul, D. s. n. r.

Pentru credinciosul și iubitorul de Hs Dmnl nostru (cutarele) și pentru toată curté și ostașii lui, D. s. n. r.

Pentru ca să-i ajute săi supue supt picioarele lui pre

tot pizmașul și luptătoriul D. s. n. r.

Că țâ să cuvine toată slava cinstia și închinăciune tatălui și fiului și svntului dh acmu și pururé și în véci de veci amin.

(Foaia 1—3 din Liturghier.)

tot vrăjmașul, și împotrivicul, D. s. n. r.

Că ție să cuvine toată măriré, cinsté, și închinăciune Tatălui, și Fiului, și sfntului Dh, acum și pururé, și în vécii vécilor, Strana Amin.

(Liturghier p. 66—68.)

Treizeci și ceva de ani despart aceste două cărți, dar limba lor e cât se poate de deosebită, nu pentru că s'ar fi schimbat în acest interval așa de mult limba românească, ci pentru că mitropolitul Dosofteiu nu cunoștea destul de bine această limbă. Cartea aceasta, Liturghierul ca și celelalte publicații liturgice ale lui Antim, e superioară cărților bisericesti ale silitorului său coleg moldovean și prin faptul, că regulile slujbei, rubricile, le are tipărite separat cu culoare roșie, apoi așa e împărțită toată cartea, încât se vede limpede, care e partea preotului, care a diaconului și care a stranei. La Dosofteiu e o încurcătură, lipsă de punctuație, cari fac cartea foarte grea de întrebuințat.

Citind cu băgare de seamă cărțile liturgice ale lui Antim Ivireanul, te fură gândul și te duce în vremile marilor apostoli dela începutul bisericii, cari așa de necesară socotesc pentru poporul credincios toată învățătura lui Hristos; încât nu vreau să-i scape nimic din această comoară. De aceea ei, și Antim al nostru, se coboară cât se poate mai jos la mintea țaranului, ca să înțeleagă cu toții și să iubească legea lui Dumnezeu. Bietul ce Dosofteiu nu a știut românește, și el nu ar fi scris așa dacă ne cunoștea limbă. Am avut pe alt străin care ne-a cunoscut-o, și-a ridicat limba poporului românesc la cea mai mare cinste, ce există în lume: limbă liturgică. Limba lui Antim e a poporului român, nu a mahalagiilor ori a nu știu ce amestecături, e limba, ce o vorbește și azi întreg poporul românesc. Antim ar fi putut să introducă în aceste cărți sfinte și cuvinte învățate, grecisme și alte vorbe neînțelese de popor, dar ca om cu foarte bună judecată a crezut, că făcând o astfel de nesocotință, ar însemna să tai creanga de sub picioarele tale, să nu mai aibă nici un rost traducerea, care în acest caz nu ar mai fi tălmăcire,

¹⁾ Vezi acest studiu p. 155.

Antim era într'adevăr un preot mare. Patriarhii din Constantinopol, scoși fiind și ei, după obiceiul Orientului, foarte ușor din slujbă, fac acelaș lucru, foarte ușor și în grabă la cererea celor puternici, cu cei de sub ascultarea lor. Astfel a putut fi dat din scaun și acest mitropolit. Dar el era un mare ierarh al bisericii române, și tocmai lui nu i-se poate imputa faptul, că era străin de origină, căci de aceștia a săturat și satură Românu! destui. Lui trebuia să i-se socotească această împrejurarare de cinste, căci străin fiind a făcut așa de mult bine neamului nostru. El ținea să facă din Români buni creștini, și pentru acest scop a împărțit toată averea lui materială și spirituală.

Un astfel de om merită să fie înșirat alături de marii scriitori de cântări bisericești, cari, în biserica noastră, sunt și mari apostoli.

Cărțile tipărite după edițiile prime ale lui Antim.

Cea mai însemnată carte rituală e liturghierul. Dintre toate slujbele, ce se săvârșesc în biserica creștină, cea mai de frunte e sfânta liturghie, în care se aduce pentru păcatele și lipsele noastre jertfa cinstitului trup și sânge a Mântuitorului. Prin această jertfă ni-s'a adus nouă iertarea păcatelor și fericirea cerească, și tot prin ea dobândim dela Dumnezeu cele mai multe și mai bogate daruri. Pentru aceste cauze, cea mai însemnată carte bisericească e liturghierul. El cuprinde și cele mai bine cunoscute rugăciuni și cântări, de aceea la tipărirea lui trebuie să fie editorii sfintelor cărți cu cea mai mare băgare de seamă.

Cei ce au tipărit cărțile sfinte, au trebuit să facă în acelaș timp nu numai una, ci trebuiau să tipărească și liturghierul, și ceaslovul și molitvenicul, și după ce în toate s'au urmat aceleăș principii, nu mai e nevoie ca despre toate cărțile acestea să se vorbească separat; aici se potrivește de minune maxima: ex uno disce omnes. De aceea dacă se va vorbi despre liturghier, din el se vor putea cunoaște și celelalte cărți, și de aceea nu va fi nevoie să se lungească vorba, spunând aceleăș lucruri despre fiecare carte. Va fi deci vorba numai despre liturghiere, iar celelalte cărți vor fi numai atinse în treacăt, unde se va simți nevoia.

Numărul liturghierelor scoase de sub tipar după Antim e imens. Cu toate că nici prin osteneala lui nu s'a primit limba românească în toate părțile românești ca limbă de slujbă, căci la 1745 se tipărește în Rădăuți: „Liturghie a sfântului Ioan Zlatoust“, având numai tipicul pe românește, iar înseși rugăciunile pe slavonește ¹⁾, la 1749 se tipărește în București un Ceaslov slavonesc ²⁾, și chiar la 1789 se scoate la Iași un „Molevnic“ slavonesc, care cuprinde „cântări și rugăciuni împărătești pentru a sluji neapărat în slujbele bisericești“, fiind edat cu binecuvântarea episcopilor de Roman și Huși de „Mihail Strilbețchi, protopopul Moldovei, Munteniei și Basarabiei“ ³⁾, cu toate acestea numărul edițiilor liturghierului e imens, și într'un singur an, la 1747, apar trei, unul la Iași, altul la București și altul la Râmnic, având cele două din urmă binecuvântarea unuia și aceluiaș mitropolit, Kyr Neofit ⁴⁾.

Nu e cu putință, și nici nu ar avea nici un rost să se vorbească aici despre toate edițiile liturghierului, căci cele mai multe din ele sunt retipăriri, și de multeori nu eră ținta traducătorilor ori a editorilor publicarea unei ediții mai bune, ci pur și simplu trufia de a-și vedea numele tipărit în fruntea acestei cărți, pe care au pocit-o. Cele mai însemnate, despre cari va și fi vorba, ținându-se cont de toate părțile românești, sunt liturghierele dela Blaj, Sibiu, ale lui Veniamin Costache, liturghierul basarabean dela 1815, și cel mai nou dela București. Studiindu-le pe acestea cu băgare de seamă, vom putea cunoaște și mai bine valoarea cea mare a operei lui Antim, pe care îl copiează ceilalți cu toții, cazând unii în cele mai oribile greșeli.

Liturghierele dela Blaj.

Mai înainte de ce ar fi ajuns reședința vlădicului unit la Blaj, în Alba-Iulia aveam o tipografie proprie, pe care a îmbogățit-o mitropolitul Atanasie ⁵⁾. Ce s'a ales cu această tipografie

¹⁾ Vezi Bibliografia rom. veche Tom. II. p. 87.

²⁾ Vezi op. și tom. cit. p. 109.

³⁾ Vezi op. și tom. cit. p. 329 și urm.

⁴⁾ Op. cit. tom. acelaș, p. 98 și urm.

⁵⁾ O scrisoare despre acest lucru, scrisă de însuș Atanasie, am văzut-o și eu în arhiva mitropoliei române unite din Blaj.

când scaunul eră mutat la Făgăraș, nu se știe; se știe însă, că Inocențiu Micu Clain s'a ocupat de restaurarea tipografiei. Din această pricină nu s'au putut continua tipărirea dela Bălgrad, unde pe lângă cărțile publicate de propaganda calvină, aveam și cărți bune¹⁾. Punându-se tipografia în bună rânduială, se tipărește mai întâiu: „Floare adevărului“²⁾, ca să arete, că nu s'au despărțit Ardelenii de vechea credință, primind cele patru puncte, prin cari ne păream desbinați de Sf. Scaun Apostolic, ci credința lor de astăzi e aceeaș, care se mărturisește în cărțile bisericesti din Țară; apoi se tipărește un „Catehism mare“³⁾, ca să-și poată cunoaște oamenii credința, și numai decât urmează cărțile liturgice. Cea dintăiu e Strașnicul⁴⁾, despre care va fi vorba mai târziu, iar a doua e: „Dumnezeieștile liturghii a celor dintru sfinți părinților noștri Ioan Zlatoust, Vasilie cel Mare, și a Prejdesšteniei. Acum întâiu intra-cest chip typărite: stăpânind Prénăltata: Kesaro-Krăiasa Romanilor, Prințesa Ardélului iproci Maria Teresia. Cu blagoslovenia Préluminatului, și présfințitului Kyriu Kyr: Petru Pavel Aaron vlădicăi Făgărașului în mănăstire sfintei Troiță la Blaj“⁵⁾. Cartea are formatul liturghierului lui Antim, și întru toate aceeaș împărțire, fiind o înțeleaptă copiere a acestuia, îndreptând unde e nevoie. La 1775 și la 1807 se tipărește câte o altă ediție, cari toate fac acelaș lucru înțelept, unde găsec bine la Antim, copiează din literă în literă, și îndreptează numai dacă e nevoie. De aceea sunt mici deosebirile între aceste ediții și între cartea lui Antim, și schimbările sunt foarte puține.

Până acolo merge copierea acestei cărți, în cât și greșelile se copiează. La rugăciunile dela îmbrăcarea preotului, când se ia stiharul trebuie să zică preotul: „ca unui mire mi-a pus mie cunună“; la Antim e: „ca *un* mire mia pus mie cunună“⁶⁾, și tot așa e și în liturghierul blăjan dela 1756⁷⁾. De

¹⁾ Despre tipografie se pot ceti date interesante în Dr. Augustin Bunea, Episcopii Petru Pavel Aron și Dioniziu Novacovici, Blaj 1902 p. 352 și urm.

²⁾ Vezi Bibliografia rom. veche Tom. II. p. 113.

³⁾ Vezi op. și tom. cit. p. 123.

⁴⁾ Vezi op. și tom. cit. p. 123.

⁵⁾ Vezi op. și tom. cit. p. 134.

⁶⁾ Liturghierul lui Antim p. 50

⁷⁾ Op. cit. p. 60.

asemenea e la pomenirile de după consecrare, la amândoi: „și pentru toți și pentru toate“, în loc de: (pomeneste Doamne) „și pe toți și pe toate“¹⁾. Apoi la „Cuvine-se cu adevărat“ în amândouă se zice: „ca pre o Născătoare“²⁾. Stăpânitorul Țării Ardealului eră în acel timp Maria Terezia; cu toate acestea rugăciunea se face și în liturghierul blăjan: „pentru domnul nostru“, cum e și în cel muntean³⁾. În amândouă lipsește binecuvântarea cu sfințele daruri: „și pe voi pe toți dreptcredincioșilor creștini Domnul Dumnezeu să vă pomenească“ etc., pe care o găsim mai întâiu în o ediție blăjană dela 1870⁴⁾. Toate acestea arată evident, că blăjenii, cari au făcut aceste trei ediții, la fel aproape întru toate (cea dela 1756, 1775 și 1807), au copiat pe deantregul cartea de liturghie a lui Antim.

Acolo, unde au crezut, că e greșit, editorii dela Blaj au îndreptat. Așa în loc de „premudrost prosti“⁵⁾ au pus vorba românească: „cu înțelepciune dréptă“⁶⁾, și au adaus imediat răspunsul ce vine după această vorbă la văhod, care lipsește la Antim: „Veniți să ne închinăm și să cădem cătră Hs Dmnezeu, mântuiaștene pre noi fiul lui Dmnezeu, cela ce ești minunat întru sfinți, careți cântăm ție allilulia“⁷⁾. La frângerea agnețului, textul lui Antim nu are completă rugăciunea: „sfarmă-se“, ci îi adauge ediția blăjană partea din urmă: „iară pre cei ce se împărtaşesc îi sfințește“⁸⁾. De asemenea adauge cartea dela Blaj două rugăciuni la cuminecătură: „Doamne nu sunt vrednic“ și „Dumnezeul meu slăbește“⁹⁾, cari lipsesc în liturghierul lui Antim¹⁰⁾, cum și în liturghierul dela Constantinopol¹¹⁾, se găsec însă în Euhologiul lui Goar¹²⁾. Edițiile de mai târziu

¹⁾ Antim p. 98; iar la cel de Blaj nici azi nu e încă îndreptat; vezi-l pe cel al lui Bob — din 1807 — p. 97.

²⁾ Antim op. cit. p. 97; Blaj 1756 p. 118.

³⁾ Vezi la Antim p. 67, la cel dela Blaj din 1756 p. 79.

⁴⁾ Liturghier p. 82.

⁵⁾ Antim p. 71 la văhodul cel mare, și înainte de apostol p. 73.

⁶⁾ Liturghierul din 1756 p. 84.

⁷⁾ Op. cit. p. 85.

⁸⁾ Antim p. 104, Aaron p. 126.

⁹⁾ Liturghierul lui Aaron p. 133.

¹⁰⁾ Op. cit. p. 109.

¹¹⁾ Ediția dela 1905 p. 85.

¹²⁾ Op. cit. p. 82 și urm.

schimbă pe blagoslovit, blagoslovește și blagoslovenie, cu binecuvântat, binacuvântă, și binecuvântare, și în loc de slavă și slăvit pun mărire și mărit, pravoslavnic — dreptcredincios, cari vorbe se găesc amestecate la Antim.

Nu se poate socoti de schimbare adaugere câte unui „cel, cea“, acolo, unde în textul vechiu așa ceva nu era și nu se simțea nevoia de a se adauge. Aceasta e numai o îngreunare a stilului, cum e și adaugerea articolului la formula de consacrare: „carele se frânge, carele se varsă“¹⁾; mai bine avea Antim: „care se frânge, care se varsă“²⁾

Din toate acestea se vede, că liturghierul dela 1756, cum și cele două tipărite după acesta în sfânta mănăstire a Blajului, nu sunt decât o copie din cuvânt în cuvânt a celui tipărit de Antim³⁾, cu îndreptarea puținelor greșeli, ce se găseau în cartea veche.

Nici o carte românească de liturghie nu a trecut prin atâtea peripeții ca liturghierul tipărit la Blaj în anul 1870⁴⁾. Curentul latinist era în acest timp — nu numai la Blaj, ci și în alte părți — la apogeu, și lumea noastră învățată nu-și putea închipui, că s'ar putea scrie altfel, nici chiar în Academia română, decât după norma principiilor profesate de Timoteiu Cipariu, învățatul cel mai mare al Românilor de pe acele vremuri. Cu atâtea vorbe străine, cari se găesc în cărțile sfinte, nu a fost îndestulit deja în secolul al XVIII Radu Tempea, care vorbind despre aceste cărți, spune, că ele „sau tălmăcit cu stil și graiu foarte luminat, dar amestecate cu multe cuvinte slovenești, punând vreme în loc de timp, slugă în loc de serv, pricină în loc de cauză, și altele. Urmând dar după stilul acesta și vestitul Kesarie episcopul Râmnicului, și următorul lui Filaret în întorceré celor duosprezece Minee sau

¹⁾ Blaj 1756 p. 113.

²⁾ Op. cit. p. 93.

³⁾ Vezi studiul foarte frumos al părintelui canonic Carol Auner: »Les versions roumaines de la liturgie de saint Jean Chrysostome (Estratto dal volume unico stampato a cura del comitato per i festeggiamenti del XV° centenario di san Giovanni Crisostomo)« Roma 1908 pp 24 și 27. Părintele Auner relevă în această lucrare, că până și vorba: »sobornicească« (synodale) am menținut-o în edițiile cele dintâi tipărite în Blaj,

⁴⁾ Auner, op. cit. p. 33.

obicinuit până în zioa de astăz atât în tote cărțile bisericești cât și în vorba noastră¹⁾ de obște a să întrebuița. Cu greu este și va fi drept acee a aduce limba aciasta în curețenia și originalul ei; adecă în limba veche romanescă sau râmlescă... Măcar că Parimierul românește tipărit în Moldova la anul dela zidiré lumii 7192. și viața Sfinților Apostoli, iar în Moldova la anul dela Hs 1681. de Dosofteiu Mitropolitul Moldovii; mai mult sunt întocmite întru asemănare originalului limbii nostre de cât cele lalte cărți bisericești²⁾. Adevărat, că scrierile lui Dosofteiu nu erau scrise în o limbă cu atâtea slavonisme, ci erau mai pline de grecoisme, și aveau și mai multe latinisme, decât cărțile bisericești, ce se întrebuițau pe vremea lui Radu Tempea, dar să nu se uite un lucru: limba lui Dosofteiu nu era limbă românească, nici un Român nu a vorbit nici odată cu atâtea greșeli și străinisme, câte se găesc în stilul acestui om, de aceea nici nu s'a luat nimeni după el până la epoca lui Cipariu, care a căutat să scoată din limbă tot ce nu e roman, cu toate că principiile lui nu erau de acest fel.

Citez aici câteva vorbe de ale marelui limbist, din cuvânt în cuvânt: „O limbă, încă și cea mai avută, prin adaugerea și înmulțirea tezaurului ei, numai câștigă, lauda ei e cu atât mai mare. Așa am câștigat și noi elemente nouă, luând dela slavi și alte popoare, cu cari a fost să fim în contact. Și precu oamenii tezaurii de aur și de argint, așa și limbile bucuroase nu-și pierd tezaurii cuvintelor, formelor, frazelor, însemnărilor sale, chiar și când le prisosesc, apoi cum să le lapede“³⁾. În biserică nu e timp de pierdut, cum e în templele păgânești, ci acolo e scump fiecare moment, în continuu trebuie să se ridică omul la cele cerești, înaintând tot mai mult pe calea cunoștinței lui Dumnezeu. Iar aceasta se ajunge foarte bine cu „dialectul bisericesc, recunoscut până înainte cu câteva decenii“ (adecă până la Cipariu), căci acesta e „chiar și luminos“⁴⁾. Limba cărților bisericești până la Cipariu era foarte limpede și luminoasă, clară și mult exprimătoare, și aderenții acestui

¹⁾ Vezi »Cuvântare înainte« din »Grammatica românească alcătuită de Radu Tempé directorul școalelor neunite naționalicești prin marele prințipat al Ardeului.« Sibiu 1797 p. 4.

²⁾ Principii de limbă și scriptură p. 9. și urm.

³⁾ Op. cit. p. 261 și urm.

om, ori doar chiar el însuș, a introdus în cărțile bisericești un idiom, care nu e limbă, cum n'a vorbit nici odată poporul nostru. A căutat pare că — s'ar putea spune — cu lumânarea fiecare cuvânt de origină străină, ca să-l înlocuiască cu o formațiune din vre-o rădăcină oarecare latină. De aceea, acest stil nici nu se poate înțelege, pentrucă nu se poate numi limbă o îngrămăditură de felul acesta: „Cercetează lumea ta cu misericordie și cu îndurări, trimite preste noi îndurările tale cele copioase... Încă ne rugăm pentru scăparea celor captivați, și pentru frații noștrii ce sunt în șerbie; și pentru toți cei ce șerbesc și au șerbit în sântă locuința aceasta să zicem. Doamne îndură-te spre noi... Încă ne rugăm ca să se păzească sântă locuința aceasta de peste, de foamete, de cutremur, de ezundare¹⁾. Cu cât eră mai românește și mai la înțelesul poporului textul rugăciunii acesteia în ediția mai veche: „Cercetează lumé ta cu milă și cu îndurări, trimite preste noi milele tale cele bogate... Încă ne rugăm pentru izbăviré celor robiți, și pentru frații noștrii, carii sunt în slujbă: și pentru toți cei ce slujesc, și au slujit în sfânt locașul acesta, să zicem. Doamne miluiaștene. Încă ne rugăm pentru ca să se păzască sfntul lăcașul acesta, de ciumă, de foamete, de cutremur, de potop²⁾. Cei dela 1870 nu mai numesc preoțimca „cinstită³⁾”, ci o fac: „onorată⁴⁾”; „mila păcii, jertfa laudei⁵⁾” o schimbă cu „îndurarea păcii, sacrificiul laudei”. „Cu vrednicie și cu dreptate” nu le mai sună bine, ei trebuie să zică: „Cu cuviință și cu dreptate⁶⁾”, pentru ca mai târziu să vină alții, ucenici de ai lor, cari să nu mai fie îndestuliți nici cu aceasta, ci să le tre-

¹⁾ Vezi: Domnedieescile si santele liturgii ale celoru deintre santi parentilor nostri Ioane Crisostomu, Basiliu celu Mare, și Gregoriu Dialogu. Cu beneuventarea Preasantitului Domnului Domnu Ioane Archiepiscopului si Metropolitului Albe-Iuliei (?). Blasiu MDCCCLXX p. 23 și urm. — Toate citatele le transcriu cu ortografia de azi, căci altfel ar fi un chin prea mare la citire, cum de fapt a și fost această carte până la ieșirea noiei edițiuni o mare pedeapsă pentru clerul mai tânăr.

²⁾ Vezi: Dumnezeștile liturghii a celor dintru sfinți părinților noștrii, Ioan Zlatoust, Vasilie cel Mare, și a Prejdesšteniei. Cu blagoslovenia Extenlenției Sale... Ioan Bob în Blaj la Mitropolie anul... 1807 p. 21 și urm.

³⁾ Liturghierul 1807 p. 75.

⁴⁾ Op. cit. p. 74.

⁵⁾ Bob p. 90.

⁶⁾ Op. și p. cit.

buiască: „cu demnitate și cu dreptate¹⁾”. La consacrare pune: „corp²⁾ în loc de „trup³⁾”. Nu mai e bun pentru ei nici: „învrednicește”, ci vor mai bine pe: „îndestulează”, și sfârșitul „Tatăl nostru”-lui astfel îl isprăvesc: „și ne iartă nouă detoriile noastre, precum iertăm și noi detorilor noștrii. Și nu ne duce pre noi în tentăciune, ci ne mântuește de cel rău⁴⁾”. Mai puțin e cruțată limba veche la rugăciunile, ce le face preotul în taină, unde nu e așa de evidentă, e mai ascunsă schimbarea. La frângerea agnețului spune cea mai nouă: „cel ce se mânâncă pururea și nici odată nu se consumă⁵⁾”, iar mai târziu, 11 pagini mai departe, spune că preotul și diaconul „consumă” sfintele taine. De sigur, că nu făcea această boacăna, dacă ar fi menținut textul vechiu, care la frângerea trupului zice: „celce se mânâncă purure și nici odată nu se sfârșește”, iar la consumarea sfintelor taine întrebuițează vorba: „potrivește⁶⁾”.

Exemplele aduse aici sunt de ajuns pentru ca să se poată convinge orișicine, că o astfel de carte numai pentru slujbă nu eră potrivită în biserica românească, pentrucă dacă ai noștri introduc în sfintele slujbe atâtea vorbe necunoscute poporului, se poate introduce — nu vorbim aici de autoritatea superioară bisericească — orișice limbă străină și necunoscută. Dar cartea aceasta nu a fost primită cu alaiu nici chiar de blăjeni. Apărea înainte în acest orașel o revistă, intitulată „Foaia bisericească”, și aceasta în al treilea an al existenței sale a publicat un articol, în care cere să fie scoase din cărțile sfinte cuvintele: tentăciune, crucifipt, suscepând, bine ști-rești, marturi, începătoriile, îndestulește (în înțelesul de „a învrednici⁶⁾”). Apoi un an mai târziu se scrie în aceeaș revistă blăjană un articol, care face cinste autorului (necunoscut), pentrucă la așa ceva nu se putea aștepta lumea pe această vreme, când aderenții sistemului latinist, mai cu seamă capul

¹⁾ Un octoih de mai târziu, ce nu-l mai am la îndemână.

²⁾ Bob p. 92, Liturghierul dela 1870 p. 90.

³⁾ Op. cit. p. 100.

⁴⁾ Op. cit. p. 100.

⁵⁾ Op. cit. p. 103 și 113.

⁶⁾ Vezi această revistă anul 1885 p. 362 și urm. articolul: Câteva observări la liturghierul cel nou tipărit în Blaj la 1870.

lui, Cipariu, era atotputernic în Blaj. Acolo se spune: „In cărțile mai nouă (bisericești) nu odată s'au lăsat afară cuvinte românești destul de bune și înțelese de popor, și le-au înlocuit cu cuvinte latine, câte odată chiar rău nimerite și pe lângă aceea și neînțelese decât numai de oamenii literați, când totuși la cărțile bisericești recerînță întâie nu este ca în ele să se curețe limba după cine știe ce păreri filologice trecătoare, ci ca ele să fie înțelese de poporul credincios. Căci cărțile bisericești nu au să țină prelecțiuni din filologie, ci să înalțe pietatea credincioșilor, și aceasta nu este de a se jertfi nici odată celeilalte“¹⁾.

Nu ar fi cu dreptate, dacă nu s'ar recunoaște acestei tendințe latinizante meritele necontestabile, de a fi dat afară din limbă mai multe cuvinte, pe cari poporul nu le înțelegea, și pe cari le-au înlocuit blăjenii cu cuvinte înțelese de popor, cum sunt: „mânnecări“ în loc de „rucavițe“, „stea“ în loc de „zveazdă“, „popor“ în loc de „norod“, care — cel puțin în unele părți — nu mai e cunoscut, „altar“ în loc de „jertăvnic“.

Să nu crează însă nimeni, că așa au fost ticluite numai cărțile liturgice dela Blaj, și într'alte părți nu s'a observat puterea curentului latinist. La anul Domnului 1880, un preot cu numele D. C. Gerota, a „imprimat“ la Craiova, cu binecuvântare arhierască „Santele și Dumnezeestile liturghii“, cu o limbă cât se poate mai latinizată, întrecând chiar în unele locuri pe cei dela Blaj. Și el pune în tot locul „Spirit“ în loc „Duh“, și se

¹⁾ Străinismii în limba noastră bisericească străfor-nată, în »Foia bisericească« anul 1886 p. 338. — Continuarea articolului e de toată frumseța și ar fi păcat, dacă nu s'ar publică aici măcar o parte din el, ca să se poată vedea, până unde a ajuns boala aceasta a latinizării. »Încă mai departe s'a mers cu cărțile acele bisericești, cari încă nu sunt edate cu litere latine... In acele fiecare preot și cântăreț a latinizat așa precum i-s'a părut mai bine, și precum a putut. [Și fiindcă în acestea fiecare a fost avizat pre(=la) cunoștințele sale proprii și teologice și de limbă, așa s'a întâmplat câte odată de schimbările făcute în limbă au fost chiar ridicule. Așa s'a întâmplat de în loc de: »bucurați-vă și vă desfățați, că plata voastră multă este în ceruri« s'a cântat: »că salariul vostru mult va fi în ceruri«. In loc de: »vezi dară suflete al meu, să nu dormitezi (!), și vei rămânea afară ca cele cinci fete« s'a cântat: »și vei rămânea afară ca cele cinci dame«. In loc: »din paza dimineții până în noapte« s'a cântat: »din sentinela dimineții până în noapte«.

roagă pentru „frații noștrii, cari sunt în servitute, și pentru toți cei ce au servit și servesc în sănță locuința aceasta“¹⁾. Găsim la el vorbe, cari nu au ce căută în cărțile unei biserici, care are la liturghie limba poporului: „speranța, onoratei, au demândat nouă nedemnilor, repausezi întru cei sfinți, penitență, nedemni servi, rugăciuni unanime, capabili, bună temperatura aerului, desmerdări corporale, finit creștinesc, corp sacrificiu“²⁾. — De altfel e vestit „Oratoriul“ episcopului Melchisedek, al cărui titlu complet sună astfel: „Oratoriu coprinzând orațiunile și rugele ce adresază lui Dzeu creștinii ortodocși“³⁾. O limbă mai pocită ca aceasta puține cărți vor fi avut. „Orațiunile“ lui sună astfel: „Psalmul proimiac dela vesperină. Cu gloria și cu frumseța te-ai îmbrăcat“⁴⁾. Rugăciunea, pe care o numim noi: „Născătoare de Dumnezeu“, Melchisedek o numește: „Felicitară santei Vergure“⁵⁾. Mai frumoasă e rugăciunea următoare: „Cela ce în tot timpul și în toată ora“, care are curiozități de acest fel: „multă misericorde... cugetele corege... fortifică-ne cu sântii tăi ingeri, ca prin intervenirea lor fiind păziți, să ajungem la unitatea credinței“⁶⁾. Această carte de rugăciuni a fost pe vremuri aspru criticată, și un bun cunoscător al limbii românești a zis, vorbind despre această minune: „vrem mai bine a ni-se păstră aceste cărți (vechi, în cari se găsesc fraze încurcate și fără de înțeles), așa cum sunt, decât a le vedea într'o limbă impestrițată cu neologisme“⁷⁾.

¹⁾ Op. cit. p. 33.

²⁾ Op. cit. pp. 34, 35, 39, 65, 81, 93, 95, 96, 101, 110.

³⁾ Pe exemplarul legat, ce l-am întrebuințat eu, nu găsesc nici locul, nici data tipăririi.

⁴⁾ Op. cit. p. 5.

⁵⁾ Op. cit. p. 13.

⁶⁾ Op. cit. p. 27.

⁷⁾ Vărgolici, Reforma limbei bisericești, în Convorbiri literare, anul X p. 435. — Am la îndemână o carte menită să fie întrebuințată în clasa întâie primară: »Cărți de rugăciuni, și de numerațiune« etc., aprobată de ministerul instrucțiunii publice din Țară (!) la 20 August 1887 cu ordinul Nr. 10635, și tipărită în Slatina la 1893, în care copilașii cei mici trebuie să învețe a-și face cruce zicând următoarele cuvinte: »In numele Tatălui, și al Fiului și al sfântului Spirit« (p. 3), iar celelalte rugăciuni sunt de asemenea pline de cuvinte latinești, ce nu se găsesc în cărțile liturgice din regat. Teologii din Țară, cari și-au făcut studiile la Cernăuți, scriu adese-ori »Spirit«.

Cel mai nou liturghier blăjan e tipărit la 1905. Lumea a putut să vadă o parte din el expusă la adunarea Asociațiunii, ținută în Sibiu în anul Domnului 1905, și mulți s'au minunat de această carte, iar în „Telegraful român“ i-s'a făcut o primire nu prea strălucită. Cartea e tipărită pe o hârtie bună, cu litere foarte frumoase, la fel cu cărțile bisericești din România, în contra cărora doar atâta se poate spune, că literele dela ectenii sunt prea mici față de cele dela rugăciunile preotului. Se prezintă în haina — așa de stranie pentru acest timp — a ortografiei lui Cipariu, nu așa de exagerată, cum au făcut-o epigonii, ci mai moderată. Comparată cu liturghierul dela 1870, putem să constatăm, că și aici au mărturisit blăjenii, că a fost o greșală cartea tipărită cu 35 de ani mai înainte, și că ei au fost siliți să se întoarcă la cei vechi, și să țină cont și de cărțile bisericești tipărite în alte părți, cum e la ectenia de după evanghelie, unde se roagă preotul (resp. diaconul) pentru cei chemați, ca Dumnezeu „să-i învețe pe dânșii cuvântul adevărului“, ce se găsește în liturghierul cel nou dela București¹⁾. Sărituri mortale nu sunt în lume, decât foarte puține, și astfel nu ne mirăm, dacă cei dela 1905 nu au rupt-o întru toate cu tradiția latinizatoare, cu toate că în cele mai multe părți au luat limba cea frumoasă a cărților bătrâne, care sună așa de frumos: „cercetează lumea ta cu milă și cu îndrumări... trimite peste noi îndurările tale cele *avute*“²⁾. În această carte se roagă preotul pentru „scutirea casei acesteia“, ce e mai bine decât în toate cărțile de până aici, cari aveau: „pentru acoperirea casei acesteia“, și „ca să se păzească sfânt locașul acesta de ciură, de foamete“. (De „potop“ s'a uitat să se pună)³⁾. La consacrare a rămas „corpul“, și s'a mai făcut o altă greșală foarte mare la consacrarea sfântului sânge. Liturghierul cel vechiu avea această formulă: „Beți dintru acesta toți, acesta este sângele meu al legii celei nouă, carele pentru voi și pentru mulți se varsă spre iertarea păcatelor“⁴⁾. Vine sinodul prim provincial și vorbind despre formula sfintei consacrări, dă la sfântul sânge aceste vorbe: „Beți dintru acesta toți, acesta

¹⁾ Op. cit. p. 88.

²⁾ O vorbă întrebuințată cu predilecție la Blaj, chiar și acolo, unde nu se potrivește.

³⁾ Op. cit. p. 25 și urm.

⁴⁾ Vezi Liturghierul dela 1870 p. 91.

este sângele meu al legii cei nouă, care se varsă pentru voi și pentru mulți spre iertarea păcatelor“¹⁾. Că e mai bine „varsă“ pus mai aproape de subiect, nu se va îndoi nimeni, iar că genitivul dela: „cea“ e „celei“ și nu „cei“, știe de asemenea toată lumea. Dar de sute de ani se punea „varsă“ la sfârșitul acestei propozițiuni secundare, și o schimbare a acestei topici nu e spre deslușirea înțelesului, de aceea trebuia să rămână vorba, așa cum eră, și nu se putea produce incurcătura, ce se face astăzi, chiar în catedrala din Blaj, unde nu se întrebuințează numai liturghierul cel nou.

O greșală moștenită dela bătrâni e cea cu „pentru toți și pentru toate“²⁾, în loc de „pe toți și pe toate“, care e pus însă bine — ca și în edițiile vechi dela Blaj — numai la liturghia sfântului Vasilie³⁾. La ectenia de după evanghelie, în cartea cea nouă, se roagă diaconul: „pentru toți părinții și frații noștrii cei mai înainte adormiți, cei ce zac aici, și pentru dreptcredincioșii de pretutindena“⁴⁾, ceea ce nu se potrivește cu textul original, cam incurcat, căci rugăciunea se face pentru „dreptcredincioșii cei ce zac aici, în orașul sau satul acesta, și în toată lumea“. Cu mult mai bine eră în cărțile vechi: „pentru toți cei mai denainte adormiți părinții și frații noștrii, cari zac aici și pretutindené pravoslavnicii“⁵⁾.

În acest fel sunt lucrate și celelalte cărți liturgice, tipărite în Blaj până în ziua de astăzi. Orologerul cel nou, ca și Euhologii, se întorc, pe cât se poate așteptă, la isvorul cel vechiu, și introduc cuvinte vechi, ce au fost date afară de înaintași, și înlocuite cu vorbe ca acestea: „păcate oribile“⁶⁾, și altele de acest fel.

Biserica unită e cea dintâiu, care prin lege a impus limba românească la sfintele slujbe, aceasta am avut-o noi în tocmelele dela încheierea sfintei uniri, căci altfel, dacă nu o aveam în obicei această limbă la 1697, de sigur, că nu eră cu puțință

¹⁾ Vezi Conciliul provincial prim al provinciei bisericești greco-catolice de Alba-Iulia și Făgăraș, Blaj 1882, tit. V. cap. 4. p. 77.

²⁾ Op. cit. p. 111.

³⁾ Op. cit. p. 176.

⁴⁾ Op. cit. p. 87.

⁵⁾ Vezi Liturghierul lui Bob p. 76.

⁶⁾ Orologiul cel mare, Blaj 1869, p. 52, ca și care puține cărți pot fi mai oribile.

să o introducem mai târziu, căci Roma nu permite introducerea nici unei limbi vii în biserică, tocmai pentru că e supusă la atâtea fluctuațiuni, la câte a fost supusă și limba noastră românească liturgică. Consacrarea acestei limbi a făcut-o, în canon scris, mitropolitul Atanasie, care în sinodul dela 1700, 14 Septemvrie, având astrânși împrejurul său pe toți protopopii Ardealului, în numele bisericii române a hotărât: „Popii să facă slujbă cât vor putea românește“¹⁾. „Cât vor putea“ = întru cât au la îndemână cărți.

Aveam atunci în biserică introdusă limba românească, populară, și am tocmit ca aceasta să ne rămână, și ne-a rămas dela 1697 și până la 1870, aproape două sute de ani, după cari vine un obicei greșit, și ne latinizează limba. Cei dela 1905 au observat greșelile de mai înainte, și încetul cu încetul putem spera, că se vor întoarce oamenii iarăși la calea cea bună, și vor îndrăzni să se întoarcă și mai mult decât cei dela 1905, cari au fost povățuiți cam mult de „respectus humanus“. Totdeauna trebuie să aibă înaintea ochilor cei ce publică aceste cărți sfinte, că în biserică Orientului sunt cele mai frumoase învățături dogmatice și morale în cărțile liturgice, și că la noi de aceea s'a introdus limba poporului în biserică, pentru că să înțeleagă sfintele slujbe „toată mișelamea“, chiar și cei mai de jos oameni. Cel ce se abate dela aceasta, greșește în fața neamului și alui Dumnezeu, care ne-a învrednicit să fim singurul popor creștin din întreagă lumea, care să se folosească de limba lui vie când laudă pe Domnul.

Celelalte ediții ale sfintelor liturghii.

Anumite ambiții, cari nu au nici un drept să se furișeze în templul sacru al științelor, ori anumite legi, pe cari le înțelegem și le admitem, au făcut, ca pe lângă traducerea făcută de Antim să se mai scoată de sub teascurile tiparului și alte ediții de liturghiere, între cari unele cum e cea dela Sibiu din 1798²⁾. Acest liturghier seamănă la ortografie cu sistemul de

¹⁾ Vezi hotărârile acestui sinod în acte sinodali ale bisericii române de Alba-Iulia și Făgăraș date la lumină de Ioan M. Moldovan. Tom II. (Blaj 1872) p. 121. nr. 13.

²⁾ Sînta și Dmnezeiasca Lyturghie... sau tipărit în Tyopografia lui Petru Bart 1798. Vezi Bibliografia rom. veche Tom. II. p. 403. Cărții îi lip-

scris al lui Radu Tempea, cea mai înaltă autoritate bisericească națională la Românii neuniți din Ardeal³⁾. De aici ar putea omul să combineze, că liturghierul ar fi opera lui Radu Tempea, a cărui gramatică apăruse numai cu un an mai înainte. Ambiția, să aibă și biserica neunită a Ardealului carte de liturghie proprie, a putut să îndemne pe cei mai mari ca să tipărească această carte, care schimbă în puține locuri traducerea lui Antim, fără ca să reușească în tot locul. Ea începe, la liturghia sfântului Ioan Gură de aur, cu: „Blagoslovită e împărăția a Tatălui“⁴⁾, care greșală a mai trecut și în altele; apoi se roagă „pentru împreunarea tuturor“ (bisericilor)⁵⁾, căci eră greu, și e și azi, în Ardeal, unde sunt atâtea uniți, să te rogi „pentru unirea bisericilor“, cum aveă Antim⁶⁾ și alții de după el. „Ctitorii“ sunt în traducerea dela Sibiu „țitori“⁷⁾, cum pronunță ardeleanul greoiu și cam leneș la vorbă. În ectenia de după consacrare, unde se roagă diaconul „pentru cinstitele daruri, ce sunt puse înainte“, în loc de vechiul „primindu-le“ pune: „cel ce le-a primit“⁸⁾, vorbă introdusă și în cărțile de liturghie din Țară. La cea dintăiu rugăciune dela cuminecare, „Crez Doamne și mărturisesc, că tu ești“ adaugă imediat vorba: „cu adevărat“⁹⁾, cum e și în textul grecesc¹⁰⁾, și tot la această rugăciune are și o altă schimbare în loc de: „Crez că ce ieau“ traduce: „Încă crez că acesta“, ce poate să aibă chiar în acest

sește aprobarea unei autorități superioare bisericești, cum întâlnim la toate celelalte îndată pe fața întâie a titlului, și i-se pune numai voia autorităților civile.

¹⁾ Scrie: *rode* în loc de *roade*, *noastră* în loc de *noastră*, *totă* în loc de *toată*, vezi p. 80 și urm. a liturghierului citat. De altfel ortografia e destul de slabă, căci odată scrie *vărășmaș* (op. cit. p. 90), de altă dată scrie *vărășmaș* (op. cit. p. 80). Greutatea, cu cari se culege — la Blaj — scrisul cu slove cirilice nu-mi permite să aduc și alte neconsecvențe ortografice, foarte bătaoare la ochi, pentru motivul, că scrierea cirilică aveă o ortografie cu mult mai bună și mai bine fixată decât a noastră.

²⁾ Op. cit. p. 79.

³⁾ Op. cit. p. 80.

⁴⁾ Liturghier p. 66.

⁵⁾ Op. cit. p. 91.

⁶⁾ Op. cit. p. 116.

⁷⁾ Op. cit. p. 125.

⁸⁾ Vezi Liturghierul dela Constantinopol, citat de atâtea ori, p. 92.

loc și un înțeles nu prea potrivit cu contextul, adică: „până acum mai cred încă“.

De altfel și cei ce au lucrat la această carte, au ținut în mare cinste traducerea lui Antim, și după cum se vede din aceste citate, luate din liturghia sfântului Ioan Gură de aur, ei au făcut puține schimbări, menținând limba aceea frumoasă alui Antim, pe care tot așa o înțelegeau ardelenii, ca și muntenii și oltenii.

*

La 1812, când o parte a Moldovei a fost tăiată de trupul mamei sale, aceea, căreia cei străini de sângele și de dragostea neamului nostru, i-au pus numele Basarabia, ca să rupă și legătura numelui comun, în noua provincie s'a înființat o tipografie, care avea rostul să tipărească sfintele cărți pentru Români din imperiul-rusesc. Groaznice sunt principiile, ce trebuie să le urmeze editorii: nu există text critic și studii pentru ei, ci totul trebuie să tipărească după calapodul rusesc, bun sau rău, aceasta nu e voie să discute, și astfel cărțile născute pe pământul lor, ce le-au întrebuițat preoții atâta vreme, până ce nu au ajuns sub noua stăpânire, sufer o mulțime de schimbări. Se tipărește o carte de liturghie¹⁾. Mitropolitul publică o predoslovie, în care își dă osteneala să arate, că traducerea veche avea nevoie de îndreptări: „aflând în această liturghie oareșicare cuvinte intralt chip tălmăcite, nu precum se află în cele mai dinainte românește tipărite liturghii, să nu se mire (preoții) de aceasta, ci mai vârtos să știe, că iaste îndreptare celor mai înainte făcute greșale, pentru că noi nam socotit cu cuvîntă a urma greșalelor ce leau făcut alți tălmăcitori, ori pentru neștiința limbii, sau pentru necunoștința tălcuirii dumnezeieștii liturghii, ori sfiindusă a schimba vechile greșale metahirisite de atâta mulțime de vreme“²⁾. După un graiu așa de înalt, te aștepți, ca „îndreptările“ să fie cât se poate de multe și de însemnate, și să descoperi în traduceri de până aici enorme greșeli; după ce ai răsfoit însă întreagă

¹⁾ Întru slava sfintei... Troițe... cu porunca... Împăratului Alexandru Pavloviți... iară cu blagoslovenia Preasfințitului Gavriil Exarh Mitropolit Kișinăului și Hotinului sau tipărit cartea această ce se numește Liturghie... în Kișinău... în anul 1815.

²⁾ Op. cit. f. 1. a predosloviei,

cartea, cu mare băgare de seamă, găsești numai următoarele schimbări, cari au dreptul să poarte numele de îndreptări, indicate în predoslovie: „înțelepciune drepti“ în loc de „cu înțelepciune dreaptă“; „pre toți și pre toate“ în loc de „și pentru toți și pentru toate“; celelalte sunt ori greșeli, ori acomodări noilor obiceiuri din biserica rusească, a cărei parte s'a făcut biserica moldovenească din acele ținuturi. Pentru că în liturghierul rusesc lipsește la chemarea credincioșilor la cuminecare vorba „cu dragoste“, o lasă afară și mitropolitul Bănulescu, cercând să arate, că aceea vorbă e superfluă, doar cine se apropie „cu frica lui Dumnezeu, cu credință“, acela are și dragoste¹⁾; dar această încercare e așa de slabă, pentru că, întrebuițând astfel de motive, am putea să scoatem afară din liturghie mai mult de jumătate, ori am putea să o reducem numai la consacrare și cuminecare. După tocmelele rusești, liturghierul nostru pune la ectenii toate direcțiile civile și bisericesti din noua patrie. Așa e la fața 32: „Pentru preasfințitul Îndreptătorul Sinod, și pentru Preasfințitul Mitropolit“, „Pentru preablagocestivul singur Stăpânitorul... Împărat Alexandru“, după care urmează toți Knejii și toate Kneghinele cu numele. Un bun adaus e pentru slujba vlădicească, înainte de „Sfinte Dumnezeule“: „Dmne mântuiește pe cei credincioși și ne auzi pre noi“²⁾, ce lipsia la Antim. Pomenirea dela ieșirea cu sfintele daruri adaugă lucruri nouă, în cari se ofere jertfa pentru Sfântul Sinod, mai marii oștilor și orașelor, iubitoarea de Hristos oștire³⁾, cari pomeniri s'au introdus și în liturghia tipărită de Sfântul Sinod al României⁴⁾.

Atâta a crezut, mai bine zis a trebuit să schimbe mitropolitul Bănulescu. A făcut și îndreptări, dar a făcut și greșeli. Partea cea mai mare din cartea sa însă e pe deantregul copiată din lucrarea cea conștiincioasă alui Antim, a căreia limbă, fiind limba poporului român, eră așa de bine înțeleasă și de Români din spre miază noapte a Moldovei.

*

¹⁾ Op. cit. predoslovie.

²⁾ Op. cit. f. 33.

³⁾ Op. cit. f. 42.

⁴⁾ Vezi »Dumnezeieștile Liturghii ale sfinților noștrii părinți: Ioan Gură de aur, Vasilie cel Mare și Grigorie Dialogul, București 1912 p. 124.

De aceea numai cu greu putem înțelege, cum de mitropolitul Veniamin Costache, când a făcut o adevărată răsturnare în cărțile sfinte, a îndrăsnit să se provoace la arhierul din Rusia, ca sprijin pentru necesitatea celor mai multe schimbări introduse de el în sfințele cărți. Traducătorii cei vechi, aproape toți, aveau obiceiul să pună în fruntea cărților predoslovii lungi, în cari își arătau cunoștințele lor, cari nu puteau ieși la iveală în traducerea textului. Aici se făcea apoi tot felul de știință. Așa a crezut, că e dator să facă și Veniamin. Tipăriturile blăjene și vestea marilor învățați uniți ajunse până la urechile acestui mitropolit, care nu-i prea avea în gusă pe oamenii noștri, și de aceea se siliă, ca, dacă nu-i poate întrece, cel puțin să-i ajungă. Curentul latinist începuse deja în scrierile marilor dascăli ai Blajului, și fiindcă pentru cei ce erau de sânge curat românesc eră o nespasă mândrie accentuarea romanității noastre, pe terenul istoric și limbistic se puneă foarte mult pond pe cultivarea acestei romanități. Ca să facă Veniamin un lucru mare, cr. de, că nu poate să găsească altceva mai cu scop, decât introducerea vorbelor de origină latină în limbă, după ce au fost date afară cele de origină străină, și cel mai potrivit mijloc pentru reușita acestei încercări a socotit cărțile bisericești, cari se citesc de atâtea ori, în auzul mulțimii. Blăjenii nu ajunseră până aici, ei menținură neștirbită limba lui Antim — e vorba de liturghier — până la 1870. Ca să arate Veniamin, că lucrarea lui nu e fără rost, în liturghierul dela 1818¹⁾ se plânge, că în traduceri de mai înainte ale sfințelor liturghii sunt multe greșeli, pentru că traducătorii nu au înțeles bine „noimele cele înalte“, și, „temândusă să nu greșască, pe unele ziceri leau lăsat întraceaș limbă de pre carea sau tălmăcit, iar pe unele vrând ale aduce în înțelegerea limbii noastre, leau smintit din pricina neînțelegerii desăvârșite a aceii limbi“, de aceea, el a trebuit să schimbe câte a găsit nepotrivite, „având spre aceasta deșteptătoriu nu puțin și liturghia ce sau tipărit întraceaș limbă de cătră I. P. Mitropolit și Exarh K. Gavriil în Kișinău“²⁾.

¹⁾ Liturghiile a (!) sfinților ierarhi Ioan Hrysostomul, Vasilie cel Mare, și Grigorie Dialog (!) acum de nou îndreptate de pre cele ellinogrecești și slavenorusești de însuși Preașfințitul Kyrio Kyrio Veniamin Mitropolit a toată Moldavia... Iași 1818.

²⁾ Op. cit. fața 1 și 2 a prefetei nepaginate.

Despre cei ce au lucrat mai înainte de el la traducerea cărților liturgice, spune, că au făcut multe greșeli, căci „neavând gramatică, neavând lexicon românesc, neavând de unde să învețe regulat limba sau văzut nevoiți a amestecă o mulțime de cuvinte slavinești, cu carele (!) sau stricat foarte mult curățania graiului românesc“, care luoru de se va continuă, „se va impresură graiul național din an în an, până ce va lipsi cu totul, și prin aceasta va pieri nația românească, precum au pierit toate națiile, ce șau părăsit limba lor“¹⁾.

Pentru a îndreptă greșelile trecutului, Veniamin crede, că, după cum am tradus din limbile străine unele cuvinte, ca *molitwa, văhod, dvera, cădire* cu *rugăciune, intrare, ușă, tămâiere*, tot așa va trebui să facem și cu celelalte cuvinte rămase în cărțile noastre bisericești din limba, care s'a tălmăcit, cum sunt: *prestol, tristago, blagoslovește, blagoslovit, teplotă și pocrovet*, în locul cărora să zicem: *masă, tresfințita cântare, binecuvântat, binecuvintează, căldură, acoperemânt*²⁾. Despre alte cuvinte zice, că nu s'au putut întoarce chiar în firea limbii noastre, s'au lăsat așa precum stau în limba ellinogrecescă sau slavenorusească, precum *vozduh, vozglas, ectenie, discos, potir, antimins, cădilniță, sveasddă*, și altele; cu toate că unele s'ar fi putut numi chiar cu a noastre cuvinte, precum *potir-păhar, cădilniță-tămâitoare, sveasddă-stea*, dar s'au lăsat așa pentru obișnuirea numirilor și pentru mai incuviințata grăire, ori pentru că în limba noastră nu s'au găsit cuvinte potrivite în locul lor (*vozduh, vozglas, antimins și discos*)³⁾.

¹⁾ Vezi: »Dzeeștile liturghii... îndreptate de pre cele ellinogrecești și slavenorusești de însuș Preașfințitul Mitropolit Sucovei și Moldaviei Veniamin Kostachi Cavalieriu Ordenului Sfintei Annei Clasul I... Iași 1834, fața 3. nepaginată a predosloviei.

²⁾ Vezi predoslovie Liturghierului dela 1818 f. 3. Tot aici continuă: »In loc de *inger* sau zis *anghel* (in această carte, vezi p 134 a ediției dela 1834 »anghel de pace... dela Domnul să cerem«), precum la alte limbi stă acest nume, numai noi zicem nu știm de unde *inger*,... dacă zicem *inger* . apoi la arhanghel trebuie să zicem arhinger. Numele anghel să înțelege veștitor..., iar *inger* de vei luă oxia dela i, și o vei pune de asupra lui e (dacă accentuezi pe e în loc de i. Autorul), se va înțelege în loc de *inger*: in ger, sau mai arătat să zic în frig«. După cum se poate vedea în această argumentare, logica lui Veniamin stă pe o bază cam puțin solidă.

³⁾ Vezi prefața liturghierului dela 1818, fața 5.

La 1834, cere, ca în loc de *tresfeto* să se zică *trîsfîntita cântare, oglaşenic-chemat, pîedsfeştelnă-înainte sfîntită, pogrebanie-înmormîntare, îngropăciune sau petrecanie, dverăuşă, prestol-sfînta masă, rucaviţe-mînecare, utrenie-rugăciunea mîneării, vecernie-rugăciunea sării, norod-popor*¹⁾.

În contra acestor principii, de a români²⁾ vorbele străine, neînţelese de popor, cu altele româneşti, şi înţelese de popor, nu ar putea să aibă nimeni nici o vorbă de zis. Dar sunt cuvinte, cari au intrat deja în domeniul limbii româneşti, cu toată origina lor străină, pe cari şi poporul le înţelege, chiar mai bine decât neologismele lui Veniamin, cum e *cădelniţă, a cădi, utrenie, vecernie* şi altele, pe cari nu le mai poţi scoate din mintea poporului, care nu-şi poate pierde vremea cea scumpă cu gimnastică limbistică. Apoi sunt altele, cari sunt absolut necunoscute poporului, cum e *antimisul, ectenia, voşglasul*, pe cari el nu le aude, ci sunt făcute numai pentru cei învăţaţi; acestea pot să fie redată cu vorbe oricât de latinizate, dar poporul nu va avea din ele nici un câştig. Dar aplicarea principiilor profesate de acest mitropolit nu e bună, şi, în loc să facă mai înţelese cuvintele cărţilor sfînte, le întunecă şi pe cele mai limpezi, şi scoate vorbe bune, cu cari eră obişnuită urechea poporului. *Pururea* lui Antim³⁾, e redat la Veniamin cu *totdeauna*⁴⁾, *sfârşitul creştinesc fără de patimi* s'a schimbat în *sfârşit hristianesc nechinuit*⁵⁾, *întru sile îndelungate e îndelung însilit*⁶⁾, *milă şi iertare*, pentru a fi traducerea mai conformă cu originalul grecesc, unde citim *συγγνωμη και ἄφεσις*⁷⁾, sună în traducerea lui Veniamin *ertare şi lăsare*⁸⁾, cari exprimă mai puţin, pentru că sunt sinonime. Tot pentru grece, *cele bune şi de folos* sunt înlocuite cu *cele bune şi folositoare*⁹⁾. Tot Ve-

¹⁾ Vezi predoslovia numitei cărţi faţa 4.

²⁾ Liturghier p. 81.

³⁾ Liturghierul dela 1818 f. 46. În tot locul, unde nu se citează expres ediţia dela 1834, e de a se înţelege ediţia dela 1818.

⁴⁾ Antim op. cit. p. 88, Veniamin op. cit. f. 49.

⁵⁾ Antim op. cit. p. 90, Veniamin op. cit. p. 53.

⁶⁾ Vezi Liturghierul constantinopolitan citat p. 72.

⁷⁾ Antim op. cit. p. 100, Veniamin op. cit. p. 54.

⁸⁾ Op. şi loc. citate.

niamin a introdus şi „pentru bună întocmirea văzduhului“¹⁾ şi „pentru îmbelşugarea roadelor pământului“²⁾, cari sunt amândouă rele, căci textul grecesc se roagă „să umble vremuri bune şi să rodască pământul bine“. Această ediţie ne ai da un specimen monstruos: „Acesta iaste sângele meu al testamentului celui nou“³⁾, şi în loc de *după adevăr* zice: *chear* (Născătoare de Dumnezeu).⁴⁾ Mare mirare, că a păstrat vorba *jertvenic*⁵⁾. Afară de acestea, Veniamin s'a silit să mai introducă în cărţile sfînte şi alte vorbe rele, dintre cari cităm câteva: *a săbătesei* şi *a serba* pentru *a prăznuî*, *bucuroplângere* pentru *plângere de bucurie*, *conumărat* pentru *numărat cu*, *dumnezeu-bărbăteasca intrupare* în loc de *întromenirea lui Dumnezeu*, legea *slujitosevârşitorească* pentru *ceremonială*⁶⁾.

Cu astfel de răsturnări, biserica românească nu a câştigat nimica, din contra s'a înapoiat cu câţiva paşi spre veacul cel întunecos, în care strămoşii noştri nu înţelegeau nimic din toate slujbele. De aceea nu i-se cuvin acestui mitropolit laudele, ce i-le dedică doi călugări în prefaţa unei traduceri: „Că în pământ sec şi fără de apă, în limba noastră zicem, cea până acum însetată, ai izvorit apă vie şi spre vîcătă veşnică săltătoare... ctitor al limbii noastre toţi pretutîndenea propovăduindute“⁷⁾.

Ca să i-se răspândească mai mult ideile puse în cartea de liturghie, Veniamin dă ordin tuturor preoţilor de sub ascultarea sa, ca numai din cartea lui să citească sfînta slujbă: „Părinteşte sfătuim (pre toţi acei ce sunt cu treapta preoţiei împodobîţi) şi arhiereste poruncim, ca de acum înainte să nu

¹⁾ Parcă Dumnezeu nu a întocmit bine văzduhul, când l-a făcut, trebuie să-i cerem noi să-l tocmească, să-l dreagă!

²⁾ Liturghia dela 1834 p. 85.

³⁾ Op. cit p. 115.

⁴⁾ Antim op. cit. p. 97, Veniamin Lit. 1834 p. 118.

⁵⁾ Op. cit. p. 121.

⁶⁾ Vezi Atanasie Mironescu, De centenarul Seminarului Veniamin, articol publicat în revista »Biserica ortodoxă română« anul XXVIII Nr. 8, p. 849.

⁷⁾ Gherontie şi Grigorie în predoslovia »Descoperirii pravoslavniciei credinţe« alui Ioan Damaschin, Iaşi 1806. Vezi Bibliografia rom. veche Tom. II. p. 483.

mai îndrăznească a sta împotriva adevărului carele iaste Duhul Sfânt, urmând greșalii cei din neștiință făcută (= traducerii vechi a sfințelor liturghii), să greșască acum întru știință: ci să se obișnuiască și să se deprindă a ceti după îndreptările ce sau făcut acum întru această carte: iar carii nu vor asculta această a noastră sfătuire și poruncă, împotrivindusă noaă și Sfântului Duh., unii ca aceia osebit că greșesc păcat mare de moarte, și vor să dea seamă la înfricoșata ziua judecării ca niște luptători împotriva Sfântului Duh (de nu să vor poăi), dar și de smerenia noastră supt grea canonisire vor fi supuși¹⁾. A spune, că tot ce a fost înainte de tine adoptat în întreaga biserică românească, e greșală, și că aceea, ce ai făcut tu, nu e altceva decât inspirația Sfântului Duh, și cine nu întrebuințează ce ai făcut tu, lucrează în contra adevărului, e o trufie fără margini, mai ales dacă socotești marile și multele greșeli ce o împodobesc. Unui astfel de om nu i-se potrivesc de loc linguşirile călugărești: „Cel iute de a pricepe cele bune și mai iute a le săvârși, cel dulce la cuvânt și mai dulce la obicei. Pentru care ca și magnetul pre hier pre toți îi tragi spre dragoste și sfiială (= umilintă)²⁾”.

*

Din traducerea lui Antim și din unele schimbări de ale lui Veniamin, s'a făcut liturghierul cel nou de București. Avem înaintea ochilor numai ediția cea mai nouă, dela 1912, care e copierea ediției de mai înainte. Are și aceasta „pentru îmbelșugarea roadelor pământului“, care e mai rău decât textul celor vechi: „înmulțirea roadelor pământului“, și care, dacă ținem așa de mult la înmulțirea substantivelor, ce nu le poate rumega așa de ușor limba noastră, ar putea fi înlocuit cu: „pentru bună rodirea pământului“, sau ceea ce e mai românește: „pentru ca să rodească pământul bine“, ori „să dea Dumnezeu roadă bună“, doar în românește nu trebuie tradus, nu numai în aceea formă ca în textul grecesc, care e alcătuit după alte reguli decât cele ale limbii românești, dar nici cuvintele nu trebuie să fie traduse toate, căci ușor se poate în-

¹⁾ Vezi predoslovie Liturghierului dela 1818 fața 4.

²⁾ Vezi „Descoperirea pravoslavniciei credințe“, prefața publicată în Bibliografia rom. veche Tom. II, p. 483.

tâmplă, ca o frază mai scurtă românească să spună mai mult chiar decât una mai lungă din altă limbă. Liturghierul de București, luând de pildă pe cel nou de Constantinopol, are la ectenia de după evanghelie: „pentru enoriași, ctitori și binefăcători“¹⁾, și tot aici schimbă vorba veche: *bine-* sau *drept-credincioși* cu *ortodoxi*, ce nu e înțeleasă. întrebuințează apoi prea mult *duh*, chiar și acolo, unde ar putea să fie înlocuit, pentru înțelegerea ascultătorilor, cu *suflet*, cum e de pildă: „Dumnezeul duhurilor și a tot trupul“²⁾. Teologii fac deosebire între *spirit* și *suflet*, dar vorba veche introdusă la noi, *duhul*, e acelaș lucru, în cărțile sfinte, ca și la Unguri *lélek*; ar fi bine să se introducă și la noi în mai multe locuri această vorbă, cu toate că noi nu vom putea zice nici odată: *Sfântul Suflet*, cum zic ei, ci va rămâne tot *Sfântul Duh*, sau, cum s'a introdus în unele părți, cine știe până când, *Sfântul Spirit*. Iubirea de slavonie merge la cei dela București până acolo, încât și azi mai zic: *jertfelnic*³⁾, cu toate că avem românescul *altar*. Pomenirile dela ieșirea cu sfințele daruri se fac aici după calapodul rusesc⁴⁾. Pentrucă originalul grecesc mai nou a uitat să pună într'un loc („sfârșit creștinesc...“): *la Domnul*, ci a pus numai *să cerem*⁵⁾, așa a scris și ediția bucureșteană⁶⁾, cu toate că la Goar e, ca și în edițiile vechi românești, *la Domnul să cerem*⁷⁾. Tot, ca să fie mai potrivită cu ediția cea nouă grecească, la „Iubite-voiu Doamne“, adaugă la sfârșit: „și izbăvitorul meu“, zicând „*vârtutea*“ în loc de *tăria*⁸⁾. O greșală de acord e la rugăciunea de după Tatăl nostru, unde zice: „Mulțămim ție Împărate nevăzutule“⁹⁾. Pentru a fi cât mai credincioși textului grecesc mai nou, când se pune o parte din trupul Domnului în sfântul sânge, bucureștenii pun în gura preotului cuvintele: „Plinirea păharului *credinței* Sfân-

¹⁾ Op. cit. p. 114.

²⁾ Op. cit. p. 115.

³⁾ Op. cit. p. 118 și passim.

⁴⁾ Op. cit. p. 123 și urm.

⁵⁾ Vezi Liturghierul dela Constantinopol p. 72.

⁶⁾ Op. cit. p. 129 și 144.

⁷⁾ Op. cit. p. 74.

⁸⁾ Op. cit. p. 130.

⁹⁾ Op. cit. p. 145.

tului Duh¹⁾, pe când în cele vechi, ca și în Goar²⁾, e: „Pli-nirea credinței Sfântului Duh“.

Ceeace e bătător la ochi în această ediție, e faptul, că se ține morțiș de o ediție grecească, pe care nici pe departe nu o putem numi critică. Adevărat, că e foarte greu să faci tu studii critice, pentru a face o nouă ediție a cutărei cărți traduse de atâta vreme; dar cu felul acesta de a lucra, care nu e o specialitate a bucureștenilor, de a edă cărțile totdeauna după cea mai nouă ediție grecească apărută la Roma ori la Constantinopol, nu ajungem departe, ci ne depărtăm — fără nici o pricină binecuvântată — tot mai mult de strămoșii noștrii, ceea ce la nici un caz nu poate fi folositor.

Celelalte cărți rituale ale lui Antim, cari au fost scoase în noue ediții la București, lasă foarte mult de dorit, întocmai ca și cele dela Blaj. Citez aici tot după DI Ghibu, care compune o rugăciune de pe mai multe pagini. Scot și eu ceva din ea: „Doamne Dumnezeu, *administratorul* cel bun al celor pământești, carele l-ai făcut pe om, prin *economia* ta *formându-l* spre *doxologirea* împărăției tale, și acum, ca să nu fie el *deridare* dușmanilor celor *înțelesuali*, pe *repausatul* *servul* tău, care te-a *dogmatisit* *enumără-l* cu dreptii, — izbăvește-l de *conspirările* diavolului înaintea înfricoșatului *tribunal*. Cu deadinsul *procădem* la a ta *misericordie*, *producând doxologie*, *implorăm filantropia* ta“³⁾. Că aceasta nu e limbă, ci o ticluire de exerciții, vede orișicine, și va putea să înțeleagă, că din astfel de rugăciuni nu se hrănește evlavia poporului, și nu se poate ajunge scopul urmărit de strămoșii noștrii, cari au ținut să introducă graiul românesc în sfințele slujbe. — Ca și blăjenii și cei dela București au observat, ce mare rătăcire au făcut, când au introdus în cărțile sfinte astfel de vorbe, și — dar aici mai bine ca blăjenii! — au scos din ediția nouă⁴⁾ toate vorbele ce nu pot intra în sfânta biserică.

*

¹⁾ Op. cit. p. 147.

²⁾ Op. cit. p. 82.

³⁾ Vezi Ghibu, Limba nouălor cărți bisericești p. 44 și urm. Citatele sunt scoase din Euhologiuul Sfântului Sinod, București 1896.

⁴⁾ Euhologiu bogat... tipărit cu binecuvântarea Sfântului Sinod. București 1910.

Făcând o ochire asupra cărților bisericești traduse de mitropolitul Antim, și asupra edițiilor, ce le-au urmat, putem să constatăm un lucru: cu cât au urmat editorii de mai târziu mai cu credință principiile lui Antim, și cu cât au ținut mai mult la limba poporului, cu atâta cărțile lor au valoare mai multă, și au putut trece din neam în neam, fiind laudate de ceice au scris despre ele; și la dincontră, cu cât limba edițiilor posteroare se abătea mai mult dela limba poporului, cu atâta se produceau lucrări mai slabe, de o durată foarte scurtă, pe cari lumea le critică foarte aspru, și asemenea unor feți nesănătoși ori monștrii, ele au trebuit să dispară. Ceea ce e mai caracteristic, chiar ceice le-au făcut, ori dacă nu ei, dar urmașii lor imediați, s'au lăpădat de ele, nu deodată, căci salturile mortale sunt anevoioase, și nu sunt mulți capabili să le facă, dar cu încetul. Astfel, în decursul veacurilor, s'a dovedit, că în altarul bisericii române nu are drept să între decât limba poporului, așa cum o vorbește clasa de jos preste tot locul locuit de neamul nostru, și că dacă se vără acolo ceva nechemat, e dat afară cu rușine. Antim a consfințit această limbă a poporului înainte cu două sute de ani și mai bine. Acei, cari i-au urmat lui cu credință, au făcut lucruri, ce rămân, iar ceice s'au abătut dela învățătura lui, cu cât s'au abătut mai mult, cu atâta au pierit mai de grabă; iar lucrarea lui Antim a rămas și după două sute de ani, și va mai rămâne până când mai este popor românesc și până când acesta va avea păstori sufletești, cari țin la mântuirea sufletelor ce li-s'au încredințat.

Opera episcopului Damaschin.

Mitropolitul Antim fusese acela, care a început să traducă în limba frumoasă a poporului nostru cărțile liturgice, pornind dela idea, preconizată de mai înainte, că e permis și Românului să înțeleagă sfințele slujbe. După el a fost apoi mai ușor să se continue opera începută, și traducătorii de mai târziu țin să accentueze, că e mare folos pentru neamul nostru, dacă în sfințele slujbe se va introduce în toate limba românească, pentru că din acestea vor agonisi Români „umilnță, zdrobirea inimii și pocăință“, cum spune popa Stoica în prefața Triodului dela 1726¹⁾. Cu acest scop se traduce această carte, ca astfel

¹⁾ Vezi Bibliografia rom. veche Tom. II. p. 33 și urm.

să se poată pregăti credincioșii mai bine pentru luminata înviere, ceea ce nu se poate face altfel, decât traducându-se cartea în limba cea mai de jos, cum spune mitropolitul Daniil, care dă binecuvântarea pentru tipărire: „ca pricepând toată prostimé să se umiléscă la rugăciunile lor“¹⁾.

Dintre toți traducătorii cărților sfinte, cari au urmat după Antim, cel mai vrednic urmaș e acela, care i-a luat și locul în scaunul de episcop al Râmnicului, Damaschin, numit pentru învățătura lui și Dascălul. Lui i-se cuvine un loc de cinste, egal cu înaintașul său, căci a dat bisericii cele mai bune cărți de slujbă, pe cari le întrebuițăm și astăzi.

Acest episcop stia bine românește, latinește, grecește și slavonește. El a văzut, că Românii nu pricep nimic din cărțile sfinte scrise în limba slavonă, și de aceea „stau în biserică ca boii, neînțelegând ce se ceteste și se cântă, și ies din biserică fără nici un folos“, deci se hotărî „din îndemn dumnezeesc, cu multă osteneală... a preface cărțile din limbile grecească și slovenească în limba noastră proastă (simplicem) românească și a le da la lumină“²⁾. Va să zică, episcopul traduce cărțile de slujbă, ca să aibă lumea ceva folos din mersul la biserică, și să nu stea acolo, cu gura căscată, fără să înțeleagă ceva, ci să câștige din cărțile și rugăciunile cele frumoase. Această dorință nu se putea împlini altfel, decât tâlmăcindu-se cărțile în limba poporului.

Pe lângă cărțile, ce fuseseră traduse de mai înainte, îndreptate de Damaschin, el a tradus pentru întâia oară pe românește următoarele cărți liturgice: *Triodul*³⁾, *Pentecostarul*⁴⁾,

¹⁾ Op. și loc. cit. p. 34.

²⁾ Vezi scrisoarea (latinească) a episcopului către generalul Tige, publicată de Alex. Lăpădatu în: Damaschin episcopul și dascălul (Convorbiri literare anul XL (1906) p. 568). — Traducerea e luată după Iorga, Istoria bis. rom. Vol. II. p. 103.

³⁾ Triodion acum întâi întracel chip tipărit în snta episcopie a Râmnicului... 1731. La sfârșitul acestei cărți se spune: »să să știe că acest Triod... lam așezat în stihuri și cuvinte, după cum au tâlmăcit întru Dmnezeu răposatul Kyr Damaschin Episcopul Râmnicului, nimica schimbând cuvintele«. Vezi Bibliografia rom. veche Tom. II. p. 44.

⁴⁾ Pentecostarion ce cuprinde întru sine slujba ce i-să cuvine: carele mai nainte sau tâlmăcit de Episcopul Damaschin deplin pe limba rumânescă. Iară acum său tipărit... în snta epscopie a Râmnicului la lét 1743. Vezi Bibliografia rom. veche Tom. II. p. 73.

Mineele pe toate douăsprezece lunile¹⁾. Antologhionul, ce s'a tipărit la Râmnic în 1777, e o parte, extras din Mineiele lui Damaschin²⁾. Astfel completează Damaschin opera lui Antim, traducând cărțile ce ne lipseau până acum, săvârșind o muncă colosală, fiind acestea cărți toate foarte voluminoase. Durere, că omului acestuia i-au lipsit mijloacele pentru a putea tipări rodul ostenelelor sale, căci nu avea nici tipografi destoinici, nici banii necesari pentru un lucru așa de costisitor³⁾, și așa nu a dat scrierilor sale ultima corectură, ce-o face fiecare scriitor când tipărește.

Lucrarea lui Damaschin nu e mare numai pentru că a muncit omul mult, ci e mare și pentru valoarea ei, căci ceea ce a tradus el e ca și banul de aur, care are mare trecere în toate țerile. Limba frumoasă, poporană, alui Damaschin, traducerea corectă, a făcut pe urmașii lui, cari au ostenit la edarea cărților de slujbă, să retipărească din cuvânt în cuvânt opera lui, făcând, până astăzi, foarte puține schimbări, căroră să li-se poată da numele de îndreptări. Pentru a ne putea face o idee clară despre opera lui Damaschin, trebuie să vedem câte ceva

¹⁾ Că el a tradus întreg Mineiul, se vede din scrisoarea trimisă lui Tige, persoana de încredere a împăratului austriac în Oltenia, în care spune, că dintre toate cărțile, ce le-a tradus, mai întâiu ar dori să tipărească Minologhionul, din care îi va trimite, ca probă, un volum, să vază și împăratul, ce slujbe frumoase au Românii; iar întreg i-l va trimite cu mare bucurie, dacă se va tipări, căci acum are nevoie de el în biserică: »quandoquidem ex illo libro quotidie legimus ac cantamus in ecclesia nostra«. Vezi scrisoarea la Lăpădatu, op. cit. p. 576. — Se știe din mai multe dovezi, că această carte, traducerea Mineiului făcută de Damaschin, a fost întrebuițată la sfințele slujbe în mai multe cōpii făcute cu mâna.

²⁾ »La aciastă sfântă carte, ce sau tipărit acum de iznoavă pre limba rumânescă... după izvodul Mineiului celui rumânesc... nu doară cu vreo procopsală de învățatură... numai atingându-mă și eu de un déget din céle mici al picioarelor măritului Episcopul Damaschin..., cât am putut mam nevoit de am îndreptat din cuvânt în cuvânt, nimic schimbând, ci drept cum am găsit întracel izvod«. Diorthositoriu Lavrentie, în finea unei părți. Vezi Bibliografia rom. veche Tom. II. p. 53. — Vorbele: »am îndreptat din cuvânt în cuvânt, nimic schimbând« se referă la corectura tiparului, că adecă el a îndreptat fiecare cuvânt după manuscrisul lui Damaschin, fără să schimbe la el ceva.

³⁾ De această sărăcie se plânge generalului Tige, când îi scrie: »quia pro nunc nec typographum peritum, nec pecuniam habemus«. Vezi Lăpădatu op. cit. p. 575.

din toate lucrările lui, cel puțin din acelea, cari prin osteneala lui au văzut întâiaoară lumina zilei în românește.

Triodul dela 1731, care are și slujba săptămânii mari, ce lipsește în edițiile de Blaj, fiind scoasă separat în Strastnic, cuprinde cântări ca acestea: „Să nu ne rugăm ca fariseul, fraților: Că cel ce să înalță pre sine, să va smeri: să ne smerim înainté lui Dmnezeu ca vameșul prin postire strigând: Dmnezeule milostivéstete spre noi păcătoșii“¹⁾. Acelaș text se găsește din cuvânt în cuvânt în Triodul dela București din 1798 și în cel dela Blaj din 1800 pe foaia 1. Limba lui Damaschin e limpede, și de aceea din traducerea lui Damaschin se alege creștinul cu mult. Așa sunt de înțelese toate cântările lui ca aceasta: „Tot păcatul am făcut, pre toți iam întrecut cu neînfrânaré, de aș vré să mă pocăesc, nu am răuri de lacrimi, de voiú viețú și acum cu léne, sânt vinovat muncii: cim dá mie îndreptare, unule bunule Dumnezeule, și mă miluiaște“²⁾. Toate cârțile ieau dela cel din 1731 din cuvânt în cuvânt, schimbând la cântări poate câte o virgulă, ori cum e la acest loc, punând o mai bună scriere, cum face cel de Blaj, scriind „cimi“ în loc de „cim“; schimbări sunt mai ales, și chiar acestea rare, la rubrici, unde: „deviatii cias“ cel vechiu și „soroci“ e românizat cu: „ciasul al noaolé“ și „ori“³⁾. Mai aducem câteva exemple ca să se vază cât de mult îl durea pe acest păstor, ca turma lui să aibă cât se poate mai mare folos din pășunea sfintelor slujbe. „Astáz făcătoriuú ceriului și al pământului, au zis ucenicilor săi, sau apropiat ciasul, și au sosit Iuda cel ce mă vinde: nimené să nu se lépede de mine, vâzândumă pre cruce în mijlocul a doi tâlhari: că pătimesc ca un om: și mántuesc ca un iubitoriu de oameni, pre cei ce cred întru mine“⁴⁾. „Nimené să nu fie neimpártășit cinii Stăpânului, o credincioșilor: nimené să nu vie acum la masă cu vicleşug ca Iuda. Că acela luând pâiné, sau usebit de pâiné vieții, fiind numai chip de ucenic, iară cu fapta ucigătoriu de față: cu Jidovii veselinduse, și cu apstolii împreună petrecând, urât au sárutat: și sárutând au

¹⁾ Op. cit. f. 1.

²⁾ Triodul dela 1731 f. 65; cel de Blaj p. 128.

³⁾ Vezi Triodul dela 1731 f. 64; iar cel de București f. 71.

⁴⁾ Op. cit. f. 309.

vândut pre cel ce néu răscumpărat pre noi din blestem, pre Dmnezeu și Mântuitoriuú sufletelor noastre“¹⁾.

Are și traducerea acestei cărți unele cusururi. Redând vorba grecească, a întrebuintat substantiv acolo, unde nu sună bine românește, și care nu e în stare să spună înțelesul vorbei grecești. Așa e de pildă: „Izbăveștemă Dmnezeule de asemănaré bogatului celui ne mlstiv și de năravul lui cel nepocăit“²⁾, unde s'ar fi putut zice cu mult mai pe înțeles: „Fereștemă Dumnezeule să nu seamăn cu bogatul cel nemilostiv și cu năravul lui cel nepocăit“. A „usebi“, pe care îl întâlnim la Damaschin de mai multeori, de asemenea nu e cunoscut, și ar fi trebuit să fi fost înlocuit cu a se „despărți“.

Din acest Triod e copiat și Strastnicul tipărit în Blaj la 1753, care e cea dintâiu carte liturgică ieșită din Tipografia restaurată, „până atunci în măhramă invălită“. Preoții blăjeni socotesc să dea la tipar această carte „Strastnic, sau Patimile mântuitorului...“, știind că acesté și iubitoriuú de spăsenie norod mai cu dor a le auzi le poștește, mai cu jale a le asculta și mai cu înfrânaré inimii le priiméște“³⁾. Ca să le poștească poporul și să le primească, trebuie să le înțelcagă. Prin urmare, traducerea aceasta e bine primită, fiind făcută în limba înțeleasă de popor⁴⁾.

Cărțile mai nouă dela Blaj schimbă unele lucruri, abătându-se cu totul dela principiile așa de mult democratice, consacrate de scriitorii predosloviei din Strastnic, și au lucruri ca acestea: „Născutul conceperii fără de sãmântă este neesplicat... pentru aceasta pre tine toate generațiunile te mărim“⁵⁾; „Dumnezeescul pocal de umilintă implând“⁶⁾; „Unime simplă“, „m'am condamnat de conștiința mea“⁷⁾; cari nu sunt în stare să aducă pe oameni la pocăință, și cari chiar în stilul limbii românești literare sunt niște imposibilități, pe cari — fără doar și poate

¹⁾ Op. cit. f. 303.

²⁾ Op. cit. f. 255.

³⁾ Predoslovia acestei cărți.

⁴⁾ Strastnicul acesta are unele deosebiri, în rubrici, dar acestea sunt lucruri, ce nu împoartă chestiunea limbii cărților bisericești.

⁵⁾ Triodul de Blaj din 1890 p. 237.

⁶⁾ Op. cit. p. 312.

⁷⁾ Op. cit. p. 338.

— le vor schimba blăjenii în cea dintâiu ediție, cum au făcut și cu alte lucruri.

După ce sufletul a fost hrănit cu cântările cele mult cuprinzătoare ale Triodului tradus de Damaschin, așa de bine înțelese de popor, putea să vină luminata înviere, pe care sufletul cel curățit prin taina spovedaniei o prăznuia din toată inima cu cântări de acest fel: „Hs au înviat din morți, cu moarté pre moarte călcând, și celor din mormânturi viață dăruindule. Să se scoale Dmnezeu și să se răsipescă vrășmașii lui: și să fugă dela fața lui cei cel urăsc pre dânsul. Precum se stinge fumul să se stingă: cum se topesc ciara de fața focului. Așa să piară păcătoșii dela fața lui Dmnezeu: și dreptii să se veseliscă. Aciasta este zioa, caré au făcut Dmnl, să ne bucurăm și să ne veselim întrânsa“¹⁾. Cu acesta se potrivește în toate, afară de unele rubrici, Penticostarionul dela Blaj din 1808, care, din greșală, mai lasă afară și câte ceva din cântări, cum face la Axionul dela Înălțarea Domnului, unde uită începutul: „Mărește sufletul meu, pre Hs dătătoriu de viață, cel ce sau înălțat de pre pământ la ceriu“²⁾.

Deodată cu Penticostarul dela Râmnic, mai apare unul, la București, despre care se spune, că tot Damaschin l-a tradus, „ca să înțelegă toți și să se folosescă sufletéste“. Sototind însă mitropolitul, că traducerea lui Damaschin a fost făcută din slavonie, și poate să aibă mai multe greșeli, a „pohtit pe duhovnicescul lui fiu Dmnelui Ianachie Vtori Post, ca săl îndrepteze mai cu dedinsul de pre limba cé elinescă... care îndreptare și smereniia noastră o am aflat a fi bună și mai cu înțelegere decât cé de pre slovenie“, și a tipărit-o „spre înțelegere tuturor“³⁾. Principiul mitropolitului Neofit eră cât se poate de bun, să se îndrepteze greșelile și să fie cartea cât mai pe înțelesul tuturor. Greșită era presupunerea, că lucrarea lui Damaschin a fost făcută numai de pe slavonie, și că avea mai multe greșeli, și foarte mult s'a înșelat, când a crezut, că acel Grec a îndreptat greșelile lui Damaschin, făcând cartea mai înțeleasă. Câteva pasaje, puse față în față, ne vor orienta pe deplin asupra superiorității traducerii lui Damaschin.

¹⁾ Penticostarionul dela Râmnic f. 1.

²⁾ Vezi Penticostarion dela 1743 f. 152, și pe cel dela Blaj f. 124.

³⁾ Vezi Bibliografia rom. veche Tom. II. p. 72.

Damaschin

Zioa învierii, să ne luminăm noroade, Paștile Dmnlui Paștile: că din moarte la viață, și de pre pământ la ceriu, Hs Dmnezeu néu trecut pre noi, cei ce cântăm cântare de biruință. Venitau mainainte de dimineta céle ce au fost cu Mariia: și aflând ppiatra răsturnată de pre mormânt, auzitau dela inger: pre cela ce iaste întru lumina cé pururé fitoare, cu morții cel căutați ca pre un om; vedeți înfășurăturile céle de îngropare: Alergați și lumii propoveduiți, că sau sculat Dmnl, omorând moarté: că iaste Fiul lui Dmnezeu celui ce au mântuit némul omenesc.

(La amândouă cărțile citate, f. 1).

Precum se poate vedea, Ianachie a schimbat puțin, întorcând spre rău topica, adăugând „iaste“ unde nu e nevoie, despărtind așa de departe pe subiect (Hs Dmnezeu) de predicat (néu trecut); introducând participiile „venind“ și „aflând“, cari nu se întrebuintează în acest fel în limba poporului; zicând „înfășări“ în loc de „înfășurături“, căci la noi numai copiii cei mici se „înfașă“, oamenii cei mari se „înfașură“. Apoi socotește, și concoardă „Paștele“ ca un nume din singular. „De biruință“ nu ajunge în românește, trebuie să i-se adaugă: „cântare“. Mare greșală e toată această schimbare și pentru motivul, că aceste cântări își au melodia lor, fixată de atâta vreme, și, din momentul, ce ele nu mai sunt aranjate după urechea bună a unui cântăreț, cum trebuie să fie toți traducătorii, s'a stricat toată cântarea. Aceasta se poate observa mai de multeori la cântările latinizate, unde accentul gramatical suferă aproape în totdeauna, mișcată fiind din loc toată cântarea. A fost o trufie schimbarea, pentrucă mitropolitul greç se credea, că știe mai

Ianachie

Zioa învierii iaste, noroadelor să ne luminăm. Paștele iaste a Dmnlui Paște: Că néu trecut pre noi din moarte la viață, și de pre pământ la ceriu. Hs Dmnezeu pre cei ce cântăm de biruință. Venind mainainte zorilor céle ce au fost cu Mariia, și aflând ppiatra răsturnată de pre mormânt, au auzit dela inger: pentru cé căutați cu cei morți ca pre un om, pre cel ce iaste în lumina cé prré. Vedeți înfășările céle de îngropare, Alergați și propoveduiți lumii, Că sau sculat Dmnl omorând moarté. că iaste fiul lui Dmnezeu, celuia ce mântuiaște némul omenesc.

bine grecește ca să poată redă mai bine înțelesul decât Damaschin. Nu eră nici o nevoie de schimbare, și lumea nu a luat de bază a edițiilor posterioare ediția de București, ci copiază de pe traducerea lui Damaschin, care glăsuiește așa de limpede: „Dmnl sau înălțat la ceriuri, ca să trimiță pe mângăitorul lumii. Cериurile au gătit scaunul lui, norii suiré lui: ingerii sau mirat, văzând om mai pre sus decât dânșii. Tatăl l-au așteptat pre acela, pre carele are în sânuri dé pururé: Dhul snt au poruncit ingérilor săi: rădicați Dmni porțile voastre: toate némurile plesniți cu mâinile: că sau suit Hs, unde eră mai nainte“¹⁾).

Traducerea Mineiilor o găsim mai întâiu publicată în Antologhionul dela Râmnic dela 1737. Filaret, când publică Mineiele, o copiează din cuvânt în cuvânt, și după el toți ceilalți, făcând mici schimbări, ori fără multă însemnătate, ori numai din trufie. Câteva cântări dela sărbătoarea sfinților apostoli Petru și Pavel ne arată, în ce limbă frumoasă a făcut această traducere Damaschin. „Cu ce cântări duhovnicești vom lăuda pre Petru și pre Pavel, pre cei ce au junghiat ne dumnezeiré, și gurile céle neastupate, sabiile cele înfricoșate, frumsétele Romii céle luminoase, desfătările a toată lumé, léspezile céle înțelegătoare ale legii noao, de Dmnezeu scrise în Sion, pre carii Hs iau chieamat“²⁾. Florile sunt cam multe în această cântare, neobișnuit de împodobită, dar nu trebuie să uităm, că originalul e poezie; dacă va aveă însă cineva atâta cultură în românește, câtă se cere pentru a putea înțelege acest text în grece, va înțelege și traducerea noastră. Alte cântări sunt mai ușor de înțeles, pentru că stilul lor e mai simplu și în original. Așa sunt de pildă: „Legăturile tale céle de prin cetăți, și năcazurile cine le va spune, slăvite apostole Pavle, sau cine va pune de față nevoințele și ostenélele tale, care téi ostenit întru bunăvestiré lui Hs, ca pre toți săi dobândești, și lui Hs besérică săi aduci. Ci te roagă ca să se păzescă aciastă bună mărturisire ta, până la suflaré cé mai de pe urmă, Pavle apostole, și învățatoriule al beséricilor“³⁾. „Tu după vrednicie piatră téi numit, când credința beséricii neclătită Dmnl o au întărit, și

¹⁾ Op. cit. f. 117.

²⁾ Op. cit. f. 485. Mineiul luni lui Iunie din 1780 f. 120.

³⁾ Antologhion f. 487; Mineiul f. 121.

pre tine mai mare păstoriu oilor celor cuvântătoare téu pus: de unde și descuitoriu porților cerești ca pre un bun téu încredințat, ca să descui tuturor celor ce vin cu credință. Pentru aciasta după vrednicie téu învrednicit; a te răstigni ca și stăpânul tău: pre carele roagă să măntuiască, și să luminează sufletele noastre“¹⁾. Până astăzi a rămas așa stabilit textul acestor cântări. Mineiul luni lui Iunie edat de sfântul Sinod al bisericii ortodoxe din România (București 1894) are cântările citate din Antologhion în acest fel: la cea dintâiu, nu are nici o schimbare²⁾; la a doua e înlocuit „slăvite“ cu „mărite“³⁾; la cântarea a treia, în cinstea sfântului Petru, nu e nici o schimbare, ci cuvintele urmează unul după altul, întocmai ca în traducerea lui Damaschin. Cel mai nou Antologhion dela Blaj e edat încă sub presiunea latinizanților, deși foarte moderați, și ceea ce s'a spus în alte locuri despre această tendință, nu mai e nevoie să se repete.

Are Damaschin unele lucruri în Mineiul, cari sunt neînțelese, și pe cari ar fi trebuit să le tălmăcească editorii de mai târziu. Ceea ce spune Samuil Clain despre întregă lucrarea lui Damaschin, se potrivește în special la uriașa muncă depusă în traducerea Mineiilor: „est autem versio bona, vixque alia correctione indiget, nisi purgatione et expunctione vocum slavicarum, quae adhuc inspersione atque immixtae reperiuntur“⁴⁾. Nu toate cuvintele slavone, pe cari de sigur că latinistii nu le vreau în limbă, ci acelea ar fi trebuit să le scoată, și împreună cu ele și altele străine, cari nu sunt înțelese de popor. Așa sunt ritor⁵⁾, bogoslovie și bogoslovind⁶⁾. Mai sunt apoi unele forme străine de firea limbii românești, ori cât s'ar părea ele de frumoase, cum e aceasta: „împroșcări cu pietre“⁷⁾, cari de asemenea trebuie date după vorba poporului.

Socotind marea operă alui Damaschin, putem să-l înșirăm în rândul celor mai mari învățați și cititori ai noștrii. Într'un „stil și graiu foarte luminat“⁸⁾, ne-a dat acest om traducerea

¹⁾ Antologhion f. 491; Mineiul f. 128.

²⁾ Vezi op. cit. p. 283.

³⁾ Op. cit. p. 286.

⁴⁾ Vezi la Iorga, Istoria lit. rom. secl. XVIII vol. II. p. 410. Nota 3 și 4.

⁵⁾ Antologhion f. 487.

⁶⁾ Op. cit. p. 488 și 491.

⁷⁾ Op. cit. p. 487.

⁸⁾ Radu Tempea în Cuvântarea înainte a Gramaticii sale f.

cărților bisericești, rămase încă neînțelese după Antim. Lucrarea lui a fost cât se poate de bună, dovadă, că edițiile lui au devenit tipice, și cântările lui răsună și azi în toate bisericile. Da, pentru că el a înțeles rostul traducerii, și a făcut-o în aceea limbă, în care e scris și originalul, în cea mai simplă, însă foarte frumoasă limbă poporană.

*

Nu e opera lui Damaschin, dar, fiind la sfârșitul celor scrise despre cărțile bisericești, cad-se a spune câteva vorbe de laudă pentru necunoscuții autori ai „Arhieraticon-ului acum întâiu tipărit la Blaj în 1777“. Cartea e scrisă în limba înțeleasă de popor, care trebuie să fie pătruns de emoție, când auzi glasul arhierelui: „Darul cel dmnezeesc, carele tot deuna cele neputincioase le tămăduiaște, și cele lipsite le plineste pe (cutarele) cucernicul Ypodiiakon, îl pune Diacon. Pentru acéia să ne rugăm pentru dânsul, ca să vie preste dânsul darul Présntului Dh“¹⁾. „Dmnezeule cel fără de început, și fără de sfârșit, carele decât toată făptura ești mainainte, care cu nume de preot ai împodobit pre aceia carii în trépta aciasta sau în învrednicit a sluji cuvântului adevărului tău, însuți stăpâne al tuturor, și pre acesfa pre carele bine ai voit al rădica prin mâinile mele, binevoiaște ca în viață nevinovată, și în credință neclătită să primescă acest mare dar al sfntului tău Duh, și desăvârșit arată pre robul tău ca în toate săți placă ție, și cu vrednicie să viețuiască în aciastă mare cinste preotească, care lui dela cé mai nainte văzătoare putere i sau dăruit“²⁾. Cel nou dela Blaj (1913, acum întâiu tipărit cu litere străbune), introduce în cel vechiu câteva latinisme, dar mai puține ca mai înainte, schimbă în unele locuri topica, și chiar unele cuvinte, din ce se pare, că originalul ce a slujit ca bază la traducerea celui dintâiu nu a fost identic cu acela, pe care l-a întrebuințat diortositorul dela 1913. Une ori e imposibilă limba celui nou, și de aceea nu se poate aștepta la cinstea, de care s'a bucurat cel vechiu: de a fi întrebuințat în toate părțile locuite de Români, încât un exemplar al vrednicului mitropolit Naniescu, a trebuit să fie cârpit, de sigur pentru multa întrebuințare, ca să

¹⁾ Op. cit. p. 5.

²⁾ Op. cit. p. 7-8.

poată fi legat. Punem aici câteva cuvinte, anume alese din Arhieraticonul blăjan mai nou, ca să se vadă până unde se poate ajunge chiar astăzi. Rugăciunile dela sfințirea clopotelor sună astfel: „Pentru campana (!) aceasta, carea s'a rânduit de servii (!) tăi a se ridică la această sfântă biserică spre servirea (!) și treaba (!) tuturor binecredincioșilor creștini, și depărtarea viforului celui contrariu (!)... în onoarea (!) sfântului (cutare)... Domnului să ne rugăm“¹⁾. E de prevăzut, că la Blaj, toate cărțile liturgice au să facă sușul greu și chinuit al latinizării, în timpul din urmă foarte slab, dar totuș destul de pronunțat, pentru ca apoi foarte repede să se scoboare la vremile vechi ale Arhieraticonului cu slove²⁾.

*

Făcând o revistă asupra tuturor cărților noastre bisericești, putem să constatăm cu mare bucurie, că acelea, cari sunt de valoare, sunt într'adevăr ca și banii cei buni, umblă în toate părțile locuite de Români, și trăesc multă vreme, ca și haina cea bună, la care — chiar foarte târziu — dacă îi mai dai puțină reparație, pe care o reclamă vremea, te folosești cu ea cât se poate mai mult și mai bine decât cu unele noue. Așa au ajuns cărțile lui Antim și ale lui Damaschin, Biblia și Arhieraticonul de Blaj, să se introducă în toate altarele românești, și de sute de ani fiind, ele nu s'au învechit încă de loc, limba lor o înțelegem cu mult mai bine decât a „îndreptărilor“ de mai târziu. Cei vechi, pe cari îi laudă toată lumea, care se ocupă de literatura noastră bisericească, scriau, nu ca să se arate pe sine, ci ca să înțeleagă poporul; cei de azi, mai în-

¹⁾ Op. cit. p. 58.

²⁾ În biblioteca Academiei Române, și în minunata Bibliografie rom. veche, nu e cunoscut alt Arhieraticon, decât cel de Blaj. Slujba sfințirei bisericii este tipărită în mai multe ediții, dintre cari cea mai veche e cunoscută cu titlul: »Târnosanie ce sau scos de pre elenie, în limba românească, cu toată osârδια, și chieltuiala a pré osfințitului Kyriu Kyr Iacov Mitropolit a toata Moldavia« la 1752, a cărei limbă e mult mai inferioară celei din Arhieraticonul dela Blaj. Nu socotim carte liturgică: »Rânduiala pentru sfințire bisericii«, tipărită în 1809 cu două pagini de titlu, atât pentru Iași, cât și pentru București, de fapt însă o singură ediție, care rânduiește cele ce trebuie să facă »arhimandritul sau protopopul sau alt preot«, rânduit de arhieriu pentru a da binecuvântare unui sfânt locaș, căci nu e admisă în întreagă biserica românească. Vezi Bibliografia rom. veche Tom. III. p. 12.

vățați, dar ce folos de atâta învățatură, se abat dela principiile celor vechi, și umblă să facă știință profană din cărțile sfinte, căutând să facă în ele studii de limbistică sau de înaltă teologie, cari lasă pe bietul ce poporul fără nici o învățatură.

Cei ce și-au înțeles perfect rostul, au fost traducătorii și editorii din secolul al XVIII, cărora le aplanaseră drumul cei de mai înainte, cari au îndrăsnit să introducă limba poporului în sfânta liturghie, ca să înțeleagă și să poată spune și neamul nostru, pe limba lui, măririle lui Dumnezeu. În desăvârșirea acestei lucrări, biserica unită a avut un rol foarte însemnat, și editorii dela Blaj, până la jumătatea veacului al XIX, merită recunoștința întregului nostru neam. Atunci, s'a făcut abatere dela călea, ce urmase Blajul mai bine de o sută de ani, și s'a legat glasul sfintelor cântări și rugăciuni de dragul unor principii limbistice, pe cari chiar editorii cărților rituale dela Blaj, în scurtă vreme au văzut, că trebuie să le părăsească, și acum se întorc, cam încet, însă cu pas sigur spre vremile vechi, pline de atâta mărire.

Care este limba noastră liturgică?

Noi Românii putem să ne lăudăm, că dintre toți creștinii noi am urmat mai mult decât toți tradițiunea apostolică. Sf. jertfă avea la început următoarea rânduială: scurtă citire din Sf. Scriptură, predică, rugăciuni, consacrare, cuminecare și rugăciuni de mulțumită. Toate acestea se făceau în limba înțeleasă de cei ce luau parte la sfânta slujbă. Anumite prilejuri au făcut pe apostoli să scrie unor biserici lămuriri în chestiuni dogmatice și morale, și apostolii porunciau capului respectivelor biserici să citească în adunarea credincioșilor scrisoarea, ca oamenii să-și însemne bine, ceea ce scrie, și să nu mai fie între ei greșeli de credință, cum erau în biserica Salonicului, nici scandaluri ne mai pomenite, cum se pomenia unul la Corint. Apostolii cereau dela credincioși să-și noteze bine tot ce li-se propovăduiește: „Cuvântul lui Hristos să lăcuiască întru voi bogat întru toată înțelepciunea¹⁾, învățându-vă și înțelepțin-

¹⁾ Să nu se înțeleagă numai ici colo câte o vorbă, ci tot ce se spune în biserică, să înțeleagă pe deplin, așa de mult, încât ei să fie în stare să învețe și pe alții.

du-vă pre voi înși-vă, cu psalmi, și cu laude și cu cântări duhovnicești¹⁾, întru dar cântând întru inimile voastre Domnului²⁾. Ca să poată împlini poporul această poruncă, tot ce se citia și se predică în biserică, trebuia să fie la înțeles, să fie spus după pricepera tuturor. Iar aceasta nu se poate face decât dacă în sfintele slujbe se întrebuințează limba poporală, pe care o înțelege marea majoritate absolută a poporului, față de care dispăre numărul cel neînsemnat al cărțurilor. Această limbă a poporului e înțeleasă de toți, și de cei cu multă carte, cari nu pot să trăiască fără de popor, deci nici fără de limba poporului. După multe peripeții, am ajuns și noi Românii la limba noastră în biserică, fiind azi singurul popor, care întrebuințează limba lui vie în sfintele slujbe rânduite de biserica lui Hristos.

Cărțile Testamentului Nou au fost scrise în o limbă cât se poate de poporală, ca să le înțeleagă toată lumea. Gramaticii și poeții, cari căutau frumusețile limbii grecești în cărțile sfinte, s'au scandalizat de atâta simplitate, și li-s'a făcut creștinilor imputare și pe tema aceasta, că învățătura lor se cuprinde în niște cărți așa de proaste ca limbă. Tot acestea principii de scris au povățuit și pe traducătorii Bibliei. Sfântul Ieronim, care a lucrat mai mult decât toți la traducerea Sf. Scripturi, are principiul: „sancta simplicitas“³⁾. Limba țaranului modest, nu a celui sfătos, care e „verbosa rusticitas“, ci aceea limbă frumoasă, care seamănă cu haina și cu sufletul lui curat. Ar fi putut traduce Ieronim și altfel, dar el a preferat să fie chiar criticat de dascălii învățați, numai să poată fi cât mai aproape de porunca apostolilor, ca oamenii să aibă din învățătura Bibliei cel mai mare folos. Iar acest scop nu credea să-l poată ajunge altfel decât apropiindu se și cu limba de felul de a scrie al acestora.

Ieșind biserica din catacombe, s'au putut face rugăciuni mai lungi și mai de multe ori în zi. Așa s'au adaus sfintelor slujbe cântări și citiri, cari, avem înaintea ochilor biserica

¹⁾ Să înțeleagă cântările cei din biserică, ca să le poată cânta din toată inima.

²⁾ Colos 3, 16.

³⁾ Epist. LVI ad Pammachium cap. 12. Vezi Patr. Lat. Tom. XXII col. 579.

orientală, erau frumoase scrieri dogmatice și morale, făcute în cea mai frumoasă poezie populară. Biserica orientului a avut groasnice lupte pentru credință, a căror urmă se poate observa în cărțile ei sfinte, căci episcopii și preoții, prin cântări și citiri anume făcute pentru cutare adevăr de credință atăcat de eretici, îndemnau și pe popor să lupte alături pentru dreapta credință. Altfel stă lucrul în biserica apuseană, unde nu e limba vie în biserică, și astfel luptele pentru credință nu au lăsat urmă în sfintele slujbe. Ca să poată lua parte poporul la aceste lupte, el trebuia să înțeleagă bine nu numai predicile, ci și cântările, cari la noi au fost socotite în totdeauna de învățătură. Altfel nu se poate explica nici lungimea slujbelor noastre, dacă ele nu ar trebui să fie înțelese de popor. Cântările noastre bisericești au fost scrise toate în cea mai frumoasă poezie populară grecească, și dacă ar fi ales Dumnezeu neamul nostru în locul poporului grecesc, ca noi să dăm cântările liturgice celor de rit oriental, am fi făcut niște doine frumoase și sfinte, cari ar fi întrecut cu ceva cântările ce se aud pe la pelerinaje. Această formă e cea mai aleasă și mai plăcută poporului adânc pătruns de sentimente mai puternice.

Vremile grele, prin cari am trecut noi Români, au făcut să fim uitați și de istorie câtăva vreme, și în vremea aceasta eram asupriți și de biserică. Vecinii noștri, cari aveau putere asupra noastră la început, au putut să aibă limba lor în biserică, iar noi eram osândiți la o robie crâncenă, popa nostru borburosă în biserică ceea ce nici el nu înțelegea. A dat însă Dumnezeu, de a venit vremea, ca să vadă lumea, că în poporul românesc zace ascunsă o energie de mare valoare, pe care oricine, de ar avea-o de partea lui, ar fi pentru el un imens câștig. Cunoscându-ne sufletul nostru bun, au încercat să ne câștige cu lucruri sfinte, de sigur pentru că au văzut ce mult ținem la ele; căci cei ce doriau să ne tragă în partea lor, începuseră a se lăpăda de unele lucruri sfinte, deci nu de dragul religiunii umblau să ne bage în staulul lor, ci ca să ne contopească, și astfel să câștige putere prin noi. Nu au reușit, adecă nu au ajuns la ținta dorită, căci ispravă au făcut bună: ne-au deschis ochii, că și noi avem voie să facem ceea ce fac alții, să spunem pe românește măririle lui Dumnezeu,

și așa am început să scriem și noi cărți românești de biserică, cari nu erau în slujba nici unui neam străin. Fost-au unii, cari au încercat să oprească acest curent de premenire, parte din noi, parte din dușmanii noștri, dar încercarea lor nu a putut birui. În Transilvania se introduce mai întâiu limba românească în biserică, așa încât, când a venit mitropolitul Atanasie la București la hirotonire, eră deja introdusă această limbă în liturghie, căci de aici se explică aspra poruncă să nu îndrănească a sluji românește. Eră introdusă această limbă înainte de încheierea sfintei uniri cu biserica Romei, căci altfel nu am fi avut nici când o limbă vie în biserică, pentru că Roma se opune din răspuțeri la aceasta, pentru motive foarte ponderoase. Închipuiți-vă ce ar fi și numai în Austria, dacă fiecare popor ar avea limba lui în sfânta liturghie! Sinodul ținut la 1700 de mitropolitul Atanasie cu 54 de protopopi la Alba-Iulia nu eră adunarea făcută de Gheorghe la 1568 în Teiuș, pentru a calviniza biserica românească, ci eră pornit din inițiativă românească, ca să iea hotărâri pentru înaintarea bisericii române. Acesta consacră limba noastră românească de limbă liturgică, cu voia și aprobarea celei mai mari căpetenii bisericești din lume, a Papei, și prin aceasta dă îndemn ca limba românească să fie introdusă și în acele părți locuite de Români, cari nu au renoțit legăturile credinței și ale dragostei cu străbunii¹⁾.

Care e limba românească, ce o prescrie pentru sfintele slujbe sinodul dela Alba-Iulia? Pe aceea vreme eră o singură limbă românească, pe care o vorbeau toți Români, dela vlădică până la opincă. Eră limba poporului român, „cu cuvintele, pe cari le-a primit peste tot, și a legat de ele parte din înțelegerea, din gândul, din sufletul lui“²⁾. Hotărârea dela Bălgrad o mai întărește și sinodul ținut la Blaj în 1872 pentru a stabili o constituție provinciei mitropolitane române de Alba-Iulia și Făgăraș, când hotărăște, ca să se tipărească toate cărțile

¹⁾ »La 1698. o parte din Români de peste Carpați s'au unit cu biserica Romei; fapt de mari consecințe pentru deșteptarea și cultura Românilor în general, și care coincide cu introducerea generală în biserică a limbii române în locul celei slavone. (Aron Densusianu, Istoria limbii și literaturii române, Iași 1885 p. 57).

²⁾ Ioan Gorun, Știi românește? București 1911 p. 36.

rituale „cu litere latine, și în stilul corăspunzător statului de perfecțiune. la care a ajuns limba românească“¹⁾. Sinodul acesta nu spune nimic nou, față de sinodul dela 1700, și a fost numai o greșală a celor ce au redactat canoanele, dacă nu s'au provocat la cel de sub Atanasie. Vorbele: „în stilul corăspunzător statului de perfecțiune, la care a ajuns limba românească“ nu vreau să statorească principiul, care ar fi nespus de nenorocit, că adevărată limba cărților bisericești să fie supusă fluctuațiilor, la cari e supusă și limba cultă, ci spune același lucru, ce l-a spus Șaguna cu mult mai frumos: „Limba... (Șaguna vorbește despre limba Sfintei Scripturi, dar la noi e una și aceeași limba liturgică și cea a Bibliei, de aceea vorbele lui se potrivesc aici de minune), numai odată se... face; dacă s'a învins, piedeca cea mare a traducerii credincioase și înțelese..., atunci următorii n'au de a mai face alta, ci numai a o reinnoi și îndreptă așa, după cum o ar fi reinnoit și îndreptat traducătorul cel dintâiu..., de ar fi trăit până în veacurile lor“. Această limbă e ca și un „pom viu, care în toată primăvara se schimbă: ramurile bătrâne și fără suc se usucă și cad, mlădițe tinere ies și cresc: frunza vestejește și se scutură, dar alta nouă îl împodobește, — toate ale lui se fac și se prefac, numai trupina rămâne totdeauna aceeași“²⁾. Da, limba liturgică s'a fixat odată, și hotărîrea sinodului dela Blaj vrea să zică atâta, cât și spusa lui Șaguna, că trebuie să se țină cont de dezvoltarea limbii populare, ce nu se mai înțelege trebuie înlocuit. Comparațiunea e cât se poate de frumoasă: ramurile bătrâne și fără suc se usucă și cad, mlădițe tinere ies și cresc, numai cât intervalul, ce trece pentru a se schimbă limba, e cu mult mai lung, ca timpurile anului, căci limba cea frumoasă alui Antim, Damaschin și Clain o înțelege și astăzi poporul, și de sunt în ea cuvinte neînțelese cele mai multe au fost neînțelese și în zilele lor.

Românii sunt împărțiți în mai multe părți, cu toate acestea limba lor e una, și între Români, afară de dialectul aromân și istrian, în dialectul dacoromân puține sunt deosebiri. De aceea, limba din cărțile sfinte, care s'a zămislit și stabilit

¹⁾ Conciliul provincial prim (1872), publicat în Blaj la 1882 p. 115.

²⁾ Vezi prefața dela Biblia lui Șaguna.

mai mult în Muntenia, de unde au luat-o și ceilalți, e una și aceeași și e înțeleasă de toată suflarea românească, înțelegem pe cei ce vorbesc dialectul din Dacia Traiană. Puținele deosebiri arată, că această limbă s'a format în Muntenia. Așa în cărțile bisericești dela Blaj întâlnim *ginere* pentru *mire*, *le-pădat*, *măini*, *pâini*, *blestem* și *boieri*, cari în Transilvania nu se aud. — Acum e mai mare deosebirea între limba Ardelenilor și cea a Muntenilor, dar pe vremea acelor mari traducători ai cărților sfinte eră foarte mică, și toți înțelegeau traducerea ori unde s'ar fi făcut.

Limba cărților bisericești din secolul al XVIII-lea e de toată frumuseța. Iai în mână aceste cărți, tipărite cu 200 de ani înainte, și îți plac mai mult decât cele de astăzi. Da, căci au înhămat cei ce nu au prețuit după vrednicie cele sfinte tot ce au putut la jugul anumitor principii, cari nu au nici înclin nici în mână cu sfintele cărți. Blăjenii au început mai întâiu a latiniza, și după ei s'au luat apoi și alții, până când au crezut că latinizarea însemnează catolicizare, și atunci au dat-o pe slavonizare și grecizare. Lucrul a fost socotit ca greșală, și de o parte și de alta, și chiar oamenii acelui timp și loc au început a critica aspru aceste jucării limbistice. Omului îi vine să se mire, cum se poate, ca să citească vorbe atât de aspre despre curentul latinizator dela Blaj, tocmai în o revistă dela Blaj, și încă înainte de aceasta cu 30 de ani „Foaia bisericească“ scria la 1886 următoarele: „În cărțile mai nouă (bisericești) nu odată s'au lăsat afară cuvinte românești destul de bune și înțelese de popor, și le-au înlocuit cu cuvinte latine câte odată chiar rău nimerite și pe lângă aceea și neînțelese decât numai de oamenii literați, când totuș la cărțile bisericești recerînța întâie nu este ca în ele să se curețe limba după cine știe ce păreri filologice, ci ca ele să fie înțelese de poporul credincios. Căci cărțile bisericești nu au să țină prelecțiuni din filologie, ci să înalțe pietatea credincioșilor, și aceasta nu este de a se jertfi nici odată celeilalte“¹⁾. Autorul necunoscut al acestui studiu admite necesitatea unei reforme a limbii bisericești, în care să se înlocuească cuvintele neînțelese de origină slavonă cu cuvinte din limba latină po-

¹⁾ Străinismii în limba noastră bisericească străformată, publicat în „Foaia bisericească“ anul citat, Nr. 2 p. 338.

porană, mai cu seamă din Vulgata, ori să se formeze cuvinte nouă din cele românești. Cere apoi să fie dat afară vreme și norod, ca vorbe ce sunt deja înlocuite cu timp și popor, ce pentru întâia vorbă nu se poate afirma. Spune, că trebuie să se mențină cuvintele slavone, ce le înțelege poporul și le întrebuințează, cum sunt: *veac, ciură, post, potop și neam* ¹⁾. Aceaș părere o are și dl Tit Maiorescu ²⁾ și Eminescu, care spune: „Cuvinte populare romanice se vor introduce în locul termenilor slavonești, cuvinte înțelese de toți... Revizuitorii cărților (bisericești) vor avea în vedere atât avutul propriu al limbii populare, cât și arhaismele acelea, cari se pot reintroduce fără alterarea înțelesului” ³⁾.

De asemenea a dat un regulament și Sfântul Sinod al Bisericii autocefale ortodoxe române, la 11 Noembrie 1880, în care găsim următoarele principii: „La exprimarea ideilor în românește să se respecte principiul popularității limbii, atât de mult respectat de vechii traducători români” ⁴⁾. În chestia purității limbii să se ferească (editorii) de orice extremități și arbitrarități ce se văd în literatura noastră modernă. „Îndată ce o expresie întrebuințată în limba bisericească, ori de ce proveniență ar fi ea în originea sa, este înțeleasă de Români și primită în limbă, și exprimă bine idea originală, — și altă expresie echivalentă nu este în limba poporului, aceea se va menține și pe viitor” ⁵⁾. (Foarte bine, căci pe popor trebuie să-l înveți în limba care o vorbește și nu are rost, ca să înveți în biserică limbă, e greșită însă aplicarea, căci vorbe ca mărire, măresc, preamăresc sunt de sute de ani în limbă, și au dobândit deja „încetățenirea“.)

¹⁾ Op. cit. p. 341—2.

²⁾ Critice, București 1892 vol. II p. 246 urm.

³⁾ Articolul »Pentru unitatea noastră culturală« din »Timpul« la 1881, reprodus în »Seara« Nr. 635.

⁴⁾ Vezi »Legea organică și regulamentele Sfântului Sinod...« București 1892 p. 127. — Nu e tot așa de norocoasă fraza: »Biserica deși eminentemente conservatoare, — este tot odată și o mare școală pentru popor, unde el se cultivă și intelectualmente și moralicește, învață treptat și idei și expresiuni«. — Nu e biserica locul, unde să-și piarză omul vremea cu studii profane. O astfel de cultivare a limbii bisericești a dus la extremul, ce nu l-au părăsit de tot încă nici acum cei dela București.

⁵⁾ Op cit. p. 127—129.

„Când cărțile sfinte nu mai au influință asupra poporului — zice Baumgartner despre Sfânta Scriptură, care în privința educației religioase e pusă la noi la un loc cu celelalte cărți sfinte, dându-i-se de sigur valoarea cuvenită, — atunci nu mai împărătește peste el cultura cea luminată, ci începe să-l stăpânească barbaria modernă, crudă, fără Dumnezeu și fără morală a literaturii necredincioase de astăzi” ¹⁾. Când începe poporul să nu mai aibă interes pentru aceste cărți sfinte, atunci sufletul lui dornic de astfel de lucruri, se apucă de cetirea „Visului“, „Epistoliei“, „Celor 7 Vineri“, „Minunilor Maicii Domnului“ și a altor cărți superstițioase, cari spun lucruri de te îngrozești de ele ca și de urâta pictură a icoanelor lor. Ori apucă oamenii pe mâna adventiștilor, cari știu să se poarte cu ei mai bine, și să-i facă mai buni cunoscători ai celor sfinte decât preoții. Superstiția și trufia încăpăținată a oamenilor neîngrijiți de noi vor fi mormântul, în care se va îngropa biserica noastră, dacă nu vom băga de seamă la vreme.

De aceea nu trebuie să se joace deci nimeni cu aceste cărți, căci „limba, sau mai bine zis textul apucat dela antecesorii, e — ca și — o dogmă, ce cu sfințenie trebuie respectată” ²⁾. E cam mult zis: „dogmă“, dar la orice caz e ceva sfânt, iar de cele sfinte nu are voie să se atingă omul decât cu cel mai mare respect, căci altfel poate să facă din cărțile sfinte o limbă, pe care cei mai buni cunoscători ai limbii poporului nostru să o numească: „limbă păsărească” ³⁾. Lucrările de acest soi, „din graiul viu, colorat, plin de dulceață, care ieșise din gura poporului nostru, au făcut un lucru mort, decolorat, insipid, ca o floare uscată, care rămâne fără frumusețe și fără miros” ⁴⁾.

Să fim cu mare băgare de seamă. Limba noastră românească a ajuns din mila lui Dumnezeu să fie sfântă, „de aceea se cuvine să ne atingem de ea cu acel respect, cu care omul

¹⁾ Weltliteratur I. B. p. 4.

²⁾ N. Sulică, Limba vechilor noastre cărți bisericești în »Gazeta Transilvaniei« din 1898 Nr. 276.

³⁾ G. Coșbuc despre cărțile tipărite de Sfântul Sinod din București în »Viața literară«, Anul I Nr. 19 p. 1. Cărțile bisericești.

⁴⁾ N. Lahovary, Cum s'a stricat limba românească (extras din »Convorbiri literare«). București. 1911 p. 5.

cu minte se apropie de tot ce este sfânt... Limba cărților bisericești trebuie să fie respectată și statornică, și numai atunci se cuvine să fie scos dintr'nsa un cuvânt, când el nu mai este înțeles de cei de astăzi, și numai atunci este bine să fie introdus un cuvânt nou, când el a ajuns în întrebuințarea și înțelegerea tuturor¹⁾.

Să nu uităm nici odată, că de aceea s'au tradus cărțile bisericești în românește, ca să le înțeleagă poporul românesc.

Câteva vorbe către corectori.

Ceea ce am avut pe inimă am spus. Înainte cu câțiva ani, pe când eram în Blaj, părintele mitropolit mă luă să lucrăm împreună ultima revizuire a cărților liturgice, ce se tipăreau în acel timp. Multă vreme am lucrat cu chiriarhul meu, și în absența I. P. S. Sale cu părintele prepozit Moldovanu, și atunci mi-s'a dat să observ abisul ce desparte edițiile mai noi ale cărților de slujbă, dela 1860 încoace, de cele vechi tipărite cu slove. Cele vechi sunt scrise în o frumoasă limbă românească, înțeleasă de popor, iar celea noi au o mulțime de cuvinte, cari nici când nu au fost recunoscute de românești, și se țin departe de mintea poporului românesc. Această împrejurare mă făcea, ca la sfârșitul fiecărei coli, ce urmă să fie dată tiparului, să rămân mâhnit. Cei ce munciau cu multă osteneală la corectare erau duși și ei de curentul, ce îl băgaseră unii dascăli din Blaj, că vorbe ca *milă*, *miluește* și *Duh*, pe cari le auzim și azi în atâtea biserici românești unite, chiar în catedrale, pe cari le-am învățat toți în rugăciuni, și le rostesc episcopi uniți, nu pot fi întrebuințate în cărțile bisericii unite, căci ele deosebesc pe uniți de neuniți. Mă turbură groaznic acest lucru, pe care nu-l pot înțelege nici astăzi: oare pentru a ne depărta cu limba bisericească de mintea poporului trebuie să se cheltuiască toată energia Blajului, când biserica unită are cel mai mare merit pentru introducerea oficială a limbii poporului în sfintele slujbe? Când am fost trimis la București, ardea în sufletul meu năcazul pentru ruptura cu cărțile vechi, și cel dintâiu lucru,

¹⁾ Bianu, Despre introducerea limbii românești în biserica Românilor, p. 25.

de care m'am apucat să-l studiez, a fost limba cărților bisericești. Am avut mare admirațiune pentru mulți traducători și editori vrednici, dar și năcaz am avut pe destui nechemați și nevrednici să se atingă de cărțile sfinte. Am găsit unitatea limbii liturgice, și am găsit că Blajul tipăria mai înainte, încă în veacul al XIX, cărți din cuvânt în cuvânt la fel cu Bucureștii, fără ca să sufere ceva din aceasta credința, doar Bob, pe care îl injură mulți, că era prea catolic, nu era cu nimic în urmă în privința credinței față de cei de azi. De atunci s'a ținut la Blaj adunarea jubilară a Asociațiunii, și la parastasul făcut pentru odihna sufletelor celor reposați membrii ai Asociațiunii, cel mai sărbătorit preot unit de atunci a zis în catedrală: „și ție mărire înălțăm împreună și Părintelui Tău celui fără de început, și preasfântului și bunului și de vieață făcătorului Tău *Duh*“, ceea ce a răsunat la sărbătoarea cea mai mare culturală a Românilor din Ardeal ca un semn, că adevărata cultură, și în biserică e aceea, ce se dă poporului. Orice abatere dela acest popor așa de bun și de dornic de înaintare, e o mare greșală. — Isprăvesc acum ceea ce îmi zăcea pe inimă, asemenea unei pietri grele de moară, și cea din urmă vorbă se cade să se facă pentru corectori, în mâna cărora sunt puse aceste nestimate comori, ce sunt cărțile sfinte.

Faptul, că în toate părțile se fac atâtea greșeli cu edarea cărților liturgice, a dat mult de gândit oamenilor, și nu odată s'a emis părerea, din mai multe părți, că ele trebuie luate din mâna celor ce le tipăresc astăzi și încredințate unei comisiuni de teologi și scriitori, eventual Academiei Române, cum scria Dr. Augustin Bunea¹⁾. Omul acesta a fost chemat să se pronunțe fiind și teolog și scriitor de frunte. Soluția dată de el, și de alții mai de mult, nu e realizabilă. Am ajuns să ne despărțim prea de tot cu biserica. Chestiunile dogmatice ne despart nu numai pe uniți de neuniți, ci chiar în biserica ortodoxă autocefală din România s'au făcut divergențe referitor la cărțile liturgice. Aceste cărți conțin eclatante dovezi despre primatul lui Petru, cari se găsesc și în cărțile românești vechi, în special în edițiile de Neamțu. Fiind vorba de retipărirea

¹⁾ Mișcarea literară și religioasă din Ardeal și Țara Ungurească în 1907, publicat în Convorbiri literare din 1908 Nr. 1. p. 122 și urm.

acestor ediții, un episcop a declarat în sesiunea sinodală, că nu le primește, dacă ele vor cuprinde și acele texte, în cari se accentuează primatul lui Petru¹⁾. Tot așa stăm și cu chestiunea botezului, care, după învățătura celor ortodoxi din regat nu se poate săvârși decât prin afundare, pe când la ceilalți Români, uniți ori neuniți, e recunoscut de bun și cel prin vârsare și stropire²⁾. Uniți ori neuniți cu Roma, nici unii nu avem dreptul să scoatem ceva afară din celea moștenite dela sfinții părinți ai bisericii orientale. E datoria noastră a tuturor să nu ne depărtăm de parinți, căci numai atunci putem să avem ceva nădejde, că se va face odată unirea dorită de Isus, pentru care ne rugăm și noi cu toții, mai mult fără să ne dăm seama, dar pentru a cărei împlinire nimic serios nu facem. O altă piedecă a înființării unei comisii, care să edeă cărțile pentru toți Români, sunt sfinții cei noi introduși în unele biserici neunite. Noi uniții nu am introdus în cărțile noastre liturgice pe nici un sfânt mai nou, care să nu-și aibă slujba în cărțile vechi, până ce nu eră despărțită biserica Orientului; așa trebuiau să facă și ceilalți.

Corectorii nu-și isprăvesc bine lucrul, căci ei nu au înaintea ochilor decât o singură ediție grecească, de obicei cea mai nouă, care, ca și ale noastre, are destule greșeli. Edițiunile grecești publicate de Propagandă nu păcătuiesc în contra credinței și a moralei, dar nu sunt critice, și de aceea trebuie să ținem cont și de altele. Foarte bine spune părintele canonic Auner, să ne uităm și la codici³⁾. Conciliul nostru provincial impune consultarea edițiilor celor mai corecte⁴⁾. Decât să se facă atâtea schimbări, cerute de textele schimbate ale căr-

¹⁾ Vezi Ședințele Sfântului Sinod din sesiunea de toamnă a anului 1913, editura Tipografiei cărților bisericești, București 1914 p. 22 29; și articolul Dlui Mariu Theodorian-Carada: Sfântul Apostol Petru la sf. Sinod din București, publicat în »Cultura Creștină« anul V Nr 2 p. 46 și urm.

²⁾ Mitropolitul Varlaam spune, că e bun și cel prin »turnare«: »Așijderă și când să va prileji să nu hie scaldătoare, să naibă în ce afunda pruncul, se va face așé. Să toarne odată și să zică Crăștiatisă rab bojii imr« șcl. Vezi cartea lui: Șapte taine A bisericii Tipărite cu învățătura și cu toată cheltuiala Măriei sale Ioan Vasilie Voevoda. în tipariul cel Domnesc în trăg în iaș v lto 7153 noev 8. p. 12.

³⁾ Op. cit. p. 35.

⁴⁾ Op. cit. p. 115.

ților grecești, ar fi cu mult mai bine, dacă s'ar face critica textului pentru câte o carte, și celelalte să se retipărească neschimbate, până le ajunge și lor rândul.

E absolut necesar să fie admis de toată lumea principiul: schimbă cât mai puțin, și numai acolo unde nu e bine tradus și unde nu înțelege poporul. Cărțile se traduc în românește, ca să înțeleagă poporul românesc, cei mai puțini sunt între aceștia cei cărturari, iar majoritatea enormă, față de care dispar cei cu carte, o formează țărănimea. Prin urmare limba, în care trebuie să fie traduse cărțile sfinte, e limba, poporului, și ca să o înțeleagă, în cărțile acestea trebuie să lipsească tot ce nu e după felul de a vorbi al poporului. De aceea bine zice Sfântul Sinod dela București: »Frazelor se va da turnura limbei române, pe cât va iertă fidelitatea și exactitatea traducerii. Nu trebuie însă arbitrarmente a se părăsi turnura cea clasică, care adeseori transpiră în traducerea română anterioară, și care dă limbii gravitatea și maiestatea cuvântului lui Dumnezeu¹⁾. Limba noastră bisericească a luat multe lucruri din limba greacă bisericească, în special o topică, în multe părți nepotrivită cu cea românească, cu care e învățată urechea, care dorește ca cele sfinte să sune mai altfel decât celelalte lucruri. Dupăcum cerem în biserică mirosul de tămâie, — tot așa ne trebuie și în cărțile sfinte limba aceea specială și proprie traducerilor vechi. Dar dupăcum nu ne convine, când fumul de tămâie e prea mult, și ne inneacă, tot așa și topica aceasta nu poate să innece înțelesul, de dragul ei nu avem voie să jertfim înțelesul. În special, străinismele, cari împiedecă deplina înțelegere a celor spuse, trebuie eliminate fără de nici o milă, doar pentru aceea se face traducerea, ca să se talmăcească sfintele cărți, iar când traducerea nu le talmăcește, nu le face înțelese, nu mai are nici un rost. De aceea nu se poate admite soluția dată de Sfântul Sinod referitor la străinisme, care sună astfel: »Termenii teologici și cei bisericești, stabiliți de Sinoade și de Biserică pentru exprimarea dogmelor și rânduielilor —, trebuie să fie traduși cu cea mai scrupuloasă exactitate, adoptând la nevoie chiar termeni originali grecești și investindu-i în formă română, spre a înlătură perifrizele celea de prisos²⁾. Acest

¹⁾ Vezi Legea organică, ediția citată, p. 127.

²⁾ Op. și loc, cit.

principiu a făcut să fie introduse în edițiunile sfântului Sinod o mulțime de cuvinte străine, mai ales grecisme, absolut neînțelese. Nu poate fi bun acesta, doar noi nu facem o traducere clasică a sfințelor cărți, ci o traducere de învățătură, pe românește, ca să o înțeleagă așa de mult Românii, încât după ea să-și potrivească toată viața. Pentru a putea face aceasta, totdeauna trebuie să avem înaintea ochilor limba românească, firea ei.

De altfel o traducere bună nu consistă în răsturnarea cuvintelor, ci în tălmăcirea înțelesului. Horațiu spunea în *Ars poetica*: „Nec verbum verbo curabis reddere fidus intepres“, să nu te silești a traduce cuvânt cu cuvânt, dacă vrei să fii traducător fidel. O vorbă românească e poate în stare să spună mai mult decât trei grecești, atunci nu e nevoie să traduci totul, și iarăș de multeori e necesar să faci o perifrază, ca să poți exprima gândirea originalului spusă într'un cuvânt compus. Trebuie să faci o traducere în acest fel, încât poporul să fie îmbogățit din ea; dacă nu vor fi îndestuliți cu exactitatea termenilor profesorii de grece și de română, nu te sinchisi prea mult.

Nu e chemat orișicine să facă ediția cărților sfinte. Cea dintâiu condiție e ca el să ducă o viață sfântă, „căci nu tuturor le este dat să spună tainele cuvântului lui Dumnezeu, dupăcum zice David: Iară păcătosului a zis Dumnezeu: pentru ce tu povestești dreptățile mele (Ps. 49, 17), și nimenia nu poate numi domn pe Isus fără numai în Duhul Sfânt (I Cor. 12, 3.)“¹⁾. Trebuie să aibă un dar oarecare dela Dumnezeu pentru această slujbă mare, care nu se capătă fără de o viață sfântă. Despre sfântul Roman cântărețul se spune, că petrecea noaptea întreagă în rugăciuni, în biserica din Vlaherne, mai ales înainte de sărbătorile mari, făcea deci adevărate privegheri, și în urma acestora primiă niște inspirațiuni, pe cari le admiră și azi toată lumea²⁾. Apoi fiecare corector trebuie să fie priceput la muzică, pentru ca să se potrivească accentul

¹⁾ Sf. Grigorie Nazianzenul în *Monodia* in *Basillii Magni vitam*, vezi *Opera* sf. *Basillii Magni*, Basileae 1540 Tom. I p. 23 și urm.

²⁾ Vezi *Acta Sanctorum Octobris Tomus I*, publicație de Bolandiști Paris 1866 p. 57.

gramatical cu tonul cântării, cum nu se potrivește unele dela Blaj, din cărțile mai noi.

Să fim mândrii, că avem limba noastră în sfânta liturghie, căci prin aceasta se poate educa poporul și mai bine, în cele sfinte, de care lucru avem mare nevoie, căci pentru noi trebuie să fie ca un testament vorbele sfântului Augustin: „De e ceva bun în voi dela natură dăruit, nu se va putea curăți și perfecționă decât prin o adevărată evlavie, iar fără de aceasta se prăpădește“ (Si quid in te, laudabile naturaliter eminet, non nisi vera pietate purgatur et perficitur, impietate autem disperditur et punitur)¹⁾. Pentru acest scop e un mijloc nespuse de folositor o limbă liturgică, pe care o numește sfântul Ieronim: „sancta simplicitas“.

Sfântă trebuie să ne fie această limbă, căci pe nici un popor de pe fața pământului, din cele cari trăesc astăzi, nu l-a învrednicit Dumnezeu să aducă sfânta jertfă în limba, în care își spune el gândurile și păsurile. Iar ca orice lucru sfânt, și această limbă trebuie tratată cu sfințenie. De aceea, toți, cari avem de a spune și numai o vorbă în această chestiune, trebuie să fim pătrunși de aceleși sentimente, ca și mitropolitul Veniamin Costache, care ne spune: „Să vă mirați de negrăita înțelepciune a atoatei făpturi Ziditoriul, cum din nimica pre toate leau adus întru a fi, precum și această limbă adunată din multe altele o au suit la atâta înălțime și vrednicie, încât să binevoiască a ne învrednici săi aducem printrânsa slavoslovii, cereri și mulțemiri“²⁾.

¹⁾ De civitate Dei cap. 29. lib. 2. Migne Patr. Lat. Tom. XLI col. 77.

²⁾ Prefața Liturghierului dela 1818 f. 8.

Cuprinsul.

	Pag.
1. O vorbă	III
2. Prefață	1
3. Cele dintâi cărți bisericești; limba lor	5
4. Traducerile Sfintei Scripturi	15
5. Cărțile bisericești de mai târziu	29
6. Autorii cărților liturgice	40
7. Limba liturgică în biserica românească	71
8. Limba românească în cele dintâi cărți bisericești	98
9. Paliia dela Orăștie	119
10. Scrierile mitropolitului Varlaam	127
11. Testamentul Nou dela Bălgrad	136
12. Limba românească — limbă liturgică. Scrierile lui Dosofteiu, mitropolitul Moldovei	149
13. Traducerile de mai târziu ale Bibliei	160
14. Biblia lui Șerban Cantacuzino	162
15. Biblia de Blaj	167
16. Biblia de Buzău	188
17. Biblia lui Șaguna	193
18. Încă ceva despre Biblia românească	212
19. Stabilirea limbei liturgice românești. Mitropolitul Antim Ivireanul	221
20. Cărțile tipărite după edițiile prime ale lui Antim	230
21. Opera episcopului Damaschin	253
22. Care este limba noastră liturgică?	264
23. Câteva vorbe către corectori	272